STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04611

DER MESHUGENER FILOZOF IN ENGLAND

Morris Winchevsky

Permanent preservation of this book was made possible
by Joshua David Cloner
in memory of
his mother, Nina Getter

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

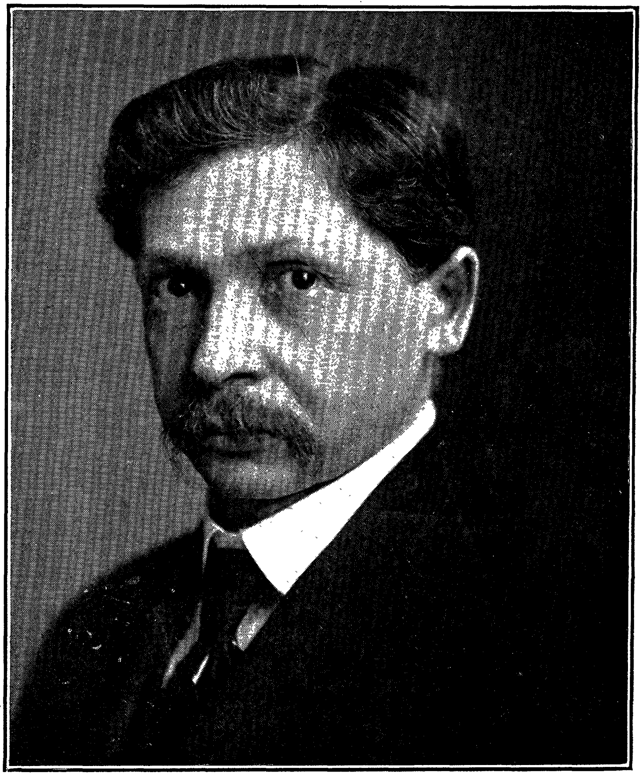

מאָררים ווינטשעווסקי

מאָררים ווינטשעווסקי'ס
שריפטען.

מ אָ ט ט אָ :

„עס איז אַ וואונדערבארע זאַך
„מיט מיין געלעכטער און געוויין:
„איך בין ניט לוסטיג ווען איך לאַך,
„איך טרויער ניט בשעת איך וויין.‟

—דער משוגענער פילאָזאָף.

Copyright, 1908, by
LEOPOLD BENEDICT.
All rights reserved.

דעם אנדענקען פון

קאָנסטאַנטין גאַללאָפּ

אײנעם פון די ערסטע,
ערגעבענסטע און פײהיגסטע

פרײנדע און פּאָרקעמפּפער

פון דעם

אידישען אַרבײטער

אין ענגלאַנד
איז דיעזער בוך מיט ליעבע
און דאַנקבארקײט
געװידמעט.

MORRIS WINCHEVSKY'S
WRITINGS

*

The Crazy Philosopher in England

Rambling Thoughts
Fantasies, Sayings and Musings
The Sage's Autobiography

ZUKUNFT PUBLISHING CO.
141 DIVISION STREET
NEW YORK, U.S.A.

מאָררים ווינטשעווסקי'ס
שריפטען

*

דער משוגענער פילאזאף
אין ענגלאנד.

צושלאָגענע געדאנקען.
בילדער, ווערטער און חקירות.
דעם פילאָזאָף'ס לעבענס־געשיכטע

צוקונפט־פערלאג
141 Division Street,
NEW YORK, U. S. A.

פאָרוואָרט

אַ מתנה פאַר דעם אידעשען אַרבייטער פון דעם משוגענעם פילאָזאָף איז דיעזער בוך געווען בשעת ער איז ערשיענען בלעטערוויז, קאַפּיטעלעכוויז מיט אַ יאָהר אַכטצעהן — נײַנצעהן צוריק. היינט איז דער פילאָזאָף פון מינסק 83 יאָהר אַלט (זעהט זיין לעבענסגעשיכטע אין דיעזען באַנד) און דער אידעשער אַרבייטער פּרעזענטירט איהם מיט זיין אייגענעם בוך — אַ מתנה צו זיין 83־טען געבורטסטאָג.

געליעבטע און ליעבענדע, לעבעדיגע און טויטע, יונגע און אַלטע געשטאַלטען שוועבען אַרום אין דיעזע בלעטער און זיי אַלע בעגריסען דעם גרייז־גרויען מאַן וואָס האָט אַזוי לאַנג געלאַכט וויינענדיג און געווייגט לאַכענדיג בעת ער האָט אויסגעדריקט אין צושלאָגענע געדאַנקען דעם אינהאַלט פון צובראָכענע הערצער.

מיין וואונש וואָלט געווען אַז דיעזע ערסטע זאַמלונג פון דעם משוגענעם פילאָזאָף׳ס שריפטען זאָל ערשיינען אין אַ פאָרם, וואָס זאָל צום ערסטען מאָל ווייזען אידעש אַלס אַ שפּראַך מיט א בעשטימטע אָרטהאָגראַפיע (ספּעללינג), אָבער דער אידעשער אַרבייטער, זאָל לעבען, האָט זיך גענומען צום אַרויסגעבען דיעזען בוך סך הכל מיט אַ יאָהר 16 צוריק, און — נו, פון אַיילענעם קומט, ווי איהר ווייסט, קיין גוטס ניט אַרויס.

עלעגאַנטער וואָלט דער בוך אפשר אויך אויסגעזעהן אונטער אַנדערע פערהעלטניסע, אָבער דאָס איז אַ קלייניגקייט; דעם משוגענעם פילאָזאָף׳ס לעזער זיינען ניט געוואוינט צו עלעגאַנטע זאַכען, זיי האָבען זיך ניט געהאָדעוועט אין פּראַכט און גלאַנץ און פאַר זייער קעשענע איז די אויסגאַבע עלעגאַנט גענוג.

ענדליך אָבער איז דער בוך פאָרט אַרויסגעקומען! עס איז אמת דאָס האָט גענומען אַ יאָהר 16, אָבער ערשיענען איז ער ענדליך דאָך.

פאַר דעם אַלטען און פאַר אונז אַלעמען איז דאָס דער עיקר, און איך בין איבערצייגט, אַז „דער משוגענער פילאָזאָף אין אַמעריקא“ וועט אַרויסקומען גיכער — אפשר נאָך פאַר דעם ענד פונ׳ם יאָהר 1909.

איצט אייניגע קורצע בעמערקונגען וועגען דעם אינהאַלט:

שעהנע עטליכע אַרטיקלען זיינען אויסגעלאָזען געוואָרען, ענטוועדער ווייל זיי האָבען פאַר היינטיגען לעזער מעהר קיין אינטערעס ניט, אָדער ווייל מען וואָלט געמוזט צו זיי שרייבען לאַנגע פּירושים.

וועגען דעם פּאַלעסטיניזמוס, וועלכער ווערט אָפט אָנגעגריפען אין דיעזע בלעטער, האָט דער משוגענער פילאָזאָף זיין מיינונג ניט בעדייטענד געענדערט. ער גלויבט נאָך עד היום ניט אין די מעגליכקייט פון בעזעצען אידען אויף זייערע עלטערנ'ס לאַנד, אפילו ניט אין די מעגליכקייט פון דאָס וואָס מען רופט היינט טערריטאָריאַליזמוס. פון דעסטוועגען וואָלט דער טאָן געווען אַן אַנדערער, אַ מילדערער, ווען די אַרטיקלען וואָלטען געשריעבען געוואָרען היינטיגען טאָג.

וואָס מען דאַרף פערשטעהן איז, אין צוויי ווערטער, פאָלגענדעס:

אין יענע צייטען זיינען נאָך קיין סאָציאַליסטישע נאַציאָנאַליסטען ניט געווען. אפילו סאָציאַליסטען מיט אַ נאַציאָנאַלע פּראָגראַם, אַזוינע, למשל, ווי דעם „בונד'ס" זיינען ביי אונז דאַן כמעט נאָך ניט געווען; אפילו דענקבאַר. אונזערע ענגלישע פּאַלעסטינצעס, מייסטענס געוועזענע סאָציאַליסטען, האָבען נור געקענט בעטראַכט ווערען אַלס „אָבטריננינגע", אַלס „משומדים", אַלס פעררעטהער געגען דעם סאָציאַליזמוס און מיר האָבען זיי אַזוי בעהאַנדעלט.

דערפון קומט אָפט דער גרימצאָרן ביים משוגענעם פילאָזאָף ווען ער רעט וועגען זיי.

* * *

אין דער צייט ווען די אַרטיקלען זיינען געשריעבען געוואָרען האָט נאָך איבער ענגלאַנד געקיניגט די אַלטע וויקטאָריאַ, מיט דעם „גרויסען אַלטען" גלעדסטאָן אַלס הויפּט־פיגור אין דער ענגלישער פּאָליטיק.

אין דייטשלאַנד האָט ביסמאַרק'ס שטערן שוין געהאַלטען אין זינקען, וועהרענד דער איצטיגער קייזער — ווילהעלם — האָט נאָר וואָס געהאַט בעשטיגען דעם טהראָן און אקאַרשט אָנגעפאַנגען זיינע קונצען. מיט ביסמאַרק'ן איז דאַן געפאַלען דער סאָציאַליסטען־געזעץ, וועלכער האָט געהאַלטען אין צוויק די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע גאַנצע צוועלף יאָהר.

אין רוסלאַנד האָט אלכסנדר דער דריטער געפיהרט די גרענדע.

אין אונזערע אייגענע קרייזען אין לאָנדאָן איז דאַן ק. גאַללאָפּ נאָר־וואָס געווען אַריינגעקומען אַלס רעדאַקטאָר אינ'ם „אַרבייטער פריינד". כמעט אַלע דיעזע אַרטיקלען זיינען געווען געשריעבען אונטער זיין רעדאַקציע און דורך זיין ערמונטערונג. — וועגען דעם ווערט אויספיהרליך גערעדט ווערען אין מיינע „עראינערונגען". — דער „יונגער מאַן" אין דעם אַרטיקעל „ער, איהר און איך" (אויף זייטע 268) איז ק. גאַללאָפּ; ער

איז דאָן שוין געווען טויט. — דער אַרטיקעל „קלאָר און דייטליך" (אויף זייטע 161) איז געווען געשריעבען געגען גאָללאָפּ'ס קריטיקער, וועלכע פלעגען אָנגרייפען זיין סטיל.

* * *

אין דיעזען בוך קען כמעט יעדער אַרטיקעל געלעזען ווערן פאַר זיך. ווי אין דער תורה איז דאָ ניטאָ קיין „מוקדם ומאוחר" און מען קען אָנהויבען לעזען וואו מען וויל. מענשען, וועלכע שעמען זיך מיט אַ אידעשען ספר אין עפענטליכע פלעצער, ווי, למשל, אויף דער אייזענבאַהן, קענען אָנהויבען פונ'ם סוף און לייטע וועלען מיינען, אַז דאָס לעזען זיי אַ רעספּעקטאַבלען אומות-העולם'דיגען בוך.

* * *

געקומען איז די צייט אַייך צו זאָגען וועגען דעם משוגענעם פילאָזאָף עטוואָס מעהר ווי דאָס וואָס מען קען אַרויסנעהמען פון זיין אייגענע לע-בענסבעשרייבונג.

דער אַלטער — דאָס איז יגלי איש הרוח, הוא יגלי, וועלכער האָט אין די יאָהרען 1877, 1878 און 1879 גערעט צום אידעשען עולם (קיין אידעשער אַרבייטער — קיין האַנד — איז דענסטמאָל נאָך ניט געווען) לשון קדש. פון איהם שטאַמען די חזיונות איש הרוח. ער און ער זיינען ביידע איינער.

צום אַלטענ'ס משפחה געהערען:

איך אַליין, בן-נץ, ט. ע. דעבקין, חנה באַלבעטון, יאַנקעלע טראַשקע, דער אייניקעל, זיין פלונית'טע (חתונה געהאַט מיט אַ יאָהר פיער צוריק), דזשים פון בעטהנאַל גרין און פיעל אותיות פונ'ם אלף-בית.

דער „דאַזיגער" איז אויך זיינער אַ קרוב.

דער אַלטער קלייבט זיך נאָך צו לעבען שעהנע עטליכע יאָהר.

מ. ווינטשעווסקי.

ניו יאָרק, 8 יולי, 1908

אינהאַלטס־פֿערצייכניס

ערסטער טהייל

די צושלאַגענע געדאַנקען פון דעם משוגענעם פילאָזאָף

(1889 — 1892 ; געשריעבען אין ענגלאַנד)

צושלאַגענע געדאַנקען
1889

זייטע

אַ שווערער אָנהויב	17
גאָר קיין אָנהויב ניט	20
אַ ויכוח מיט די וועלט	24
משה בוך — זיין בריעף	28
פּראָסט געפּלאַפּערט	32
אַלץ ניט דאָס	36
אויגען	40
דער מלאך המות	44
דוד גאָרדאָן, צעהנדליגע, פליעגען	48
אַרום אַלץ קען מען ניט טראַכטען	52
וואָס פרומע אידען טאָרען ניט לייענען	56
תמוז	60
דזשעק דער ריפּער	64

אָה, ווי ווערט מען אַ דיכטער! 68
נאָך אַמאָל: ווי ווערט מען אַ דיכטער 72
וואָרום איך קען ניט ווערן אַ סאָציאַליסט 76
דער רעגען און מיינע שטיוועל 80
טאַשענאוהר פילאָזאָפיע 84
נאַטור-געשיכטע: אַ דרשה פאַר פערד 88
אַנדערע קענען, איך ניט 92
חומש מיט אַ נייעם פּירוש 96
מידאַס 100
אַלערליי בעטראַכטונגען 104
דער קנעפּעל פון מיין וועסט 108
קאָפּשמערצען און איבעלקייט 112
פענסטער — פינסטער 116

צושלאָגענע געדאַנקען
1890

ווערטער 123
נאָך ווערטער אָהן אַ טאָלק 127
ביסמאַרקיזמוס 131
אַ בריעף צו מיין פעדער 135
וואָס איך האָב געוואָלט שרייבען 139
אַ בריעף פון פירסט ביסמאַרק 142
אַלץ הייסט פילאָזאָפיע 146
אַ צוויי פיסיגע קאַטערינקע 150
מורא פאַר די באָבען 154
נאַרעשקייט 158
קלאָר און דייטליך 161
פעדדי און ישראָליק 165
געלד 169
וואָס מען קען ניט קריעגען פאַר געלד 173
רעפאָרמירטע נעזער 177
געדיכטע און שיטערע 182
פאַרנעל 186
שלעכטע גוטסקייט 191
אינהאַלט: איך 194

צושלאָגענע געדאַנקען
1891

היהנעראויגען־פילאָזאָפיע 201
שנת תרכד לפ"ק 205
טיי, ברויט, פוטער און פּאַלעסטיניזמוס 209
היינט איז מיר גוט 213
דער הונד און דער בער — אַ קאָררעספּאָנדענץ 217
געטליכע ליעבע 221
קאַסאַנדראַ 225
צו וויזען וואָס דער נעקסטער וועט זיין 229
געלערענטע איידלען 233
אַ גרינער איד פון מינסקער גובערניע 237
נאָך מיין טויט 243
אָבגעלעבט און אויסגעוועבט 250
וואָס איך האָב געטראַכט דעם 15 טען אַפּריל 258
ענגלישע פרייהייט 262
ער, איהר און איך (1892) 268

צווייטער טהייל

בילדער, ווערטער און חקירות
1889—1893

דער שווערד פון דאַמאָקלעס 277
קורצע אָבער ניט צושלאָגענע רייד 281
טאַנטאַלוס 284
וואָס איך האָב דעם יונגען מאַן געזאָגט 288
ווידער דער יונגער מאַן 292
דאָס יאָהר 1889 296
אַן אלף בית פיר אַרבייטער־קינדער 300
ר' פנחס'ל דער מטורף 304
זיי, איך און די דיקע ווייבעל 308
די גרויסע אסיפה 313
לעזעשטאָף פאַר יונגע לייט 319
נייע געזעצע פאַר אידען 324
יום־כפור — היינט און אַמאָל 330
קעלט 335

דער פרייהייטס־גייסט:

די דריי קעסלען 338
דער יאָמערטהאָל 341
עמק יהושפט 345
די הקדמה צו אַ בילד 350
די גרויסע פלאַטע 354
דער מאָנסטער און דאָס קינד 358

דריטער טהייל

די לעבענסגעשיכטע פון דעם משוגענעם פילאָזאָף

הקדמה ....
מיין געבורטסשטאָדט 365
איך אָלם עופ׳עלע 366
וואַקסענדיג פאַק איך און מאָזעל 368
איך ווער אַ חדר־אינגעל 370
ווערים ־ קרויט 371
פון די כאָלעריע ביז די חופה 372
אַן אָבשטעל אין דעמזעלבען קאַפּיטעל 374
די וואונדערבאַרע ערשיינונג 375
מיין הייליגע שבועה 377
מען כראַשקעט אין דער קאַפּאָטע 379
ר׳ טרייטעל פאַר זיך 381
איך בלייב אין מיטען דערינען 384

ערסטער טהייל

די צושלאגענע געדאַנקען פון דעם משוגענעם פילאָזאף 1889–1892

איינינע בעמערקטע דרוקפעהלערן.

זייטע:	שורה:	שטעהט:	דארף שטעהן:
30	23	פיש	פיס
48	2	גלות	גלית
67	5	ווארום	ווארום ?
78	29	אָחיר	אָחיו
82	11	פראַצעווען	פראַצעווען
86	10	שליסער	שליסעל
102	16	טדיילע	טהיילע
113	1	דעם קווינס	דער קווינ׳ס
128	28	הער איך זעה	הער איך זיי
214	8	3400	3300
250	16	פערשווארצטער	פערשווארצער
252	17	טורמעם	טורעמס
255	19	און איהר	אין איהר
270	30	קעהרען	קלעהרען
296	24	בני־חירון	בני־חורין
302	16	וואָס בעזיעגט	וואָס בעזינגט

צושלאָגענע געדאנקען
1889

I.

אַ שווערער אָנהייב.

כסדר אזוי . . . וואו זיינען מיינע ספּאַקולען ? איך ווייס ניט וואָס איך שרייב, ווען איך האָב זיי ניט פאַר די אויגען . . . עס איז דאָ אַ שרייבער, מען זאָגט — אַ סך שרייבערס, וואָס ווייסען ניט וואָס זיי שרייבען אַפילו מיט ספּאַקולען, אָבער דאָס איז ניט מיין זאַך, איך משפּט קיינעם ניט. לאָז יעדערער שרייבען ווי ער קען . . . אָט זיינען מיינע ספּאַקולען, איצט קען איך שרייבען.

כסדר אזוי . . . מיין פעדער שפּריצט זעהר שטאַרק, זי איז שוין אַלט, צו פיעל אויסגעניצט ; איך מוז קריגען אַ נייע פעדער. אַ וואונדערבאַרע זאַך איז אַ פעדער ! בעטראַכט נור : זי קומט אריין ניי און בלאַנק אין אייערע הענד, זי ווערט פערשוואַרצט אַרבייטענדיג פאַר אייך, איהר לאָזט זי פעררָאָסט ווערען, און ווען זי איז שוין אזוי אויסגעמוטשעט, אזוי פערשוואַרצט און פעררָאָסט, אַז זי קען אייך שוין בשום ענין ואופן ניט מעהר דיענען, וואַרפט איהר זי אַוועק מיט כעס . . . וואונדערבאַר ! וואָס זאָגט איהר ? ניין ? אַ פעדער האָט כמעט אזא מזל, ווי אַ גוטער משרת ביי אַ קצין, אָדער ווי אַן אַרבייטער אין אַ פאַבריק . . . איך קען ניט שרייבען — איך מוז קריגען אַ נייע פעדער. איך האָב זעהר אַ וויכטיגען ענין צו שרייבען, וואו נעהם איך אַ פעדער ? עס איז דאָ ! זעהר גוט ! היינט קען איך אָנהויבען.

כסדר אזוי . . . אַז מען זאָל נעהמען בעטראַכטען . . . אָה, ווי קאַלט ביי מיר אין צימער איז ! קאַלט, זעהר קאַלט ! ווי

שרייבט מען אין קעלט ? עס איז אלץ גוט ווען מען איז יונג, דאן אַרט קיין זאַך ניט ; אָבער איך בין, לא עליכם, שוין אַלט . . . וואָס קרימט איהר זיך ? איך זאָג ניט „לא עליכם אַלט", ווייל איך וויל אייך שילטען : אַלט ווערען אין דלות איז גאָר ניט אַזוי גוט, ווי איהר יונגע לייט מיינט ; פּרובירט נור — וועט איהר זעהן. ניט צו האָבען אַ צאָהן אין מויל און ניט צו קענען בייסען איז געוויס קיין וויגאָדע ניט, אָבער ניט צו האָבען קיין ציינער און ניט צו קענען בייסען און דערצו נאָך ניט צו האָבען וואָס צו בייסען איז פיעל ערגער . . . נאָר איידער וואָס־ווען, איצט זיינען מיינע פינגער פערקאַליעט און איך קען ניט שרייבען. וואָס זאָגט איהר ? עס שרייבט זיך משמעות דאָך ? גערעכט כ'לעבען ! לאָמיך־זשע אָנהויבען.

בסדר אַזוי . . . איך הויב אָן . . . האַלט ! מוז מען דען אייגענטליך אימער אָנהויבען ? איך האָב אָפּט אַרום דעם געטראַכט. מוז דען אַלץ האָבען אַן אָנהויב און אַן אויסלאָז ? ווען האָט זיך אָנגעהויבען די צייט ? ווען — דעם מענשען'ס צרות ? ווען — די ממשלה פון געלד ? ווען — די חכמה פון לעבען אָהן ארבייט ? ווען . . . נאָר איך פערקריעך אין צו ווייטע דרכים, און ניט אַרום דעם וויל איך שרייבען. איך האָב אַ וויכטיגען ענין אין קאָפּ און דאַרף נור מאַכען אַן אָנהויב . . .

בסדר אַזוי . . . אַז מען זאָל נעהמען בעטראַכטען ווי די . . . וואַרט אַ ווייל'ינקע ! מען קלאַפּט ביי מיר אין טיר . . . קאָם־אין ! דאָס איז מיין אייניקעל, קומט אַ פערפראָרענער פון שול. ווער ווייס צו עס לוינט צו געהן אין קעלט און פריערען צוליעב די תורה, וואָס מען לערענט זיי, בעוונותינו הרבים, אין די שו־לען ? צייטענווייז טראַכט איך, אַז עס איז גראָד גוט וואָס די קינדער לערנען זיך אויס אַזוי ווייניג אין די שולען. וואָס מעהר איהר לערענט אַ קאַץ ווערט זי רק צאַהמער — ווי די אשכנזים זאָגען — דאָס ווערט אָנגערופען, זי פערליערט אַלץ מעהר איהרע נאַטירליכע כראַבראָסט און לאָזט מיט זיך טאָן אַלץ, וואָס מען וויל. אייערע קינדער זיינען געבאָרענע אָרעמע לייט — דאָס

ווייסט איהר אזוי גוט ווי איך. ווען איהר זאָלט זיי לאָזען אויפ־וואקסען ווילד וואָלטען זיי אפשר זיך ווערהרען (געגען די וואָס האַלטען זיי אָרעם,) מיט זייערע נעגעל און מיט זייערע ציינער; אין די שולען אָבער, מאַכט מען זיי פאר „רוהיגע, פריעדליכע בירגער": די קאַץ פערגעסט אז זי קומט ארויס פון דעם לייב'ס פאַמיליע און לאָזט זיך בעהאַנדלען ווי א נארישע גאַנז. זי מיאָר־קעט, למשל, א מאָל אין א ווינקעלע, אָבער מען הערט איהר ווי — די קאַץ. פון דעסטוועגען האָט מיין אייניקעל'ס קומען אהיים צושטערט מיינע געדאַנקען . . . איך מוז פאָרט זעהן צו מאַכען אָן אָנהויב.

כסדר אזוי . . . אז מען זאָל נעהמען בעטראַכטען ווי . . . נאָך א מאָל: אז מען זאָל נעהמען בעטראַכטען . . . איך זאָג, פערשטעהט איהר מיך, בעטראַכטען, גוט בעטראַכטען ווי . . . ווי וואָס? ווי איהר זעהט מיך א אידען — איך האָב פערגעסען ארום וואָס איך האָב געוואָלט אָנהויבען צו ריידען . . . וואָס טו איך איצט? גיט אַן עצה, ברידער, העלפט! איהר שווייגט? געווים שווייגט איהר. ווער העלפט עפּעס אַן אלטען מאַן אין א שווערע לאַגע היינטיגע צייטען? זאָל איך אָנהויבען פון מיטען? שיקט זיך עפּעס ניט. דאָס וואָלט פּאַסען פאַר א שרייבער, וואָס נעהמט זיך אויף דעם שניט פון א סוועטער: ניט ער הויבט אָן, ניט ער לאָזט אויס, ער קומט אריין אין מיטען און מאַכט זיין אָנהויב. איך זאָג: דאָס טויג ניט. איך מוז זעהן זיך צו דערמאָנען . . . גוט! איך האָב עס! הערט נור צו:

כסדר אזוי . . . אז מען זאָל נעהמען גוט בעטראַכטען, ריכטיג בעטראַכטען, פון אלע זייטען, פערשטעהט איהר, בעטראַכטען, ווי די וועלט פיהרט זיך, איז . . . איז . . . איז גלייכער גאָר צו לאָזען דעם אָנהויב אויף אַנאַנדער'ס מאָל.

II.

גאָר קיין אָנהויב ניט.

דערביי בלייבט עס! איך הויב גאָר ניט אָן. אמת, איך האָב איך צוגעזאָגט אָנצוהויבען, אָבער צוזאָגען און מקיים זיין איז גאָר ניט אזוי נויטיג ווי פּראָסטע מענשען גלויבען. ווער האלט היינטיגע צייטען וואָרט? קיינער ניט, חוץ — א קאָלעקטאָר פון טעקסעס, ווען ער קומט נאָך געלד און קריגט ניט און זאָגט איך צו, צו קומען נאָך א מאָל; אָדער א פּראָצענטניק, ווען ער זאָגט איך צו, אז אייער משכן וועט זיין פערפאלען, ווען איהר וועט עס ניט ארויסנעהמען אין א געוויסע צייט; אָדער, א פאבריקאנט, ווען דאָס געשעפט געהט ניט גוט, און ער זאָגט צו די ארבייטער ארונטערצונעהמען אזוי פיעל און אזוי פיעל פּראָצענט פון די שכירות; אָדער א לענדלאָרד, ווען ער גיט איך זיין עהרענוואָרט, אז ער וועט איך ארויסווארפען פון דירה, אויב איהר וועט איהם ניט אריינטראָגען די הינטערשטעליגע דירה־געלד אין א וואָך צייט; אָדער . . . נור וואָס זאָל איך דאָ פיעל בראַייען? האָב דעם לענדלאָרד, דעם פאבריקאנט, דעם פּראָצענטניק און דעם קאָלעקטאָר פון טעקסעס (און איבערהויפּט דעם קאָלעקטאָר!) צעהן פינסטערע שוואַרציאָהר! — פון זייער וואָרט האלטען נעהם איך מיר קיין ביישפּיעל ניט. איך קוק אויף העכערע מענשען, קרוינפּרינצען, מיניסטער, דעפּוטירטע פון פארלאמענט — אויף זיי קוק איך! און אויב עס וועט מיר ווער עס איז בעווייזען, אז איינער פון זיי האָט ווען עס איז געהאלטען וואָרט, וועל איך אויך האלטען וואָרט און וועל מאכען אָן אָנהויב; ניט פריהער!

אַלזאָ, דערביי בלייבט עס! איך הויב גאָר ניט אָן! איי — וועט איהר פרעגען — וואָס מכוח דעם וויכטיגען ענין ארום וועלכען איך האָב געוואָלט רעדען? ענטפער איך אייך, אז איך בין אייך ניט מחויב צו ענטפערען; איך האָב אייך גאָר קיין שום דין וחשבון ניט אָפּצוגעבען. ווייל איך — רעד איך, ווייל איך ניט — רעד איך ניט. פרעגען קשיות איז איבערהויפּט א מיאוסע טבע. אָט איז מיין אייניקעל — ער וויל אַלץ וויסען; רק ער פרעגט, איין וואָרט ער פרעגט קשיות. איך האָב איהם נעכטען געגעבען א פּאַטש פאַר איין קשיא, און ער האָט זיך פאַנאַנדער געוויינט; אין מיטען ווייגען אָבער האָט ער געפרעגט א נייע קשיא, — זיידע, זאָגט ער, פאַרוואָס פּאַטשסטו מיר? — פאַרוואָס? — זאָג איך — פאַרדאָס!

פרעגען קשיות איז א מיאוס'ע טבע, זאָג איך אייך, און אז מען געוואוינט זיך צו דערצו, בלייבט מען דערביי. הייגט פרעגט אזא חברה־מאַן, ווי מיין אייניקעל, ווארום איך גיב איהם א פּאַטש; מאָרגען וועט ער פרעגען, פאַרוואָס ער געהט אין צוריסענע פלודערקעס און חיים דעם מלוה'ס אינגעל האָט צוויי פּאָר נייע; אין א יאָהר ארום וועט ער נעהמען פרעגען קשיות אויף גאָט, אויף זיין פיהרונג, אויף... ווער וויים נאָך וואָס? גלייכער אָפּצוהאַקען די טבע גלייך אין אָנהויב און איהם צו ענט־פערען: פאַרדאָס, אויף יעדען פאַרוואָס, און ניט ווייטער. אזוי ענטפער איך אייך, דאָס הייסט איך ענטפער גאָר ניט, און א סוף!

עס בלייבט דערביי! איך הויב גאָר ניט אָן. ווייסט איהר וואָס איך וועל אייך נאָך זאָגען? אָנהויבען איז צייטען־ווייז א געפעהרליכע זאַך. איך וועל אייך דערצעהלען, וואָס מיר אליין האָט נעכטען נאָך א האָאָר געטראָפען. איך בין ארוים־געגאַנגען אין גאס כאַפּען א ביסעל פרישע לופט. דיא לופט איז אפילו ניט געווען איבעריגס פריש, אָבער פרישער וויא אין מיין קאַטוך, און איך האָב זיך פערטראַכט. איך האָב אָנגעהויי־בען צו פילאָזאָפירען:

מען זאָגט, אז צו דענקען איז אומעטום פריי, און אז לופט איז אומעטום וואָלוועל — איז דאָס אמת ? יעדער מענש, לאָמיר רעכענען, קען דענקען אפילו אין אסטראָג. דאָס איז גאַנץ ריכ־טיג. אָבער צושטערט ניט דער אָסטראָג די געדאַנקען ? ווען איך עס ניט געַנוג און דערצו נאָך שלעכט ; ווען איך שלאָף ווייניג און דערצו נאָך אויף א היילע באַנק ; ווען איך קום צום טיר פון מיין צימער און בלייב שטעהן, ווייל איך קען ניט געהן ווייטער — זיינען מיינע געדאַנקען פריי ? זיינען זיי ניט צושטערט ? קען איך דענקען אזוי פריי, און מיט אזא קלאָרע קאָפּ, ווי איינער וואָס איהם איז גוט אויפ'ן הארצען ? ווי דענקט זיך, למשל, דעם אָרעמאַן אפילו אין א פרייע מדינה ? — היינט נעהמט די לופט ... אָט איז די לופט ... איך האָב אָנגעהויבען א לאנגע פילאָזאָפיע וועגען די לופט, ווען איך האָב מיט א מאָל דערהערט א געשריי פון א דראָשקאָווניק און האָב געפיהלט א מאָרדע פון א פערד איבער מיין קאָפּ און האָב דערזעהן מיין היטעל אין בלאָטע נעבען מיינע פיס. בקיצור, מען האָט מיך שיעור ניט אריבער־געפאָהרען, און אלץ ווייל איך האָב מיך אריינגעלאָזען אין פוסטע רעיונות און האָב אָנגעהויבען ... אָנגעהויבען צו פילאָזאָפירען. אָנהויבען, זעהט איהר, איז צייטענווייז א געפעהרליכע זאַך און דערפאר —

בלייבט עס דערביי, איך הויב גאָר ניט אָן ! נאָר איך זעה אז איהר ווילט וויסען וואָס פאר געדאַנקען איך האָב געהאַט וועגען די פרישע לופט. איהר מעגט דאָס וויסען. פרישע לופט, זאָגט מען, איז וואָלוועל. איך האָב גענומען די זאַך גוט בעטראַכ־טען, האָב בעטראַכט און האָב בעשלאָסען, אז דאָס איז א ליגען. ווארום א ליגען ? אָט הערט : צווייטענס ווייל אין גרויסע שטעדט איז איבערהויפּט ניטאָ קיין פרישע לופט ; דריטענס, ווייל דער אָרעמאַן קען ניט וואוינען אויסען שטאָדט, און אפילו ווען ער וואָלט דאָס קענען, איז יעדער אָרעמאַן אַן ארבייטער, וואָס ארבעט פון אויפשטעהן אין דער פריה ביז'ן לייגען־זיך שלאָ־פען ביי נאַכט און האָט קיין צייט ניט צו געניסען די פרישע

לופט ; פיערטענס, ווען אן אָרעמאַן געניעסט אַ ביסעל פרישע לופט, קריעגט ער אַפּעטיט צום עסען, און עסען קאָסט געלד ; פינפטענס . . . נור גענוג ! איהר זעהט גאַנץ קלאָהר, אַז פרישע לופט קען גאָר ניט יעדער מענש אַזוי לייכט האָבען, ווי מען מיינט, און אז איך בין גערעכט. איצט, פרעגט איהר אָבער, ווארום איך האָב אָנגעהויבען פון „צווייטענס". בהמות ! אַז איך וואָלט געזאָגט : ערסטענס, וואָלט דאָך דאָס געווען אַ מין אָנהויב, און איך וויל בשום אופן היינט קיין זאַך ניט אָנהויבען.

יע, עס בלייבט דערביי ! איך הויב גאָר ניט אָן.

III.

א וויכוח מיט די וועלט.

ווי איך זעה, רופט מיך די וועלט, „משוגענער פילאזאף“. וועלט, איך לאך פון דיין קאפ! וועלט, איך שעהם זיך דערמיט ניט א ברעקעל! וועלט, דו ביזט א קלארער נאר, אויב איך בין א משוגענער פילאזאף! וועלט, איך וועל דיר דאס בעווייזען. הער נור גוט צו.

פארוואס רופסטו מיך משוגע? משמעות, ווייל איך רעד ניט סקלאדנע, ווייל איך פיהר ניט אויס, וואס איך הויב אן, אדער אפשר, ווייל איך זאג צו ניט אנצוהויבען, גאר ניט אנצו־הויבען, און פיהר אויס. דאס רופסטו משוגע, וועלט? דו רופסט א מענשען משוגע ווייל ער טוט ניט ווי „אלע“ טוען — הא? זאג־זשע מיר, וועלט־קרוין־לעבען, איז דאס גוט וואס אלע טוען? איז עס רעכט, אט דאס וואס דיינע „אלע“ טוען? איז עס קלוג, וואס דיינע ליעבהארציגע „אלע“ טוען? זאג, זאג! איך גיב דיר צוויי מינוט צייט צו איבערלעגען. בעטראכט מיין פראגע גוט און גיב מיר אן ענטפער. דערווייל קען איך רעדען מיט מיינע לעזער.

* * *

ליעבע לעזער, ווי האט איהר צוגעבראכט פסח? וואס זאגט איהר? מיר זיינען ארעמע לייט, זאגט איהר, און מיר ברענגען צו פסח ווי א גאנץ יאהר? איהר זייט גערעכט: כהא לחמא עניא דאכלא אבהתנא בארעא דמצרים — די ארעמע ברויט עסען מיר נאך ביז היינטיגען טאג, און אנדערע האבען דאס אויך ניט. ווייסט איהר, ליעבע לעזער, אז איהר זייט גרויסע בהמות?

מיט וואָס ? פרעגט איהר. גוט, איך וועל אייך ערקלערען. די צוויי ערשטע נעכט פון פסח זיינען געזעסען אַ סך רייכע פרומע אידען אויף היסב־בעטען און האָבען געזאָגט : כל דכפין ייתי וייכול, כל דצריך ייתי ויפסח. ווארום זייט איהר ניט געגאַנגען צו זיי עסען ? איהר זאָגט, איהר ווילט זיך ניט אַראָפּוואַר־פען — אייך פּאַסט ניט ביי זיי צו בעטלען. גאַנץ רעכט. בני מלכים דאַרפען זיין שטאָלץ. אָבער אויספּרובירען האָט איהר זיי געמעגט. איהר וואָלט דאַן געזעהן, ווי פאַלש זיי זיינען. איהר וואָלט דאַן פערשטאַנען, אַז זייער אמונה איז אַ שקר, אַ בעטרוג. איהר וואָלט דאַן איינגעזעהן, דאָס וואָס איך האָב שוין איינגעזעהן מיט דריי־און־פערציג יאָהר צוריק, דאָס איז : — אַז זיי עפענען די טיר פאַר אליהו הנביא נישט מעהר ווייל זיי ווייסען, אַז ער וועט ניט קומען ; אַז זיי גרייטען איהם אָן אַ כוס, אַ גרויסען כוס וויין, נישט מעהר ווייל זיי ווייסען, אַז ער וועט ניט טרינקען . . . לאָז צו זיי קומען אַן אָרעמאַן, וועלען זיי איהם אפילו אַ קליינע גלאָז וואַסער ניט געבען. דאָס וואָלט איהר איינזעהן, ווען איהר וואָלט געקומען, ווען זיי האָבען אייך איינגעלאַדען מיט די ווערטער : כל דכפין ייתי וייכול. און נאָך וואָס וועל איך אייך זאָגען . . . נאַר וואַרט. די צוויי מינוט צייט זיינען פאַרביי, און איך מוז זיך אומקעהרען צו די וועלט און הערען וואָס זי האָט מיר צו ענטפערען. איין ווייליקע, ליעבער לעזער, מיר וועלען באַלד ווייטער שמועסען.

* * *

דו שווייגסט, וועלט ? דו ענטפערסט ניט ? געה לעג צריין דיין קאָפּ אין אַ קעסטיל זאַמד, דו ביזט אויסגעוועבט און אָפּגעלעבט. אָבער איך וועל ענטפערען פאַר דיר. הער מיך אויס : וואָס דיינע „אַלע“ טוען איז ניט גוט, איז ניט רעכט, איז ניט קלוג, און איך וועל זיי ניט נאָכטאָן — דו מעגסט מיך רופען משוגענער, ביז דו וועסט הייזעריג ווערען רעדענדיג. דיינע „אַלע“ האָבען פיעל נעמען, זיי בעשטעהען פון פיעל קלאַסען, זיי געהערען צו פערשיעדענע נאַציאָנען און רעדען אַלערליי שפּראַ־

כען. איך אָבער טהייל זיי איין אין צוויי קלאַסען. די צוויי קלאַסען רוף איך נאַררען און שופטען. דו דאַרפסט ניט מיינען אַז איך האָב פאַר זיי קיין פיינערען נאָמען ניט געקענט געפינען. ווען איך וואָלט נור געוואָלט, וואָלט איך זיי געקענט רופען: שעפּסען און וועלף, אָקסען און שוחטים, אַרבייטער און מייסטער, בוימער און העק, בעטראָגענע און בעטריגער, קנעכט און הער־שער, בלוט און פּיאַווקעס, נעגעל און האַמערס, בלאַסע און רויטע, שוואַכע און שטאַרקע, אונשולדיגע און הינטערליסטיגע און טויזענד אַנדערע אַזעלכע מליצה'דיגע נעמען, אָבער איך וויל ניט; איך רוף זיי גאַנץ איינפאַך נאַררען און שופטען.

היינט איז אַזוי, די גאַנצע מאַסע נאַררען און שופטען וואָס דו, וועלט, רופסט זיי „אַלע" וואָס, בעטראַכט נור, טוען זיי? די נאַררען אַרבייטען און שמאַכטען, די שופטען געהען אַרום ליידיג און געניסען! — איז דאָס גוט? די נאַררען געהען פאַר דער צייט אין ד'רערד אַריין, אום די שופטען זאָלען לעבען פער־גניגט — איז דאָס רעכט? ביידע צוזאַמען ווייסען ניט פון קיין ריכטיגען, פערנינפטיגען לעבען: די שופטען, ווייל זיי איז צו גוט, די נאַררען, ווייל זיי איז צו שלעכט — איז דאָס קלוג? און אויב דאָס, וואָס זיי טוען איז ניט קלוג, ניט רעכט און ניט גוט, וואָרום זאָל איך זיי — דיינע ליעבהאַרציגע „אַלע" נאָכטאָן? און אויב איך דאַרף זיי טאַקע ניט נאָכטאָן, פאַר וואָס־זשע רופסטו מיך משוגע, האַ?

וועלט, דו ביזט אַ בהמה! לאָמיך זיך אומקעהרען צו מיינע לעזער . . .

* * *

יאַ, ליעבע לעזער, איך וויל אייך נאָך וואָס זאָגען. צוויי מאָל צוויי איז פינף. איהר גלויבט ניט? איבער דריי הונדערט־און־פונפציג מיליאָנען מענשען גלויבען אַז דריי מאָל איינס איז איינס, און איהר גלויבט ניט, אַז צוויי מאָל צוויי איז פינף? אפשר זייט איהר אויך גערעכט. איבריגענס האָב איך אַרום דעם גאָר ניט געוואָלט רעדען. איך האָב עפּעס געהאַט אַנאַנדער ענין

אין קאָפּ . . . די וועלט האָט מיר צושלאָגען מיינע רעיונות . . . נור איך בין איהר קיין שונא ניט. איך וואָלט נור וועלען, אז זי זאָל זיך פיהרען מיט מעהר שכל און זאָל האַלטען איהר צונג אביסעל מעהר אין צוויק און זאָל ניט בעליידיגען מענשען, וואָס זיינען מענשען און ניט אָבעזיאַנעס און ווילען ניט אַלץ נאָכטאָן, וואָס „אַלע" טוען. און דאָס ברענגט מיר אויף אַ געדאַנקען, אויף אַ גאַנץ נייעם געדאַנקען. אָט איז ער: מען זאָגט אז מענשען קומען ארויס פון אבעזיאַנעס; דאָס קען זיין. ווארום זאָלט עס אַנדערש זיין אַז מענשען קומען ניט ארויס פון אָבעזיאַנעס — טאָ ווי שיקט זיך אַז ניין־און־ניינציג פון יעדע הונדערט קוקען נור אויף „אַלע" און טאַנצען זיי נאָך? אויף דעם געדאַנקען וואָלט געלויינט צו נעהמען אַ פּאַטענט, וואָס זאָגט איהר? און איצט זייט געזונדערהייט, ליעבע לעזער, איך האָב נאָך אַ פּאָר ווערטער צו זאָגען צו די וועלט. מיט אייך וועל איך נאָך רעדען אַנאַנ־דערס מאָל.

* * *

זאָג מיר, וועלט, וואָס האַלסטו פון יענע וועלט? איך ווייס ניט פון איהר און וועל געוויס ניט וויסען, ביז איך וועל איהר בעזוכען. די, וויעדער, וואָס זיינען צו איהר אוועקגעגאַנגען, שווייגען. ווער איז זי און וואָס איז זי? פיהרט זי זיך אויך אַזוי ווי די? האָט זי אויך דעספּאָטען מיט אונטערדריקטע, נאַר־רען און שופטען? אָדער ווערען ביי איהר די נאַררען קלוג און די שופטען עהרליך? אויב אַזוי וואָלט אפשר געלוינט . . . ניין! איך האָב זיך שיער אויסגערעדט אַ נאַררישקייט. זאָג מיר נאָך עטוואָס. טראָגען די מלאכי־חבלה אוניפאָרמס ווי טשינאָווני־קעס אין רוסלאַנד, אָדער . . . אה! מיין אייניקעל איז דאָ! ער וועט שוין ניט לאָזען רעדען. זייט־זשע געזונד.

IV.

משה בוך — זיין בריעף.

נעכטען, ארום אכט א זייגער פאר־נאכט קריעג איך אייך פער פאסט אזא מין בריעף:

„הערר פילאזאף!
„כ׳לעבען, איהר זייט מטורף! איהר רופט אונז אר־
„בייטער נאררען מחמת מיר לעבען ניט גוט. ווי קענען מיר
„זיך העלפען? די שופטען זיינען קלוג און מיר זיינען נאר־
„רען — ווי־זשע זאלען מיר זיך מיט זיי ספראווענען? אויב
„איהר זייט אליין ניט קיין שופט — ענטפערט מיר.
„ממני ידידכם משה בוך."

ווי געפעלט אייך אזא חוצפה! איך האב די גאנצע נאכט אן אויג ניט צוגעטאן טראכטענדיג, און קלערענדיג, און קלערענ־דיג און טראכטענדיג, און ווידער און אבער, און נאך א מאל און ווידער נאך א מאל און דאן פון דאס ניי — ווער דער משה בוך קען זיין. וואס איז דאס פאר א מין בוך? אה ווי מיר האט זיך געוואלט זיין עפעס א שטיקעל רוסישער קייזער, א מענש וואס האט ביי זיך מעהר שפיאנען ווי האאר אין קאפ, ווי רענדלעך אין קאסע! אט וואלט איך זיי א ביסעל א שיק געטאן איבער דער מדינה אויסצליעדערווען ווער דער משה בוך איז; און טאמער איז ער גאר א סאציאליסטישער בוך וואלט איך איהם גלייך אויפ׳ן שטעל אונטערדריקט, אדער נאך בעסער, איך וואלט איהם איבערגעענטפערט צום צענזאר און ער וואלט שוין ביי איהם פער־

שוואַרצע געוואָרען ווי גרויס ער איז. „כ'לעבען, איהר זייט מטורף!" שרייבט ער. כ'לעבען, בוך, איהר זייט אַ חצוף!

איך האָב שוין אין מיין לעבען אַ סך אַריבער געטראָגען — דריי און זעכציג יאָהר אַלט זיין און בלייבען פון דער זייט קבר איז קיין גלייכוועריטעל ניט! — אָבער דאָס טראָג איך ניט אַרי־בער! מען האָט מיר בלוט געלאָזען ווען איך בין אַכט טאָג אַלט געווען און איך האָב אַ וואָרט ניט גערעדט; מען האָט מיך געמוטשעט איבער'ן קליינעם אלף פון ויקרא, איבער'ן גרויסען בית פון בראשית, איבער דעם אַרויסגעשפּרונגענעם נון פון מנשה, איבער'ן דיקען ואו פון גחון איידער איך האָב געקענט אַנטאָן אַ פּאָר האַלבע פּלודורקעס ווי אַלע קינדער פון פינף־זעקס יאָהר — איך האָב דאָס אַריבערגעטראָגען; מען האָט מיר נאָך אַ האָאָר פער'שדכ'נט צו פינפצעהן יאָהר — דאָס האָט מיך אויך ניט גע־ריהרט; איך האָב דורכגעלייענט דעם גאַנצען קב־הישר מיט אַלע זיינע שקרים און בין לעבען געבליעבען; דער קעלמער מגיד האָט מיך געריהמט — דאָס האָב איך אויך אַריבערגעטראָגען; מען האָט ביי מיר אָוועקגע'גנב'עט אַ פּאָר נייע תפילין און עס האָט מיר ניט געצעפּעט; איך האָב געגעסען פלייש פון לאַנדאָנער שוחטים'ס שחיטה און בין געזונד; איך האָב געשלאָפען אין הייזער אָהן מזוזות — מיר האָט דער טייוועל ניט גענומען; האָב פּרובירט אָוועקזאָגען המן'ס אַלע צעהן קינדער — דער שוואַרץ־יאָהר האָט איהם געריסען אנצופלאָדענען אַזאַ סך בנים! — זיי אַלע צעהן אין איין אָטהעם און בין ניט דערשטיקט געוואָרען; האָב געהערט אַז דער דייטשער קייזער איז געשטאָרבען — האָב דאָס אויך אַרי־בערגעטראָגען און מיר דאַכט זיך אַז אַפילו די בשורה פון ביס־מאַרק'ס טויט וואָלט מיך ניט קאָסטען זעהר פיעל געזונד; אַלעס האָב איך רוהיג און געלאַסען אַריבערגעטראָגען, אָבער דער משה בוך מיט זיין בריוועל... ניין, דאָס האַלט איך ניט אויס!!!

ווי דערגעהט מען ווער דער בוך איז, וואָס און וואו ער איז? אַ מחבר קען ער ניט זיין — אַ אידישער מחבר קען ניט שרייבען אַזוי קורץ; אַ רב'ס אַ זון קען ער ניט זיין — אַ רב'ס אַ זון

רופט זיך ניט אין לאנדאן מיט א אידישען נאמען; א חזן קען ער ניט זיין, ווארום אן ארבייטער וואס איז א חזן וואלט זיין א דאפעלטער נאר און דאס זעהט מען פון זיין בריעף ניט ארוים? א אידישער משכיל קען ער ניט זיין, פאר א משכיל שרייבט ער צו דייטליך און אהן צוקעס; ער קען ניט זיין א מיסיאנער — דערצו ווייזט ער מיר אוים עפעס צו עהרליך; ער קען ניט זיין קיין ווילנער — ער וואלט זיך דערמיט בעריהמט; ער קען ניט זיין קיין מינסקער — דאס וואלט איך געוואוסט ווייל איך קום אליין פון מינסק; ער קען ניט זיין קיין מיטגליעד פון א היגען קלוב — דערצו זירעלט ער זיך צו וועניג, הגם ער איז קיין קליינער חצוף ניט; ער קען ניט זיין דער „משורר" משה חאשקעס ווארום ער איז משה בוך; ער קען ניט זיין קיין וואטער־פראווער ווארום ער לערענט זיך ניט די שחיטה, הגם איך ווייס דאס ניט, אפשר טאקע יא...

אה, ווי דערגעהט מען ווער ער איז? איך וואלט אפגעשאַ־טען דעם מענשען וואס בריינגט מיר איהם מיט... גאלד? נו, דאס האב איך ניט, אבער מיט פילאזאפישע געדאנקען; איך וואלט איהם איבערגעגעבען מיין חלק שור הבר, כאטש איך האב רינדפלייש העלטער ווי אלץ אין דער וועלט, אפילו ווי לידזער מצה; איך וואלט איהם געקומען צו חלום נאכ'ן טויט; איך וואלט איהם געלערענט עברי אויב ער איז א גבאי אין א היגען מנין און איך וואלט איהם געמאכט פאר א גבאי אויב ער איז נאך ניט; איך וואלט איהם די פיש געוואשען און די וואסער געטרונקען, ווען אויך דאס וואלט מיר אפשר ניט וואויל בעקומען; איך וואלט איהם געמאכט פאר א סעקרעטער פון א פילאנטראַ־פישע סאסייטע און ער וואלט געהאט צוויי דריטעל פון די גאנצע הכנסה חוץ דעם כבוד דערפון; איך וואלט איהם בעקאנט גע־מאכט מיט מיין אייניקעל און אויב ער האט פיינט קשיות וואלט איך איהם אויסגעהיט פון איהם; איך וואלט איהם געבענשט...

נאר וואס איז דא צו רעדען? משה בוך, איהם וועט קיינער אזוי לייכט ניט ארויסגעפינען אפילו די לאנדאנער פאליציי ניט,

וואָס זיי האָבען איין דזשעק־דער־ריפּער אפשר צוואַנציג מאָל גע־כאַפּט און עס איז זעהר שווער געווען צו כאַפּען. טאָמער אָבער טרעפט איהם (משה'ן, ניט דזשעק!) ווער עס איז פון אייך זאָגט איהם אז — די נאַררען דאַרפען נור מאַכען יד אחת געגען די שופטען, וועלען די שופטען קיין שופטען ניט זיין און די נאַררען קיין נאַררען ניט.

(אַרום יענע צייט זיינען אין לאָנדאָן פאָרגעקומען עטליכע שרעק־ליכע מאָרדען געגען אונגליקליכע פרויען; מען האָט זיי געפונען מיט אויפגעשניטענע לייבער (אויף ענגליש הייסט דאָס ריפּט אָפּ) און דעם מערדער האָט מען ניט געפונען. דיעזען אונבעקאַנטען מערדער האָט דער עולם אַ נאָמען געגעבען „דזשעק דער ריפּער.“)

V.

פראָסט געפּלאַפּערט.

עסט ניט פיעל איידער איהר לעגט זיך שלאָפען! טאָמער זייט איהר — ניט פאר קיין אידען געדאַכט! — דענקענדע מענשען, דאַן עסט גאָר ניט פאר'ן שלאָף! הערט וואָס מען זאָגט אייך און פאָלגט אַן עלטער'ן. און אויב איהר ווילט מיר ניט פאָלגען בלינד, הערט אוים אַ מעשה:

פאר־אַכט־טאָגען דאָנערסטאג האָב איך געקראָגען צו וויסען, אַז מיינע אַ שכנ'טע, אַן אלמנה, האַלט ביי'ן שטאַרבען. איך האָב אָנגעטאָהן מיינע ספּאַקולען, מיין קאַפּעלוש און מיין אויבעררא̇ק און בין אַוועקגעגאַנגען זעהן וואָס דאַרטען הערט זיך. בין געקומען צו יציאת־הנפש — — —

האַלט! אַ פּאָר ווערטער וועגען יציאת־הנפש. איהר הערט זעהר אָפּט מענשען זאָגענדיג, אַז זיי זיינען געוועזען ביי'ן יציאת־הנפש פון איינעם וואָס איז ניט לאַנג געשטאָרבען. האָט שוין ווער געזעהן, פרעג איך אייך, ווי די נשמה איז אויסגעגאַנגען? איך ניט. איך האָב געזעהן מענשען וואָס זיי איז „ארויסגעגאַנגען די נשמה פון קאָפּ פאר אַ גראָשען", אָבער דאָס איז געוועזען פאר'ן לעבען, ניט פאר'ן טויט. איבערהויפּט וואָלט איך וועלען וויסען ווי די נשמה געהט אוים, אויף וואָס פאר אַן אופן זי געהט אוים? אויסגעהן קען מען אויף פערשיעדענע אופנים אפילו שמונה־עשרה. אַ ליכט געהט אויך ניט אוים אַלע מאָל גלייך און ניט אַלע קליידער געהען אוים אויף דעמזעלביגען אופן פון דער מאָדע. מענשען געהען אוים שפּאַצירען, מענשען געהען אוים פון די כחות, מענשען געהען אוים'ן הויט, מענשען געהען אוים פאר אַ זאַך וואָס זיי

ווילט זיך, מענשען געהען אוים פאר הונגער און אין לאנדאן געהען מענשען אוים „טרעוולען". אבער אויסגעהן און אויסגעהן איז ניט גלייך. איך האב געזעהען ווי ביי מענשען איז אויסגעגאנ־גען דער פייער ווייל ביי זיי איז אויסגעגאנגען געלד, אבער ביידע ארטיקלען געהען ניט אוים ביי אלעמען גלייך. זייגערס, געהען אויך אוים אבער ניט אלע זייגערס געהען אוים איינער ווי דער אנ־דערער — מיין זייגער, למשל, געהט אימער אוים אויף מארגען נאכ'ן פערזעצען. ווי־זשע געהט אוים די נשמה, פרעג איך?

עס קען זיין אז די נשמה געהט גאר ניט אוים. עס איז דא א סך זאכען וואס מען הערט פון זיי און מען זעהט זיי ניט. מען זאגט: יענער קאיט די ערד. האט שוין ווער עס איז געזעהען מענשען קאיענדיג ערד? אין טערקישען קריעג האבען די רוסישע סאלדאטען געקאיט גיפס, וואָרום די פאדריאדטשיקעס האבען ארויסגעפונען אז גיפסענע מעהל איז וועלוועלער ווי ווייצענע און אז א מענש געהט שוין יא שטארבען, מאכט איהם ניט שטארק אוים צו ער שטארבט פון טערקישע קוילען אדער פון בויכוועהטאג. דאס איז אמת, אבער גיפס איז גיפס און ערד איז ערד, און ערד קאיט קיינער ניט, דער עולם מעג זיך זאגען וואס ער וויל. איצט נעהמט אנאנדער זאך... ניט א דבר־אחר, איך מיין איינפאך אנאנדער פערדמעט. אט איז... ווארט א וויילינקע. איהר מעגט הערען א גוט ווארט פון מיין אייניקעל:

היינט אין דער פריה האב איך גערעדט מיט איהם וועגען פראצענטניקעס. אין גרוים היץ האב איך אנגערופען א געוויסען פראצענטניק — דבר־אחר. „זיידע, זאגט ער, איך וואלט א פרא־צענטניק ניט פערגליכען מיט א דבר־אחר". „פארוואס ניט?" פרעג איך. „פארוואס? זאגט ער, מחמת דאס איז א בעליידיגונג פיר די שווינע..."

ניט שלעכט פאר א אינגעל פון אכט יאהר, הא? נאר לאמיך זיך ניט צופיעל פאנאנדערלאזען וועגען דברים־אחרים, דאס איז א געפעהרליכער געגענשטאנד. איך האב א מאל אנגעגריפען (דאס איז געווען אין א בייזע שעה!) איינעם, וואס איך האב איהם

געהאַלטען פאַר אַ בהמה, אָבער אַ כשר'ע בהמה'לע; עס האָט זיך אָבער אַרויסגעשטעלט אַז ער איז אַ דבר־אחר. די מעשה האָט מיר געקאָסט געזונד און צייט און געלד... געלד? דאַכט זיך דאָס גראָד ניט. וואָרום איך האָב ניט געהאַט. בקיצור איך וועל איצט אַ צעהנטען פערזאָגען מיט אַזעלכען זיך אַנצוהויבען. משה רבינו איז קיין נאַרר ניט געווען; ניט נור נאָך די דעה נאָך פון די וואָס זאָגען אַז משה לא היה ולא נברא, אפילו נאָך די וואָס גלויבען אין דער תורה מיט אַלע מפרשים. צו ער איז ווירקליך געווען דער גרעסטער ענו פון אַלע מענשען און האָט דאָס אַליין אויף זיך געשריבען — דאָס ווייס איך ניט, אָבער קיין נאַרר איז ער ניט געווען און ווען ער האָט אידען אָנגעזאָגט אַז זיי זאָלען מיט אַ דבר־אחר ניט האָבען צו טאָן איז ער געווען גערעכט. איך וועל דערפאַר ארום דעם געגענשטאַנד ניט מעהר רעדען. נחזור לענייננו.

איצט נעהמט אַנאַנדער... אַנאַנדער פּערדמעט. מען זאָגט: יענער איז אַ גנב, אַ ווייסעל פון אויג. ווער, פרעג איך ווייטער, האָט אַ ווייסעל פון אויג געזעהען גנב'ענדיג? ווי קומט אַ גנב צו אַ ווייסעל פון אויג? איך קען פערשטעהן ווי אַ גנב קומט צו אַ ווייסעל פון אוי, אָבער די שייכות פון אַ ווייסעל פון אויג מיט אַ גנב איז ניט גרעסער ווי די שייכות פון אַ פאַטש צו גוט־שבת. דער אמת איז, מענשען רעדען ארום זאַכען וואָס זיי פערשטעהען ניט.

אָט איז נאָך אַ ביישפּיעל: מען זאָגט היער אין ענגלאַנד: די און די מיידעל „געהט" חתונה האָבען. דאָס איז אויך ניט מעהר ווי געזאָגט; קיין אידישע מיידעל געהט ניט חתונה האָבען, זי פאָהרט; אַנדערע ווילען זאָגאַר ניט אַנדערש פאָהרען ווי אין אַ קאַרעטע. רופט איהר דאָס געהן? מענשען רעדען ווי עס פאַלט זיי אַריין אין מויל; אַזוי רעדען זיי אַרום אַלץ און עס קען זיין אַז דאָס וואָס מען זאָגט: ביי יענעם איז די נשמה אַרויסגעגאַנגען איז אויך ניט מעהר ווי געזאָגט און אַז אין אמת'ן געהט גאָר ביי קיינעם די נשמה ניט אַרויס.

ווי אזוי בין איך אַרויפגעקומען אויף די רייד? אה, ריכטיג! רעדענדיג וועגען מיין שכנ׳טע די אלמנה, צו וועלכע איך בין געקומען קורץ פאר איהר טויט. די מעשה איז זעהר אינטערעסאַנט. ווען איהר וועט איהר הערען וועט איהר פערשטעהן פאר וואָס עס איז ניט כדאי צו עסען פאר׳ן שלאָף. נאָר הייגט קענט איהר די מעשה ניט הערען, ווארום איך האָב דערצו קיין צייט ניט. אַנאַנדערם מאָל.

VI.

אַלץ ניט דאָס.

אויב איהר געדענקט בין איך פאַר־אַכט־טאָגען דאָנערשטאָג געוועזן ביי מיין שכנ'טעם טויט. פרייטאָג איז געוועזן די לויה און ביי דער לויה בין איך אויך געוועזן. נאָך דער לויה בין איך אַ צייט אַרומגעגאַנגען אין גאַס און בין געקומען אַהיים פערמאַטערט און הונגעריג...

ווער עס וויל זיין ביי אַ ריכטיגע אמת'ע לויה, און וויל זעהן ריינע עהרליכע טרערען, און וויל הערען אַן ערנסטען, הערצליכען קלאָג — זאָל געהן מלוה זיין אַן אָרימאַן וואָס לאָזט איבער קינ־דער, אָרעמע קינדער. רייכע קינדער, זיי מעגען זייער פאָטער ווער ווייס ווי ליעבען, קענען קיינמאָל ניט גאַנץ אויפריכטיג וויינען, ווייל דעם פאָטער'ס טויט מאַכט דאָך פון געצוואונגענע קינדער פרייע מענשען און עס לעבט זיך נאָכהער עפּעס גאָר אַנדערש ווען מען האָט אויף זיך קיין אויבערהאַר ניט מעהר און מען קען פער־שפּיעלען צעהן מאָל אַזוי פיעל אין קאָרטען און קיינער זידעלט זיך ניט. אָרעמע קינדער וויינען ניט וואָס זייער פאָטער איז ניט גע־שטאָרבען מיט צעהן יאָהר צוריק און רייסען זיך ניט גלייך נאָכ'ן טויט איבער די ירושה.

גלויבט ניט די שבועה פון אַ קרעמער, די גוט־האַרציגקייט פון אַ „פעטער", די מענשענליעבע פון אַ גענעראַל, די פאָלקס־פריינדשאַפט פון אַ קייזער, די עהרליכקייט פון אַ דיפּלאָמאַט, די פאָטער־ליעבע פון אַ קרוינפּרינץ, די צניעות פון אַ יונגע קע־ניגליכע אלמנה, די שעהנהייט פון אַ שוישפּיעלערין, די יוגענד־ליכקייט פון אַ שוישפּיעלער און דעם „מיר" פון אַ צייטונג־שריי־

בער. דעם צייטונג־שרייבער׳ס מיר איז איך, דער שוישפּיעלער איז ניט אזוי יונג ווי ער זעהט אויס, די שוישפּיעלערין אויף דער ביהנע איז געפאַרבען, די קעניגליכע יונגע אלמנה האָט ארום זיך פאַלקאָווניקעס, דעם קרוינפּרינץ ווילט זיך די קרוין, דער קייזער ליעבט זיין פאָלק ווי דער ישובניק זיין קוה, דער גענעראַל איז בטבע אַ מערדער, דער פעטער — אַ שטיינערנער רך־לב און דער קרעמער — אַ ליעגנער. איהר זאָלט דערפאַר קיינעם פון זיי ניט גלויבען, אָבער נאָך פיעל װעניגער ווי זיי אַלעמען זאָלט איהר גלויבען די טרערען פון אַ יונגען יורש ווען איהר זעהט איהם אויף דער לויה פון זיין רייכען פאָטער.

דאַרום זאָג איך: אויב איהר ווילט זעהן אמת׳ע טרערען געהט מלוה זיין אָרעמע־לייט. אזעלכע טרערען האָב איך געזעהן אויף מיין שכנ׳טעס לויה, פון וועלכע איך בין צוריק געקומען מיעד און הונגעריג אהיים...

הונגעריג — אהיים! מיין אייניקעל (זאָל זיך האָדעווען אויף לאַנגע יאָהר!) קומט אַלע טאָג הונגעריג אהיים, אָבער ער האָט אַ היים וואוהין צו קומען און ער געפינט עטוואָס מיט וואָס צו שטילען דעם הונגער. ווער ווייס צו פערשטעהען די זאַטע מענשען, וואָס וואוינען אין גרויסע הייזער, וואָס דאָס הייסט אזוינס זיין הונגעריג און ניט האָבען קיין היים? ווער ווייס צו קענען זיי בעגרייפען ווי אַ מענשען איז צו מוטה, ווען ער געהט אַרום ביי נאַכט אין גאַס, ווייל ער האָט ניט וואו די קאָפּ אָוועקצולעגען און ער איז דערצו נאָך הונגעריג? וועט ווען עס איז קומען אַ צייט ווען מען וועט זיי געבען צו פערזוכען אַ פּאָאר מעת־לעת ניט עסען מיט אַ נאַכטלעגער אין גאַס? איך וויל אויף זיי קיין נקמה ניט זעהן — ניט איך: איך בין פילאָזאָף גענוג אום צו פערשטעהן אז עס איז ניט דעם מענשען׳ס שולד, וואָס ער ווערט געבאָרען אין אַ העמדעלע, וואָס קען אַן „אָרעמער“ גביר נעבעך טאָן, ווען זיין פאָטער איז רייך געוואָרען פון אָרעמע לייט׳ס ארבייט און האָט איהם געלאָזען אַ גרויסע ירושה? איז דאָס זיין שולד? געוויס ניט און איך האָב צו איהם גאָר נישט. אָבער וועלען וואָלט איך

דערלעבען די צייט ווען די רייכע לייט וועלען קריגען צו וויסען וואָס א תענית אָהן אָנצובייסען האָט צו בעדייטען, לאָזען זיי וויסען „פּאָ טשעמו פונט ליכא״.

א תענית אָהן אָן אָנצובייסען מיט א נאַכטלעגער אונטער א בריק! מיין פעדער שרייבט דאָס גלאַטען און רוהיג א שטייגער אַזוי ווי זי וואָלט געשריבען א תנאים פאַר א חתן־כלה וואָס פּער־הייראַטהען זיך ווייל ער איז אַן אלמן און זי א גרושה און איך וויל דאָ פערדיענען שדכנות און מעהר גאָר נישט. ווייס מיין פע־דער די ריכטיגע בעדייטונג פון די שרעקליכע ווערטער? ניט מעהר ווי דער „רייכער מאַן, נעבאך״ וואָס ווערט משוגע טראַכ־טענדיג ווי אַזוי צו פערשפּענדען דעם טאַטען׳ס ירושה. און פון וואַנען זאָל אַזאַ דומע פעדער מיט אַן אייזערנער האַרץ וויסען אַזעלכע זאַכען? פאַרצייטיגע פעדערען פלעגען ארויסקומען פון גענז, פון לעבעדיגע בעשעפעניסען און אפילו זיי האָבען מיט זיך געלאָזען שרייבען טויט־אורטהיילע פון געקרוינטע און ניט געקרוינ־טע מערדער און פיעלע אַנדערע שענדליכע זאַכען. וואָס־זשע קען מען פערלאַנגען פון א שטאָלענע פעדער, וואָס קומט ארויס פון דעמזעלביגען מעטאל פון וועלכען מען מאַכט הארמאַטען און ביקסען, חלפים פאַר פיער־פיסיגע בהמות און שווערדען פאַר צוויי־פיסיגע, נאַרישע נעגעל וואָס קריכען אומעטום אריין ביז׳ן האַלז, אַזוי גיך ווי זיי קריגען א טראַסק אין קאָפּ פון אַנאַנדער דומע שטיק אייזען אין דער האַנד פון א מענשען, גראַדע אַזוי ווי דער נאָגעל וואָלט גע־ווען אַן ארבייטער וואָס ווערט געשלאָגען פון א ווערק־פיהרער, וואָס ער איז אליין א געדונגענער שקלאַף ביי א פאַבריקאַנט. אָט פון אַזאַ משפחה קומט מיין פעדער — קומען אלע היינטיגע פעדערען — ארויס, היינט גער פערלאַנג פון איהר געפיהל!

נאָר ניט ארום דעם האָב איך געוואָלט רעדען. איך האָב אייך געוואָלט דערצעהלען א העכסט אינטערעסאַנטע מעשה, א חלום וואָס מיר האָט זיך געחלום׳ט קומענדיג אהיים נאָך מיין שכנה׳טעס לויה. איך האָב געוואָלט בעווייזען ווי געפעהרליך עס איז צו עסען פאַר׳ן שלאָף, איבערהויפּט ווען מען איז א דענ־

קענדער מענש. דאָס האָב איך געוואָלט, נור מיינע געדאַנקען זיינען אזוי צושלאָגען אז איך קען קיינמאָל ניט אויפשרייבען וואָס איך וויל, א גוטער שרייבער דאַרף אייגענטליך גאָר ניט דענקען, אָדער ער דאַרף קענען האַלטען זיינע געדאַנקען אין צוויק. ווען ער קען דאָס ניט, דאַרף ער וויינינגסטענס קענען איינהאַלטען די געפעהרליכע געדאַנקען, זיי זאָלען ניט שטערען דעם גאַנג פון די מעשה וואָס ער בעשרייבט, אָדער זיי גאָר בעהאַלטען, בעהאַלטען אונטער א באַרג פראַזען, פוסטע לייכטע פראַזען, וואָס קענען דעם קלענסטען געדאַנקען ניט צוקוועטשען און בעהאַלטען איהם דאָך... ווי אידישע מחברים טוען זעהר אָפט מיט זייערע געדאַנקען. איך וועל קיינמאָל קיין גוטער שרייבער ניט זיין. דאָס ווייס איך. דאָס האָב איך געוואוסט מיט עטליכע און פערציג יאָהר צוריק, ווען... נור וואָס איז דאָ צו רעדען? וואָס איז געווען, איז געווען — האָט א קלוגע ישובניצע אמאָל געזאָגט ווען זי האָט דעם ערשטען מאָל געהערט פון חורבן בית המקדש. אויב זי לעבט נאָך, זאָל זי לאַנג לעבען.

VII.

אויגען.

ווי איך האָב אייך שוין עטליכע מאָל געזאָגט בין איך געקומען מיעד און הונגעריג אהיים פון מיין שכנ׳טעס לויה. איך האָב אָפּגעגעסען וועטשערע און האָב מיך גלייך געלעגט שלאָפען. אזוי ווי איך האָב געוואָלט זיין זיכער, אז איך וועל איינשלאָפען, האָב איך גענומען לעזען „די לעצטע נאַכריכטען" אין א אידישע צייטונג — ווי זי הייסט זאָג איך ניט, בכדי אז דער רעדאַקטאָר זאָל זיך ניט איבערנעהמען מיט דעם וואָס איך לעז זיין בלאַט — און ביי די ערשטע ווערטער פון די ערשטע פון דיזע לעצטע נאַכריכטען בין איך איינגעשלאָפען. דאָס איז געווען א שטיקעל נייעס, ארויסגענומען פון דעם פאַר־אַכט־טאָגען־פּרייטאָגדיגען „לאָנדאָנער הערמאַן", וועלכער האָט דאָס געהאַט ארויסגענומען פון דעם מאָנטאַגדיגען „דיילי טעלעגראַף", וועלכער האָט דאָס געקראָגען צו וויסען דורך א קאָררעספּאָנדענץ אין די „קעלנישע צייטונג", וועלכע האָט דאָס געהאַט איבערזעצט פון די „נאָוואָיע ווּרעמיאַ" פון א פּאָאר טעג פריהער, און וועלכע האָט נאַטירליך דאָס געקראָגען צוגעשיקט פון א זייטיגען קאָררעספּאָנדענט, וואָס ער איז וואהרשיינליך א ליגנער. יעדענפאַלס האָב איך ניט אומזיסט די צייטונג געלעזען: איך האָב איינגעשלאָפען.

און אזוי ווי מיר רעדען פון איינשלאָפען, מעג איך אייך, מיינע ליעבע לעזער, געבען אן עצה. אויב איהר זייט פרום און איהר האָפט צו זעהן ווי דער הימעל עפענט זיך, אָדער איהר וואַרט אויף אייער חתימה — לעזט קיין שום אידישע צייטונג ניט די ערשטע נאַכט שבועות און די נאַכט פון הושענא־רבה; טאָמער

אָבער זייט איהר ניט פרום, דאַן לעזט זיי גאָר ניט, סיידען איהר ליידט פון צאָהנוועהטאָג און אפילו דאַן איז אפשר אויך כדאי׳ער צו נעהמען א פאר־צוויי־יאָהריגען לוח, אָדער די אינגעווייט פון פון אַן אַלטע קמיע, אָדער „פיכטע׳ס רעדען אַן די דייטשע נאַציאָן“ (אויב איהר זייט מבין בלשון אשכנז; אויב ניט איז אודאי גוט!) אָדער א קאַטאַלאָג פון א מוכר־ספרים, אָדער די יוצרות פון פרשת־פרה — אַלץ אַזעלכע זאכען, וואָס ווירקען אַזוי גוט וויא א שלאָפ־טרונק, אָדער ווי א אידישע צייטונג און זיי האָבען די מעלה וואָס נאָך זיי חלומט זיך ניט פון מלחמות, סטרייקס, פון גלעדסטאָן, פון ביסמארק, פון בולאַנזשע, פון דעם אָקאָרשט געבאָרענעם פרינץ באַטטענבערג, פון דעם קעניגעל פון שפּאַניען, וועלכער געהט נאָך אָהן פּלודערקעס און נאָך אַנדערע גרויסע און וויכטיגע פּער־זאָנען און זאכען.

רעדענדיג פון דעם קליינעם שפּאַנישען קעניגעל פאלט מיר איין אַזאַ מין געדאַנקען: — צו לאָזט זיך זיין מאַיעסטעטעלע ווישען דעם קעניגליכען נעזעלע, אָהנע צו בריקען מיט זיינע אַללערהעכסטע פיסעלעך? גערוהט זיינע מאַיעסטעטעלע צו עסען מיט א פארטוכעל, אָדער קאָמאַנדירט ער זיינע אַלעראונטערטהע־ניגסטע ניאַניא איהם צו לאָזען זיך איינריכטען די קעניגליכע קליי־דעלעך? גערוהט ער שוין צו רעדען שאַרף? האָט, ווער וויים, זיינע מאַיעסטעטעלע שוין געפּאַקט און געמאָזעלט? זיינען איהם לייכט אָנגעקומען דיא אַלערהעכסטע ציינדעלאך? וואָס מאַכען זיי־נע קעניגליכע אויגען? . . .

אָה, די אויגען! דאָס עראינערט מיך אָן דעם, ארום וואָס איך האָב געוואָלט רעדען. לאָמיך זיך צוריקקעהרען צו מיין ער־צעהלונג. ווי געזאָגט, האָב איך איינגעשלאָפען. מיט אמאָל איז ביי מיר אין צימער געוואָרען ליכטיג און א רגע שפּעטער גלייך ווידער פינסטער. פאר מיר איז געשטאַנען א שוידערהאַפטע געשטאַלט מיט אונגעהייער פיעל אויגען, מיט מעהר אויגען ווי שטערען אין הימעל, ווי מיקראָסקאָפּישע חיה׳לעך אין א לאָנדאָ־נער גלאָז וואסער, ווי נאַררישקייטען אין א יאָהרגאַנג „בערלינער

טאגעבלאט", ווי ליגענס אין אלע מדרשים; מעהר ווי אָרעמע לייט אין ענגלאנד, ווי פאנאטיקער אין שפאניען, ווי שפיאָנען אין רוסלאנד, ווי בעריהמערס אין אמעריקא, ווי דועליסטען אין פראנקרייך, ווי בעטלער אין איטאליען, ווי קייזער־געצענדינער אין עסטרייך, ווי לאפקע־נעהמערס אין דער טירקיי און ווי קארטאָפעל אין אירלאנד. אַט אזא שרעקליכע געשטאלט מיט אזוי פיעל אויגען איז איצט געשטאנען פאר מיר. איך האָב, נאטירליך, גלייך פערשטאנען ווער דער בעל־דבר איז; דאָס איז געווען דער... דער מלאך־המות אליין.

איידער איך מאך אייך בעקאנט מיט'ן מלאך־המות (איהר האָלט זיך דאָס געוויס ניט זעהר שטארק זיין בעקאנטשאפט צו מאכען!) לאָמיך אייך עטוואָס זאָגען וועגען זיינע אויגען.

איך האָב אלץ געמיינט, אז דאָס וואָס מען זאָגט, אז ער (דער ניט־גוטער) האָט אזוי פיעל אויגען, האָבען דאָס נור אונזערע אידען אויסגעטראכט. אפשר מיינען זיי דערמיט — האָב איך גערעכענט — אז ווען דער מלאך־המות וואָלט ניט געהאַט אזוי פיעל אויגען, וואָלטען זיך פיעלע אידעלאך ארויסגעדרעהט פון זיינע הענד, אַ פּנים ווי זיי דרעהען זיך ארויס פון דעם רוסישען קיסר'ס הענד, וואָס ער האָט אויך אַ סך אויגען (הגם צו יעדע פּאָאר פון זיינע אויגען איז דאָ אַ בעזונדערע בייכעל, וואָס אויף איהר קוקען די אויגען מעהר ווי אויף אלץ אין דער וועלט!). קורץ און גוט, אזוי האָב איך אלץ גערעכענט, אָבער, ווי איך זעה איצטער איין, האָב איך געלעבט אין טעות. דער מלאך־המות האָט באמת אונגעהויערע פיעל אויגען, אויגען אָהן אַ צאָהל, אָהן אַ שעור און אָהן אַ ערך. אפילו ר' טרייטעל באלבירישקער איז לגבי איהם ווי דער געוועזענער קעניג מילאַן פון סערביען געגען אלכסנדר מוקדן, אָדער ווי דער שמש פון איינעם פון די טויזענדער מנינים אין ווילנא לגבי ביסמארק. מינסקער אידען וועלען גלייך וויסען ארום וועמען איך רעד, אָבער אזוי ווי עס זיינען דאָ ניט־מינסקער אידען אויך אין דער וועלט, מוז איך זאָגען, אז ר' טרייטעל באלבירישקער האָלט מען ביי אונז אין מינסק

פאר א מענשען מיט מעהר אויגען ווי יעדער אנדער מענש. מען זאגט אז ער האט חוץ די געוועהנליכע צוויי אויגען, אן אויג ביי'ן רב (דער רב קריגט פון איהם א רויטע אסיגנאציע יעדען יום־טוב), אן אויג ווייעדער ביי'ן גובערנאטאר להבדיל (ר' טרייטעל איז א משכיל, רעדט רוסיש און האט א בילד־שעהנע יונגע דריטע וייב, וועלכע רעדט רוסיש נאך בעסער פאר איהם) און א סך הינעראויגען.

„די ארעמע לייט איז גוט" — האט ר' טרייטעל צו מיר אמאל געזאגט — „זיי געהען ענטוועדער אין אלטע שיך, אדער נאר אהן שיך און ליידען דערפאר ניט פון הינעראויגען."

„דעם מיטעל צו הינעראויגען" — האב איך איהם געענט־פערט — „וואלט איך געהייסען די קצינים אויך פרובירען. אפשר וואלט זיי אפעטיט אויך ניט פעהלען, ווען זיי וואלטען דערצו געטאן וואס די ארעמע לייט טוען — אונטערהונגערען צייטענווייז."

VIII.

דער מלאך המות.

בקיצור, דער מלאך המות אליין איז געשטאנען פאר מיינע אויגען. „קומסטו נאך מיר?“ האב איך איהם געפרעגט, ציטערענדיג אין אלע מיינע אברים, ווארום יא פילאזאף, ניט פילאזאף — גראדע דאן האב איך קיין חשק ניט געהאט צו שטארבען.

„ניין אלטינקער, איך קום צו דיר,“ האט ער געענטפערט און האט אזוי פארטגעזעצט: איך קום צו דיר, ווייל איך וויל מיך מיט דיר אביסעל דורכרעדען. דיין טויט בעדארף איך ניט, אים געגענטהייל, איך וויל, אז דו זאלסט נאך לעבען, בכדי אז דו זאלסט איבערגעבען אנדערע, וואס איך וועל דיר זאגען.“

„רעד־זשע, רעד, איך הער“ האב איך געזאגט. „דו ווייסט“ האט ער זיך אבגערופען, אז איך האב א נאמען פאר א שלעכטען אין דער וועלט ביי אייך; מענשען מיינען, אז איך בין א געדונגענער קאט, וואס טויטעט, ווייל ער האט קיין אנדער בעשעפטיגונג ניט. האלב איז דאס אמת און וואלט מען אויף מיר געזאגט ניט מעהר, ווי דאס, וואלט איך שוין געשוויגען. אבער זיי בענוגענען זיך ניט דערמיט: זיי זאגען, אז איך האב גאר הנאה פון הרג׳ענען מענשען — דאס, זעהסטו, פערדריסט מיך. זאג מיר, דו ביזט דאך עפעס א שטיקעל פילאזאף, וואס האב איך געקענט האבען פאר א שנאה געגען דיין שכנ׳טע, וואס איז היינט געשטארבען? וואס האט זי מיר געטאן? וואס, למשל, קען איך האבען צו די מיליאנען עופ׳עלעך, ארעמע קליינע קינדער, פון א טאג ביז פינף יאהר אלט וואס איך בריינג זיי אלע יאהר דעם טויט?“

„אדרבה, פאר וואס טוסטו דאס?“

„פארוואָס? פארוואָס קוילעט דער חלף דיא הוהן? פארוואָס שנייט די זעג דעם בוים? פאַרוואָס שיסט דער ביקס דעם סאָלדאַט? דער ביקס, דער זעג, דער חלף זיי זיינען ניט שולדיג, זיי טוען, וואָס דעם מענשען׳ס האַנד הייסט, זיי זיינען וועקציייג צום מאָרדען און דאָס נעמליכע בין איך אויך.“

„קען זיין, ווי קומט עס אָבער, אַז מען האָט אויף דיר אויס־געטראַכט אַזאַ שם־רע?“

„אָט דאָס, זעהסטו, וויל איך דיר ערקלערען. דאָס איז זעהר איינפאַך, ביי אייך מענשען איז דער פיהרונג אַזוי, אַז איינער האָט צופיעל און דער אַנדערער גאָר ניט. ביי אייך זיינען דאָ עטליכע רייכע לייט און אָהן אַ שיעור אביונים. די אביונים האַרעוועז פאַר די רייכע און האָבען אַליין ניט פון וואַנען צו לעבען. די אביונים שטאַרבען טויזענדערווייז פאַר דער צייט. די רייכע האָבען מורא, טאָמער וועלען די אביונים דאָס איינזעהן און מאַכען אַ געוואַלט. וואָס טוען זיי? דינגען זיי געלערנטע פרומע גנבים, אַז זיי זאָלען ארומגעהען און זאָגען, אַז דאָס, וואָס די אָרעמע לייט שטאַרבען אַזוי פיעל, איז דאָס מיין שולד...“

„וואָס איך הער!“

„געוויס. הער ווייטער. ווען אַ מענש לעבט שלעכט, ווען ער וואוינט אין שמוץ, אין איין חדר מיט נאָך פינף־זעקס נפשות, און עסט ניט גענוג און שלאָפט ניט פון דאגות, ווערט ער נאַטירליך קראַנק. ער געהט ארום, ער רעדט, ער טוט און זעהט אויס אויפ׳ן פנים געזונד, אָבער אינערליך איז ער אַ קראַנקער מענש. אַזעלכער האָט חתונה מיט אַ מיידעל, וואָס איז ניט געזונטער פאַר איהם אַליין. זיי לעבען און האָבען קראַנקע קינדער. די קראַנקע קינדער האָבען ניט קיין גוטע אויפפאַסונג, קיין ריינע לופט, אפילו ניט קיין געזונדע מוטער־מילך. זיי שטאַרבען טויזענדווייז. דאָס קרענקט די אביונים. זיי האָבען אפילו ניט וואָס די קינדער צו געבען עסען, אָבער זיי ליעבען זיי דאָך. אום זיי זאָלען ניט מאַכען יד־אחת געגען די, וואָס נעהמען פון זיי אַלץ אוועק זאָגען די געדונגענע פרומע ליגנערס, אַז דער בייזער מלאך־המות איז אין דעם שולדיג.“

„אי, אי, אי!“

„הער וויטער. די רייכע בויען שיפען צום זינקען, ווייל זיי פערזיכערען די שיפען מיט די סחורה אין מעהר געלד, ווי זיי זיינען ווערטה, און אביונים ווערען דערטרונקען; זיי ווערען רייך פון קוילענגרובען, וואס די גרעבער אין זיי פערלירען הונדערטערווייז דאס לעבען; זיי מאכען שרעקליכע מלחמות און הרג'ענען צו מיים־טענס ארעמע לייט; זיי בויען פאבריקען אויף אזא מין אופן, אז עס זאלען קענען פלאטצען קעסלען, אדער אנדערע אונגליקען זאלען מעגליך זיין, אבי זיי זאל אלץ קאסטען ווענלוועלער דער מאכען; זיי האנדלען מיט ברויט און העבערען דעם פרייז פון עסענווארג, אום רייכער צו ווערען, און די אביונים שטארבען דערוויל פאר הונגער. זיי טוען דאס און טויזענד אנדערע זאכען און אזוי ווי זיי האבען אין גרונד הארצען מורא פאר די אביונים, ווייל די אביונים זיינען פיעל און זיי זיינען ווייניג — ווארפען זייערע גערונגענע פרומע ליגנערס דעם בלבול אויף מיר.“

„דאס איז זעהר ליכט מעגליך.“

„מעגליך? אזוי איז דאס. אט וועל איך דיר אין קורצע ווערטער דערצעהלען א מעשה:

פאר א יאהרען האבען חתונה געהאט צוויי יונגע מענשען. ער האט געארבייט אין פאבריק, זי ביי א נייטערקע. זיי האבען זיך גע־ליעבט, היים געליעבט! ער האט אבער שוין אונטער דער חופה געהאט א לונגען־פעהלער און א פאאר חדשים נאך דער חתונה האב איך געקראגען דעם אויפטראג צו געהן צו איהם. איך בין געקומען. ער איז געלעגען אהן כוחות, אהן לעבען, כמעט, אויף אן ארעמען געלעגער. זיין יונגע ווייב האט געוויינט מיט בלוטיגע טרערען און ער איז געשטארבען... זי איז געבליעבען אהן ברויט. זי האט ניט געקענט קריעגען קיין ארבייט און איז געוועזען צו שטאלץ ביי זיך אום צו בעטלען. איהר הארץ האט זי מיטגעגעבען דעם מאן אין קבר אריין, אבער אין איהר לייב איז געוואקסען די פרוכט פון איהר ליעבע. אין צרות, אין הונגער, אין נויט — אבער געוואקסען איז עס. זעקס, זיעבען מאנאט זיינען אזוי פערגאנגען. ווי זי האט געלעבט, ווייס איך ניט. ענדליך האט זי געהאט א קינד און א טאג

שפּעטער האָט מען מיך געשיקט איהר בעפרייען פון דלות. זי האָט אליין געוואָלט שטאַרבען, אָבער זי האָט געטראַכט ארום איהר עופ׳על׳ע און האָט געוויינט. איך האָב איהר געלאָזען אַ קוק טאָן, אַ לעצטען קוק טאָן אויף איהר קינד און האָב איהר דאַן אוועקגענומען פון דער וועלט.

„נעכטען האָב איך צוגענומען איהר קינד.“

„אונגליקליכע פאַמיליע!“ האָב איך אויסגערופען.

„און איצט — האָט דער מלאך־המות געזאָגט — ווע׳לען די געדונגענע ליגנערס זאָגען, אַז דאָס איז מיין ארבייט, אַ שטייגער ווי מיר וואָלט עפּעס דערפון ארויסקומען.“

„און וואָס זאָגט גאָט דערצו?“

„ארום איהם האָב איך קיין שליטה ניט צו רעדען. זאָגען מעג איך דיר, אַז איך פערשטעה אליין ניט ווי ער לאָזט דאָס צו.“

IX.

דוד גאָרדאָן, צעהנדליגע, פליגען און שפינען.

צייט דוד המלך האָט מיט אַ שטיינדעל צוגעהרג׳עט גלות הפלשתי, האָבען אַלע דוד׳ס שרעקליך פיעל חוצפה. איהר וועט קיינמאָל ניט זעהן אַ פייטעל, אַ טרייטעל, אַ זונדעל, אַ שעפּסיל, אַ מענדיל, אַ נח, וואָס האַלט זיך גרויס, וואָס שפּרינגט אין די אויגען און אַכטעט ניט אַן עלטער׳ן. דוד׳ס אָבער, זיינען גרויסע בעלי־העזה.

איינער פון זיי איז, ווי עס שיינט, אין פּאַריז און אַזוי ווי ער איז ניט נור אַ דוד, אין פּאַריז, נור ער הייסט נאָך דערצו גאָרדאָן, איז ער אַ דרייפאַכער בעל־חוצפה און ער אונטערשטעהט זיך צו רופען אַן אַלטען מאַן, וואָס ער קען ניט און ווייס ניט, משוגע. טאָמער איז דאָס נאָך ניט גענוג, פרעגט ער נאָך קשיות אויך, און נאָך ניט גענוג וואָס ער פרעגט קשיות, וויל ער אַז מען זאָל איהם ענטפערן, און ווער זאָל איהם ענטפערען? וועמען ער רופט משוגע?

דוד גאָרדאָן, איך וועל אייך ניט ענטפערען — פון צעהן טעמים וועגען: ערשטענס האָב איך גענוג קשיות פון מיין אייניקעל (זאָל לעבען, כאָטש ער פרעגט זיי!) און איך בעדאַרף קיין פרעמדע מקשנים ניט. צווייטענס ווייל איהר זייט ניט מיינער אַ זון און איצט איז ניט פּסח און מירביידע זיצען ניט ביי׳ן סדר און אייערע קשיות זיינען ניט פיער; דריטענס, ווייל אויב איך וועל אייך ענטפערן, וועלען זיך געפינען אַ סך אַנהערע פרעגערס, און דאָס לוינט פאַר מיר ניט; פיערטענס, ווייל איהר זייט ניט קיין רוסישער סליעדאָוואַטעל און איך בין ניט אין מינסק און איהר קענט מיר גאָר נישט טאָן; פינפטענס, ווייל עס לוינט ניט פאַר אייך אליין

צופיעל צו וויסען, וואָרום איהר וועט גיך אַלט ווערען; זעקסטענס, ווייל איהר פרעגט מיט צופיעל העזה; זיעבעטענס, ווייל איהר דער־מאַהנט מיין נאָמען מיט זשול סימאָן — און זאָגט ניט להבדיל; אכטענס, ווייל איהר ווילט מיר איינרעדען, אז איך בין טויט, וועה־רענד דער מלאך־המות אליין קען אייך זאָגען, אז איך לעב נאָך; נייענטענס, ווייל איהר אליין זייט ווירקליך טויט: איהר פלעגט אמאָל ארויסגעבען אין ליק דעם „המגיד", נאָר איהר זייט געשטאָר־בען מיט אַ יאָהר אָדער צוויי צוריק; ליגט אין אייער רוה! צעהנ־טענס, ענטפער איך אייך ניט, ווייל איך וויל ניט.—

דיא צאָהל צעהן איז אַ מערקווירדיגע. חוץ פרעה'ס צעהן מכות און המן'ס צעהן זין... האַלט! מיר דאַכט זיך, אז דיא מכה חשך און המן'ס זוהן דלפון זיינען געבליעבען ביז היינטיגען טאָג אין דער וועלט, און מען זעהט געוועהנליך, אז דער חשך און דער דלפון זיי־נען צוזאַמען, וואָרום דעם אָרימאַן איז פינסטער און ביטער... חוץ, זאָג איך, המן'ס צעהן זין און פרעה'ס צעהן מכות זיינען געווען דיא צעהן מאמרות, דורך וועלכע די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען, וועלכעס בעווייזט וויא כשר דער רבש"ע האַט פארדיענט זיין רוה דעם זיבעטען טאָג און וויא כשר מאַנכע דירעקטאָרס פון אייזענ־באַהנען, מאַנכע מיניסטערס פערדיענען זייער שבת, ווייל זיי גיבען אין דער וואָך מעהר וויא הונדערט מאמרות און בעפעהלען, און ווערען נאָך מעהר פערמאַטערט וויא ער, כביכול, אליין; דאַן זיינען ווידער געווען צעהן אייזלען וואָס האָבען אוועקגעטראָגען וויא עס שטעהט אין דער תורה, „מטוב מצרים" אלע גוטע זאכען, אייזלען, וואָס דיא ענגלענדער שעהמען זיך ניט זיי נאָכצוטאָן נאָך היינטיגען טאָג, הגם דיא וועלט האַלט ניט זעהר שטאַרק פון דעם אייזעל'ס שכל.... דאַן, ווידער, ווייסען אלע פון דיא צעהן גראַד, אָדער שטונדען (עשר מעלות אחרנית) וואָס דיא זון איז צוריק גע־גאַנגען אין חזקיהו'ס צייטען, וואָס דאָס איז אַ פאַטש אין פנים פאַר דיא לומפּיגע אסטראָנאָמיע, וועלכע בעהויפּטעט, אז דיא זון געהט גאָר ניט, און אז דיא ערד, וואָס געהט יאָ, מוז אימער געהן דעמזעלבען גאַנג... חוץ דעם געפינען מיר אין דער תורה דוד'ס

(דוד המלך׳ס, ניט דוד גאָרדאָן׳ס) צעהן קעבס־ווייבער, וואָס זיין זוהן אבשלום האָט ניט אנערקענט פאַר מאַמעס, און האָט זיי בעד האַנדעלט, וויא דוד אליין האָט בעהאַנדעלט בת־שבע׳ן, איידער ער האָט געלאָזען צו׳הרג׳ענען אוריה החתי (עליו השלום) וואָס ביי דיעזער געלעגענהייט האָט נתן הנביא געזאָגט דוד׳ן דעם שעהנעם משל פון דעם קצין מיט׳ן ארעמאַן מיט דיא איינציגע שעפּסעלע, וואָס דאָס, וויעדער, בעווייזט, אַז דיא קצינים האָבען פון אייביג אַן האָלט געהאַט פרעמדע. . . דאַן זיינען געוועזען דיא צעהן שבטים, וואָס זיינען מעהר ניטאָ, מחמת זיי זיינען פערלאָרען געגאַנגען, און דיא צעהן טעג תשובה, וואָס זיינען נאָך דאָ אלע יאָהר ביי אידען, ווייל זיי זיינען ניט פערלאָרען געגאַנגען, הגם דיא תשובה וואָס ווערט געטאָן יענע צעהן טעג איז ניט איבריג גרויס, ווארום דער קרעמער נאַרהט דאַן אָב זיינע קונדען וויא געוועהנליך, און דער פאַבריקאַנט בערויבט זיינע ארבייטער וויא אַ גאַנץ יאָהר, און דער מלוה רעכענט זיינע פּראָצענט וויא אימער, און דער צייטונג־שרייבער זאָגט זיינע ליגענס וויא אלע מאָל, און דער גנב (איך מיין, דער אונגעזעצליכער גנב, ווייל עס זיינען דאָ געזעצליך־פּריווילעגירטע גנבים) דער גנב גנב׳ט אין דיא עשרת ימי תשובה ניט וועניגער וויא אין דיא איבריגע דריי הונדערט־עטליכע־און־פופציג טעג פון יאָהר.

געוואַלד! וואָס טוט מען מיט דיא פליגען? היינט פאַרנאַכט האָב איך מיך אויף אַ ווײַלע צוּעלעגט האָב געוואָלט איינדרעמלען, אָבער דיא פליגען האָבען ניט געלאָזען. דיא פליגען זיינען וואהרע פּאַראַזיטען, פּוסט־און־פּאַסטניקעס, לעדיגגעהערס, גאַרנישט־טוערס, טעלער־לעקערס, בטלנים, האַבונעס און קריכערס. זיי קומען צו אייך ווען די זון שיינט, ווען עס איז דאָ וואָס צו נאַשען, ווען אויפ׳ן טיש ליגט עסענוואַרג און דאָס וואָס זיי קענען ניט עסען אליין, מאַכען זיי, אַז איהר זאָלט אויך ניט קענען עסען. זיי בעפאַלען אַ שטיקעל צוקער, וויא קאַפּיטאַליסטען בעפאַלען אַ נייע שטיקעל לאַנד, און דער שטרייט צווישען זיי איז אַזוי גרויס, אַז זיי פערשמירען דיא שטיקעל צוקער און קענען דערנאָך אליין פון איהר

קיין הנאה ניט האָבען. וויא זיי אליין רופען דאָס, ווייס איך ניט, נאָר איך רוף דאָס פּאַראַזיטען — קאָנקורענץ. זיי מיינען אז אלץ וואָס איז זים געהערט צו זיי, און זיי פערגיפטען זיך זעהר אָפט דורך זייער פערפלוכטע נאַש־לוסט, דורך זייערע פּאַראַזיטישע גע־וואָהנהייט צו לעבען פון פרעמדע האָרעוואַניע. דורך זייער קלעטע־רען צו הויך פאַלען זיי זעהר אָפט אריין אין דיא הענד פון נאָך גרע־סערע און קליגערע פּאַראַזיטען, וויא זיי אליין זיינען, אין די הענד פון דיא שפּינען — א שעהנע ריינע כפּרה אויף זיי!

און דיא שפּינען! אָה, זיי זיינען א קלוגע נאַציאָן! זייער גע־וועב איז ניט איבריגס שטאַרק, אָבער גענוג שטאַרק פאַר דיא, וועלכע זיי ווילען פאַנגען. זיי דרעהען די קעפּ אויף טויזענד אופנים און מאַכען די פיינסטע געוועב אין דער וועלט און פאַנגען זייערע נאַרישע פליגען, וועלכע לעבען אליין פון רויב, אין פוילקייט און אין בטלנות. . .

„א שטייגער — זאָגט מיין אייניקעל צו מיר — ווי די קליינע שווינדלערס לעבען פון די ארבייטער און די גרויסע שווינדלערס לעבען וויעדער פון זיי, פון די קליינע."

„דו ביזט גערעכט — ענטפער איך איהם — גערעכט מיין קינד, און די שפּינען ווערען וואָס פון טאָג קליגער און וועבען זייע־רע נעצען פאַר די פליגען אלץ פיינער; אפשר וועט קומען א צייט, ווען מיר וועלען דורך די שפּינען פּטור ווערען פון די פליגען, פון אלע פליגען. . ."

„און דיא שפּינען?"

„אויף זיי וועט קומען א בעזים. . . מיט איין קעהר וועט דער בעזים פערניכטען זייער גאַנצע קלוגע וועבעריי. . . "

„זיידע, ווען?"

„אָה, דו הויבסט שוין אָן צו פרעגען צופיעל, מיין ליבער איי־ניקעל. דו ביזט ערגער פאַר דוד גאָרדאָן."

* * *

(דיעזע משוגעת בעציעהט זיך אויף א קאָרעספּאָנדענץ פון דוד גאָר־דאָן אין דעם „ארבייטער פריינד", געדרוקט ארום דיזעלביגע צייט.— גאָרדאָן'ס קריטיק איז געווען א פריינדליכע און דער כעס דאָ נאַטירליך א געמאַכטער.)

X.

ארום אלץ קען מען ניט טראכטען.

איך האָב בשום אופן ניט געקענט בעגרייפען, וואָס די אורזאַך דערפון קען זיין, וואָס ער האָט מיך ניט בעזוכט. אָפּצוזיין אַ וואָך אין לאָנדאָן און ניט אריינצוקומען צו מיר! ער, נאסר־עד־דין, זאָל מיך אויסווייכען? איהר וועט זאָגען, ער האָט ניט געוואָלט קו־מען צו מיר, ווייל ער איז אַ בעיאָהרענדער מאַן. דאָס איז אמת: ער איז 59 יאָהר אַלט, אָבער איך בין מיט פיער יאָהר עלטער פאַר איהם. נאַטירליך, ער איז אַ קעניג און איך ניט. אָבער דאָס האָט ניט צו מיר. איז דאָס מיין שולד וואָס איך בין ניט קיין קעניג? איז דאָס מיין שולד וואָס ער איז יאָ אַ קעניג? איהר קענט פרעגען ביי וועמען איהר ווילט, וועט יעדער איינציגער אייך זאָגען, אז אין אָקטאָבער 1848, ווען נאסר־עד־דין איז געוואָרען פערזישער שאַך, בין איך צומאָל אין טעהעראַן ניט געוועזען. איך בין איבערהויפּט קיין קעניג־מאַכער ניט: ניט איז דאָס מיין פּראָפעסיאָן, ניט האַלט איך דאָס פיר נויטהיג, ניט האָב איך חשק דערצו. איך ווייס אפילו ניט, אויב איך האָב ווען עס איז געהאַט פיעל משא־ומתן מיט קעד־ניגע. געזעהען האָב איך אַ קעניג — קעניג אסקאר פון שוועדען — אָבער איך האָב מיט איהם קיין דריי ווערטער ניט גערעדט און מכות דיא פיער קעניגע אין קאָרטען, זיי זעה איך אויך צייטענווייז, אָבער זיי רעדען מיט מיר ניט. . . בקצור, איך האָב אויף קיין שום אופן ניט געקענט פערשטעהן, ווארום נאסר־עד־דין האָט זיך פון מיר בעהאַלטען.

ווי מיין אייניקעל רעכענט, האַלט ער זיך פאַרט גרויס. אויב אַזוי, וואָלט איך וועלען וויסען מיט וואָס. אז ער איז ניט עלטער

פאר מיר, ווייסען אלע. קליגער פאר מיר איז ער געווים ניט, ווא־
רום דיא גאוה זיינע (וואס צוליעב איהר קומט ער צו מיר ניט) —
די גאוה זיינע אליין בעווייזט שוין, אז ער איז א נארר, ווערענד
איך בין גאר קיין בעל־גאוה ניט, והראיה — אט פאהרט ער אוועק,
זיך ניט זעהענדיג מיט מיר, און איך שעהם זיך גאר ניט דאס אויס־
צוזאגען. איי וועט איהר אפשר זאגען, אז ווען איך וואלט קיין בעל־
גאוה ניט געווען, וואלט מיר ניט פערדראסען זיין ניט קומען צו
מיר, זאג איך אייך, אז איהר זייט נאררען און פארוואס איהר זייט
נאררען וועל איך אייך אויך זאגען, אבער ניט היינט. . . מיט דאס,
וואס ער האט פיערצעהן הונדערט ווייבער, גלויב איך ניט, אז ער
האלט זיך גרויס, ווארום אין אייראפא איז דאס קיין כבוד ניט:
אייראפעאישע קעניגע האבען געוועהנליך אויך מעהר, ווי איין ווייב,
אבער זיי שטאלצירען דערמיט ניט, אדרבה, זיי האלטען דאס גע־
היים, ווי, למשל, דער צווייטער סענדער האט געלעבט מיט דער
דאלגארוקי, איידער זיין ווייב האט געהאט די פריינדליכקייט
צו שטארבען . . זאל איך ווייטער זאגען, אז ער האלט זיך גרויס
מיט דעם איינגעלע, וואס ער פיהרט ארום מיט זיך — דאס לעגט
זיך מיר עפעס אויך ניט אויפ'ן שכל. מיין אייניקעל איז ווערטה
פינף אזעלכע איינגעלעך און איך בלאז זיך, דאכט זיך, גאר ניט, ווי
אן ענדיג, פון זיינטוועגען. אין וואס דען קען בעשטעהן זיין גאוה?
אין דעם, וואס ער טראגט אויף זיך אזוי פיעל בריליאנטען, דיאמאנ־
טען, פערלען, רובינען, זאפהירען און אנדערע קאסטבארקייטען?
דערמיט דארף ער, דאכט זיך, ניט איבריגס שטאלצירען, ווארום
דיא וועלט זאגט, אז דאס וואסער אין זיינע דיאמאנטען איז ניט
געוועהנליכע דימענט־וואסער, זאנדערן מענשליכע טרערען, טרע־
רען פון מיליאנען ארעמע־לייט, וועלכע דעם פערזישען שאך'ס רע־
גיערונג בערויבט און בע'גזל'ט פון יאהר צו יאהר, — טרערען פון
אלמנות און יתומים, וועלכע דער קעניג פון אלע קעניגע (ווי דער
שאך רופט זיך) מאכט דאס טאקע פאר יתומים און אלמנות.

ווארום, פרעג איך נאך אמאל, איז ער צו מיר ניט געקומען?
קען מיר ניט ווער עס איז דאס זאגען? די קעניגין וויקטאריא

האָט ער בעזוכט, לאָרד סאָליסבורי האָט ער בעזוכט, מיט גלעדסטאָנען האָט ער זיך געזעהען, דעם לאָרד מייאָר האָט ער בעעהרט מיט א וויזיט, מיט אַלעמען האָט ער זיך בעגריסט, מיט אַלעמען — חוץ מיט מיר. זיי אַלע זיינען ניט קיין אריענטאַלען — איך בין; זיי זיינען גוים, וואָס ניט ער, ניט קיין שום אנדערער פון אַלע פערזישע קעניגע האָט מיט זיי קיין מאָל — קיין ברעקעל התקרבות ניט געהאַט, וועהרענד איך בין פון אסתר המלכה'ס משפחה, וואָס זי איז געווען די געליעבטע פרוי פון אחשורוש, וואָס ער איז געווען דער קעניג פון פרס, וואָס דאָס איז פערזיען. א בעוויז, אז איך קום ווירקליך ארויס פון אסתר המלכה, קענט איהר האָבען דערפון, וואָס איך בין גרינלעך אויפ'ן פנים, בין אימער געווען גרינלעך און די גמרא וויל האָבען, אז אסתר איך אויך געווען ירקרקת, הגם צווישען זיך רעדענדיג, וויים איך ניט פון וואנען די גמרא וויים דאָס. . . חוץ די אַלע מעשיות, האָט ער מיט די קווין געהאַט סכסוכים און מיט מיר ניט; סאָליסבערי, וויעדער, און גלעדסטאָן האָבען איהם גענאַררט און וועלען איהם נאָך נאַררען, וועהרענד איך וואָלט מיט איהם האַנדלען עהרליך, ווען ער זאָל נור וועלען האַנדלען מיט מיר; וואָס אָנבעטריפט דעם לאָרד מייאָר, — ער איז אפילו קיין לאָרד ניט, דער טיטעל לאָרד קריעגט ער אויף צוועלף חדשים, ווי איינער קריעגט דעם טיטעל טורמעניק אויף א יאָהר; נאָך'ן יאָהר איז דער לאָרד־מייאָר א מיסטער מיט אַלעמען צוגלייך, ווי דער טורמעניק איז א מענש ווי אַלע מענשען.

איך קען פערשטעהען, וואָרום ער האָט בעזוכט דיא ראָטשילד'ס: ער מוז רעכענען ביי זיי צו קריגען א גמילות־חסד ווען עס איז, אָבער פון וואנען וויים ער, אז איך בין אן אָרעמאַן? איז עס מעגליך, אז אין דעם זאָל שטעקען משה בוך'ס קאָפּ? און מיט וואָס, וויעדער, איז אן אָרעמאַן קיין מענש ניט? איהר וועט זאָגען, אז ווען דער אָרעמאַן וואָלט געווען א מענש, וואָלט ער קיין אָרעמאַן ניט געווען, ווען אַלע אָרעמע לייט וואָלטען געווען מענשען, וואָלטען זיי אַלע ניט געווען ארעם, דאָס קען זיין, אָבער דאָס וויסט איהר נור, ווייל אייך האָב איך דאָס געזאָגט, אָבער ער — פון וואנען

זאָל ער דאָס וויסען ? ער וואָלט דאָס אפשר געקענט וויסען, ווען ער וואָלט געלעזען די שריפטען פון אמר־קהאיאם, דעם פערזישען דיכטער, אָבער א מענש, וואָס האָט 1400 ווייבער, קען ניט האָבען פיעל צייט צום לעזען, אפילו ווען ער זאָל זיך מיט יעדערע פון זיי קריעגען נור איינמאָל אין דריי יאָהר און איך האָב שוין אין מיין לעבען געזעהען מענשען, וואָס האָבען אין זייער לעבען קיינמאָל ניט אריינגענומען א ספר אין האנד דורך דעם, וואָס זיי האָבען געהאַט מחלוקת נישט מעהר ווי מיט איין ווייב און דאָס א געשטער־פעלטע. ווען אלזאָ ער לעזט ניט, פון וואנען וויים ער, אז אַן ארע־מאן איז קיין מענש ניט, און אויב אַן אָרעמאַן איז יא א מענש, מיט וואָס בין איך ערגער, פאר אַנאַנדער׳ן און אויב איך בין ניט ערגער, פאר וואָס בעזוכט ער אנדערע און מיך ניט ? און טאָמער זאָגט. . . וואָרט א ווייליגקע, מען שלעפּט מיר פאר׳ן פּאָלע. . . אָה, מיין אייניקעל. . . דאָס איז ער. . .

„וואָס ווילסטו ?"

„זיידע, דו וואונדערסט זיך, וואָס דער שאך איז צו דיר ניט געקומען, — זאָג מיר, וויים ער וואו דו וואוינסט ?"

„אט־אט־אט! געדעכט, ווי איהר זעהט מיך א אידען, ארום דעם האָב איך גאָר אין גאַנצען פערגעסען."

XI.

וואָס פרומע אידען טאָרען ניט לייענען.

יא, איך גלויב, אז צום ווערען משוגע פעהלט מיר נור דער גוטער ווילען — די געלעגענהייט דערצו האָב איך. . . און זאָגט מיר ניט, איך בעט אייך, אז איך בין אלע מאָל מטורף, ווייל דאָס איז אזוי אמת, ווי עס איז אמת — אז דער רבונו־של־עולם לעגט תפלין; אז דוד המלך לעבט נאָך ביז היינטיגען טאָג; אז פנחס בן־יאיר'ס עזעל האָט ניט געגעסען אָהן מעשר; אז עוג מלך הבשן האָט געהאלטען א בארג אויפ'ן קאָפּ; אז פון דער סליונע פון קלויז־ניקעס ביי'ן דרעמלען ווערען בעשאַפען רשעים; אז ר' לוי האָט אָפּגענארט דעם מלאך־המות; אז ר' יצחק איז געווען א שוסטער און האָט זיך דערמיט ניט געשעהמט; אז דער נאָמען פון משיח איז בעשאַפען געוואָרען פריהער ווי די וועלט; אז די אידישע ווייבער אין מצרים פלעגען האָבען זעקסטלינגס; אז ר' אליהו ווילנער האָט געמאַכט א גולם; אז פאר אידען איז שעהן דלות, אז אדם הראשון האָט געזינדיגט מיט לילית'ן; אז דער בית־המקדש פלעגט זיך פאנאנדערציהען צוליעב די עולי־רגל; אז מנשה האָט אינווייניג אריינגעשטעלט א צלם; אז דעם טעלעגראף האָט אויסגעטראַכט א חסידישער רבי; אז דער שטן האָט מורא פאר שופר בלאָזען; אז דיא עשרה הרוגי מלכות זיינען גע'הרג'עט געוואָרען אין איין צייט; אז משה רבינו איז רייך געוואָרען פון די שברי־לוחות; אז אברהם האָט ניט געזעהן שרה'ן ביז זיי זיינען געקומען קיין מצרים; אז רבקה האָט חתונה געהאַט צו דריי יאָהר; אז עשו האָט זיך שוין ביי די מאַמען אין בויך געריסען צו תיפלות; אז אברהם האָט צו־בראָכען דעם טאַטע תרח'ס געצען; אז דער רשב"ם האָט שוין אלס

קינד חולק געווען אויף רש"י'ס תפלין; אז בלעם האט ניט געקענט שילטען בלק'ן, ווייל ער איז ניט געווען אין בערדיטשעוו; אז יעקב אבינו האט געהאט קפיצת־הדרך; אז נטילת־ידים פערהיט פון ארעמקייט; אז דורך תהלים־זאגען קומט מען אריין אין גן־עדן; אז בוימער זינגען שירה; אז שלמה המלך האט פערשטאנען די שפראכען פון בהמות (פיער פיסיגע); אז יעקב אבינו האט געוואוסט דעם קץ; אז משה רבינו איז געווען צעהן עלען הויך, אז ער האט געהאט צעהן נעמען און זיין שווער יתרו זיעבען; אז דעם ספר־עוזיאל המלאך האט געמאכט אדם הראשון; אז דער דאזיגער ספר איז א סגולה נעגען שרפות; אז דער שטן האט זיך געטשעפעט מיט ר' מאיר'ן; אז רבקה האט געטראגען וואסער א יאהר נאך'ן ענטוואוינט ווערען; אז קוגעל עסען איז א געזונדע מצוה; אז פאר יעקב'ס צייטען זיינען מענשען ניט קראנק געווען; אז די ווערטער: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" האט ער אליין (וויינענדיג) געשריעבען; אז דורך יוסף'ס שעהנהייט האבען זיך עגיפטישע דאמען צושניטען די הענט; אז אין די גרוב, אין וועלכע זיינע ברידער האבען איהם אריינגעווארפען, זיינען געווען שלאנגען; אז מרדכי האט פערשטאנען זיעבציג לשונות; אז דער מלאך מיכאל נעהמט זיך אן פאר אידען; אז פרומע פאדריאטשיקעס טראכטען שבת ניט ארום געלט; אז די אבות האבען מקיים געווען אלע תרי"ג מצות; אז פרעה'ס טאכטער האט געהאט א לאנגע האנד; אז ער אליין האט זיך געמאכט פאר א גאט; אז אין מדבר זיינען די אידישע קליידער ניט אלט געווארען; אז דער מן האט געהאט אלע טעמים; אז שלמה איז אויף די עלטערע יאהרען ארומגעגאנגען מיט א טארבע איבער דער וועלט; אז נבוכדנצר איז זיעבען יאהר געווען א ווילדע בהמה און האט געגעסען גראז; אז עס זיינען דא זיעבען הימלען; אז גאט פערשטעהט ניט דעם בעטרוג פון קונה־שביתה זיין; אז די מלאכים, וועלכע האבען בעזוכט אברהם'ן האבען זיך געמאכט עסענדיג מצה; אז המן האט געהאט א גוטע קאפ; אז ער האט געליעבט אסתר המלכה; אז אויף זיינע קליידער זיינען געווען אויסגעמאלט געצקעס, וואס דערפאר האט זיך מרדכי פאר איהם ניט

געוואָלט בוקען; אז נפתלי איז געווען א לאפער; אז יצחק פלעגט דאַווענען מנחה; אז אין זיין טאַטע׳ס הויז זיינען געווען פיעל טירען; אז די דייטשען קומען ארויס פון עמלק; אז שדים האָבען מורא פאַר מזוזות; אז דער אויסגעהאַקטער „ם" אין דיא לוחות האָט זיך גע־האַלטען על פי נס; אז שיר־השירים איז די הייליגסטע פון אלע הייליגע ליעדער; אז רבה בן־בר חנה׳ס ציעגען פלעגען ברענגען בערען אויף די הערנער, אז שמואל הנביא איז געווען א רעפּוב־ליקאַנער; אז אחשורוש האָט פערלאַנגט פון ושתי, זי זאָל קומען צום באַנקעט אין חוה׳ס קאָסטיום; אז די שכינה געהט אין טרויער נאָך׳ן חורבן בית־המקדש; אז אפּיקורסים וועלען אויף יענער וועלט עסען הייסע קוילען (גחלי רתמים); אז די ענגלענדער שטאַמען ארויס פון עשרת השבטים אז. . . נו געננג!

איך האָב אייך נור געוואָלט זאָגען, אז אזוי ווי דאָס אלץ איז אמת, אזוי איז אמת אז איך בין מטורף. דאָס זאָגען מענשען, וועל־כע פערשטעהען ניט, ווי אזוי א פילאָזאָף קען רעדען ארום וועלט־ליכע ענינים; ווי אזוי אן אלטער מאַן קען האָבען א געפיהל פאַר אנדערע, ווי אזוי א קלאָהרער קען רעדען די וואַרהייט; ווי אזוי א אידישער שרייבער קען שרייבען פאַר ארעמע לייט; וויא אזוי — בקיצור, איך קען זיין איך. אלזאָ, מטורף בין איך דערווייל נאָך ניט, אָבער ווען איך זאָל וועלען ווערען האָב איך איצט די פיינס־טע געלעגענהייט דערצו. איך דאַרף נור. . . וואַרט א ווייל'ינקע, מיר פאַלט איין א געדאַנק וואָס איך מוז פערצייכענען, א ניט וועל איך איהם פערגעסען:

צווישען דעם רויבער און דעם גנב האָב איך מעהר אכטונג פאַר׳ן רויבער; צווישען דעם גנב און דעם בעטלער, האָב איך מעהר אכטונג פאַר׳ן גנב; צווישען דעם בעטלער און דעם אביון וואָס פערהונגערט, האָב איך מעהר אכטונג פאַר׳ן בעטלער. אָט איז מיין ערקלעהרונג הערפון: יעדער פון דיזע ארבעה בנים זעהט, אז אנ־דערע האָבען פיעל און ער גאָר ניט. דער אביון זאָגט: איך שווייג; דער בעטלער זאָגט: איך בעט; דער גנב זאָגט: איך כאַפּ; דער רויבער זאָגט: איך נעהם.

צום רויבען איז נויטיג מעהר מוטה, ווי צום גנב׳ענען; צום גנב׳ענען דארף מען האָבען מעהר מוטה, ווי צום בעטלען; צום בעטלען מעהר ווי צום הונגערן. דערפאר איז דער רויבער מיט א קאָפּ העכער פאר׳ן גנב, דער גנב פאר׳ן בעטלער, דער בעטלער פאר׳ן אביון. דעננאָך וואָלט איך וועלען, אז די וועלט זאָל פּטור ווערען פון זיי אלעמען, ווארום דאַן וואָלט זיך ניט נור בעסער לעבען, זאָנדערן זיי וואָלטען מיר ניט דרעהען די קאָפּ און איך וואָלט אייך קענען דערצעהלען, ווי אזוי איך קען איצט משוגע ווערען.

XII.

תמוז.

בלוט, בלוט, בלוט! אַה, עס איז צום משוגע ווערען! איך זאָג אייך מען דארף ניט קיין תמוז; מען דארף ניט גלויבען אין די בעשרייבונגען, די שרעקליכע בעשרייבונגען פון גיהנם; מען דארף ניט זיצען פיער־פינף יאָהר, אלס פאָליטישער ארעסטאַנט (פאר'ן משפט), אין א רוסישע טורמע; מען דארף ניט לייענען קבלה־ספרים און זיי וועלען פערשטעהן; מען דארף ניט זיין גאנצע חדשים איינגעשפּאַרט אין גאַטשינא, זייענדיג א בעל־הבית איבער 100 מיליאָן נפשות; מען דארף ניט דורכ'ן טויט פערלירען א געליעבטע אונטער דער חופּה; מען דארף ניט שטודירען די עסט־רייכישע פּאָליטיק; מען דארף ניט פערשפּיעלען א מיליאָנער'ס אייגענס אין איין טאָג אויף דער בערזע; מען דארף ניט מיט הארץ בעטראַכטען די געמיינהייטען פון דיפּלאָמאַטען; מען דארף ניט זיין א באַיערישער קעניג — אום משוגע צו ווערען. מען דארף דאָס אַלץ ניט, עס איז נור נויטיג צו האָבען אזא געלעגענהייט דערצו, ווי איך האָב, און דאן אדיע פערנונפט! אדיע שכל!

בלוט, בלוט, בלוט! אַה ווי בלייבט מען ביי'ן קלאָרען זינען! בלוט אין מזרח און אין מערב, בלוט אין צפון און אין דרום — אומעטום גיסט זיך בלוט, אָבער ניט ארום אזעלכע בלוט רעד איך איצט: די בלוט זעה איך ניט. איך רעד ארום אנדערע שפיכות דמים... איך וועל אייך זאָגען ארום וועלכע, אויב איהר ווערט נור האָבען געדולד צו וואַרטען. פריהער מוזט איהר וויסען, אז עס איז דאָ א זאַך, וואָס איהר בעטראַכטענדיג, ווערט מיר אָפּט פינס־טער אין די אויגען, עס נעהמט מיר שווינדלען די קאָפּ און איך פיהל אז די מאַרך אינוויינינג ריהרט זיך און בורעט זיך... איך

פאַל דאַן אויף די קניע, לעג צוזאַמען די הענד, הויב אויף די אויגען צום הימעל און בעט זיך ביי'ן „הנותן לשכוי בינה" ער זאָל מיט מיר אַלץ טאָן, וואָס ער וויל, נור מיך ניט משוגע מאַכען...
ווען איהר וואָלט געקענט הערען מיין תפילה, די תפילה, וואָס איך טו אין אַזעלכע אויגענבליקע, וואָלט איהר אויף מיר רחמנות גע־האַט. איהר וואָלט געזאָגט, דעם אָרעמען פילאָזאָף מוז זיין זעהר, זעהר, זעהר שלעכט! און איהר וואָלט יעדען פון דיא דריי „זעהר" אויסגערעדט מיט אַזוי פיעל הארץ, ווי אַ פרומער איד רעדט אויס דעם „אחד" פון שמע ישראל יום־כפור נאָך נעילה, וואָס דאָס הע־רענדיג, האָט אַמאָל אַן אפיקורוס ביי אונז אין מינסק געזאָגט, אַז זיי קוועטשען דעם אחד, אַזוי ווי זיי וואָלטען געוואָלט פון איהם ארויסקוועטשען דריי, ווי די קריסטען האָבען געטאָן... אָה, ווען איהר וואָלט געקענט הערען מיין תפילה! איבריגענס... אָט איז זי; איך האָב פאַר אייך קיין סודות ניט.

„באַרמהאַרציגער פאָטער!" זאָג איך, ווען דער טירוף שטעהט מיר פאַר די אויגען (ווען איך בין ביי'ן פולען זינען, דאַווען איך ניט, פון פיעל טעמים ווענען) — „באַרמהאַרציגער פאָטער! דיינע וועגען זיינען וואונדערבאַר און קיינער פערשטעהט זיי ניט. איך וויים, אַז דיין הארץ איז גוט צו אַלע דיינע קינדער, נאָר דו, שיקסט אַמאָל אויף מענשען ארויף יסורים — פאַרוואָס, ווייסטו אַליין. למשל: דו לאָזט פון די ערשטע צוויי ברידער קין'ען צוהרג'נען הבל'ן און בעשטראָפסט דערנאָך דעם מערדער; דו לאָזט די אנשי־סדום זיין שלעכט און שיקסט אויף זיי ארויף פייער, שוועבעל און פעך; דו לאָזט (מיט עטליכע הונדערט יאָהר פריהער) די מענשען ווערען זינדיג און דו ברענגסט נאָכדעם אַ מבול, וואָס פערניכטעט ניט נור די זינדיגע מענשען, זאָנדערן אויך די אונשולדיגע קינ־דער און די נאָך אונשולדיגערע בהמות, חיות, עופות, שרצים און פלאַנצען; דו מאַכסט פרעה'ס הארץ שווער, ער זאָל פייניגען דיינע אידען און זיי ניט ארויסלאָזען פון שקלאַפעריי, און נאָכדעם גיסטו צעהן שרעקליכע מכות און אַ געזאַלצענעם וואַסער־טויט אין ים ניט נור דעם הארט־הארציגען פרעה'ן אַליין, זאָנדערן אויך

אלע זיינע אונטערטהאנען, פערגעסענדיג אָן זייערע יתומים און אלמנות; דו לאָזט אידען זינדיגען און ווילסט זיי נאכהער פיער מאָל אויסראָטען, וואָס דו וואָלסט געווים געטאָן, ווען דיין קנעכט משה וואָלט זיך ניט אריינגעמישט; דו בעשאפסט מענשען ווי נערא, קאליגולא, איוואַן דעם גרויזאַמען, לודוויג (נומער עלף) פון פראנקרייך, היינריך (נומער אכט) פון ענגלאנד, ריכארד דעם דריטען, נאפּאָלעאָן דעם ערסטען און דעם דריטען, (א דאנק דיין היילינען נאָמען פאר דאָס, וואָס איז ניט געווען קיין צווייטער!) און הונדערט אנדערע אַזעלכע ליודאָיעדען און לאָזט זיי ליודאָ־יעדסטוואָוען ווי פיעל זייער הארץ געלוסט... דו לאָזט די שוואכע צוטרעטען ווערען פון די שטארקע, די אָרעמע בערויבט ווערען פון די רייכע, די עלענדע בעהעררשט ווערען פון די מעכטיגע און דו ווייסט געווים וואָס דו טוסט.“

„בארמהארציגער פאטער! איך ווייס — איך בין זינדיג. טאָמער ווילסטו מיך בעשטראָפען, זעה, מאַך מיך ניט משוגע. מאַך מיך אויף די אלטע יאָהרען פאר א רויבער און ברענג מיך אריין אין טיורמע; (און טאקע דו אליין ברענג מיך אהין, ווארום די פּאָליציי וואָלט מיך וואהרשיינליך ניט ארויסגעפינען...) מאַך מיך פאר א צבוע און לאָז דעם וואָרעם, וואָס מען רופט געוויסען, מיך נעגענען ביז׳ן טויט; מאַך מיך פאר א סאָציאַליסט און ענט־פער מיך איבער צו ביסמארק׳ן; מאַך מיך פאר אן אפיקורוס, וואָס איז „געצוואונגען“ צו זיין א בעל־תפלה; מאַך פון מיר א בארג זאלץ, ווי פון לוט׳ס ווייב; א שטיין, ווי פון משה׳ס האלז, ווען פרעה האָט איהם געכאפּט; לאָז מיך אריין אין א לייבען־גרוב, ווי דניאל׳ן, אין א קאלך־אויווען, ווי אברהם׳ן, און היט מיר ניט, ווי דו האָסט זיי געהיט; עפען אויף די ערד און לאָז זי מיך איינשלינגען, ווי זי האָט איינגעשלונגען קורח׳ן מיט זיין געמיינדע; מאַך מיך פאר אן אדוואָקאט, א בעטלער, א פּאָליציישקען, א גנב, א ציימונגסשרייבער, א דיענסטמיידעל, א פראָקוראָר, א ישיבה־בחור, א מארק־אידענע, א לומפּ, א הונד, א... א... א... אלץ, וואָס דו ווילסט, נור פערהיט מיך פון משוגעת!“

אָט דאָס איז מיין תפילה. איצט וויל איך אייך דערצעהלען, וואָס פאַר אַ געלעגענהייט איך האָב משוגע צו ווערען.

מיט עטליכע וואָכען צוריק.... לאָמיך דאָס דערצעהלען כסדר... מיט עטליכע... ליעבע לעזער, דער טירוף קומט אָן, איך קען מעהר ניט שרייבען...

XIII.

דזשעק דער ריפּפּער.

מיט עטליכע וואָכען צוריק האָב איך געהאַט אַ קורצע אונ־טערהאַלטונג מ״ט מיין אייניקעל. איך וועל אייך איבערגעבען אונ־זער געשפּרעך וואָרט פאַר וואָרט, אַזוי ווייט וויא איך געדענק עס. היער איז עס:

ער: — זיידע, ווער איז דזשעק דער ריפּפּער?

איך: — אַ נאָמען, מיין קינד, אַ נאָמען. ווען מענשען זעהן עטוואָס, וועלכעס זיי ווייסען ניט, וויא אַזוי צו ערקלעהרען, טראַכ־טען זיי אויס דערפאַר אַ נאָמען און זיינען צופריעדען.

ער: — איך פערשטעה דיך ניט.

איך: — קען זיין. ווער פערשטעהט מיך יאָ? מאַנכע קענען מיך פערשטעהן און ווילען ניט, מאַנכע ווילען מיך פערשטעהן און קענען ניט. דיא וואָס ווילען און קענען ניט, רופען מיך פילאָזאָף, אַ שטייגער, איך רעד פאַר זיי צו הויך; דיא, וויעדער, וואָס קענען און ווילען מיך ניט פערשטעהן, רופען מיך משוגע, וואָס דערמיט ווילען זיי זאָגען, אַז עס לוינט ניט זיך צו נעהמען דיא מיה. איך בין דערצו געוואוינט, — וויא דיא ערד צום רעגען, וויא אַ רייכער צו חניפה, וויא אַן אָרעמאַן צום דלות, ווי אַ הונד צו אַ שטעקען, וויא...

ער: — גענוג. דו צולאָזט זיך, זיידע־לעבען, ווייסטו ניט ווען אויפצוהערען. איך וויל דיך יאָ פערשטעהען; מאַך, אַז איך זאָל עס קענען. ערקלער מיר, וואָס דו האָסט געזאָגט וועגען דעם נאָמען.

איך: — גוט, הער־זשע צו מיט קאָפּ.

ער: — וואָרט אַ מינוט, איך וועל זיך זעצען אויפ׳ן טשער־בעט. שוין. נו?

איך: — מענשען, פערשטעהסטו מיין קינד, זעהען אַ גרויסע

מדינה מיט מיליאָנען נפשות, וואָס איבער דיא מיליאָנען הערשט איין איינציגער מענש. דאָס איז אין פלוג אַ וואונדער. ערשטענס וויא אַזוי קען דער איינער מאַכען דיא מיליאָנען פאַר ווילענלאָזע אונטערטהאַנען; צווייטענס, וויא אַזוי לאָזען זיי זיך מאַכען פאַר אַזעלכע ברואים, און דולדען אַזאַ דעספּאָט איבער זיך? מערקוויר־דיג, וואָס־זשע טהוט מען? רופט מען דעם מענשען אויטאָקראַט און דיא מדינה, לאָמיך זאָגען, רוסלאַנד. און אַזוי גיך וויא מען האָט דיא צוויי נעמען הערט מען זיך אויף צו וואונדערן און דיא מעשה איז פאַר יעדערן קלאָהר און גלאַט און מען איז צופריעדען.

ער : — האַלב פערשטעה איך דיך, אָבער וויא קומט דאָס צו דזשעק דעם ריפּפּער?

איך : — האָב נאָר געדולד. הער ווייטער: מענשען זעהן, וויא איינער קומט און עפענט אויף אַ טאַבאַק געשעפט לעבען אַן אַנדער טאַבאַק־הענדלער; דערפון קומט אַרויס אַ גרויסע קאָנקורענץ, פון דיא קאָנקורענץ אַ קריג, פון דיא מחלוקה אַ געשלעג — אַ צובראָ־כענער ריפּ ביי איינעם און אַ געשוואָלענע אויג ביים אַנדערן. מענ־שען זעהן דאָס און זאָגען: באַרבאַרען, ווילדע, אונציוויליזירטע האַ־בונעם — זיך צו שלאָגען איבער קאָנקורענץ! דאָס זאָל פּאַסירען אין דעם נייינצעהנטען יאָהר־הונדערט! שאַנדע, בנאמנות ! — נון, זעהן די זעלביגע מענשען אַן אַנדער פאַל : צוויי איירָאָפּעאישע גרויסע מדינות גרינדען קאָלאָניען אין אַפריקאַ אום צו האַנדלען מיט די אַפריקאַנער; זיי ווערען צו נאָהענטע שכנים, צווישען זיי ווערט אַ קאָנקורענץ, פון דער קאָנקורענץ אַ קריעג, פון דער קריעג אַ גע־שלעג, פון דעם געשלעג צעהן טויזענד מתים און קאַליקעם ביי איינעם און אַכט טויזענד גע׳הרגעטע און פערוואונדעטע ביים צוויי־טען, בסך הכל אַכטצעהן טויזענד טויטע און ערגער וויא טויטע מיט צעהן טויזענד אַלמנות און אַ שטיקלעך פערציג טויזענד יתומים. וואונדערט זיך ווער עס איז דאַריבער? שרייט ווער עס איז: שאַנדע פאַר די ציוויליזאַציאָן, פאַר דעם נייינצעהנטען יאַהרהונדערט? כמעט קיינער ניט. וואַרום? ווייל זיי האָבען דערפאַר אַ נאָמען — דער נאָמען איז „פּאָליטיק", און די מעשה איז איינפאַך און פּראָסט.

ער : — גאַנץ גוט. איך פערשטעה אפילו ניט אַלץ, וואָס דו זאָגסט, נור איך רעכען, אַז דו מוזט זיין גערעכט. אָבער וואָס מכוח דזשעק ?

איך : — איך קום צו איהם. מענשען זעהען ביי א פּאַטער פיער זיהן. זיי זעהן אַז דער מאַן האָט אַ שטיקעל לאַנד פון וועלכע ער מאַכט אַ לעבען, איין יאָהר מעהר, אַן אַנדער יאָהר וויינינגער, אָבער אַ לעבען מאַכט ער. גוט. נון אָבער, זעהען די מענשען, אַז פון די פיער זיהן בעאַרבייטען דיא שטיקעל לאַנד נור צוויי, וועהרענד פון די אַנדערע צוויי טהוט דער עלטערער גאָר ניט און דער אַנדערער פיהרט די תבואה אין שטאָדט צום פערקויפען. דו וואָלסט דאָך געווים מיינען, מיין ליעבער אייניקעל, אַז דער גאָר-נישט-טהוער קריגט גאָר נישט, דער פערקויפער, וועלכער ארבייט ניט אַזוי שווער, ווי די אַנדערע צוויי, קריגט אפילו יאַ אַ חלק, אָבער ניט אַזוי פיעל ווי זיי, וועהרענד זיי ביידע קריגען די בעסטע חלקים. דאָס איז אָבער אַקוראַט פערקעהרט, און מענשען זעהען, אַז דער גאָר-נישט-טהוער, ווייל ער מאַכט זיך כלומרשט פאַר אַ בעל הבית, קריגט דעם פעטסטען חלק, דער צווייטער, דער הענדלער, אויך אַ פעטען חלק און דאָס ביסעל, וואָס בלייבט איבריג (ווען עס בלייבט איבריג) וואַרפט מען צו די אינגערע צוויי זיהן, אָבגלייך אָהן זייערע שווערע ארבייט וואָלט דער עלטסטער ניט האָבען איבער וואָס צו זיין בעל הבית און דער אַנדערער — מיט וואָס צו האַנדלען. ווען מענשען זעהען אַזאַ פיהרונג ביי אַ ישובניק, האַלטען זיי דאָס פאַר אַ שרעקליכע אונגערעכטיגקייט. סטייטש ? זאָגען זיי, דער ישובניק איז קיין פאַטער ניט, ער מוז קיין האַרץ ניט האָבען צוצולאָזען אַזאַ פאַראַנדיק! סטייטש? דער פוילער און דער שווינדלער זאָלען האָבען מעהר ווי די ארבייטס-לייט ? מעהר ווי זיי ? שאַנדע, בנאמנות ! — ווען אָבער די זעלביגע מענשען זעהען גענוי דעם זעלביגען פיהרונג אין דער גאַנצער וועלט, ווען זיי זעהען, אַז אומעטום האָט דעם פעטסטען חלק פון די משמני הארץ דער פריץ, וואָס איז אַ גאָר-נישט-טהוער, דאַן דעם צווייטען חלק דער קויפמאַן און דער פאַבריקאַנט, וועהרענד די ביינער פון די פליישׁ

ווארפט מען צו די ארבייטער, וואס אהן זיי וואלט דער „לארד״ ניט געהאט איבער וואס צו לארדעווען, דער קויפמאן — מיט וואס צו שאכערען, און דער פאבריקאנט — וואס צו (לאזען) פאבריצי־רען, — ווען די זעלביגע מענשען, זאג איך, זעהען דאס, שרייען זיי גאר ניט: סטייטש! זיי וואונדערן זיך גאר ניט. ווארום וויל זיי האָ־בען פאר דעם מיין פיהרונג ערפונדען א נאמען. זיי רופען דאס „וועלט ארדנונג״ און האבענדיג דערפאר א נאמען זיינען זיי צופריעדען — היינט, מיין קינד, קום איך צו דזשעק דעם ריפפער... וואס שווייגסטו?

איך האב מיך אומגעקעהרט צו מיין אייניקעל. ער האט גע־כראפעט ווי א שכור׳ער סאלדאט. מיין פילאזאפיע האט איהם איינגעשלעפערט. איך אויך, ליעבע לעזער? אויב יא — שלאפט געזונדערהייט. האלב האב איך הנאה געהאט דערפון, ווארום איהם אלעס צו ערקלעהרען וועגען דזשעק דעם ריפפער וואלט אפשר ניט געלוינט. איידער איך לאז אייך אין רוה, מוז איך אייך זאגען, אז דיא געלעגענהייט, וועלכע איך האב געהאט משוגע צו ווערן, איז אוועק. איצט מוז איך שוין ווארטען, ביז עס וועט זיך מאכען אן אנדער געלעגענהייט. שילער איז גערעכט ווען ער זאגט:

„וואס מאן פאן דער מינוטע אויסגעשלאגען
גיבט קיינע עוויגקייט צוריק״.

XIV.

אָה, ווי ווערט מען א דיכטער!

אָה, ווי ווערט מען א דיכטער!

קענט איהר מיר ניט ערקלערען, ליעבע לעזער, ווי אזוי דאָס קומט, אז איך קען בשום אופן ניט אויפשרייבען א געדיכט? אָפּלעבען דריי־און־זעכציג יאָהר און ניט צוזאַמען־פּאַרטאָלענען כאָטש א קליין געדיכטעלע איז איינפאַך מיאוס פאר זיך אליין! און איהר מוזט וויסען, אז גראַמען וואָלטען מיר ניט פעהלען. איך וואָלט, למשל, קענען צוזאַמענפּאָרען „יונגע הערצען" מיט „ליעבעס־שמערצען"; „דאַמען־קליידער" מיט „טייער־ליידער!"; „יונגע פרויען" מיט „זאָלט ניט טרויען"; „געלט" מיט „פעהלט"; „פּאַרטעפּיאַנעס" מיט „באַראַבאַנעס"; „זילבער און גאָלד" מיט „האָט ער האָלד"; „תכשיטין און צירונג" מיט „דעם אידישען פיהרונג"; „דונער און בליץ" מיט „קללות און וויץ"; „היפּאָ־קריטען" מיט „פּאַראַזיטען"; „הרשנים" מיט „בטלנים"; „העברע־אישע שרייבערס" מיט „נדבה־קלייבערס"; „וויטשעפּל" מיט „קוגעל טעפּיל"; „דעם פערד דעם איינגעשפּאַנטען" מיט „דעם ארבייטער ביי פּאַבריקאַנטען"; „וואָטש־ענד־טשיין" מיט „פּעטטי־קאָט־ליין"; „פּאַלעסטינצעס" מיט „קאַלטע בלינצעס"; „פּאָלי־טיקער ליבעראַלע" מיט „איך צו ערסט, נאָכדעם אַלע"; „ציישונג־שרייבער" מיט „רכילות־טרייבער"; „דעם רוסישען קנוט" מיט „מענשליכע בלוט"; „א קרוין פון א מאָנאַרך" מיט „א קאָפּ, וואָס האָט א פּ..ך"; „נאַרישער שטאָלץ" מיט „א קאָפּ, פון האָלץ"; „בלבולים" מיט „זלזולים"; „שפּיאָנען" מיט „סקאָרפּיאָנען"; „אויס־סאָציאַליסט" מיט „איין־עגאָאיסט"; „באַנקיר" מיט „וואַמפּיר"; „גרויסע דאַמע" מיט „ניט הייסע

מאמע"; „א מענש, וואָס איז גרין" מיט „ניט אהער און ניט אהין"; דעם „אבערגלויבען" מיט „א מיטעל צו רויבען"; „סאָלדאטען" מיט „מאָרד־טהאטען"; „פארלאמענטאריש" מיט „העפליך און נאריש"; „פאָליטיק" מיט „האלט אין צוויק"; „אונאייניגע סאָציאליסטען" מיט „די צופריעדענע קאפיטאליסטען"; „די רייד פון אַן אדוואָקאט" מיט „א צונג אויף פראָקאט"; „די ימים־נוראים" מיט „א בייטש פאר נאראים" „האָבען געלד אויף פראָצענט" מיט „די פרוכט פון ארבייטער־הענט"; „פיהרען פאר'ן נאָז" מיט „די וואָס עסען גראָז"; „אויסהאלטען א קייזער" מיט „געהן איבער די הייזער"; „פון דרויסען פוץ" מיט „אינעווענינג שמוץ" א. ז. וו... א. ז. וו.

איך ווייז אייך מעהר ניט, אז וועגען גראמען וואָלט ביי מיר קיין אָפּהאלט ניט געדארפט זיין. לאָזט מיך נור דריי שעה פריי פון דאגות, פון שברי־לב, פון מיין אייניקעל'ס קשיות און פון וועלען עסען, מאַך איך אייך גראמען, וואָס וואָלטען זיין גענוג פאר פינף בענדער געדיכטע, און דאַך לאָמיך צוזאמענשטעלען פיער שורות, אום צו מאכען דאָס מינדעסטע ליעדעלע, בלייב איך שטעהן גלייך אין אָנהויב, ווי א האָהן אין בני־אָדם. אָט נעהמט למשל אזא פּאָאר שעהנע גראמען ווי „דאמען־קליידער" און „טייער־ליידער!" לאָמיך פון זיי וואָס מאכען... גוט, איך פּרוביר, איך הויב אָן... איך זאָג:

„אָה, איהר פּרויענצירונג, דאמען־קליידער!
„איהר מאכט שעהן א העסליכעס געזיכט,
„אָבער... אָבער איהר זייט טייער, ליידער!
„און. . ."

און דאָ בלייב איך אין מיטען: איך ווייס ניט, וואָס ווייטער צו זאָגען, און ווען איך זאָל למשל שוין יא וויסען וואָס, ווייס איך ניט ווי, ווייל געזיכט איז א דייטשער וואָרט און איך וואָלט נור קענען ענדיגען: —

„און איהר טויגט ניט צו קיין שום געדיכט."

אָבער וואָס האָט דאָס פאר א טעם? אמת די מעהרסטע

פון אידישע דיכטער דאגה'נען ניט פיעל וועגען דעם זין פון זייערע שירים, אָבער איך האָב פון קינד־ווייז־אויף פיינט געהאַט נאָכצוטאַנצען אַנדערע.

נעהמט, וויעדער, די ווערטער „זילבער און גאָלד", וואָס איך קען מזווג זיין מיט „האָט ער האָלד." אַזאַ פּאָאַר גראַמען וואַל־גערן זיך אויך ניט אַרום אויפ'ן גאַס און שעקספּיר אליין וואָלט זיך מיט זיי ניט געדאַרפט שעהמען. וואָס מאַך איך אָבער מיט זיי? איך קען, למשל, זאָגען:

„מאַנכע מענשען האָבען האָלד
„קאָסטבאַרקייטען, זילבער, גאָלד,
„אָבער זיי האָב איך ניט האָלד."

נו? וואָס ווייטער? וואָס טויג אַ געדיכט פון דריי שורות? ווען איך זאָל נעהמען שרייבען אַזעלכע קורצע שירים, וועל איך מוזען אַראָפּברייגגען פון'ם מינסקער קאַזיאָנעם רב מיין מעטריקע, אום צו בעווייזען, אַז איך בין אַ איד, אַ ניט וועט מיר קיינער דאָס ניט גלויבען; אפילו מיין הייקערדיגער נאָז וועט מיר ניט העלפען. האָט דען שוין ווער עס איז געזעהען אַ אידישען דיכטער, וואָס זאָל שרייבען אַזוי קורץ? דאָס קען אַפילו אַ געטויפטער איד ניט, אַ פשיטא שוין אַ כשר'ער אונבענעצטער, אַלטער איד, ווי איך... האַלט! אַ רייד ברייגגט אויף אַ רייד. מען זאָגט, אַז די קאַנדידאַטען אויף שמד אין דער מיסיאָן ווילען מאַכען אַ סטרייק, ווייל זיי האָבען זיך ארומגעזעהען, אַז די מיסיאָנערען זיינען סוועטערס און נעהמען די פליייש פאַר זיך, וועהרענד די שמד קאַנדידאַטען קריגען די הייל̈ע ביינער. ווער וויים, צו דאָס איז אמת?

זינט איך געדענק האָט נור איין איד געמאַכט אַ קליינעם שיר און דאָס אויף דייטש. דער דיכטער איז געוועזען אַ מינסקער און דער שיר אַ בערלינער און זעהר גוט. צום אונגליק האָט היינריך היינע שוין געהאַט בענוצט די זעלביגע ווערטער (וואָרט פאַר וואָרט) פאַר די זעלביגע געדאַנקען. איך געדענק נאָך, ווי היינע, אַז איך האָב דעם מאַן געראַטהען ניט צו לאָזען דרוקען דאָס גע־

דיכט, אום ניט מבייש צו זיין דעם לומפ היינע, וואס האט געהאט די חוצפה צו גנב'נען מיין פריינד'ס געדאנקען צוזאמען מיט די ווערטער, — זיינע קינדער אין זיינע העמדעלעך, ווי זיין ווייב האט זיך דאמאלס אויסגעדריקט.

צוריק מיט עטליכע וואכען האב איך געלעזען אין א צייטונג א לאנגען ארטיקעל וועגען ענגלישע פרייהייט און וועגען דעם דלות פון ענגלישע ארבייטער. האלט, טראכט איך, אט איז א געלעגענהייט צו מאכען א געדיכט, איך האב אנגעהויבען אזוי: (דאס זאגט, פערשטעהט איהר, דער ארבייטער:)

„איהר האט מיר געגעבען
דיא פרייהייט צו שטערבען;
די פרייהייט צו לעבען
וועל איך מיר ערווערבען."

דאכט זיך דארף מען בעסער? איך האב גענומען שרייבען ווייטער, איך האב געשריבען און געמעקט און געמעקט און געשריבען אבער עס איז דערפון גארנישט ארויסגעקומען... פאר כעס האב איך צוריסען די שטיקעל פאפיער און האב אויסגעטאן די ספאקולען און בין ארויסגעגאנגען אין גאס. אין גאס האב איך מיך פערקיהלט און בין געקומען הוסטענדיג און הונגעריג אהיים. „איך מוז פארט פרובירען וואס אויפשרייבען!" האב איך געטראכט. האב מיך אוועקגעזעצט און האב אזוי אנגעהויבען:

„מיין מאגען איז לעדיג, מיין קעשענע פוסט,
„מיין קאפ איז אנגעפילט מיט זארגען;
„מיין קערפער איז שוואך און קראנק איז מיין ברוסט —
„איך לעג מיך שלאפען ביי נאכט מיט א הוסט,
„און שטעה אויף הוסטענדיג אויף מארגען"

און דערביי בין איך געבליעבען ביז היינטיגען טאג.

אה, ווי ווערט מען א דיכטער!

XV.

נאָך אמאָל: ווי ווערט מען א דיכטער!

ביי מיר איז אייביג געווען א ספק וועגען גאָט'ס קומען צו שלמה־המלך און זיין פרעגען איהם, וואָס ער וויל. מען זאָל נים זינדיגען מיט די רייד — אָבער די מעשה קומט מיר פאַר עפּעס צו האַמעטנע: עס ווילט זיך גלויבען און עס גלויבט זיך ניט. נאָר אזוי פיעל מעג איך אייך זאָגען: לאָז היינטיגען טאָג צו מיר קומען גאָט און מיך פרעגען, וואָס איך וויל, וואָלט איך ביי איהם נור געבעטען, אז ער זאָל מיך מאַכען פאַר א פּאָעט. שלמה האָט געוואָלט זיין א חכם, א פילאָזאָף, ווייל א דיכטער איז ער פון קינדהווייז אויף געווען; גאָט האָט ערפילט זיין וואונש און האָט איהם געמאַכט פאַר א פילאָזאָף: דער דיכטער פון שיר־השירים איז געוואָרען דער מחבר פון קהלת. ביי מיר איז די מעשה פערקעהרט: איך בין א פילאָזאָף געווען פון קינד־ווייז אויף (והראיה, איך האָב שוין צו דרייצעהן יאָהר פּרובירט ניט דאַוונען!) און מיר וואָלט זיך וועלען ווערען פון א פילאָזאָף א פּאָעט. איך וואָלט זיך פאַר'ן רבונו של עולם גאָר ניט געשעהמט און וואָלט איהם געזאָגט: פאָטער, באַרמהארציגער, קלוג בין איך גענוג, מאַך אז איך זאָל קענען זינגען; פילאָזאָפיע האָב איך, גיב מיר פּאָעזיע!

און ווען ער וואָלט ערפילט מיין וואונש ווי מען זאָגט אז ער האָט ערפילט שלמה'ס בקשה, דאַן... אָה, דאַן וואָלט איך מיט מיינע ליעדער געטרייסט די צובראָכענע הערצער און וואָלט געשטאַרקט די אויסגעמאַטערטע הענד; מיין שטימע וואָלט אויפגעהויבען די געפאַלענע און וואָלט גלייך געמאַכט די געבויגענע; איך וואָלט דערפרעהט די פערצאגטע און וואָלט בע־

לויכטען די פערשווארצטע; איך וואָלט פערזיסט דעם לעבען פון די פערביטערטע און וואָלט אויפגעמונטערט די מוטהלאָזע!

איך וואָלט מיט מיינע ליעדער די אונטערדריקטע איינגע־געבען מוטה און די פערשמאכטע לעבענסלוסט; איך וואָלט די עלענדע בעפריינדעט און די פערלאָזענע געשיצט; איך וואָלט געטרויסט אלמנות און וואָלט יתומים געשטעלט אויף די פיס; איך וואָלט מיין ליעד געמאכט פאר א יובעל־שאָל און מיין פעדער פאר א מעכטיגען דעגען און וואָלט מיט מיין געזאנג איינגעבראָכען די פעסטונגען פון די טיראַניי, ווי אונזערע עלטערן האָבען מיט זייערע שופרות געשטירצט די מויערען פון ירחו — אויב דאָס איז אמת.

די גריכישע לעגענדע דערצעהלט אז דער טראקישער זינ־גער אָרפעאוס האָט געהאט אזא געוואלטיגען כוח אין מוזיק, אז ער פלעגט צאהם מאכען ווילדע חיות און פלעגט איינגעהמען לייבען און טיגערען מיט זיין זיסען געזאנג. די לעגענדע איז וואהרשיינליך מגזם, אפשר איז זי גאָר א ליגנערקע, אָבער אזא זינגער צו זיין מוז זיין הימליש! איך וואָלט זיך בענוגענען מיט וויינינגער, איך וואָלט צופריעדען געווען מיט א קלענערע מאכט אין דער פאָעזיע און וואָלט אויך אויפגעטאָן וואונדער־בארע טהאטען.

איך וואָלט געזונגען פאר די וואס זיינען געשמידט אין געלד־קייטען און פון די קייטען וואָלט געוואָרען שפינוועבס ווי פון די שטריק אויף שמשון הגבור; איך וואָלט ערהויבען מיין קול פאר די פערקויפטע און פערדונגענע, די אויסגעהאָרעוועטע און אויסגעמוטשעטע און זיי וואָלטען געוואָרען פריי, מונטער און שטארק; איך וואָלט זיי אלעמען איינגעגעבען מיט מיין געזאנג מוטה און האָפנונג אויפ'ן זיעג. איך וואָלט זיי ניט איינגעלולט צום שלאָפען, ווי אנדערע דיכטער טוען, איך וואָלט זיי מיט מיינע ליעדער אויפגעמונטערט צום בעפרייאונגס־שטרייט.

אָה, ווי ווערט מען א דיכטער! בעטראכט נור היינט, בע־טראכט וואס עס טוהט זיך אין לאָנדאָן. ענגלישע און אידישע

אַרבייטער — פֿערדומטע, פֿערקרומטע, פֿערשטומטע אַרבייטס־לייט עפֿענען די מיילער, גלייכען זיך אויס און קומען צום־שכל. ברעג־מאַטעריאַל אָהן אַ שיעור און אָהן אַן ערך. וואָס פֿעהלט? אַ פּונק. איין איינציגער קליינער פּונק קען אָנצינדען הונדערט טויזענד הערצער, וועלכע זיינען וואַרעם אָבער נאָך ניט היים גענוג. ווער זאָל דעם פּונק ברענגען? קיין פּראָזאַאישער מענש! דאָ פֿעהלט אַ בעגייסטערטער דיכטער, וועלכער זאָל קענען בע־גייסטערען.

ווי ווער איך ער? זאָגט מיר, גוטע, קלוגע, ליעבע לעזער: ווי ווער איך ער? נור אויף איינע פֿיער־און־צוואַנציג שטונדען וואָלט איך וועלען אַזאַ דיכטער זיין, דעם פּונק ברייגען, דאָס הייליגע פֿייער אָנצינדען, און דאַן, ווען נויטיג, אין דעם פֿייער אליין פֿערברענט ווערען.

שעהן לעבען קען יעדער לומפּ; בעניידענסווערטה איז — שעהן צו שטאַרבען. ווער עס מאַכט אַ מאַרסיילעזע און שטאַרבט ווי רוזשע־דע־ליל, שטאַרבט שענער, ווי אַ דזשיי גולד, וועלכער „מאַכט" מיליאָנען דאָלאַר און לעבט. און דאַן... וואַרט אַ ווייילינקע, איך וועל אייך דערצעהלען אַ מעשה:

היינט פֿאַר־נאַכט בין איך געקומען פֿון גאַס זעהר דורשטיג און מיעד. „וואָס טרינקט מען?" זאָג איך צו מיין איינינקעל. „לאָמיר מאַכען טהע", זאָגט ער, און געהט און ברייגגט מיר די שפּירימוס־מאַשינקע און דעם קעסעלע מיט די שוועבעלעך. איך האָב צוגעשטעלט וואַסער אָנוואַרעמען און האָב געוואַרט מיט דער גרעסטער אונגעדולד, אַז עס זאָל אָנהויבען צו קאָכען... דאָס בעווייזט, לאָמיך פֿאַרבייגעהענדיג בעמערקען, אַז ביי הונגער אָדער דורשט פֿערלירט אפּילו אַ פֿילאָזאָף די געדולד... בקיצור, איך האָב געוואַרט זעהר אונגעדולדיג. עס זיינען פֿערגאַנגען פֿינף מינוט.

„וואָס הערט זיך מיט דיא וואַסער?"
„עס איז שוין וואַרם", זאָגט מיין איינינקעל.
„וואַרם? וואַרם איז ניט גענוג."

איך האָב געוואָרט: קיינמאָל איז מיר די צייט ניט אזוי לאַנג געווען ווי איצט. נאָך פיער־פינף מינוט זיינען פערגאַנגען.

„וואָס איצט?"

„עס איז שוין היים", זאָגט מיין אייניקעל.

„היים? היים איז ניט גענוג."

איך האָב געוואָרט. א פּאָאר מינוטען שפּעטער האָב איך פאר אונגעדולד ארייננענומען אין אָבענד־בלאַט אין דער האנד און האָב גענומען לייענען די לעצטע נאכריכטען וועגען דעם גרויסען סטרייק.

„זיידע די וואַסער הוזשעט שוין", זאָגט מיין אייניקעל.

„הוזשעט? הוזשענען איז ניט גענוג, עס מוז קאָכען. זעהסטו, מיין קינד, וואָס דאָ טהוט זיך אין לאָנדאָן היינט?"

„וואָס ביי די דאָק סטרייקערס?" פרעגט ער.

„יאָ — זאָג איך — ביי די ארבייטער. די בעוועגונג איז, ווי אונזער קעסעלע וואַסער, אין אָנהויב גאָר קאַלט געווען, נאָכ־הער ווארעם געוואָרען, דאן היים, איצטער הוזשעט עס... אָבער עס קאָכט נאָך אַלץ ניט."

„עס הוזשעט, אָבער עס קאָכט ניט," האָט דער קליינער ווידערהאָלט פערטראַכטערהייט. ער האָט ניט פערשטאַנען, וואָס איך מיין. פערשטעהט איהר?

XVI.

ווארום איך קען ניט ווערען א סאָציאַליסט.

איך וואָלט שוין לאַנג געוואָרען, נאָר איך וועל אייך זאָגען וואָס מיר האָלט דערפון אָפּ. איך האָב דאָס מיט עטליכע וואָכען צוריק געזאָגט מיינעם א גוטען פריינד (וואָס ער איז אביסעל פער־כאַפּט). ער זאָגט, ער איז געוואָרען א סאָציאַליסט נישט מעהר, ווייל א געוויסע זשאַרגאָן־צייטונג זידעלט אימער דיא סאָציאַליס־טען און ער רעכענט דערפאַר, אז דער רעדאַקטאָר פון יענע צייטונג טוט עס ניט אומזיסט. זיי מוזען פּאָרט זיין עפּעס בעסערע מענ־שען וויא אנדערע, אניט וואָלט ער שווייגען. לערך וויא מען זאָגט, אז דיא לבנה מוז פּאָרט שטעהן העכער פאַר'ן הונד, אניט וואָלט ער אויף איהר ניט בילען. בקיצור, דעם דאָזיגען גוטען פריינד מיי־נעם האָב איך אויסגערעכענט גאַנצע דרייצעהן טעמים, ווארום איך קען ניט ווערען א סאָציאַליסט. אויב איך געדענק זיי נאָך, קענט איהר זיי האָבען שווארץ אויף וויים אַלע דרייצעהן. ווארט, לאָמיך זעהען, צו האָב איך זיי נישט פערגעסען... ערשטענס, ניין, אזוי טויג ניט. איך וועל אָנהויבען פון אויסלאָז, ווארום דיא לעצטע רייד דערמאָנט מען זיך אימער גיכער וויא דיא ערשטע. כסדר אזוי.

דרייצעהנטעס, ווייל סאָציאַליסטען רעדען רק אָרום ארביי־טער, אָבער ארבייטער און ווידער ארבייטער און פערגעסען אָן דיא צרות, וואָס דיא רייכע לייט האָבען אין דיא היינטיגע געזעלשאַפט. למשל, וואָס העלפט דיא קצינים זייערע עשירות ווען זיי קענען ניט איינשלאָפען אויף זייערע פעדער־בעטען צוליעב דאגות פון מסחר; ווען זיי מוזען, נעבעך, אייביג האָרעווען און גראבעווען, לויפען, קויפען, כאַפּען, פּאַטשען, מאַכען, רייסען און שווינדלען; ווען זיי געהט קיין זאך ניט איין — ניט דיא גלאָז שאַמפּאַניער

ניט דיא לאזשע פון טהעאטער, ניט דיא חניפה פון דער צייטונג, ניט דער נייער טיטעל, ניט די שעהנע באלעט־טענצערין, אפילו ניט דעם קאנקורענטס באנקראט — קורץ און גוט, ווען זיי געהט קיין שום זאך ניט איין צוליעב דעם, וואס זיי ווילען רק ווערען רייכער און רייכער? און זאגט מיר ניט: פאר וואס ווילען זיי דאס? זיי מוזען דאס ועלען, עס ליגט אין דער נאטור פון עשירות (זאל מען דערמיט ניט געפרובט ווערען!) און זיי קענען זיך, נעבעך, ניט העלפען. רופט מען דאס א לעהרע פון ברידערליכקייט, ווען דיא פרעדיגער פון ברודערשאפט פערגעסען גאר אין גאנצען אן דיא צרות פון זייערע אונגליקליכע רייכע ברידער?

צוועלפטענס, וויל איך ניט ווערן קיין סאציאליסט, ווייל סאציאליסטען אליין שטעלען זיך פאר זייער אידעאל אזוי וויא דאס וואלט געווען א זאך, וואס דאס דארף קומען — וויא דער קץ — ווען עס איז אין דער צוקונפט, וועהרענד איך קען אייך בעווייזען, אז דער סאציאליזמוס ווערט שוין ביסלעכווייז פערווירקליכט, שוין, איצט, היינט! פערשטעהט איהר מיך? אויב ניט, וועל איך אייך דאס אנאנדערס מאהל בעסער ערקלעהרען.

עלפטענס, ווייל סאציאליסטען זידלען אזא מאן, וויא ביסמארק, וואס ער ווירקט היינטיגען טאג מעהר פאר דיא פרייהייט און ארבעט טיכטיגער פאר דיא רעוואלוציאן, וויא טויזענד היציגע אגיטאטארען.

צעהנטעס, ווייל אין א סאציאליסטישע געזעלשאפט וועל איך ניט פיעל האבען איבער וואס צו פילאזאפירען און פילאזאפירען מוז איך — הרגל נעשה טבע — האט דער גנב פון מינסק געזאגט צום סליעדאוואטעל, ווען ער האט איהם געפרעגט, ווארום ער איז אונעהרליך!

ניינטעס, ווייל אויף דיא אלטע יאהרען צו ווערען א סאציאליסט שיקט זיך עפעס ניט. אפגעלעבט א גאנצען לעבען פאר זיך, מיט אמאל נא־דיר! געה לעב פאר אנדערע.

אכטענס, קען איך ניט ווערען קיין סאציאליסט, ווייל זיי, דיא סאציאליסטען, ריידען צופיעל וועגען הונגערן, קאליענען,

שטאַרבען פאַר הונגער און קעלט און נאָך אַזעלכע קליינינקייטען. דיא הויפּט עולה איז ניט, וואָס מאַנכע מענשען שטאַרבען הײנט פאַר הונגער, דער עיקר איז, וואָס אַלע לעבען שלעכט! דער עיקר איז, וואָס אַלע (סאַי דיא, וואָס עסען צו ווייניג, סאַי דיא וואָס עסען צופיעל; אַי דיא וואָס... נאַר לאָמיך זיך ניט פערדרעהען) דער עיקר איז, וואָס אַלע וואָלטען געלעבט פיעל בעסער, ווען דיא וועלט וואָלט אָנגענומען דעם כלל: „יעדער פאַר אַלעמען, און אַלע פאַר יעדען".

זיעבעטענס, ווייל איך האָב מורא, אַז אויב איך זאָל ווערען א סאָציאַליסט, קען איך נאָך אַמאָל מגולגל ווערען אין אַ פאַלעס־טינעץ, וואָס אַזעלכע גלגולים האָב איך צווישען אידען געזעהען פיעל, און פון וואַנען ווייס איך אַז אַזא מפּלה קען ניט קומען אויף מיר אויך? איידער צו לעבען אין ציטערנים פון רק צו טראַכטען: אַט־אַט נעהם איך שרייען „ובא לציון גואל", בין איך בעסער ניט קיין סאָציאַליסט.

זעקסטענס, ווייל מיין איניקעל שניידט זיך אויף א רב — אויף אַן ענגלישען רב, דערצו דאַרף ער קיין גאון ניט זיין — און קיינער ווייסט מיר ניט איינרעדען, אַז ער וועט אין אַ סאָציאַליסטישע געזעלשאַפט גיך קריגען אַ שטעדטעל. לאָז ער זיין אַן אַנדער זאַך? אַליין לייכט צו רעדען, ער איז געבאָרען צו רבנות: בטבע אַ גאַר־נישט.

פינפטענס, וואָלט איך קיין סאָציאַליסט ניט ווערען, אום ניט צו האָבען אידישע רעדאַקטאָרס פאַר געגנער; פיעלע פון זיי זיינען אַזוי געמיין, אַז איך וואָלט מיט זיי אַפילו קעמפּפען ניט וועלען.

פיערטענס, ווייל צו זיין אַ סאָציאַליסט איז שוין אַפילו אין ענגלאַנד ניט זיכער. דער סאָציאַליזמוס געהט נאָר וואָס אַרויס פון דיא ווינדעלעך און מען ווייקט שוין פאַר איהם ריטער. מיין ראַטה איז, אַז אַלע אַלטע מענער און יונגע טרוסען זאָלען אויסוויי־כען אַזעלכע אידען לקיים מה שנאמר: „מי האיש הירא ורך־הלבב ילך וישוב לביתו, ולא ימס את לבב אחיו כלבבו".

דריטענס... געדענק איך שוין ניט וואָס איך האָב מיין פריינד געזאָגט פאַר אַ גרונד.

צווייטענס, ווייל איך האלט א לאטעריע צעטעל (א לייפציגער, א האלבען אבטעלע, אויף מיין אייניקעל׳ס נאמען; דער קאלעקטאר האט געזאגט, אז דאס איז מזל׳דיגער) און איך האב בדעה צו גע־ווינען עפעס גאר אן אייגענס מיט געלד. איהר דארפט וויסען, אז געווינען מוז איך, ווייל איך זעה ניט איין ווי אזוי איך קען רייך ווערען אויף אן אנדער אופן. מיין פילאזאפיע (צווישען אונז זאל דאס בלייבען) טראגט מיר ווייניג וואס איין, אויסער אמאל א בע־לייזיגונג אין „אפפער־אלטאר״, וואס דאס איז פאר מיר וויא, להבדיל, א קרבן עולה אויפן מזבח איז פארצייטען געוועזען פאר דיא כהנים. א שטייגער מען האט דערפון הנאה, אבער דאס איז ניט צום פעט ווערען.

ערשטענס, קען איך א סאציאליסט ניט ווערען, ווייל... ווייל מיר דאכט זיך, אז איך בין.

XVII.

דער רעגען און מיינע שטיוועל.

ווען איך זאָל היינטיגען טאָג ווערען אַ לוח־מאַכער, וואָלט מיר איין זאַך אָנקומען גאַנץ לייכט. איך וואָלט נעמליך קענען גאַנץ ריכטיג אויסרעכענען, אין וועלכען חדש פון יאָהר עס וועט זעהר שטאַרק רעגענען. איך דאַרף דערצו ניט זיין קיין שטערן־זעהער, קיין גרויסער בעל־חשבון און קיין ווילנער — ווי אַלע אַנדערע לוח־מאַכערס זיינען. איך דאַרף ניט קוקען אַרויף (ווי זיי אויפ'ן הימעל) איך דאַרף נור קוקען אַראָפּ און אַנשטאָט די שטערן, דאַרף איך נור בעטראַכטען מיינע שטיוועל. איהר וואונדערט זיך? דאָס איז זעהר איינפאַך, ליעבע לעזער. למשל: אָט לאָז איך היינט פעררריכטען מיינע שטיוועל (נייע קויף איך זעלטען, זעלטען ווען, מחמת איך האָלט, ווי דער מאַן־דאָמר, וואָס זאָגט: „סטאַרי דרוג, לוטשע נאָוויך דוואוך".)

און איצט טו איך אַזוי: איך זאָג היינט איז אלול, אַ פּאָאַר פערלאַטעטע שטיוועל דאַרפען האַלטען גאַנץ ביז שבט. אין שבט וועלען זיי עפענען די מיילער און ביז אָדר וועל איך ניט האָבען קיין געלד זיי צו לאָזען פעררריכטען, דערפאַר מוז דעם גאַנצען חדש שבט רעגענען. דער רעגען, פערשטעהט איהר, וואַרט גע־וואוינליך אָפּ, ביז מיינע שטיוועל ווערען צוריסען, און לאָזט זיך דאַן אַריין אויף אַ חדש, ביז איך האָב נייע פּאָדעשוועס.

וואָס האָב איך געוואָלט אַרויסברייננגען דערמיט? ליעבע לעזער, מיר דאַכט זיך, אַז איך רעד נאַרעשקייטען... יאָ, איך רעד גאַנץ געוויס נאַרעשקייטען... וואָס זאָגט איהר? ניין? דאַנק אייך פאַר אייער גוטע מיינונג, אָבער איך ווייס בעסער פאַר אייך און איך זאָג אייך: איך רעד נאַרעשקייטען. „אויב

אזוי — זאָגט איהר — וואָלט דאָך זיין גלייכער צו צורייסען די שטיקעל פּאַפּיער און אַ סוף." איהר זייט אפילו גערעכט, אָבער איהר פערגעסט, אַז די דרוקערס און די זעצערס האָבען מאָגענס און דאַרפען עסען, און ווען יעדער שרייבער זאָל לאָזען דרוקען ניט מעהר, ווי חכמות, וואָלטען די אָרעמע זעצערס שוין לאַנג געדאַרפט לעגען די ציינער אויפ'ן פּאָליצע. אָבער ניט דאָס אליין האַלט מיך אָפּ פון צורייסען די שטיקעל פּאַפּיער. איך האָב דערצו נאָך צוויי גרינדע, ערשטענס, ווייל איך וויל אַז עס זאָל ווייניגסטענס עטוואָס פון מיינע שרייבערייי ניט פערגעסען ווערן און „אַ נאַרעשקייט געדענקט זיך", ווי דער בעל־דבר האָט זיך פערענטפערט, ווען מען האָט איהם געכאַפּט זאָגענדיג אויסווענינ דעם גרויסען און דעם קליינעם יקום־פּורקן, צוואַנציג יאָהר נאָך זיין לעצטען מאָל דאַווענען. צווייטענס, דאַרף אַ פילאָזאָף קענען מאַכען אַ שטיקעל חכמה אפילו פון אַ נאַרעשקייט. וואַרט, ליע־בע לעזער, אַ פּאָאַר מינוט וועט באַלד דערפון וואָס ווערען. . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

שטיוועל, רעגען, פּאַדעשוועס, שבט. . . שבט, פּאַדעשוועס, רע־גען, שטיוועל. . . עס געהט ניט. . . שטיל, מען קלאַפּט. אהאָ! מיין אייניקעל! אַן אומגליק אַ־ביסעל! איך האָב שוין געהאַל־טען גאָר אויף אַ דרך, קומט ער און צושלאָגט מיר די רעיונות. זיי רוהיג. . . שטיוועל, רעגען. . . רעגען, שטיוועל. . .

„זיידע, לאָז טאַקע פעררי‌כטען דיינע שטיוועל, וואָרום עס רעגענט, און דו וועסט זיך געוויס פערקיהלען."

„אָרום דעם טראַכט איך טאַקע; זאָג מיר, אפשר פער־שטעהסטו ווי אזוי דאָס קומט, אַז עס הויבט רק אָן צו רעגענען אויף גאַנצע וואָכען נאָך־אַנאַנד, אזוי גיך ווי מיינע שטיוועל ווערען צוריסען".

„אַ טעות, זיידע! דיינע שטיוועל זיינען כמעט אַלע מאָל צוריסען, נאָר איך רעכען אַז דו מערקסט דאָס נור ווען עס הויבט אָן שטאַרק צו רעגענען."

* * *

איצט דערמאָן איך זיך! דאָס האָב איך טאַקע געוואָלט אויסברענגען. . . געזונד זאָל זיין מיין אייניקעל, ער האָט מיר די אויגען געעפענט. ריכטיג! און בעטראַכטענדיג, וואָס מיר פאַסירט מיט מיינע שטיוועל, קענט איהר פערשטעהן א גרויסען מהייל וועלט־געשיכטע. אלע רעוואָלוציאָנען קומען דורך דעם, וואָס דער רעגען מאַכט די מענשען אויפמערקזאם אויף זייערע צוריסענע שטיוועל; וואָס א צופעליגע עקסטרא־צרה פערגרעסערט די אונערטרעגליכקייט פון די געוואוינליכע ליידען.

אזוי וויא איך בין צוגעוואוינט צו צוריסענע שטיוועל, אזוי זיינען מיליאָנען מענשען, וועלכע האָרעווען און פראַצעווען און פינסטערן און חושך'ען, צוגעוואוינט צו זייערע ליידען און צו זייער מאַנגעל. מיט אמאָל קומט צו אן אונגעוועהנליכער קלאַפּ, א נייע גזירה, א מלחמה, א קראַנקהייט און דאַן זעהען זיך דיעזע מיליאָנען מענשען ארום, אז זיי איז אימער געווען שלעכט און ביטער און פינסטער, און זיי דערלאַנגען זיך א הויב, גראַדע ווי איך נעהם טראַכטען ארום פערלאַטענען די שטיוועל, ווען עס נעהמט שטאַרק רעגענען.

יא, זיי דערלאַנגען זיך א ריהר. צייטענווייז א הויב, אָבער, צום אונגליק, טוען זיי ווי איך; זיי טראַכטען ניט ארום נייע, נאָר נייע — זיי טראַכטען ארום לאַטעס. און מען לאַטעט נאָך־אַנאַנד דיא אויסגעטראָטענע, אויסגעפוילטע, אויסגעדרעהטע מענשליכע געזעלשאַפט. א קאָנסטיטוציאָנעלע לאַטע פון זייט, א רעפּובליקאַנישען קנאַפּעל, א פּאַדעשווע פון אלגעמיינע שטימרעכט. . . מען לאַטעט, מען פערלאַטעט און עס האַלט זיך כלומר'שט א טאָג־צוויי, און דאַן זעהט זיך דאָס פאָלק ארום, אז עס איז ניט בעסער, ווי פריהער, און שלאָפט איין ווי געוועהנליך, שלאָפט אָהן אן אויפהער, ביז א נייער שטורם קומט.... און ווען ער קומט, גיט זיך דער ארבייטער ווידער א הויב און דאָס זעלבע ווידערהאָלט זיך נאָך אמאָל.

מען לאַטעט פון דאָס ניי. — איין וואָרט מען לאַטעט און מען פערשטעהט ניט, אז פריהער אָדער שפעטער וועט מוזען ווע־רען א סוף. . .

פערשטעהט מען דאָס ווירקליך ניט? וויא ווער: מאַנכע פער־שטעהען און מאַכען זיך ניט פערשטעהענדיג, ווייל דאָס פּאַסט נים צו זייער רוממעל; אַנדערע ווידער פערשטעהען דאָס ניט, אָבער זיי פיהלען דאָס. אלע שווייגען.

עס איז צום משוגע ווערען.

XVIII.

טאַשענגאָוהר פילאָזאָפיע.

מיין אוהר שטעהט. זי האַט זיך נעכטען ביי־נאַכט אָבגעשטעלט און ווי עס ווייזט אויס, איז די שפרינג־פעדער פערדאָרבען. פאר׳ן שלאָף האָב איך איהר געוואָלט אָנציהען און האָב ניט געקענט. אָה, ליעבע לעזער! לייהט מיר ווער עס איז א האלבע קרוין, ניט אַ העלפט פון א קעניגליכע קרוין, דאָס האָט איהר אליין ניט כאָטש איהר זייט בני־מלכים, און אפילו ווען איהר וואָלט געהאַט, וואָלט איך אויך ניט גענומען מחמת. . . איהר וואָלט ניט געגעבען? ארום דעם טראכט איך ניט, ווייל קרוינען האלטען ביי׳ן אויסגעהן פון דער מאָדע און — ווער ווייס? אפשר וועט אין עטליכע יאָהר ארום ניט זיין זעהר זיכער צו טראָגען אזא תכשיט אויפ׳ן קאָפּ. . . אלזאָ ניט א העלפט פון א קעניגליכע קרוין בעט איך ביי אייך, איך בעט נור א האלבע קרוין וואָס בעטרעפט אין גאנצען דרייסיג פענעס, וואָס דאָס וואָלט מיר איצט צו־נוטץ געקומען צום לאָזען פעררירכטען מיין אוהר, מיין ליעבע אוהר, וואָס איך האָב א ירושה פון א זיידען און וואָס האָט מיר בעקאַנט געמאַכט מיט אזעלכע פעטערס, *) פון וועלכע אונזער גאנצע משפחה האָט קיינמאָל ניט געוואוסט.

אָבגלייך זי שטעהט, האָב איך איהר דאָך אויפגעהאנגען ביי׳ן צוקאָפּענס אויפ׳ן וואנד, און זיך לעגענדיג אין בעט, האָב איך איהר מיט ליעבע אין הארצען און (כמעט) מיט טרערען אין די אויגען אָנגעקוקט, א שטייגער ווי א מלוה בעטראכט א בעל־חוב׳ס א וועקסעל, ווען דער בעל־חוב האָט באנקראָטירט, ער ווייס גאנץ גוט, אז דאָס, וואָס איז נעכטען געווען א גרויסע סומע געלד,

---

*) פעטער רופט מען דאָרטען דעם וואָס לייהט געלד אויף פראַצענט.

איז היינט ניט מעהר ווי א שטיקעל פאפיער, אבער ער ליעבט דעם וועקסעל דאך און היט איהם ווי פריהער און קוקט איהם מיט ליעבע אן און. . . . נאר לאמיך ניט פערקריכען אין צו ווייטע דרכים, יא, איך האב מיין אוהר אויפגעהאנגען אויפ'ן וואנד, הגם זי איז איצט א שברי־כלי, און איין גאט אין הימעל וויס, אז איך האב ניט די האלבע קרוין, איהר צו לאזען פערריכטען.

קוקענדיג אויף איהר האב איך געטראכט :

ליעבע, טייערע (טייער ביי מיר, די פעטערס האבען אלע מאל געהאט פון איהר אן אנדער מיינונג — ימח שמם !) טייערע, אלטע אוהר ! נאר וואס האט זי געלעבט ; דער דופק האט געקלאפט, די רעדלעך האבען זיך געדרעהט, די ווייזערס זיינען געגאנגען, די צייט האט געוואוסט, וואו זי איז אין דער וועלט, — מיט אמאל הערט אויף די ספרענדזשינע צו ווירקען און פון די גאנצע מאכינאציע ווערט א תל־עולם. די ספרענדזשינע, אה, די ספרענד־זשינע ! וואס איז דער גאנצער זייגער־ארגאניזמוס אהן דיר און דאך, וואו ליגסטו ? בעגראבען אין א ווינקעלע, וואו מען זעהט דיר ניט און מען וויים דיר ניט. די שוואכע, דוממע ווייזערלעך, וועלכע קענען אהן דיר זיך ניט געבען א ריהר, געהען שטאלץ ארום אויפ'ן ציפער־בלאט און מיינען, אז זיי פיהרען די גרענדע און זעהען ניט די קראפט, וואס גיט זיי לעבען און בעוועגונג, און ווי־לען פון איהר ניט וויסען.

איך האב ניט געקענט איינשלאפען און האב ווייטער גע־טראכט : וואס די שפרינג־פעדער איז אין דער אוהר — האב איך פילאזאפירט — דאס איז די ארבייט אין דער מענשליכער גע־זעלשאפט. . . די גאנצע מאכינאציע, וואס מען רופט „שטאאט" בלייבט שטעהן, ווי אן אוהר, ווען די ארבייט־ספרענדזשינע פלאטצט ; דער האנדעל מיט אלע זיינע רעדעלעך קונציג אריינ־געפאסט איינער אין דעם אנדערן ; די רעגירונגס־ווייזערס מיט זייער גאנצען שטאלץ אויבען אויפ'ן ציפער־בלאט דער וועלט; דער דופק, וואס מען רופט היער עפענטליכע מיינונג (געמאכט דורך צייטונגען, וועלכע זיינען געדרוקט אויף לומפען־פאפיער

און ווערען ארויסגעגעבען פון לומפען־שרייבער,) ווערט שטיל, שטיל ווי דער פולס ביי א טויטען, אזוי גיך ווי די מעכטיגע אר־בייט־ספראנדזשינע דערלאנגט זיך א שטעל און זאגט: „איך שלעפ ניט מעהר — אומזיסט אייער אנציהען און דרעהען!“

און דאך האט זיך מיר געוואלט איינשלאפען. איך האב גע־נומען לעזען א צייטונג. וואס איז דאס? די בעקער ארבייטער ווילען מאכען א סטרייק! איך האב ניט געטרויט מיינע אויגען, האב אנגעטאן דיא ספאקולען און האב איבערגעלייענט די שטי־קעל נייעס. וואס? די בעקערס? דער בעקער איז דער שליסעל, וואס ציהט אלע טאג אן די ספראנדזשינע. . . ווען דער שליסער זאל ניט וועלען ציהען. . . . וואס פאר א טומעל דא קען ווערען! וואס וועט פיקאדיללי זאגען? וואס וועט בייזוואטער טאן, ווען עס וועט קריעגען צו פערזוכען דעם טעם פון תענית? וואס וועט דער לאנדאנער וועסט־ענד זאגען, ווען ער וועט נעהמען בעגריי־פען דאס, וואס דער אסט־ענד פיהלט זעהר אפט? ווארום דער בעקער־ארבייטער'ס סטרייק האט צו בעדייטען עפעס מעהר ווי „קנאפ ווארעמע זעמעלעך צום פריהשטיק“ — ער קען אוועקשטע־לען דעם גאנצען מסחר, דעם גאנצען האנדעל און וואנדעל, און 24 שעה תענית וואלט הייסען רעוואלוציאן. . .

מיט אמאל איז מיר געקומען אויף די געדאנקען דער מויל־ווארף און איך האב געענדערט מיין מיינונג. דער מויל־ווארף (יאזש) איז א קליינע חיה'לע, וואס זיין הויט איז פול מיט נאדלען, וואס זיי הייסען „שטאכעלען“ אויף דייטש. דיעזע קליינע חיה'לע האט א נאטור זיך צוזאמען צו ראלען ווי א קנויל פון באוועל אזוי גיך ווי איינער וויל איהר אנגרייפען. דאס האט א דאפעלטען צוועק. ערשטענס, שטעלען זיך דאן אוועק איהרע נאדלען ווי טשוועקעס, און צווייטענס ווייסט איהר ניט מעהר, וואו די קאפ, וואו די פיס און וואו דער קערפער פון דעם מויל־ווארף איז. די הויפטזאך אבער איז, וואס דיעזע חיה'לע, ציטערענ־דיג פאר איהר הויט לאזט דאן מיט זיך אלעס טאן, חוץ איהר הויט אנריהרען, און איהר קענט איהר דריקען און ווארפען און

קייקלען און עס הארט איהר ניט. מען קריעגט אויף איהר רחמנות און מען לאָזט איהר לעבען.

אזא מין חיה איז די ענגלישע געלד־פּארטיי. ווען זי דער־שמעקט געפאהר, שטעלט זי אפילו אוים איהרע נאָדלען, אָבער זי לאָזט מיט זיך טאָן, וואָס מען וויל. זי איז ניט אזא ווילדע בעסטיע, ווי די פראנצויזישע, למשל, און קומט געוועהנליך אָפּ מיט א קליינינגקייט. זי קייקעלט זיך צוזאַמען און איהר זעהט ניט מעהר וואו איהר אָנצוגרייפען; דער ארבייטער שרעקט איהר אביסעל אָן און לאָזט איהר דאן צופריעדען.— פון די בעקער — האָב איך ביי זיך בעשלאָסען —וועט נאָך אויך קיין סכנה ניט קומען פאר די בייכער. עס וועט פאָרלויפיג בלייבען ווי געוועז : די הענד וועלען ארבייטען און די בייכער וועלען זיך שטאָפּען, מאָרגען פריה וועט דער שליסעל אָנציהען די ספּראָנדזשינע און די קאפּיטאליסטישע אוהר וועט זיך געהן פון דאָס נייע ביז. . . ביז די ספּראָנדזשינג וועט ווירקליך פּלאצען.

*   *   *

מיין אוהר שטעהט נאָך אלץ, ליעבע לעזער, האָט ניט ווער עס איז פון אייך אַן איבריגע האלבע קרוין ?

XIX.

נאָמור געשיכטע: א דרשה פאַר פערד.

איך האָב אייך געזאָגט אַז יאָזש הייסט אויף דייטש אַ מויל־וואורף. דאָס איז אַ ליגען. יאָזש הייסט גאָר אַ איגעל און וואָס דיא דייטשען רופען מוילוואורף איז אַ קראָט. איצט פערשטעה איך, ווי לייכט עס איז צו בעטריגען אידישע לעזער, און איך רעכען, אַז מיט אַביסעלע חוצפה און מיט אַ פעדער אין האַנד וואָלט איך נאָך אפשר אַמאָל קענען ווערען אַ שרייבער מיט אַ פולק לעזער ארום זיך, וואָס...

ווער ווייס צו דער קראָט האָט זיך ניט געפונען בעליידיגט דורך דעם, וואָס איך האָב איהם גערופען יאָזש. איהר דאַרפט וויסען אַז דער קראָט איז דער ערפינדער פון אונטער דער־ערדיגע סטראַיע־ניעס. ער האָט געמאַכט קליינע טונעלען אין דער ערד, ווען מען האָט נאָך ארום אייזענבאַהנען גאָר ניט געטראַכט און ווען דיא פערד (אין מאַנכע לענדער די אָקסען און עזלען) האָבען נאָך געמיינט אַז די וועלט קען זיך אָהן זיי ניט ריהרען פון דאַנען אַהין... דער קראָט האָט פיינט דאָס ליכט, ער האָט פיינט די זון און ער מיינט אַז עס איז פינסטער און וועט אימער בלייבען פינסטער, ווייל ער ליעגט אימער בעהאַלטען אין זיין נאָרע, אַ שטייגער ווי סענדער דער „אני־ואפסי־אין־קייזער“ פון מלכות רייסען מיינט אַז עס הערשט אין זיין מדינה די גרעסטע פינסטערנים, ווייל ער ליגט אין אַ נאָרע אין גאַטשינאַ, וואו עס שיינט קיינמאָל ניט אריין די זון פון אויפקלערונג... האַלט! אפשר האָב איך דעם קראָט נאָך אַמאָל בעליידיגט, מיט דעם, וואָס איך האָב איהם פערגליכען מיט...

ווארום איז אייגענטליך דער פערד אַזאַ יחסן ביי זיך? עזלען זעהט מען אָפט אויך, וואָס האַל־

טען זיך גרויס, אָבגלייך זיי געהען מיט אראָפּגעלאָזענע קעפּ. ביי זיי אָבער איז דאָס ניט אייגענע גאוה. אַזעלכע עזלען האַלטען זיך פאַר מיוחסים: איינער, ווייל שמשון האָט בענוצט זיינעם אַן אור־אור־אור־אור־אור־אור עלטער זיידע׳ס אַ באַק צו בעקעמפּפען די פּלשתים; אַנאַנדערער ווייל זיינע אַ אור־אור־אור־אור־אור עלטער־באָבע האָט, טראָגענדיג אויף זיך בלעם׳ען, גערעדט לשון־קודש; ווידער אַנאַנדערער, מחמת ער קומט ארויס פון דעם עזעל, וואָס דער קריסטליכער משיח איז אויף איהם געריטען און וואָס אונזער משיח ווע ט אויף איהם קומען (איך גלויב, נעמליך, אַז דאָס איז דער זעלביגער עזעל ביי זיי ביניהם און ביי אונז); אַנדערע עזלען קענט איהר געפינען, וואָס האָבען אַנאַנדער מין יחוס, איבערהויפּט צווישען די צוויי־פיסיגע חמורים... דאָס איז אָבער אַלץ ניט קיין אייגענע גאוה. ביין פערד אָבער איז די מעשה אַנדערש. ער איז טאַקע שטאָלץ מיט זיך אַליין. איך פרעג נאָך אַמאָל: וואָרום איז דער פערד אַזאַ יחסן ביי זיך?

עס קען זיין, אַז הער פערדישער שטאָלץ איז אַזוי ווי דער מענשליכער. מיט וואָס, למשל, שטאָלצירען די פעלקער? מעהרסטענס מיט דעם, וואָס זיי האַלטען זיך פאַר גרויסע קריגער, מיט דעם, וואָס זיי האָבען בעזיעגט אַנדערע פעלקער, פערגיסענדיג טייכען בלוט, האָפּענדיג אַז זיי וועלען דאָס זעלבע ווידער טאָן אין דער צוקונפט. אַזוי ווי דער פערד וויים אַז ער שפּיעלט אין אַ מלחמה זעהר אַ גרויסע ראָלע, האַלט ער זיך דערמיט אַזוי גרויס, ווי דער מענש. איז דאָס אַ וואונדער? אָט געהען פאַרביי טויזענדע אָרעמע ארבייטער, פּעק טרעגער, הונגער־ליידער, מכות־האָבער פערביי אַ מאָנומענט פון גענעראַל וועלינגטאָן. ביטער ווי זיי איז, שטאָלצירען זיי דענמאָך דערמיט, וואָס דער גרויסער בלוטפערגיסער, דער בעריהמטער מענשען שוחט איז געוועזן זייערער אַ לאַנדסמאַן. קען איך דען פערדענקען דעם אָרעמען פערד, וואָס געהט אויך פערביי, שלעפּענדיג אַ וואָגען מיט משא, — ווען ער קוקט אויף זיין לאַנדסמאַן (וועלינגטאָן׳ס פערד) און פיהלט זיך אויך שטאָלץ? אַ פערד איז אַ פערד און אַ מענש איז צייטענווייז

אויף נישט מעהר...

און דאָך, ווען מען זאָל די זאַך גענוי איבערלעגען, איז די פערד, וויינינגסטענס די ארבייטער־פערד, גאָר ניט אַזוי גוט, אַז זיי זאָלען, אנשטאָט צו זוכען אַ פערבעסערונג אין זייער לאַגע, זיך איי־בערנעהמען מיט זייערע ברידער'ס זיגע אין דער מלחמה. ווען איך זעה די פערד, וואָס זיינען משאַ־פיהרער (ליעבע זעצער, מאַכט ניט קיין טעות־הדפוס אין דעם וואָרט; דרוקט משאַ־פיהרער און ניט מאַסען־פיהרער, ווייל דיעזע זיינען ניט קיין פערד, זיי זיינען געוואוינליך פוקסען; איהר האָט מעהר ווי איין וואָרט מיינעם פערדרעהט און איך האָב געשוויגען, דאָס אָבער מוזט איהר דרוקען ריכטיג..) אַלזאָ, נאָך אַמאָל, ווען איך זעה פערד, וואָס זיינען משאַ־פיהרער, וועלכע ווערען — ווי די ענגלענדער דריקען זיך אויס — איבערגעאַרבייט און אונטערגעפיטערט, וואונדער איך מיך: וואָרום זיי טוען ניט נאָך די מענשען אין דעם פּרט פון סטרייקס, ווי זיי טוען זיי נאָך אין נאַציאָנאַל־שטאָלץ. אָה, ווי אינטערעסאַנט עס וואָלט געווען צו זעהן אַזאַ סטרייק! איך וואָלט זיי גערן געהאַל־טען אַזאַ דרשה, ווי די פאָלגענדע, גלייך ביין ערשטען מיטינג. איך וואָלט געזאָגט:

„געעהרטע פערד און קליאַטשעס!

„ענטשולדיגט מיר, וואָס איך אונטערשטעה זיך צו קומען „אייך האַלטען אַ רעדע, זייענדיג אַ פרעמדער. איך וויים אַז ביי „מענשען, למשל, איז אַ פרעמדער לעסטיג, אפילו ווען ער איז „פריינדליך, און אַזוי ווי איך בין ניט פון אייער נאַציאָנאַליטעט „(ווער הירזשעט דאָרטען?) קען זיין, אַז איהר וועט אויף מיר „קוקען קרום. איך זאָג אייך, איך מיין אייער טובה. בעטראַכט, „וואָס דאָ טוט זיך. איהר, ענגלישע פערד, האַלט זיך פאַר אַ „גרויסע נאַציאָן. איהר האָט ארויסגעגעבען אַזעלכע בעריהמטהיי־„טען, ווי דאָנאָוואַן, דעם צעסאַרעוויטש, יושאַנט און הונדערט „אַנדערע, וועלכע האָבען זיך ערוואָרבען אונשטערבליכען רוהם „אויף דיא רייסעס. פון אייער ראַסע ווייעדער שטאַמען די גרעסטע „קריעגסהעלדען און איהר זייט שטאָלץ דערמיט. איך פרעג אייך

„אָבער: איז דאָס רעכט, אַז צוליעב דעם, וואָס אין דאַנאַוואַן זאָל
„זיך מאַכען אַ נאָמען און שטעהן אין די צייטונגען און לעבען אַ
„גוטען טאָג, אָדער צוליעב אַנאַנדערן, וואָס ער ווערט בעריהמט
„אין דער וועלט־געשיכטע, אַלס גרויסער שלאַכט־פערד — אַז צו־
„ליעב דעם, זאָג איך, זאָלט איהר, איהר, דער גרעסטער טהייל פון
„די נאַציאָן, לעבען איינגעשפּאַנט אין יאָך אונטער אַ בייטש, אין
„שמוציגע שטאַלען, אויף קנאַפּ האָבער און פערפוילטע היי? וואו
„איז דער דאָקטאָר, וועלכער היילט אייך, ווען איהר זייט קראַנק?
„וואו איז דער שטאַלקנעכט, וואָס פּוצט אייך? געעהרטע פערד און
„קליאַטשעס — איך זאָג אייך, איהר זייט שקלאַפען! יאָ, שקלאַ־
„פען! צו איהר דיענט אַלס יאַגד־פערד אָדער אַלס וועגען־פערד;
„צו איהר זייט רייט־פערד אָדער לאַסט־פערד, שקלאַפען זייט איהר
„אימער, איהר, אייערע קליאַטשעס און אייערע זשערעבצעס! און
„ווער האַלט אייך אין יאָך? ניט דער מענש: איהר זייט שטאַרקער
„פאַר איהם — אייערע ווירקליכע אונטערדריקער זיינען אייערע
„אייגענע אַריסטאָקראַטישע ברידער, די זעלביגע בעריהמטע רייט־
„פערד און שלאַכט־פערד, מיט וועלכע איהר נעהמט זיך איבער.
„זיי פערבלענדען אייך די אויגען מיט זייער רוהם און איהר זעהט
„ניט אייער שלעכטע לאַגע און דאַדורך העלפען זיי דעם שוואַכען
„מענשען אייך האַלטען אין יאָך. ביי די מענשען איז אויך דאָס
„נעמליכע, אָבער זייערע לאַסט־טרעגער הייבען אָן זיך צו פעראיי־
„ניגען, זיי קומען צום שכל. זייט־זשע איהר אויך קיין פערד ניט.
„אמן.“

XX.

אנדערע קענען — איך ניט.

א מענש — א מענש איז ניט גלייך. עס זיינען דא מענשען, וואס האבען אייך אזא מין גבורה אין שרייבען, אז זיי קענען מאכען (ווי די ווייבער זאגען) פון א ווארט א קווארט. איך האב געקענט מחברים וואס האבען זאטערהייט און הונגעריגערהייט, אין היץ און אין קעלט, מיט א פרעהליכען הארצען און אין די גרעסטע מרה־שחורה — געשריעבען ארטיקלען וועגען אלערליי ענינים און אויף אלערליי אופנים, רעגולער פון וואך צו וואך, פון טאג צו טאג, רע־גולער, ווי א גוטע הוהן לעגט אייער, ווי א גוטער איד לעגט תפילין, ווי א ישיבה־בחור געהט עסען טעג; רעגולער ווי מחלוקות אין דעם אידישען טהעאטער נאך יעדע פארשטעלונג, ווי די לאנדאנער פאגעס יעדען יעסען און יעדען ווינטער, ווי אונגליקספעלע אין קוילענגריבער, ווי פוסטע דרשות אין ענגלישע קירכען, ווי רע־גענוועטער בשעת איך געה אוים שפאצירען, ווי מיין אייניקעל׳ס קשיות, ווען איך האב ניט קיין צייט, ווי ביזע אין סטרעטפארד (אויפ׳ן בית עולם), ווען עס איז סלעק אין בעטהנאל־גרין*), ווי אונטערדרי־קונגס־געזעצע אין רוסלאנד, יעדעסמאל ווען דער קייזער האט א בייזען חלום, ווי פוסטע וויצען אין קאמישע זשורנאלען, ווי געמאכ־טע טרערען ביים עמוד ראשהשנה... גענוג! איך וויל אייך נור זאגען אז גאנץ גענוי אזוי רעגולער, ווי אט די אלע זאכען, זיינען די שרייבערייען פון געוויסע שרייבערס, וועלכע איך האב אין מיין לעבען געקענט, און איך טראכט זעהר אפט ווי אזוי דאס קומט אז איך קען אזוי ניט שרייבען. יא, ליעבע לעזער, א מענש — א מענש איז ניט גלייך.

---

*) דער ארעמסטער לאנדאנער קווארטאל.

ביי מיר טרעפט זעהר אָפט אז איך טו אָן די ספּאַקולען... ווייסט איהר, אז מיט אַ שטיקעל סאַפיאַן פון אַן אַלטע הענטשקע איז זעהר גוט צו פּוצען ספּאַקולען? מיין אייניקעל האָט נעכטען געפונען אַזאַ הענטשקע (האַנדשוה, בלע"ז) אין קלערקענוועל, און האָט זי מיר געבראַכט, און מיין בלויע פּאַציילקע וועט איהם דאַנ־קען, וואָרום זי האָט ביז איצט געדיענט אי דעם נאָז אי די אויגען, און דאָס האָט איהר ניט געפּאַסט, וואָרום ווער עס געוועהנט זיך איין צו טאָן צווייערע אַרבייט, האָט פיינט שמוציגע, ווי, למשל, אַ קופּאָנעס־שניידער וואָלט ניט קענען זיין קיין קירזשנער און אַ באַנק־דירעקטאָר וואָלט ניט האָבען קיין חשק צו ווערען אַ שטיוועל־פּוצער אין ווייטשעפּעל, הגם דאָס וואָלט פאַר זיי ביידען געווען גע־זונד און זיי וואָלטען געהאַט מעהר אַפּעטיט צום עסען, ווערהענד דער קירזשנער, וועלכען אַפּעטיט פעהלט זעלטען ווען, וואָלט זיך אונטער דער צייט אַמוזירט מיט שניידען קופּאָנעס, וואָס דערפון וואָלט איהם אַרויסגעקומען אַ דאָפּעלטע טובה: ער וואָלט, ערשט־טענס, ניט געדאַרפט אַזוי אָפט פערזעצען זיין זייגער מיט די קייט, און, צווייטענס, וואָלט ער, שניידענדיג די קופּאָנעס, געקראָגען אַ ידיעה פון די גרויסע חובות, וואָס אייראָפּעאישע מלוכות מאַכען אויף זיין חשבון, און אויף דעם חשבון פון אַלע אַנדערע אַרבייטער, זייערע קינדער און קינדס־קינדער, און קינדס־קינדס־קינדער ביז אין אלף הששי אריין, וואָס דאָס, קען זיין, פערשטעהען ניט אַלע פון אייך, אָבער וואָס דאָ איז ניט דער אָרט אייך דאָס צו ערקלערען און איצט — ניט די צייט הערצו, ווייל איך האָב זיך שוין אָהן דעם אויך אַזוי פערפּלאָנטערט, אַז איין קנייכעל פּאָדים ווייכ ווי איך וועל זיך אויסדרייען, סיידען איך הער די לאָגיק ווי די קאַץ, און קעהר זיך אום, מיט איין שפּרונג אַהינטער, צוריק צו מיינע ספּאַקולען, און זאָג:

ביי מיר טרעפט זעהר אָפט, אַז איך טו אָן מיינע ספּאַקולען און... און... מחשבות'ן, וואָס האָב איך אייגענטליך געוואָלט אויסברייטען? אי, אי, אי, ווי מיינע רעיות זיינען צושלאָגען! וואָרט... אָט איז עס, יאָ! איך טו אָן מיינע ספּאַקולען און גיט

צו א פינגער־הוט וואסער צו די אויסגעטרוקענטע טינט, און מאך ריין די פעדער, און רייס אויס די ניט געדרוקטע בלאט, וואס איז פאר׳ן פארדער־בלאט אין אן אלטען מחזור, אדער א קרבן־מנחה סידור (אמשטערדאמער דרוק — א ירושה פון א זיידען פון מיין מאמעס צד) און זעץ זיך אוועק צו שרייבען און זעה, אז איך האב ניט וואס אנצוהויבען און וואס אויסצולאזען.

איהר ווייסט ניט ליעבע לעזער, ווי איך בין דאן מקנא אונזערע אידישע מחברים, וואס זיי פעהלט קיינמאל ניט קיין מאטעריאל, וואס זיי קענען אויפטאן א חבור פון גאר ניט און בעשאפען, כביכול, ווי דער רבונו של עולם, א יש מאין, וואס זיי — דאכט זיך מיר— וואלטען געשריבען ארטיקלען אפילו ווען מען וואלט זיי אבגעשניטען די פינגער פון די הענד (וואס מאנכע פון זיי פערדיענען דאס) א שטייגער ווי מען זאגט אז ראפאעל וואלט געווארען א גרויסער מאהלער, אפילו ווען ער וואלט געבארען געווארען גאר אהן הענט, און ווען איך זאג הענד, מיין איך הענט, וואס געוועהנליכע מענשען האבען און ניט אידישע מייסטערס אליין, ווארום מיט געדונגענע הענט וואלט ראפאעל אפשר געקענט אויסנעהען א סך קנאפלעכער, אבער גרויסע בילדער וואלט ער ניט געמאכט, וואס דאס וואלט געוועזן אן אומגליק פאר אלע לעדיג־געהער, וואס זיי בענוצען זייערע אויגען צום קוקען אויף אנדערע מענשען׳ס ארבייט און ניט צו זעהען, וואס זיי וואלטען אליין קענען טאן, ווען... נאר איך בין ווידער פערקראכען אין האצע־פלאצע אריין.

בקיצור, איך בין דאן שטארק מקנא אונזערע כשוף־מאכערס... חבור־מאכערס, האב איך געוואלט זאגען, וועלכע האבען אזא גרויסע גבורה אין שרייבען און הגם פיעלע פון זיי האבען פאר „געעהרטע לעזער” ניט מעהר ווי דריי פארשוין, נעמליך זיך אליין, דעם זעצער און דעם בעל־מגיה, (און דא לאזט מיר דערלאנגען א גרויסען, טיעפען חורבן־בית־המקדש־זיפץ פאר׳ן שריפטזעצער און זיין ברודער, דעם קארעקטאר, וועלכע מוזען טאן, וואס קיין אנדער מענש מוז ניט, ווארום דער ערגסטער טיראן קען איך נור צווינגען ניט צו לעזען, קען פערבאטען צו לעזען, אבער

ער קען דאָך קיינעם ניט צווינגען צו לעזען, וואָס מען וויל ניט, וועהרענד די זעצער — אָה, אונגליקליכע פערשאָלטענע ראַסע, אָרעמע, אָרעמע זעצער! — מוזען אַלעס לעזען, זיי און די ברידער זייערע, די קאָרעקטאָרס, נעבאך! איצט אַ קירעווע צוריק. וואו בין איך געבליעבען? יאַ...) הגם זאָג איך, זיי האָבען וועניג לעזער, זיינען זיי דאָך מחברים און שרייבען טאַקע זעהר פיעל און טאַקע פון גאָר נישט, אָבער ווי זיי קענען דאָס, ווייס זיי דער גוטער יאָהר, מיין שכל בענעהמט דאָס ניט.

אפשר איז די מעשה אזוי: דער אויבערשטער, וועלכער איז — מען זאָל ניט זינדיגען מיט די רייד! — דער גאָט פון די רייכע, דער העלפער פון די גבירים, גיט זיי געלד און אַלדעס גוטס און גיט אויך די, וואָס שרייבען פאר זיי (אונזערע מחברים שרייבען, נעמט ליך, נור פאר זיי) דעם כוח צו קענען פיעל שרייבען: דער וואָס העלפט זיי, העלפט זייערע טעלער־לעקערס אויך. דעם, אָבער, וואָס שרייבט פאר די אָרעמע, בעהאַנדעלט ער ווי די אָרעמע לייט אַליין... דאָס לאָזט זיך הערען, ניין? יעדענפאלס... גענוג! איך בלייב ביי דאָס מיינונגע: אַ מענש — אַ מענש איז ניט גלייך.

XXI.

חומש מיט א נייעם פירוש.

איך האָב פאַר אייך א גריכישע מעשה. איך האָב זיי זעהר ליעב, די גריכישע מעשיות: זיי זיינען זעהר אנגענעהם צו הערען און זיי פערלאַנגען ניט אז מען זאָל אין זיי גלויבען; ניט ווי די מעשות, למשל, וועלכע מיר האָבען אלע געהערט ביין רבי'ן אין חדר. אַט נעהמט אַזאַ שעהנע ערצעהלונג ווי די מעשה מיט קין און הבל. וואָס דאַרף מען בעסער? קין איז א לאַנד־בעזיצער אין א צייט ווען מען האָט ארום די ערד ווענינ וואָס צו טאָן, ווייל די ערד גיט איהרע פּרוכט כמעט אליין. ער האָט פון דער ערד אַלעס און שיינט דערביי גאָר־נישט צו טאָן (ליינענדיג בראשית, וואָלט מען מיינען אז קין איז א לענדלאָרד ערגעץ וואו אין אירלאַנד, אָדער אין פּאָדאָלסקער גובערניע ביי אונז אין רוסלאַנד). קין ברענגט א קרבן צו גאָט. הבל, וועלכער איז א פּאַסטוך און פערדיענט זיין שטיקעל ברויט מיט שווערע האָרעוואַניע, ברייננט אויך אן אָפּפער. דער רבונו של עולם, וועלכער איז קיין נושא פּנים ניט, גיט קין'ען אָנצוהערענעם אז זיין קרבן איז איהם ניט אַזוי ליעב, ווי הבל'ס, מחמת הבל'ן איז דער קרבן אָנגעקומען מיט שוויים, וועהרענד ער, דער עלטערער ברודער, האָט דעם אויבערשטען נור געגעבען דאָס, וואָס ער האָט פון איהם אליין געהאַט במתנה, א שטייגער ווי א פּאַבריקאַנט גיט היינט זיינע ארבייטער א געשענק פון די געלד, וועלכע ער האָט „געמאַכט" פון די ארבייטער'ס פּראַצע. קין דער לענדלאָרד ווערט איצט אין כעס און הרג'עט זיין ברודער הבל דעם פּאַסטוך. דערפאַר ווערט ער בעשטראָפט און די שטראָף, וועלכע גאָט גיט איהם, איז זעהר א קלוגע. אַנשטאָט איהם צו הענגען (ווי מענשליכע, אפשר איז בעסער צו זאָגען: אונמענש־

ליבע ריכטער וואָלטען היינט געטאָן), לאָזט איהם גאָט ארומגעהען איבער דער וועלט געפּלאָגט און געמוטשעט פון זיין אייגענעם געוויסען. גאָט זעצט איהם אפילו אין טורמע ניט אריין, ווייל ער (יתברך) וויים, אז קיין וועט האָבען פיעל מעהר געוויסענסביסע, ווען ער וועט זיין פריי, ווי אין א טורמע, וואו ער וועט אָבקומען פאַר זיינע זינד, — וואו ער וועט זיך האַלטען פיר בעשטראַפט.

דיא מעשה איז זעהר א שעהנע, ווען איהר בעטראַכט איהר אַלס פאַבעל, און אין איהר ליעגט א גרויסער מוסר־השכל, ווי איהר זעהט, אָבער דער אומגליק איז, וואָס די מעשה וויל, אַז מען זאָל אין איהר גלויבען באמונה שלמה און איך זעה בשום אופן ניט איין, ווי דאָס איז מעגליך. בעטראַכט נור אליין: די בעפעל־קערונג פון גאַנץ אזיא, אפריקא און איירָאָפּא (אמעריקא און אויסטראַליע זיינען נאָך ניט געווען ענטדעקט, ווען די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען...) איז דענסטמאָל בעשטאַנען פון פיער פּאַרשוין. ווען קיין האָט ערמאָרדעט זיין ברודער הבל, זיינען גע־בליעבען דריי: אדם, חוה און זייער זוהן קין. צו וואָס האָט גאָט איהם געמאַכט דעם צייכען אויפ'ן שטערען? ווער וועט קין'ען צעפּענען? און נאָך דעם חומש'ס רייד נאָך קומט אוים, אז דאָס קען ווירקליך פּאַסירען, א שטייגער עס זיינען דאָ אויף דער ערד א סך פרעמדע פּערזאָנען, וועלכע לעבען (ווי היינט גענעראַלען, פּאַלקאָווניקעס, אדוואָקאַטען, ריכטער, קברות־לייט און אנדערע...) פון מענשען־מאָרד. היינט גלויבט דארין! אמת, רש"י מוז עפּעס וואָס מאַכען דארויף, אָבער מיט וואָס איז דאָס רש"י אזא בעל־בטוח ביי מיר? עס איז לייכט צו זאָגען: גלויב, דאָס מוז מען קענען און איך קען עס ניט.

נעהמט ווייעדער אזא פּאַבעל, ווי די מעשה מיט'ן עץ־הדעת. זי איז ווערטה אַז מען זאָל איהר איינקריצען מיט גילדערנע אותיות אויף א מאַרמאָרנעם שטיין. דער זין דערפון איז אזוי שעהן, אַז צייטענווייז ווילט זיך מיר אליין גלויבען דארין. שטעלט זיך נור פאָר: אָט ווערט א מענש אריינגעלאָזען אין א פּאַראַדיעז צוזאַ־מען מיט זיין פרוי, וועלכע איז (און ווארום זאָל זיא ניט זיין?)

בילדשעהן, זיי ליעבען זיך, מחמת קיין אנדער ארבייט האבען זיי נים, און זיי לעבען א גוטען טאג צווישען אלערליי דופטיגע בלומען, פרוכטטראגענדע בוימער, צווישען טרויבען און אפריקאזען, מיט א בלויען הימעל און א שעהנע ערד — שעהן און רייצענד ארום זיך, איבער זיך, אונטער זיך און פאר זיך! אלעס מעג דער מאן געניסען צוזאמען מיט זיין הערצענסגעליעבטע פרוי (ווי דער בריעפשטעלער זאגט) און נור איין זאך איז איהם פערבאטען: מען לאזט איהם האבען אלץ, חוץ אויפקלערונג. „פון דעם בוים דער וויזהייט, פון עץ־הדעת,“ — זאגט מען איהם — „טארסטו נים עסען.“ „ווארום?“ פרעגט ער און גאט ערקלערט איהם, אז דאס קען פערקירצען זיינע יאהרען. אה, ווי איהם ווילט זיך זיין קלוג! אה, ווי איהם ווילט זיך זיין אויפגעקלערט! וויסען, וויסען! וויסען אלץ, וואס טוט זיך אין דער וועלט, פערשטעהן די שעהנע נאטור, דענקען, קלערען, טראכטען, ערפינדען! דאס וויל אדם, אבער עס פעהלט מוטה און חוה קומט איהם צו הילף. פרויען זיינען לייכטזיניגער, אונפארזיכטיגער, אבער זייער נייגיער איז גרעסער, ווי ביי די מענער, און זיי זיינען אפט עדעלער. עס ווערט ביי זיי בעשלאסען, ליעבער צו לעבען פון פראצע און שוויים, ליעבער צו שטארבען זאגאר איידער צו בלייבען כשר׳ע בהמה׳לעך. אדם און חוה מאכען איצט א רעוואלוציע און עסען פון עץ־הדעת. וואס דערפון קומט ארויס, ווייסט איהר, אבער זיי ערררייכען זייער וואונש און זיי ווערען פון אונשטערבליכע בהמות אהן שכל, — שטערבליכע אבער פערנינפטיגע מענשען.

דארף מען א שעהנערע מעשה? ווי נאטירליך, ווי ריכטיג, ווי שעהן! אבער מען הייסט אייך גלויבען, אז דאס, וואס איהר קענט האלטען פאר א שעהנע פאבעל, איז א מעשה־שהיה און דא נעהמט אייך אב הענט און פיס. אין גן־עדן, אין אדם׳ן און חוה׳ן וואלט איהר שוין אפשר גלויבען, אבער דער שלאנג? דער שלאנג, וואס דרעהט זיך דא אריין אין מיטען? אין איהם אויך גלויבען? עפעס האמאטנע.

אזעלכע אמונה פערלאנגען דיא גריכישע לעגענדען פון אייך

ניט. זיי פערלאנגען ניט קיין קרעדיט. דערפאר האָב איך זיי האַלט. איך האָב אייך דערצעהלט עטליכע פון זיי? און איצט האָב איך פאר אייך נאָך איינע און מיט דער צייט קענען זיך אפשר געפינען אנדערע... לאָמיך אייך דערצעהלען דיא איינע צוערשט. און...

האַלט! ניט צו פערגעסען. איך האָב נעכטען געקראָגען א בריעף פון א פּאָלאַקראַ־אידען, וועלכער האָט משמעות שוין געלעבט זעהר א לאנגע צייט אין ענגלאנד, ווצרום ער שרייבט א לשון, וואָס מען קען עס רופען האַלב ענגליש פּאָלאָווינע פּוילישדייטש. היער איז זיין בריעף:

„דיר סער, אָף־קאָס יאָך בין נישט ראָך, באַט יאָך קען „דזשעכט ספּיירען א האַף־ע־קרוין פאר אָך צי מענדען אינס „וואָטש. אי דער סעיי איהר ברויכט מעיין וויא דוס, באַט יאָך אָב „אנט געספּענט אפּילע געלד, ען אוב, יו נאָו, נישט פּיעל ספּייר „קעש. טומער פעהלט אָך נוך וואוס, שראַבט אראַן אינס בלעטיל, „וועל יאָך פּרעפּס זעהן צי קריגען פאר אָך. ממני ידידכם שלמה.

„איי־סעיי! בא נינז זוגט מען יענער איז פרעש אין גצזינט „אין משיגע. דוס זאַנט איהר, חלעבען! באַט יאָך גלאָך אַרע „שראַבאַכץ. דער דוזיגער".

דאַנק פאר'ן קאָמפּלימענט און צוויי דאַנקען פאר די האַלבע קרוין: הורראה! מיין זייגער וועט געהן! אָבער אויף די גריכישע לעגענדע מוזט איהר נאָך ווארטען.

XXII.

מידאס.

יא, איך וועל אייך דערציילען א שעהנע לעגענדע. אט איז זי: אין פריגיען איז פארציייטען געוועזן א קעניג מיט׳ן נאמען מידאס. דיעזער קעניג האט אמאל געטאן א טובה דעם לוסטיגען גאט באקכוס, דעם גאט פון וויין און שכרות. „בעט זיך עטוואס אויס פון מיר — האט דער גאט געזאגט צום קעניג — און איך וועל דיין וואונש, אויס דאנקבארקייט, ערפילען, אבער פערלאנג ניט מעהר, ווי איין איינציגע זאך.“ מידאס איז געוועזן מלא שמחה. „מאך, גרויסער באקכוס — האט ער געבעטען — אז פון אלץ, וואס מיין קערפער וועט בעריהרען, זאל ווערען גאלד.“ דער לוסטיגער גאט האט ערפילט זיין וואונש, אבער ער האט איהם גלייך געזאגט, אז עס וואלט גלייכער געוועזן פאר׳ן קעניג אליין צו פערלאנגען אן אנדער זאך. מידאס אבער האט מיט א פרעהליכען הארצען אבשיעד גענומען פון באקכוס, באקכוס וויעדער איז פערשוואונדען צוזאמען מיט זיינע געזעללען און נימפען (געטליכע יונגפרויען) אין וואלד: וואהרשיינליך איז ער אוועג מאכען א שנאפס. איצט האט מידאס געוואלט פרובירען זעהן, אויב באקכוס האט איהם ניט אפגענארט (מענשען האבען ניט אימער געהאט א בלינדען גלויבען אין געטער) און אזוי גיך ווי ער איז אריינגעקומען צוריק אין וואלד, האט ער אבגעבראכען א צווייגעל פון א בוים. אה, וואונדערבאר! דער צווייגעל אין זיינע הענד ווערט א גילדערנער! לעבען זיינע פיס ליגט א שטיין, מידאס הויבט איהם אויף און דער שטיין איז א שטיק גאלד; ער קומט צו א פעלד און רייסט אויס עטליכע קארן־זאנגען, די זאנגען ווערען אין זיינע הענד גאלד זאנגען. ער דערזעהט, געהענדיג א שטיקעל ווייטער, אן עפּעל־

בוים: ער שאָקעלט איהם און פון׳ם בוים פאַלען אַרצם גילדערנע עפּעל. וואָס נור מידאָס נעהמט אַריין אין די הענד — פון אַלץ ווערט גאָלד, אפילו פון די וואַסער, אין וועלכע ער וואַשט זיינע הענט, ווערט צושמאָלצענע גאָלד! מידאָס...

היער פאַלט מיר עטוואָס איין: אין די צייט פון די ערשטע כאָלעריע, וועלכע איז געקומען אַרום די צייט פון דעם ערשטען פּוילישען מיאַטעזש, וועלכער האָט אויסגעבראָכען אין דער צייט פון דעם (איך ווייס ניט וויפיעלטען) טערקישען קריעג, וואָס דאַמאָלסט האָט ניקאָלאַי אָנגעהויבען צו נעהמען אידישע סאָלדאַטען — בין איך אַלט געווען אַ יאָהר פינף. צו יענער צייט, געדענק איך, פלעגען מיר קינדער האָבען אַזאַ מין ניגולע:

„אַך וואונדער, איבער וואונדער
„דאָס איז מיר אַ וואונדער!
„אַז די אָקסען קאָכען לאָקשען —
„דאָס איז דאָך אַ וואונדער".

איך רעכען אַז מידאָס וואָלט זיך געווים אַזוי אויסגעדריקט ווען ער וואָלט ניט געלעבט מיט אַ פּאָאַר טויזענד יאָהר פריהער, ווי איך, בשעת ער האָט געזעהן, ווי... ניט „ווי אָקסען קאָכען לאָקשען", זאָנדערן ווי עפּעל, וואַסער, שטיינער, זאַנגען און צווייגען פערוואַנדלען זיך אין גאָלד, אַזוי באַלד ווי ער בעריהרט זיי מיט זיינע הענד. איצט ווייטער. מידאָס...

היער אָבער פאַלט מיר ווידער עטוואָס איין: זייענדיג פינף יאָהר אַלט, האָב איך געהאַלטען פאַר אַ וואונדער איבער וואונדער, אַז אָקסען זאָלען קאָכען לאָקשען. איצט ווען איך בין שוין איבער ששים זעה איך, ווי אָקסען רייניגען די פעלדער, אַקערן, בראָנעווען, זייען, שניידען, זאַמלען, פיהרען אין מיל און מאָלען און זיפּען די מעהל און קאָכען דערפון אַזעלכע לאָקשען, וואָס קומען קיינמאָל ניט אַריין אין זייערע אייגענע מיילער, אימער אין פרעמדע — און איך וואונדער מיך גאָר ניט, ווייל איך ווייס אַז אָקסען זיינען אָקסען... צייטענווייז איז אַ גרויסע וויגאָרע צו זיין אַ פילאָזאָף, אַ באַיאָהרענטער איד, אַן ערפאַהרענער מענש, וואָס האָט געזעהן

א וועלט. מען וואונדערט זיך ניט מעהר איבער קיין זאך און מען איז צופריעדען מיט אלץ, ווען אויך מען איז ניט רייך און מען קען ניט ניט נור פון שטיינער, אפילו פון דיא בעסטע געדאנקען ניט מאכען קיין גאלד, ווי מידאס האט געמאכט, וואס צו איהם קעהר איך מיך איצטער אום... (בעטראכט נור, ווי קונציג איך האב מיך דא ארויסגעדרעהט!) און דערצעהל ווייטער:

גאלד, גאלד, גאלד! מידאס איז געווען אונגליקליך. קיין ברויט, קיין פלייש, קיין וויין, קיין שלאף — קיין זאך געהט איהם ניט איין. גאלד איז גוט, אבער דאס גאלד לאזט איהם ניט לעבען... וואס „צו“ איז אונגעזונד און מידאס בעט ביי דעם לוסטיגען וויינגאט, אז ער זאל איהם בעפרייען פון זיין גלענצענדען אונגליק... ליעבע לעזער, מיר שלעפערט זיך. גוט נאכט!

* * *

אוים פילאזאף! איך בין רייך געווארען. א מיליאנער. ווער רייכער אלע טאג. מאך גרויסע געשעפטען אין אלע פינף וועלט־טריילע. פון אלצדינג, צו וואס מיין האנד ריהרט זיך צו, ווערט גאלד: סאווערען׳ס, לואידארס, רענדלעך! איך האלט דעם בעסטען קוכער אין איראפא, דיא פיינסטע ווייסע פערד, די טייערסטע לאזשע אין די טהעאטערען, האב דיענער אהן א צאהל און דיענסט־מיידלעך, וויעפיעל איך וויל. מיר איז גוט. גוט? איך האב מורא, אז ניין. מיינע געשעפטען דרעהען מיר די קאפ ביי׳ן טיש, אין בעט, אין טהעאטער. מיין גאלד לאזט מיך ניט שלאפען און מיר דאכט זיך, אז איך אטהעם איין גאלד אין מיין לוסטגארטען און איך באד זיך אין גאלדוואסער אין ים. איך געה זעהען מיינע נייע בילדער אין דער גאלעריע און זעה גאלד, געלד, גאלד געלד, ווארום אפילו מיין מארך איז פול דערמיט. איך לעז אן אינטערעסאנטען בוך און דאס בוך זעהט מיר אוים ווי א קונטרס פון שטאאטס־פאפירען איינגעבונדען אין מאראקא־לעדער. דער באלעט אין אפערא־הויז איז זעהר שעהן, אבער איך זעה ניט טענצערינען, איך זעה בלויז גאלד, געלד — געלד, גאלד. שרעקליך! איז דאס לעבען? הייסט

דאָס געניעסען? רופט מען דאָס גליק? וועלען געניסען און גאָר־נישט האָבען איז שלעכט; אלעס האָבען און ניט קענען געניעסען איז ערגער... פערפלוכטעס געלד, ווי ווער איך פטור דערפון?

איך האָב מיך אויפגעכאַפּט און בין דערפון פטור געוואָרען. אָבער אַזעלכע חלומות וואָלט איך ניט וועלען האָבען אלע נאַכט. אין דעם איז געווען שולדיג די לעגענדע פון מידאַס.

XXIII.

אלערליי בעטראכטונגען.

„אַז אָרעמאַן טאָר קיין פריי מוטה ניט ווייזען“ — זאָגט מען ביי אונז אין מינסק. איך לייקען ניט, אַז איך לאַך מאַנכעסמאָל אָבער וואו שטעהט עס דען געשריבען, אַז איך טאָר ניט לאַכען? און אפילו אויב עס שטעהט יא ערגעץ־וואו געשריבען, בין איך דען מחויב צו פאָלגען אַלץ, וואָס שטעהט געשריבען? זאָל איך שבת ניט שפּאַיען אין זאַמד? און וואָס טו איך, ווען איך לייען שבת א היפּאָקריטישען אַרטיקעל אין אַ צבוע׳אַקישע צייטונג און איך וויל (אום צו בעווייזען מיין פעראַכטונג פאַר׳ן היפּאָקריט, וועלכער האָט דאָס געשריבען) פּאַרט אויסשפּאַיען? זאָל איך אַראָפּשלינגען מיין פעראַכטונג צוליעב דעם, וואָס איך טאָר ניט שפּאַיען אין זאַמד, און עס איז שבת, און דעם צבועק זעה איך ניט, און קען ניט דאָס זעלבע טאָן דירעקט איהם אין פּנים אריין? געהט, געהט, דאָס איז צו־פיעל פערלאַנגט. מאַלע, וואָס שטעהט געשריבען? זאָל איך ניט עסען אַ מילכיגע בלינצע, ווייל מיט פינף שעה, ניין־און־פופציג מינוט, ניין־און־פופציג סעקונדען צוריק האָב איך געגריזעט אַ ביין פון אַ מאָגערע ענטעל? אמת אַ סעקונדע צייט איז ניט פיעל און אַ סעקונדע צו וואַרטען איז אַ קלייניגקייט, אָבער וואָרום זאָל איך וואַרטען? ווייל עס שטעהט געשריבען אַז מען מוז וואַרטען זעקס שעה פון פליישיגע ביז מילכיגע? און מיינט ניט אַז אַ סעקונדע איז נאָר נישט. עס דויערט ניט מעהר ווי אַ סעקונדע, צו ווערען פון לעבעדיג טויט, צו שיקען אַ וואָרט פון לאָנדאָן קיין ניו־יאָרק, צו פערדאַרבען אַ גרויסען נאָמען דורך אַ געמיינעם אויסדרוק. ווען אַ בראַוער מאַן, אַ פרייהייטס־קעמפּפער ווערט אַ לומפּ, אַ ניעדער־טרעכטיגער מענש, דאָס דויערט נאַטירליך וואָכען, חדשים, ביי

אנדערע יאָהרען, אָבער דאָס, וואָס דויערט, איז ניט דער ווערען א לומפּ, זאָנדערן דער אויכוואַקסען. ווערען ווערט מען דורך דעם ערשטען שריט, דעם ערשטען פאַלשען שריט, און דאָס דויערט נור איין סעקונדע, די איבריגע צייט נעהמט ד ענטוויקלונג, אָבגלייך מיר בעמערקען נור די לומפּעריי, ווען זי איז שוין ארוים פון איי.

איך זאָג אייך, א סעקונדע האָט מעהר צו בעדייטען ווי אנדערע מיינען: זייט נור איין איינציגע רגע פילאָזאָפען, וועט איהר דאָס פערשטעהן. און איך וויל ניט וואַרטען איין איבריגע סעקונדע אויף מיין בלינצע, וואָרום איך בין גאָר ניט מחויב צו פאָלגען אלץ, וואָס שטעהט געשריבען.

איך מעג לאַכען, ווען איך וויל, און איך לאַך; אָבער זייט מיר ניט קיין נאַרען און רעדט זיך ניט איין, אַז איך לאַך, ווייל איך האָב ניט קיין וואונדען אין האַרצען, אָדער ווייל איך פיהל ניט אנאַנדערענס וואונדען. אָה, איך פיהל זעהר שטאַרק און איך פיהל זעהר אָפט און צייטענווייז קומען מיר אַריין טרערען אין די אויגען, ווען איך בעטראַכט צו לאַנג די וואונדען וואָס איך קען ניט היילען! מיינע אייגענע ליידען וועלען לאַנג נ ט דויערען. איך בין א מענש און א מענש מוז פריהער אָדער שפּעטער (אַרעמע לייט, געוועהנליך, פריהער) שטאַרבען. די וואונדען אָבער פון די „אנדערע“ קענען אזוי גיך ניט געהיילט ווערען: די אנדערע זיינען די מענשהייט און די מענשהייט שטאַרבט ניט, די מענשהייט לעבט אויביג, ווי דאָס בלומענרייך לעבט בשעת די ליליע פערוועלקט. איך ווייס אַז די מענשהייט קען זיך העלפען, קען איהרע וואונדען היילען, אָבער די מענשהייט איז לאַנגזאַם אין איהר גאַנג און דערווייל לייד איך, דערווייל ליידט יעדער צווזעהער.

* * *

היינט אין דער פריה האָט זיך מיר געוואָלט אויסגעהן א ווײַלע שפּאַצירען. איך האָב מיך געפיהלט שוואַכער, ווי געוועוינליך, און האָב גענומען מיין שטעקען. ער איז אַן אַלטער, עהרליכער, געזונטער שטעקען, איינער פון יענע שטעקענס, וועלכע די ברוטאַלע גוואַלד קען ברעכען אָבער בשום אופן ניט בויגען. א מין זשעליאַבאָוו. איך

ליעב איהם, מיין שטעקען : ער איז ניט ווי די אויסגעפוצטע, שעהן פאלירטע, שלאפינקע שטעקלאך מיט די גלענצענדע און דעננאך פוסטע קעפ. ער איז, ווי דאס פרייע ווארט, א שטיצע פאר די שוואכע לייט און א געוועהר פאר די קרעפטיגע. אין צייטען פון ליידען קענט איהר זיך אויף איהם אנשפארען און איהר קענט ווייעדער מיט איהם געבען קלעפ אין צייטען פון קאמפף. אזא שטעקען האט א ווערטה... אבער איך פערקריך. איך האב אייך געוואלט דערצעהלען, אז איך האב איהם היינט אין דער פריה מיטגענומען צום שפאצירען־געהן, מחמת איך האב מיך געפיהלט זעהר שוואך. איך בין אוועקגעגאנגען זעהר ווייט. מיט אמאל בין איך געבליבען שטעהן און האב מיך פערטראכט. איך האב נעמליך דערזעהען געלע בלעטער אויף דר׳ערד. איך האב אויפגעהויבען די אויגען און האב דערזעהען א בוים. אן בוים איז געשטאנען אנגע־שפארט אן אלטער מאן מיט א בעזים אין דער האנד.

דער אלטער מאן וואוינט ביי נאכט אין הקדש און ביי טאג אין גאס. דער בוים איז אימער אין גארטען. ביי זיי ביידען איז איצטער יעסען. פון איינעם פאלען געלע בלעטער, דער אנדערער האט די געלזוכט. אין פריהלינג האבען זיי ביידע געבליהט, נור דעם אלטען׳ס פריהלינג איז געווען מיט פערציג־פופציג יאהר צו־ריק. זומער האבען זיי ביידע געטראגען פרוכט, איינער עפעל, דער אנדערער אנדערע פירות, נור דעם אלטען׳ס זומער איז געווען מיט צוואנציג יאהר צוריק. איצט האט מען פון זיי ביידען אבגעשאקעלט די פרוכט און ביי זיי ביידען איז יעסען, נור דעם אלטען׳ס יעסען איז א הערבסט, וואס נאך איהם קומט אפילו א ווינטער, אבער שוין קיין שום פריהלינג ניט מעהר...

און אזוי שטעהען זיי ביידע.

דעם אלטען׳ס עובדא איז צו קעהרען די גאס און ער האט פון רעגען גרויסע צרות. דער רעגען מאכט איהם אן בלאטע, און די בלאטע מאכט איהם אן ארבייט, און די ארבייט מאכט איהם אן יסורים, ווארום ער איז קראנק, דער אלטער מאן. איך וואלט גערן געוואוסט זיין לעבענס געשיכטע, אבער מיט איהם אליין האב איך

ניט געוואָלט רעדען. איין זאַך ווייס איך: ער איז קיינמאָל ניט גע־וועזן בעווייבט.

ער אינטערעסירט מיך זעהר שטאַרק. מען זאָגט אַז פון יאָהרען און יאָהרען האָט איהם קיין מענש ניט געזעהן שמייכלענדיג. איך קלער, אַז ער האָט געמוזט ליעבען אין דער יוגענד. אפשר איז זיין געליעבטע געשטאָרבען, איידער זי האָט איהם גליקליך געמאַכט, און דער מאַן טראַכט פיעלייכט נאָך עד היום אַרום איהר, שטע־הענדיג מיט'ן בעזים אין דער האַנד, אָנגעשפּאַרט אָן בוים. עס קען זיין אַז ער אונטערהאַלט זיך (ווען קיינער זעהט ניט) מיט די שטיי־נער אין ברוק און ער דערצעהלט זיי זיינע ליידען, ווארום ער האַלט רק די אויגען אריינגעלאָזען אין'ם ברוק. אפשר הערען די שטיינער זיינע ווערטער און ווערען דערווייכט פון מיט־געפיהל. — וואהר־שיינליך ניט. ווער ווייס צו זעהט ער אַמאָל אין חלום די געשטאַלט פון זיין געליעבטע?

ווערענד איך האָב אַזוי געטראַכט, האָט דער אַלטער מאַן דערלאַנגט אַ זיפץ. איינער, אַ פיינגעקליידעטער יונגער מאַן, איז פאַרבייגעגאַנגען, ניט זעהענדיג דעם מאַן און ניט הערענדיג דעם זיפץ. אַנאַנדערער האָט איהם דערלאַנגט אַ קופּערנע מטבעה. דער אַלטער האָט אַ ריהר געטאָן די ליפּען. משמעות ער האָט געוואָלט דאַנקען און האָט קיין כח ניט געהאַט.

* * *

דעם ארבייטער'ס יעסען איז אַ שרעקליכער.

XXIV.

דער קנעפעל פון מיין וועסט.

איך האָב פערלאָרען אַ קנעפּעל פון מיין נייע וועסטעל. דאָס איז געוועזן מיט שעהנע עטליכע וואָכען צוריק און אין אַ קורצע צייט איז פון די נייע וועסטעל געוואָרען אַ תל־עולם. ווען דער קנעפּעל איז אַרויסגעפאַלען, האָב איך געוואָלט צוקויפען אַנאַנ־דערען פון דעמזעלביגען סאָרט, האָב איך אָנהויב ניט גע־קראָגען און נאָכהער אין גאַנצען אָן דעם פערגעסען; דערווייל־ע האָט זיך אויסגעריסען נאָך אַ קנעפּעל און וויעדער איינער און דאַן האָט די וועסטעל פערלאָרען איהר געשטאַלט; זי איז ביס־לעכווייז אין מיינע אויגען ווערלוועלער געוואָרען און איך האָב איהר אויפגעהערט צו היטען און היינט איז זי אַלט, אויסגעריבען און פערפלעקט. און די זעלביגע וועסטעל, דאַרפט איהר וויסען זיין, איז נאָך מיט דריי חדשים צוריק געוועזן מיין שענסטער מלבוש.

איהר וואונדערט זיך, צו וואָס איך דערצעהל דאָס אייך? איך אויך. נאָר אומזיסט, דאַכט זיך, האָב איך אָרום דעם ניט אָנגעהויבען צו רעדען, נאָר וויסען זאָלען מיר אַלע אַזוי פון בייז, ווי איך וויים, וואָס מיך האָט אַרויפגעבראַכט אויף דעם פער־לאָרענעם קנעפּעל פון מיין נייע וועסטעל... וואָס האָב איך געוואָלט זאָגען? ווי דערמאָנט מען זיך? איך וואָלט זיך דער־לאַנגט אַ פּאַטש אין שטערען, נאָר איך זשאַלעווע אוועקצולעגען די פעדער, ווארום ביי מיר איז אַ כלל: שרייב אַזוי לאַנג, ווי עס שרייבט זיך, ווייל צוקלאַפּטע רעיונות זיינען בעסער ווי גאָר קיין רעיונות ניט. נאָר, וואָס האָב איך פּאָרט געוואָלט זאָגען? מסתמא וועל איך זיך נאָך דערמאָנען. לאָמיר אינצווישען רעדען פון אַנאַנדער זאַך!

* * *

נעכטען איז געשטאַנען אין די צייטונגען, אַז דער בראַזילישער קייזער דאָם־פּעדראָ האָט געקראָגען אַ טשיסטע־אַטסטאַווקע, מחמת זיי האָבען זיך אַרומגעזעהן אַז מען קען אויסקומען אָהן אַ קייזער. מיר האָט די מעשה פערדראָסען. דאָם־פּעדראָ איז מיט מיר אין איינע יאָהרען, נאָר דאָס איז אַ קלייניגקייט. וואָס מיר ערגערט יעדעס מאָל, ווען אַ פאָלק שאַפט אָב אַ הערשער, איז דאָס: דער ליאַרעם איז גרויס און דער פערדיענסט קליין. וואָס מאַכט דאָס אויס דעם אָרעמאַן, צי אַ קייזער בעראַבעוועט איהם, אָדער אַ רעפּובליק נעהמט אַרויס ביי איהם דעם לעצטען ביסען פון מויל? אַ שפּאַנישע פליעג איז איידעלער פאַר אַ פּיאַווקע, אָבער צאַפּען זיי דען ניט ביידע גלייך בלוט? ווען מען פלעגט פאַרצייטען שטעלען באַנקעס, פלעגט מען אייך שניידען די פלייש מיט אַ מעסער, היינט מאַכט מען דאָס פיינער און מען שנייט אייך מיט אַ מאַשינקע; אַמאָל איז געווען איין גרויסער מעסער אין אַ שמאָלען שייד, היינט זיינען דאָ עטליכע קליינע מעסערלאַך אין אַ ברייטען שייד. דער שניידען איז דער זעלביגער. וואָס, פרעג איך, האָבען די פעלקער דערפון, וואָס זיי שאַפען אָפּ זייערע הערשער, ווען מען הערשט פאָרט איבער זיי? נאַטירליך, ווען זיי וואָלטען זיך ניט בענוגענען דערמיט אַליין און וואָלטען פּטור ווערען צו דער זעלבער צייט פון געלד־הערשאַפט און לויך־אַרבייט און וואָלטען אַרויסטרייבען צוזאַמען מיט דעם קעניג... האַלט! אָט איז מיין קנעפּעל! איך זאָג, איך האָב ניט אומזיסט אַרום איהם אָנגעהויבען צו ריידען.

* * *

אין די זעלבע צייטונג האָב איך געלייענט,*) אַז ליעבקנעכט, איינער פון די הויפּט־פיהרער פון די דייטשע אַרבייטער־פּאַרטיי,

---

*) מיט יאָהרען שפּעטער האָב איך אַרויסגעפונען, אַז די מעשה איז געווען אַן אויסגעטראַכטע.— איך לאַז דעם אַרטיקעל — מיט אַ קליינע פערקירצונג אונפערענדערט, ווייל אויב דאָס פּאַסט ניט אויף ליעבקנעכט'ען פּאַסט עס אויף פיעל אַנדערע.

האָט ערקלערט אין פּאַרלאַמענט, אַז סאָציאַליזמוס און קעניג קענען לעבען אין אחדות, אַ שטייגער ווי ישעיה הנביא זאָגט: „וגר זאב עם כבש, ונמר עם גדי ירבץ,“ דאָס הייסט, ווען די גאולה וועט קומען, וואָס נאָך ליעבקנעכט'ס דעה נאָך הייסט דאָס, ווען די וועלט וועט ווערען סאָציאַליסטיש. דאָס האָב איך פריהער ניט געוואוסט... וויל ליעבקנעכט, ווער וויים, נושא־חן זיין ביי'ן קייזער? איז „דער אַלטער רעוואָלוציאָנס־סאָלדאַט“ אַזוי טיעף אַראָפּגעזונקען? ניין, קינדער, ניט פּלוצלונג, ניט מיט איין פאַל. ער האָט געהאַט אַ אידעאַל פּאַרצייטען, אַ בלאַנקען, נייעם, שעה־נעם אידעאַל, — ווי איך מיט דריי חדשים צוריק אַ נייע, שעהנע, גאַנצע וועסטעל. איין טאָג האָט ער פון זיין אידעאַל פערלאָרען אַ קליין ברעקעלע, אַ קטנית, אַ גאָר־נישט — אַ קנעפּעל... ביס־לעכווייז איז דאָס אידעאַל אין זיינע אויגען אַלץ וועלוועלער און וועלוועלער געוואָרען...

זיין אידעאַל מיט מיין וועסטעל האָבען היינט איין פּנים.

* * *

צייטענווייז בין איך צופריעדען, וואָס איך בין שוין אַלט און קראַנק און שוואַך... מאַנכע מענשען האָבען פון זייער על־טער נור פיעל יאָהרען, און ווייניג כבוד. מיך האָט אימער גע־קריינקט, וואָס שלמה־המלך איז אויף דער עלטער געוואָרען אַ שטיקעל געצען־דיענער. שלמה האָט ניט מעהר געלעבט ווי צוויי־און־פופציג יאָהר (אַ שעהנער עלטער פאַר אַ קעניג — אין רוס־לאַנד זאָגאַר אַ הויכער עלטער, ווארום דאָרטען האָבען זיך ביז איצטער ניט פיעל צאַרען געהאָדעוועט אויף לאַנגע יאָהר), אָבער שלמה האָט געלעבט צו לאַנג. איך ווינש קיין מענשען ניט דעם טויט פאַר דער צייט, אָבער איך האַלט, אַז שאַנדע איז ערגער ווי שטאַרבען, און אַז געוויסע מענשען לעבען אַזוי לאַנג, אַז זיי לעבען אַרוים פון זייער עהרע אין זייער שאַנדע אַריין, און דאָס קרענקט מיך... דער רוסישער דיכטער זשוקאָווסקי איז אויף דער עלטער געוואָרען אַ קייזערליכער געצען־היענער; נעקראַסאָוו

האָט געלעבט אזוי לאַנג, ביז ער האָט פערשמיערט זיין נאָמען דורך אַ געדיכט געגען קאראקאזאָוו און פאר אלכסנדר השני; פריילינגראטה'ן האָט דער טויט געקאָנט ראַטעווען פון זיין „הור־ראה גערמאניא"; ראָזעטטי וואָלט ניט געשריעבען זיין סאָנעט אויף דעם 13טען מערץ 1881, ווען ער וואָלט אביסעל פריהער געשטאָרבען, און סווינבערן וואָלט זיך ניט פעראייניגט מיט די „טיימס" געגען אירלאַנד.

אַה, ווען זיי וואָלטען זיך נור אַלע אין דער צייט געכאפּט, אז זיי פעהלט אַ קנעפּעל אין וועסט.

XXV.

קאָפּ־שמערצען און איבעלקייט.

איך בין פאַראַכטאָגען מיטוואָך געווען — לא עליכם! — שטאַרק ניט געזונד. איך האָב געליטען פון קאָפּ־וועהטאָג, וועלכעס איז מיר געקומען (אזוי רעכען איך) פון צופיעל טראַכטען; חוץ דעם האָב איך געהאַט אַ גרויסע איבעלקייט אין מויל, וואָס דאָס איז מיר געקומען פון אַן אַרטיקעל אין אַ ליבעראַלע ענגלישע צייטונג... לאָמיך אייך פאַרבייגעהענדיג זאָגען, אַז פון קאָנסערוואַטיווע אַרטיקלען ווער איך אָפּט זעהר אויפגערעגט. איך זעה אין זיי אַ נאַררישען פּאַטריאָטיזמוס, שופּטעריי, פּאָלקס־פיינדשאַפט פערברייטעט דורך צייטונגען, וועלכע האָבען מיליאָנען לעזער, און דאָס ערגערט מיך, אָבער דיעזע אַרטיקלען עקלען מיך ניט אָן. איבעל ווערט מיר פון די ליבעראַלע צייטונגען, פון די אַרטיקלען, וואו מען מאַכט זיך צו צום פּאָלק, צום אַרבייטער; וואו מען וואַרפט זיך און מען דרעהט זיך און מען חנפ׳עט זיך צו איהם צו; וואו מען איז פרעך גענוג דעם אַרבייטער צו מוסר׳ן, פייג גענוג פאַר איהם צו ציטערן, און דום גענוג דאָס ארויסצוווייזען... (טאָמער זיינען דאָ אַזעלכע לעזער, וואָס פאַרשטעהען ניט דעם טייטש פון די דייטשע ווערטער: „פרעך" און „פייג" — מעג איך זיי זאָגען, אַז פרעכהייט איז חוצפה און פייגהייט איז טרוסאָסט; די לעזער וועלכע האָבען די ווערטער יאָ פערשטאַנען, מעגען בעטראַכטען די לעצטע עטליכע שורות ווי איבערגעהופּט, ווארום צום ווירקליך איבערהופּען איז שוין איצטער צו שפּעט..... איך מאַך אַזוי מיט׳ן מיטעל־אַלטער אין דער וועלטגעשיכטע: איך נעהם די טויזענד יאָהר און בעטראַכט זיי ווי איבערגעהופּט.)

ווען איך זעה, זאָג איך ווי מען וואַרפט זיך ווי אַ קרחת פון

דער קווינס נייעם אנצוג צום ארבייטער און פון איהם צוריק צו די קווין; ווען איך זעה, ווי מען זוכט צו בלייבען גוטע פריינד מיט גאָט און מיט'ן טייוועל, מיט'ן גביר און מיט'ן אָרימאַן, מיט'ן האָבער (ניט דעם האָבער וואָס דער פערד עסט, איך מיין דעם האָבער וואָס האָט אַלץ, אפילו ווען ער איז דער פערד אַליין) און מיט'ן טוער; ווען איך זעה, ווי מען קריכט אַביסעל, און מען לויפט אַביסעל, און מען דרייט ווי דער הונד מיט'ן עק, דאָ פאר דעם און דאָ פאר יענעם — דאַן, זאָג איך, ווערט מיר איבעל. אָה, ווי איבעל מיר ווערט! איהר קענט דאָס גאָר ניט בעגרייפען, סאַידען איהר האָט ווען עס איז געדאַווענט אין געציל'ס מנין ביי אונז אין מינסק דעם צווייטען טאָג ראש־השנה, אָדער איהר האָט פערזוכט אַ שטיקעל באַיאָהרענטע פריי־פיש אין בריק ליין, אָדער איהר האָט געהערט אַ לאָנדאָנער מגיד, אָדער איהר האָט גע־זעהן דעם ווילנער שול־הויף, אָדער איהר זייט געווען אין אַ שטורמווינד אויפ'ן ים, אָדער איהר האָט... גענוג! איך זאָג, אַז איהר קענט זיך גאָר ניט פאָרשטעלען, וו איבעל מיר ווערט פון אַזעלכע ליבעראַלע ארטיקלען, און איך זאָג נאָך עטוואָס: גע־דאַנקט איז זיין הייליגער נאָמען, וואָס מיין אייניקעל האָט צו־בראָכען מיט אַ מינוט צוריק אַ גלאָז, וואָס דאָס האָט מיך אויפ־געוועקט ווי פון אַ חלום און איך האָב זיך דערמאָנט אַז עס איז צייט אויפצוהערען צו רעדען פון איבעלקייט, אום די אָרעמע לע־זער זאָל דערוויייל ניט איבעל ווערען פון מיינע שרייבעריי אַליין.

בקיצור, איך בין פאַראַכטאָגען מיטוואָך געווען האַלב קראַנק און ווען איך בין האַלב קראַנק, בין איך אויף זיך אין כעס. אַ מענש מיט אַ פעסטען כאַראַקטער דאַרף מאַכען ענטוועדער־אָדער; ענטוועדער געזונד און שטאַרק זיין, אָדער קרענקען אויף אַן אופן, וויאַ עס בעדאַרף צו זיין. ווען איך בין ניט אין גאַנצען געזונד, קום איך מיר פאָר וויאַ דיאַ היינטיגע געזעלשאַפט מיט איהרע בילדונג, מיט איהר רעליגיאָן, מיט איהר פּאָליטיק. עס איז ניט אַהין און ניט אַהער, ניט קיין פיש און ניט קיין פלייש. אַמאָל איז דער עם־הארץ געווען אַ הדיוט (אידיאָט) און ער איז וויינינ־

סטענס געווען פריש און שטארק, היינט קען ער לייענען און שרייבען, אבער ניט פּעל. דאָס איז היינטיגע בילדונג. אמאל איז דיא רעליגיאָן געווען שטארק גענוג צו ברענגען מענשען לעבעדיגערהייט, —דער יושר דערפון איז ניט געווען זעהר גרויס, אבער דאס האט געהאט א פּנים; היינט, בעשעפטיגט זיך דיא זעלביגע רעליגיאָן מיט דרשות, מיט מוסיאָנערסטווע, מיט שווינדעל, מיט גענעראל בוטה׳ס גלענצענדע זיעגע איבער פּעקלעך טאבאק און קריגעלעך ביער — דאס איז היינט רעליגיאָן. וואס היינטיגע פּאָליטיק איז, ווייסט איהר אליין: הימעל, ערד און שווינדעל — מיט פּולווער און בליי צווישען הימעל און ערד און מיט צייטונגען אין דעם שווינדעל. איז אזא צושטאנד געזונד? ניין. קראנק? אויך ניט. וואס דען? האלב קראנק. האלב און האלב, ניט געזונד גענוג אום צו זיין וויא געוועזען, און ניט קראנק גענוג אום צו ברענגען אויף זיך א קריזיס, וואס זאל ענטשיידען איינמאל פאר אלע מאל צווישען לעבען און טויט. יא, האלב־קראנק איז דיא היינטיגע געזעלשאפט איצט, האלב קראנק, וויא איך אליין. און דא קום איך ווידער צו זיך...

יא, איך בין יענעם טאג געווען ניט שטארק געזונד און האב געליטען פון קאפּוועהטאג, ווען מיין אייניקעל איז געקומען פון שול, האבען מיר געטרונקען טהעע און מיר איז דיא איבעלקייט פערגאנגען און דיא קאפּ האט מיר ניט מעהר אזוי וועה געטאן.

„זיידע — האט ער צו מיר געזאגט — וואס דארפסטו אזוי פיעל טראכטען?“

איך האב איהם געענטפערט; מען מוז איהם אמאל ענטפערן אויף זיין קשיות:

„מיין קינד, קאפּוועהטאג איז שלעכט אבער הארץ־וועהטאג איז ערגער. ווען איך טראכט ארום געוויסע זאכען, טוט מיר וועה דיא קאפּ; ווען איך טראכט ניט, און איך קוק זיך נור צו, טוט מיר וועה דיא הארץ, וואס דאס איז ערגער. — וואס הערט זיך אין גאס?“

„אויף די פּלאַקאַטען פון די צייטונגען שטעהט: אַן אונגליקספאַל אין אַ קוילענגרוב — פיעל מענשען בעגראָבען...“

„זעהסטו, מיין קינד — האָב איך צו איהם געזאָגט — אַט דאָס דאַרף מען בעטראַכטען וויא אַ פילאָזאָף, אָהן געפיהל. הויב אָן מיט־צופיהלען, וועט דיר די האַרץ נאָך פּלאַטצען.“

מאָרגען וועט ער טרינקען טהעע פון אַ בלעכענע קעסטעל פון נעסטל'ס מילך. ער האָט צובראָכען די גלאָז און דאָס איז געוועזען זיינע. רעכט אויף איהם.

XXVI.

פענסטער — פינסטער.

ארום ניין א זייגער היינט אין דער פריה בין איך געזעסען ביי'ן פענסטער אין מיין צימער... איז אייך ווען עס איז איינגעפאלען, אז פענסטער און פינסטער זיינען כמעט דיא זעלביגע ווערטער? א פענסטער איז געמאכט געווארען אום אריינצולאזען דיא ליכט, און דאך הייסט עס כמעט דעמזעלביגען נאמען, וויא פינסטער, וואס דאס איז דער היפך פון ליכט! ווען איהר וועט אביסעל נאכדענקען, וועט איהר געפינען אז דיא פערוואנדשאפט צווישען פענסטער און פינסטער איז אויך דא ביי דיא ווערטער: בילדונג און (פער־)וויל־דונג. מערקווירדיג — ניין? איך וואלט דאס געקענט בעגרייפען, ווען דיא ווערטער וואלטען געווען נייע. דאן וואלט דאס געשטימט, ווארום אין דיא היינטיגע געזעלשאפט מאכט דיא בילדונג ווילד און דיא פענסטער מאכען פינסטער. איהר פערשטעהט ניט, וואס איך מיין? דאס איז דאכט זיך איינפאך. אמאל האבען מענשען — ארעמע מענשען — געלעבט אין הייזער אהן פענסטער און מיט מוחות אהן פענסטער. אין דיא הייזער און דיא מוחות איז געווען פינסטער און דער חשך איז געווען א נאטירליכער, היינט האט יעדער ארעמאן א פענסטער אין זיין חדר (אכיבע ער האט קיין חדר ניט) און א שול אין דער קינדהייט. אבער דאס ליכט, וואס קומט אריין דורכ'ן פענסטער פון הויז, ווייזט איהם נור זיין דלות, אזוי וויא דיא בילדונג מאכט איהם נור ווילדער און דאס ביסעל ליכט וואס קומט אריין דורך דעם פענסטער פון זיין מוח, ווייזט איהם נור זיינע אונוויסענהייט און פוןביידע ווערט איהם נור פינסטער און ביטער!. אלזא, היינט שטימט דאס, אבער דיא ווערטער

זיינען ניט פון היינט און ניט פון נעכטען... מערקווירדיג! נאר ניט דאס האב איך געוואלט אויספיהרען.

כסדר אזוי... ארום ניין א זייגער היינט אין דער פריה בין איך געזעסען ביי׳ן פענסטער מיט מיין פיפקע אין מויל, מיט א ספר אין האנד, און מיט דיא ספאקולען אויפ׳ן נאז... וואס א יאהר לענגער, רוקען זיך דיא ספאקולען אראפ רק ניעדריגער און ניעדריגער אויפ׳ן נאז, ווארום דיא אויגען ווערען רק שוואכער און שוואכער, און דיא האאר גרויער און גרויער, און דיא ציינער ווענינגער און ווענינגער — קורץ און גוט, מען ווערט אלץ עלטער און עלטער און... יא, מיר ווערען עלטער, אלע עלטער, אפילו דער גראבער יונג ווערט אלט און דאס, וואס דיא וועלט רופט איהם אויף דער עלטער „גראבער־יונג" אנשטאט: „אלטער גראביאן" איז נישט מעהר, ווייל דיא וועלט, וויא יעדע אנדערע מאמע, מערקט ניט, וויא איהרע קינדער וואקסען אויס... וואו בין איך? לאמיך אנהייבען פון דאס ניי.

כסדר אזוי... ארום ניין א זייגער היינט אין דער פריה, בין איך געזעסען ביי׳ן פענסטער מיט מיין פיפקע אין מויל, מיט א ספר אין דער האנד און מיט דיא ספאקולען אויפ׳ן נאז און האב מיך מכין געווען צו לייענען עטליכע שעה. מיין אייניקעל איז געווען נאר וואס אוועק אין שול און גאס איז געווען שטיל און אין צימער ביי מיר שטיל און פריהשטיק האב איך געהאט נעגעסען מיט אפעטיט, וואס דאס טרעפט זיך ביי מיר זעלטען, ווארום איך בין, ניט פאר אייך גערעכט, איינער פון יענע, וואס זיי פעהלט ענטוועדער דער אפעטיט צום פריהשטיק, אדער דער פריהשטיק צום אפעטיט... בקיצור, איך האב זיך געזעצט לייענען מיט גרויס כונה, ווען איך האב פלוצלונג דערהערט עטליכע קינדערשע שטימען. דאס זיינען געווען פינף אינגעלעך מיט צוויי מיידעלעך אין מיינע יאהרען (איך מיין אלע זיבען צוזאמען אין מיינע יאהרען, דאס הייסט צוזאמען א יאהר פיער־און־זעכציג אלט) געהענדיג אין שול. וויא איהר ווייסט געהען קינדער אין שול אריין ניט אזוי גיך, וויא זיי געהען צוריק (וואס דאס בעווייזט, וויא קלוג היינטיגע קינדער זייי־

נען) און איך האָב זיי גאַנץ גענוי בעטראַכט. דיא אינגסטע פון זיי זיינען נאָך געווען וויא עס איז אָנגעטהאָן, דיא עלטערע אָבער האָבען כמעט גאָר קיין קליידער אויף זיך ניט געהאַט, דאָס הייסט ווען מען רופט קליידער קליידער און ניט טראַנטעס מיט לעכער און לאַטעס. און זיי זיינען געגאַנגען. איך האָב בעטראַכט זייערע צורות און האָב אַזוי פילאָזאָפירט:

צו וואָס האָרעוועו זיך די פינף אינגעלעך? זיי קומען געוויס אַרויס פון אָרעמע אַרבייטער. סיידען עפּעס אַ צופאַל וועט איינעם פון זיי אַרויסשלעפּען פון זייער מדרגה, וועלען זיי ווערען מיט דער צייט דאָס, וואָס זייערע טאַטעס זיינען היינט. איינער פון זיי וועט וואַהרשיינליך ווערען אַ גאַס־מענש, אַ מענש וואָס שטעהט אַ גאַנצען טאָג אין גאַס און שרייט (אָהן ווערטער): „ווער קויפט אַ פּאָאַר הענד? ווער דינגט אַ פּאָאַר פיס? קויפט, דינגט — זעקס מאָגענס בעטען ברויט!" דאָס קען ווערען איינער פון זיי. דער אַנדערער מעג מיט דער צייט ווערען אַ פאַבריק־אַרבייטער און פערגרעסערען ענגלאַנד'ס „נאַציאָנאַל־רייכטהום" און אַרבייטען פאַר די ציוויליזאַציע און פיעלייכט ווערען אַ קאָליעקע צו דרייסיג יאָהר, אָדער אַ בר־מינן צו פערציג. דער דריטער האָרעוועט זיך פיעלייכט פאַר אַן אייזענבאַהן־דיענער, מיט דער אויסזיכט זיך צו דערדיענען צום ראַנג פון אַ קאָנדוקטאָר מיט אַכטצעהן שעה טעגליכע אַרבייט און צוויי־דריי מאָל אַכטצעהן פעני'עס טעגליכע געהאַלט, חוץ ווען אַן אונפאַרזיכטיגער לאָקאָמאָטיוו זאָל איהם פון דער סלוזשבע בעפרייען פאַר דער צייט. דער פיערטער קען אַמאָל ווערען אַ מאַטראָז אין די הערליכע ענגלישע פלאָטע און האָבען די אויסזיכט צו פערלאָזען די וועלט „פער וואַסער", נאָך אַ קורצען לעבען פון סוכאַרעס, ליימענע פיפּקעס, שטורמווינד און שקלאַפעריי. דער פינפטער מעג זיך פיעלייכט ווערען אַ גנב, ד. ה. אַ מענש וואָס אַרבייט שווער און ביטער ביז ער פערדיענט זיין שטיקעל ברויט, און וואָס אַרבייט נאָך שווערער און נאָך ביטערער נאָכהער (אין טורמע).

דאָס קען פון זיי ווערען. און איצט געהען זיי מיט מאָגענס האַלב לעדיג און מיט לייבער האַלב בעדעקט אין דיא שול, וועלכע

איז כלומר׳שט האלב־אומזיסט, הגם זייערע טאטעס צאהלען דער־
פאר, אליין ניט וויסענדיג אז זיי צאהלען... און וואס לערנען זיי
דארטען? דאס וואס מען לערענט זיי, דאס איז ניט מעהר, ווי צו
קענען אמאל שרייבען בעטעל־בריעף, ווען זיי וועלען ניט האבען
קיין ארבייט און ניט קענען מאכען קיין שלך־שלי... מען עפענט זיי
דארטען א פענסטערל אין מוח, אום צו האבען אזוי פיעל ליכט, וויר
פיעל א מענש בעדארף, אום צו זעהן ווי פינסטער איהם איז.

* * *

מיט דיעזען געדאנקען האב איך איינגעדרעמעלט. די ספאקור־
לען זיינען מיר אראפגעפאלען פון נאז, דאס בוך איז מיר ארויסגער
פאלען פון האנד, דיא פיפקע פון מויל. אין קאפ האבען זיך גער
דרעהט די ווערטער: פענסטער — פינסטער; בילדונג — פערוויל־
דונג.

צושלאגענע געדאנקען
1890

XXVII.

וועֶרטעֶר.

אינפלוענזאַ? ניין; ניט אַלע קענען ליידען פון אינפלוענזאַ. איך גלויב איבערהויפּט ניט אין אינפלוענזאַ, איך האַלט די גאַנצע מעשה פאַר אַ שווינדעל, פאַר אַ קאָנספּיראַציע צווישען די דאָקטוירים און די צייטונגען. איך האַלט אַז כאָלערא איז בויך־וועהטאָג, און אינפלוענזאַ — קאַטער, און דאָס וואָס אַ וויענער דאָקטאָר זאָגט, אַז ער האָט זאָגאַר אויסגעפונען דעם סוד דערפון, איז ביי מיר אַ גרויסע סברא, אַז דער הערר דאָקטאָר האָט געמאַכט אַ אי־דישע המצאה — אַ שפּאַס. ער זאָגט, נעמליך, אַז עס איז דאָ אַ מין חיה׳לע, אַ קליינינקע, אַזעלכע, וואָס אַ מילב איז אַן עלעפאַנט לגבי איהר, און זי פערשפּרייט דאָס די אינפלוענזאַ. די חיה׳לע רופט ער מיקראָבע (און דאָס נעהמט ער ניט פון „מקרא־דרדקי“, וועלכעס בעדייט אַ קליינער מלמד׳על, ער נעהמט דאָס פון דעם גרי־כישען וואָרט מיקראָס, וועלכעס הייסט קליין) און פון די קליינע חיה׳לע מאַכט ער אַ גרויסען פּאַראַד. נאָר ער מעג טאָן, וואָס ער וויל, איך גלויב אין דעם גאַנצען שווינדעל ניט. איך גלויב אַז מענשען ליידען פון קאָפּ־וועהטאָג, פון בייזע ווייבער, פון מייסטערס, פון רוסישע זאַקאָנעס, פון וועלען־עסען־און־ניט־האָבען, פון רענט, פון סלעק און פון אַנדערע אַזעלכע פּגעים רעים ונאמנים, אָבער ניט פון אינפלוענזאַ.

אַנטקעגען וואָס דערצעהל איך דאָס אייך? יאַ. מיין אייניקעל נעבעך האָט דעם נייעם שווינדעל אויף זיך, דאָס הייסט דעם אַלטען קאַטער, וועלכען מענשען האָבען געהאַט פון יעקב אבינו׳ס צייטען אָן און אפשר נאָך פריהער, הגם די גמרא וויל האָבען (די גמרא איז

אזוי ווי וואנדערבילט: איין ווארט, זי וויל האבען) אז פאר לבן'ס איידים'ס צייטען זיינען מענשען ניט קראנק געווען. ער, מיין אייניקעל איז שטארק ניט געזונד און איך לייד דערפון, מחמת ער איז א גאנצען טאג אין דערהיים און פרעגט קשיות ווי דער אלשיך הקדוש — אהן אן אויפהער. היינט אין דער פריה האב איך געלעזען די צייטונג, ווייל מיך האט אינטערעסירט דער חלושק אין פנים, וואס ביסמארק האט זיך אליין געגעבען אין דעם דייטשען רייכסטאג (וואס ארום דעם וועל איך שפעטער רעדען) און אזוי ווי איך האב א טבע צו רעדען מיט זיך אליין, בשעת איך בין שטארק פעראינטערעסירט אין א זאך, האב איך זיך געדארפט אויסרעדען „אהה, די פריווזיניגע פארטיי!" דאס האט דעם אייניקעל מיינעם א נעהם געטאן.

— „וואס איז דאס פאר א פארטיי?" האט ער געפרעגט.

— „א פאליטישע פארטיי אין דייטשלאנד; שארלאטאנעס פון א געוויסען סארט".

— „פאר וואס, זאגט ער, רופען זיי זיך פרייזיניג?"

— „ווייל... ווייל, נו, ווייל זיי האבען ניט קיין זין פאר פריוויי־הייט", האב איך געענטפערט און מיר דאכט זיך, אז ער האט פערשטאנען, דער גנב, וואס איך האב געמיינט, מחמת ער האט געשמייכעלט.

מכוח ביסמארק'ס פאטש, איז דיא מעשה אין קורצע ווערטער אזוי: ער ארבעט שוין א יאהר צוועלף מיט אלע זיינע כוחות אום צו האלטען דיא דייטשע סאציאליסטען, (אן ערך פון פינף מיליאן נפשות — ניט מעהר) אין זיינע אייזערנע לאפעס. דאס איז נאטירליך ניט לייכט. נון פלעגט ער ביז איצט קומען צום רייכסטאג און לאזען שמידען נייע קייטען, וועלכע זאלען האלטען דיא סאציאליסטען אין צוויק אויף איינינגע יאהר, און פלעגט זיי נאכהער לאזען איבערשמידען ענטוועדער אין גאנצען, אדער איבערשמידען עטליכע רינגען אין זיי, אדער צושמידען נייע. אבער ביסמארק ווערט אלט און ער וויל שטארבען מיט א רוהיגען געוויסען, ער וויל וויסען, אז אפילו ווען ער וועט ליגען אין קבר וועט אין דייטשלאנד

אויך זיין א מוילקארב פאר סאציאליסטען. קומט ער איצט און פערלאנגט אייביגע קייטען. דאס וואלט איהם זיין אונטערטהעניגער רייכסטאג נאטירליך געגעבען מיט שמחה, אבער דערמיט אליין איז אטטא ניט צופריעדען: ער וויל האבען אזא מין רינג אין דיא נייע אייביגע קייטען, וועלכע זאל איהם (און זיין יורשרעצר נאך זיין טויט) געבען דעם כוח ארויסצוטרייבען מענשען פון זייער פאטערלאנד. דאס איז ניט געגאנגען; דאס איז שווער געווען צו קריעגען אפילו פון דעם דייטשען לומפען־מאגאזין, וואס מען רופט פארלאמענט. ווען ער, ביסמארק, האט געזעהן אז דער נייער רינג ועט ניט געשמידעט ווערען, האט ער געהייסען זיינע אייגענע קאנסערוואטארס שטימען געגען זיך און זיי האבען דאס געטאן. אויף דעם אופן האט דער בלוטראון־אייזען מענש, זיך אליין געגעבען א חלושק אין געזיכט. זאל איהם וואויל בעקומען!

איך ווייס ניט, אויב יעדער לעזער האט ריכטיג פערשטאנען מיינע רייד, נאר איך קען ארום ביסמארק׳ן ניט פיעל ריידען. געוואוינליך, ווען איך טראכט ארום איהם, מאך איך וויא בלעם האט געמאכט מיט בלק׳ן: איך קום שילטען און איך בענש איהם. איך האב אייך שוין אמאל געזאגט, אז איך האלט איהם פאר א פערשטעלטען סאציאליסטישען אגיטאטאר: פאר א מענשענפריינד בצורת שד. ווארום וואס טוט ער? ער מאכט דיא לאסטען פון זיינע דייטשען שווערער אלע יאהר און דערפון וועט ארויסקומען, אז ווען דער קעמעל וועט דערפיהלען, אז נאך א שטרוי מעהר ברעכט זיין הויקערדיגען רוקען, וועט דער דאזיגער קעמעל זיך דערלאנגען א הויב און וועט אראפווארפען דיא גאנצע לאסט פון רוקען מיט איין מאל. וואס נאך טוט ביסמארק? ער פערשטארקט דיא ארמיי? אבער סאציאליסטישע קינדער דיענען אויך און ער גיט גאנץ איינפאך דעם קומענדיגען דור ארבייטער וואפען אין דיא הענד. און ער טוט ניט דאס אליין. ער ארבעט נאכאנאנד אום ארויסצונעהמען דיא אייזענבאהנען און פערשיעדענע אינדוסטריען פון פריוואט־הענד, אום זיי צו געבען דעם שטאאט (וויא ער רופט דאס); ער טוט דאס, וויל ער דארף געלד, אבער דערוויל סא־

ציאַליזירט ער די אינדוסטריע און העלפט פערניכטען פּריוואַט־אייגענטהום. ווי קענט איהר אזא מענשען שילטען?

איך האָב געזעהן נאָך א מערקווירדיגע ערשיינונג נעכטען ביי נאכט, אָבער איהר מוזט האָבען געדולד... מען זאָגט אז א אַפּעלזינען זיינען גוט פאר אינפלוענזא. א ליגען! דאָס שטאַמט פון די פּרוכטרקרעמער. וואונדערבאר ווי די געלטניקעס מאכען פון אלץ א פּראָפיט!

XXVIII.

נאָך ווערטער — אָהן א טאָלק.

צו ער צו איך — קען איך אייך ניט זאָגען, אָבער פון אונז ביי דען איז איינער משוגע. דאָס איז קלאָר.

דער דריטער סענדער פון רוסלאַנד פערשטעהט מיך ניט און איך פערשטעה איהם ניט און דערפאַר מיין איך, אַז איינער פון אונז איז (רחמנא ליצלן) מטורף. איך וואָלט אפשר שוין קענען פערשטעהן, פאַר וואָס ער פערשטעהט מיך ניט, אָבער פאַר וואָס איך פערשטעה איהם ניט, דאָס קען איך ניט פערשטעהן.

ער פערשטעהט מיך ניט, ווייל ער לייענט ניט קיין אידיש (וועלכער פּאַניע לייענט יאָ?) ווייל ער לייענט ניט קיין לינקע צייטונגען (איך וואָלט הייער געקענט זאָגען, אַז איך שרייב פאַר לינקע צייטונגען אום צו פערטהיידיגען דעם פאָלק'ס רעכטע, אָבער דער וויץ איז אַלט, מיט מיר אין איינע יאָהרען, און אַן אַלטער וויץ איז ניט קיין אַלטער ווייך) אַלזאָ, ער פערשטעהט מיך ניט, ווייל ער לייענט ניט קיין אידיש, ווייל ער לייענט ניט קיין לינקע צייטונגען און ווייל ער לייענט בכלל ניט. וואָרום — וועט איהר פרעגען — לייענט ער קיין זאַך ניט? וועל איך אייך זאָגען; דערצו זיינען אויך דאָ דריי טעמים. ערשטענס, מחמת ער האָט מורא פאַר סם אין די דרוקטינט; צווייטענס, ווייל ער היט זיך פון דעם אמת. און אַ שטיקעל אמת פערוואַלגערט זיך אַמאָל אפילו אין דיא „נאָוואָיע ווערעמיאַ“, וואָס דאָרטען קען זיך אייגענטליך נור דאַן געפינען אמת, ווען עס איז אמת אַז „אמת מארץ תצמח“ — ווי דער תהלים זאָגט; דריטענס, לייענט ער ניט, ווייל ער קען ניט. ער איז עלטער פאַר דעם שפּאַנישען קעניגעל, אָבער ניט געבילדעטער, — אַזוי האָב איך געהערט און ווי איך קויף אַזוי פערקויף איך.

עס איז, ווי איהר זעהט, קיין וואונדער ניט, וואס ער פער־שטעהט מיך ניט, אָבער וואָרום פערשטעה איך איהם ניט? בין איך משוגע? אויב יאָ — טו ווען בין איך אַראָפּ פון זינען און דורך וואס? די וועלט זאָגט? די וועלט איז אַ ליגנערקע, די וועלט איז פון די „נאָוואיע ווךעמיאַ'ס" חדר. וואס זי זאָגט איז ניט ווערטה אַן אויסגעריבענעם, פערשי־מעלטען, צושלאָגענעם האלבען גראָשען. איך גלויב ניט אַז איך בין אַראָפּ פון זינען און איך וועל אייך זאָגען וואָרום. אין מיינע יונגע יאָהרען האָב איך אַמאָל געוויזען אַ ציגיינערקע מיין האַנד. דאַמאָלס האָב איך נאָך געגלויבט אין ציגיינערקעס, אין טאָטערס, אין דעם מהרם־שיף'ס גאונות און אין אַלע עשרה נסים. די ציגיינערקע האָט אויף מיר נביאות געזאָגט, אַז איך וועל לעבען און שטאַרבען אַ דענקער, וואס דאָס האָט מיך געבראַכט אויף דעם שרעקליכען רעיון, אַז איך וועל ענדיגען מיינע יאָהרען אין אַ הולהויז, אין שטריק און אונטער טשעבערס פון קאַלטע וואַ־סער.

ווען איך בין אריין אין די פופציגער און האָב אָנגעפאַנגען צו טראַכטען אַרום מיין סוף, פלעג איך אָפט קלערען, ווי אַזוי צו קע־נען וויסען, אַז איך ווער אויס־בר־דעת. דאַמאָלס האָב איך גע־מאַכט אַ צעהנדליג סמנים. גלייך ווי איך וועל מטורף ווערן — האָב איך גערעכענט — וועל איך נעהמען לעגען תפלין שבתים, ימים טובים און תשעה־באב אין דער־פריה. איך קען ניט זאָגען אַז איך טו דאָס.

דאַן וועל איך מסתמא אָנהייבען צו געהן הערען מגידים, — האָב איך דאַמאָלס געטראַכט. אויף די מדרגה בין איך פאָרלויפיג אויך נאָך ניט געקומען; איך געה אפילו אין די „קרימה" ניט און די קרימה'דיגע דרשנים איז ווערטה צו זעהען, (וואָרום הערען הער איך זעה אין טראָק) ווייל זיי זיינען אַלע אַנטלאָפענע סאָציאַ־ליסטען, דאָס הייסט אַנטלאָפען פון סאָציאַליזמוס, ניט פון סאָל־דאַטען, חלילה.

פאַר אַ דריטען סימפּטאָם פון משוגעת האָב איך געהאַלטען

צו װעלען װערען אױף די אַלטע יאָהרען אַ פאַבריקאַנט פון װאָלענע ציצית, װאָרום ביי'ן קלאָרען זינען װאָלט איך גיכער געקליבען אויף ארץ־ישראל, װאָס דאָס איז אַן עסק, װעלכער טראָגט איין אַ סך מעהר װי ציצית־מאַכען, און דערביי איז מען זיכערער פון מאַר־רידען אויך.

סימן נומער פיער מיינער איז געװען: אַ חשק זיך צו שמד'ן. דערצו האָב איך די פיינסטע געלעגענהייט איצט (פון מיין דירה צו פעלעסטין־פּליים איז אַ האַזענשפּרונג) און מיר הױבט זיך גאָר ניט אָן צו װעלען װערן אַ מי־שהיה־איד. אפילו דער ראַנג פון אַ פּאָלקאָװניק אין די סאַלװײשען־אַרמיי װאָלט מיך דערצו ניט קענען בעװעגען, אַבגלייך איך בין אַ ליעבהאַבער פון מוזיקאַלישע אמונות און צום דאַװנען אין אַ טומעל בין איך געװעהנט פון מינסקער חסידישען מנין.

פאַר'ן פינפטען סימן האָב איך גערעכענט, אַז איך װעל אָנ־הױבען צו גלױבען, אַז מען קען װערען אַ מיליאָנער פון אױסנייען קנאָפּלעכער ביי אַ לאַנדאָנער שניידער. נאָך האָב איך דעם גלױבען ניט; װאָס קען קומען מיט דער צייט װייס איך ניט. נייגיעריגע לע־זער קענען אַ פרעג טאָן מיין אייניקעל — אין אַ יאָהר צװאַנציג אַרום. װער עס װיל פּראָבירען טרעפען, מעג, נור װיסען מוז ער, ער טוט דאָס „פיר אייגענע רעכנונג און געפאַהר."

מיין זעקסטער סימן פון קומעדיגע משוגעת איז געװען — אַ פערװעלענעס צו מאַכען אַ פירוש אױף שיר־השירים. אזױ װי איך האַלט, אַז אַ סטאַטוע פון די ליעבעס־געטין (טאָמער װיל אַ פרומער לעזער זאָגען: געצקע, װעהר איך איהם ניט) װענגס דאַרף ניט אײנגעװיקעלט װערען אין אַ טאַמבאָװער ראַגאָזשע, װאָלט איך זייענדיג ביי'ן זינען, אויך ניט אָנטאָן שלמה'ס ליעבעס־געזאַנג אין אַ העמד פון פּוסטע פּראָזען.

אַ זיעבעטער סימפּטאָם װעט זיין, װען איך װעל מיט אַ מאָל נעהמען גלױבען — אזױ האָב איך גערעכענט — אַז פּרומע מיי־סטערס האַלטען פון „לא תלין פעולת שכיר".

דעם אַכטען און דעם נײנטען געדענק איך ניט, אַבער מיין

צעהנטער (זיבערער) סימן פון טירוף איז געווען דיעזער : איך וועל ווערן, איז מיר פארגעקומען, פון א סאציאליסט א ראדיקאל, פון א ראדיקאל א ליבעראלער, פון א ליבעראלען א קאנסערוואטיווער, פון א קאנסערוואטיווען א פראסטער נארר, און פון א נארר אן אבעזיאנא, ווי די היינטיגע ווילען האבען, אז אונזערע אבות־אבותינו זיינען עם געווען. אזוי ווי איך האלט נאך פארלויפיג ניט אזוי ווייט רעכען איך, אז איך בין ניט משוגע.

ווארום אלזא פערשטעה איך ניט סענדער דעב דריטען ?

„אין וועלכען פרט ?" פרעגט איהר.

דאס וועל איך אייך ערקלערען אנאנדערס מאל. מיין טאבאק־פושקע איז לעדיג און איך מוז געהן זעהן צו קריגען א שמעק טאבאק ערגעץ־וואו.

XXIX.

ביסמאַרקיזמום.

דאָס איז אַלזאָ אמת. מיין אַלטער פריינד ביסמאַרק האָט געקראָגען אַ טשיסטע־אָטסטאַווקע און ער איז אויס קאַפּעלוש־מאַכער! אויף דעם אופן קען שוין אַלץ מעגליך זיין. איהר קענט איצט קומען און מיר דערצעהלען, אַז אלכסנדר דער דריטער איז אַ מענש; אַז די ערד איז פלאַציג; אַז משה האָט געשריבען די ווערטער „לא יחדל אביון מקרב הארץ" איידער ער איז רייך געוואָרען; אַז מרור איז אַ מיטעל געגען אינפלוענזאַ; אַז קליין־וועלוועלע פון דייטשלאַנד (ירום הודו) איז אַ סאָציאַליסט; אַז מען קען זאָגען „אַ קוצו בן קוצו" צעהן מאָל נאָך־אַנאַנד און בלייבען מיט אַלע ציינער אין מויל; אַז רייכע פרומע אידען האַלטען פון „יאה עניותא לישראל"; אַז טייערע מצה איז אָרעמע ברויט; אַז די וועלט וואָלט זיך ניט קענען האַלטען אָהן תליות; אַז אַ דייטשער ראַבינער קען פסק'ענען אַ שאלה; אַז צום רעגיערען אַ לאַנד דאַרף מען שכל און ניט סאָלדאַטען; אַז מען ווייס ניט, וואָס „לאַפּקע" איז ניט אין ניו־יאָרק און ניט אין בערדיטשעוו; אַז מען קען ווערען דיק און גראָב פון זאָגען יוצרות; אַז מיין אייניקעל איז אַ נאַרר — בקיצור איהר קענט קומען און מיר דערצעהלען, וואָס איהר ווילט, איך וועל איצט אַלץ, אַלץ גלויבען.

די גמרא זאָגט, (און זאָגט ניט אומזיסט; אַ מגיד אויך ניט) אַז הינט הויבען אָן צו סקאַוואָטשען, ווען דער מלאך־המות קומט אָן. איך האָב דערהערט דעם קול פון די בערלינער צייטונג שריי־בער — זיי וואָס פלעגען אימער שטעהן פאַר ביסמאַרק'ן אויף די הינטערשטע לאַפּקעס, און לעקען זיינע פּאַלעס, און איהם שפּרינ־

געז אין די אויגען — איך האָב דערהערט זייער קול, און האָב אַ געשריי געטאָן: „ברוך דיין אמת! ביסמארק איז טויט." אָבער איך האָב געלעבט אין טעות און ניט לאַנג. דאָס וואָס איך וואָלט קיינמאָל ניט געגלויבט, איז ארויסגעקומען וואהר און זיכער: ביסמארק האָט פערלאָרען זיין סלוזשבע און זיין זון הערבערט אויך — המן און ויזתא האָבען די זעלביגע מפלה און זייער אחשורש איז, ווי דער אחשורש פון דער מגילה, אויך אַ מלך טפש... ווען אויך ניט אזא תהרים אויף ווייבער. די „וועלט געשיכטע" ווידערהאָלט זיך", האָט עפּעס ערגעץ אַן אשכנזי געזאָגט, און דער מאַן איז מיר אַ גאַנצען אָווענד ניט ארויסגעגאַנגען פון די געדאנקען.

אין מינסק, געדענק איך, איז צו מיין צייט געווען אַ מלמד אַ מוראַ'דיגער מאַדים אויף אינגלאַך. ער האָט געהייסען מיט'ן כשר'ן נאָמען ר' פייטעל דער קאַט און שטיעפמאַמעס פלעגען צו איהם אָוועקגעבען אזעלכע קינדער, וואָס אַ הייקער אויפ'ן רוקען איז פאר זיי קיין בראַק ניט געווען און זאָגאר נאָך אַ מעלה אין דער צייט פון נעהמען רעקרוטען. דער ר' פייטעל (טאָמער איז ער טויט — זאָל ער האָבען אַ ליכטיגען גן־עדן: אין אַ פינסטערן וואָלט ער ניט זעהן, ווי גוט איהם איז, מחמת ער האָט אויביג געהאַט אַ שוואכע ראיה) דער ר' פייטעל, זאָג איך, האָט אמאָל אריינגענומען אין די הענד אַ יונגען יתום'ל און אין צייט פון עטליכע זמנים האָט ער איהם געשלאָגען מכות רצח. אונטער ר' פייטעל'ס קלעפּ אָבער איז דער אינגעל אויסגעוואַקסען גרויס און שטאַרק און דער סוף איז געווען, אז ר' פייטעל איז פון זיין תלמיד שיער—שיער ניט אוועג פון דער וועלט ניט נור אָהן וידוי, אָהן באַרד און פאות אויך, ווייל דער תלמיד האָט אויסגעצופט אַ שעהן ביסעל האָר פון זיי. אנטקעגען וואָס דערצעהל איך דאָס אייך? יא, רעדענדיג וועגען ביסמארק'ן. איך האָב אָפט געדעכנט, אז ביסמארק קען האָבען פון דייטשלאַנד'ס שטיעפקינד (דעם אר־בייטער) די זעלביגע מפלה, וואָס ר' פייטעל (להבדיל) האָט געהאַט אין מינסק. איך האָב געמיינט, אז ביסמארק וועט ניט פאַלען,

וואו ער וועט ניט געשטרויכעלט ווערן איבער'ן ארבייטער, וואָס איהם האָט ער גרויס און שטארק געמאַכט דורך קלעפּ. אָבער מיר וואָלט קיינמאָל ניט ארויפגעקומען אויף די רעיונות, אז ער וועט נכשל ווערען דורך א יונגען־מאַנטשיק, וועלכען ער האָט ארומגע־טראָגען אויף די הענד. אז מילך און בלייַ זאָלען גובר זיין בלוט און אייזען — דאָס וואָלט קיינער ניט געגלויבט, אפילו ניט מיין עלטער באָבע, וואָס זי האָט געגלויבט, אז נבוכדנצר עליו השלום איז אויף דער עלטער געוואָרען א מין וועגעטאַריאַנער, דאָס הייסט, אז ער האָט געגעסען גראָז מיט אלע בהמות צוגלייך.

וואָס וועט ער איצטער טאָן? א מלמד, ווען ער ווערט אָן א קנעלונג, קען ביי אונז ווערן א שדכן. איך רעכען אז ביי א גע־וועזענעם דיפּלאָמאַט דאַרף פון ליגען־זאָגען קיין מניעה ניט זיין, אָבער ער וועט דערצו ניט טויגען. פערדאָרבען א שדוך האָט ער, (איהר געדענקט דאָך געווים די מעשה מיט אלכסנדר באַטענבערג, דעם מי־שהיה־פירסט פון בולגאַריע און דעם איצטיגען קייזער'ס שוועסטער) אָבער צוזאַמענברענגען א שידוך האָט איהם קיינער ניט געזעהן און מען ווערט ניט א שדכן איינס־צוויי־דריי. ווען מען איז ניט פון דער נאַטור פעהיג דערצו, הגם פון ליגען זאָגען וואָלט קיין מניעה ניט געווען. א צירולניק וואָלט ער אפשר יא געקענט ווערן: בלוט לאָזען, פּיאַווקעס שטעלען — אויף דערויף איז ער א מעטער, אָבער דאָס וועט איהם ניט פּאַסען. וואָס דען? א סרסר? אמת, ער האָט זיך ביי'ן בערלינער קאָנגרעס אליין גערופען „דער עהרליכער מעקלער", אָבער מען האָט דאַמאָלס געהאַט ווייניג אמונה אין זיין מעקלעריי, אי אין די עהרליכקייט. א שרייבער צו ווערן וואָלט איך איהם ניט געראַטהען: צו ווערען א בעריהמטער שרייבער איז אין זיינע יאָהרען שוין צו שפּעט, און פון זיין א קליינער שרייבער'ל האָט מען גאָר־נישט פאר זיך אזוי לאַנג ווי מען לעבט, און גאָר־נישט פאר די ווערים, ווען מען קומט אין קבר אריין.

דאָ אין לאָנדאָן וואָלט ער געקענט מאַכען א שטיק גאָלד מיט עטליכע חדשים צוריק, בשעת דער אַמעריקאַנער צירק מענש באַר־

נום איז דאָ געווען. בארנום וואָלט איהם געווים געגעבען שעהנע שכירות, ווען ער (ביסמארק) וואָלט זיך געלאָזען ווייזען אין זיין קוריאָזיטעטען־מוזעאום אויף עטליכע שעה א טאָג. איצט איז בארנום צוריק אין אמעריקא און נאָך אמעריקא וועט מיין פריינד אָטטאָ ניט רייזען, דייטש ווי ער איז, אָבגלייך זיינע לאנדסלייט האלטען פון יענקי־לאנד. ביי אונז, פּראָסטע מענשען, איז דער ים גאָר־נישט, אָבער א מאַן ווי ביסמארק, וואָס האָט זיך צוגעוואוינט צו בלוט, האָט ניט האלט קיין וואסער...

נאָר וואָס איז דאָ צו דאגה׳נען ארום איהם? ער איז אפילו אראָפּ פון זיין שטעלע, אָבער פון וואנען צו לעבען האָט ער; חוץ זיין שאָדען אויף מיר געזאָגט געוואָרען! ער האָט צוויי גרויסע שלעסער און שעהנע עטליכע טאָלער אין באנק און וואָס דארף אַן אלטער מאַן מעהר?

ניט צו פערגעסען. איך האָב אייך אמאָל געזאָגט, אז איך גלויב ניט, אז נטילת־ידים פּארהיט א מענשען פון דלות. איצט גלויב איך, נור איך טייטש די ווערטער אנדערס. נטילת־ידים הייסט ניט וואשען די הענד, זאנדערן נעהמען מיט די הענד. אויף דאָס איז געבויט דער גאנצער קאפּיטאל־פּאראָנדאָק... האָט אייך א כשר׳ן פּסח!

XXX.

א בריעף צו מיין פעדער.

ליעבסטע, געטרייע פעדער!

דו וועסט זיך גאַנץ געווים וואונדערן, וואָס איך שרייב מיט דיר צו דיר. דו וועסט אפשר אָנהויבען צו גלויבען, דאָס וואָס אַנ־דערע זאָגען, נעמליך, אז דיין בעל הבית איז מטורף; ווען ניט דאָס וועסטו זיך אפשר איינבילדען, אז מיין שרייבען צו דיר איז ניט מעהר, ווי א ווילדער איינפאַל פון א מענשען, וועלכער וויל אַלץ טאָן, וואָס קיין אנדערער טוט ניט (עס וואָלט געווען קירצער צו זאָגען, וועלכער וויל זיין אָריגינעל, אָבער ניט אַלע שטאַלענע פעדערן, וואָס דיענען ביי אידישע שרייבערס, פערשטעהען פרעמדע ווערטער, א בעוויז קענסטו האָבען דערפון, ווי זיי פערדרעהען זיי, — ווער וועמען, דאַרף איך דיר ניט זאָגען. אַלזאָ,) דו וועסט פיעלייכט גלויבען, אז איך שרייב צו דיר, ווייל איך וויל עפּעס טאָן, וואָס קיין אנדערער טוט ניט.

וויעדער קענסטו רעכענען, אז איך שרייב צו דיר, ווייל אַנאַנ־דערער וועט ניט לייענען מיינע שרייבעריי, וועהרענד דו מוזט לייענען, ווייל דו ביזט ביי מיר אין האנד. א טעות, ליעבע פעדער! אַלע דיינע חשבונות זיינען פאַלש. עס קען זיין, אז חוץ דיר לייענט קיינער ניט מיינע שרייבעריי; עס קען זיין, אז מיר ווילט זיך אמאָל געהן א נייעם וועג, א ניט אויסגעטראָטענעם; עס איז אויך מעגליך, אז איך בין ווירקליך ניט אין גאנצען ביי'ן זינען, איבער־הויפּט אויב עס איז אמת, אז „ווען מען קלינגט, איז א חגא". דאָס אַלעס קען זיין, אָבער גלויב מיר, ליעבע פעדער, דאָס איז ניט דער גרונד דערפון, וואָס איך שרייב איצט צו דיר.

איך שרייב צו דיר, ווייל דו ביזט ניט א פעדער ווי אנדערע פעדערן, ווייל דו ביזט צו מיר אָנגעקומען ניט ווי זיי, ווייל דיך האָב איך געפונען אין גאס און האָב דיך אריינגענומען אין מיין סלוזשבע, ניט וויסענדיג פון וואנען דו קומסט און ווער דו ביזט און וועמען דו האָסט פריהער געדיענט. איצט האָב איך חרטה, אָבער עס איז שוין צו שפעט. דו ביזט שוין אלט און אויסגעדיענט און איך רעכען דיר צו לאָזען רעזיגנירען (פערשטעהסטו, וואָס דאָס הייסט? אויב ניט, וועל איך דיר גלייך זאָגען. דאָס הייסט: זיך אָבזאָגען פון סלוזשבע. היינטיגע צייטען ווערט מען ניט ארויס־געוואָרפען, מען רעזיגנירט, אזוי איידעל איז די וועלט געוואָרען און דעם בעסטען בעוויז האָסטו פון ביסמארק'ן... נחזור לענייננו), איך רעכען דיר צו לאָזען רעזיגנירען, גלייך ווי דו וועסט האָבען געענדיגט אָט דיזען בריעף צו זיך אליין. מיין חרטה האָבען קומט, אויף דעם אופן, צו שפעט, אָבער חרטה האָב איך דאָך אויף מיין גאנצען משא־ומתן מיט דיר.

וואָס ווייס איך, ליעבע פעדער, אין וועמעס הענד דו ביזט געוועזן, איידער דו ביזט פערלאָרען געגאנגען! אפשר האָסטו גע־דיענט א מיניסטער, צום אונטערשרייבען א טויט־אורטהייל פון א פערמשפט'ען מענשען, וואָס דאַן וואָלט פאר דיר גלייכער געוועזן איינצונעהמען יונגערהייט א מיתה־משונה אין דער פאבריק. אפשר האָסטו זיך בעשעפטיגט מיט שרייבען א מסירה אויף אן עהרליכען פרייהייטס־קעמפפער וועלכער איז אוועגגעפאָהרען אין אזא לאנד, ווי למשל רוסלאנד, און עס קען זיין אז דער מאַן איז היינט שוין אין תפיסה; אויב דו האָסט דאָס געטאָן, וואָלט פאר דיר אויך גלייכער געוועזן ניט געבאָרען צו ווערען. טאָמער ביזטו געוועזן אין די הענד פון א מענשען, וועלכער פערדיענט זיין ברויט דורך דעם, וואָס ער שרייבט היסטאָרישע ליגענס פאר דעם אָרעמען ארבייטער, וועלכער פערבלענדעט די אויגען פון דעם פאָלק מיט דומהייט און אבערגלויבען און וועלכער זאָגט צו הרים וגבעות אין א וועלט, וועלכע מוז נאָך ערשט געפינען א קאָלומבוס, וואָס זאָל איהר ענטדעקען.

װאָס װײס איך? פּיעליײכט, ליעבע פעדער, האָסטו געהאָלפען א מענשען, װאָס איז אבטרינניג געװאָרען פון זײן אידעאל (אידעאל קומט ניט ארױס פון דעם װאָרט איד, אָבגלײך דאָס דאַרף אזױ זײן, װײל דער איד האָט גענוג געליטען, אום צו שטרעבען צו א אידעאל; דו, פעדער, האָב קײן טעות ניט... אויף דעם אופן קענסטו זיך נאָך אײנבילדען, אז ליבעראל קומט ארױס פון די װערטער „ליעבער אלל"-עמען װי זיך, און דער אמת איז גראַדע דער היפך דערפון. אײך פעדערן, לאָז איך מיט פרעמדע װערטער ניט אליין, איהר מאַכט געװאױנליך אָן צרות... נאָר װאו האָב איך געלאָזען? יא, איך האָב געזאָגט, אז דו האָסט פיעליײכט געהאָלפען אן אָבטריניגען אידעאליסט — ברוך שפטרני פון דעם לאַנגען מאמר המוסגר!) שרײבען א בוך געגען זײנע אמאָליגע קאַמעראַדען און מען האָט דיך פיעליײכט געטונקט אין גיפטיגע טינט, אום צו מאָרדען יונגע געדאַנקען, פון װעלכע מען האָט אָבגעקעהרט דעם רוקען.

דעם אמת גערעדט, ליעבע פעדער, האָב איך אײך שטאָלענע שרײב־אינסטרומענטען איבערהויפּט ניט זעהר האָלט. מיר האָט זעהר אָפט פּאַסירט, אז איך האָב אַרײנגענומען דײנע א שװעסטער אין דער האַנד, אום עטװאָס צו שרײבען, און מײנע געדאַנקען זײנען גלײך צושלאָגען געװאָרען, װײל מיר איז אײנגעפאַלען אזא מין חשבון. װער װײס — האָב איך געטראַכט — צו האָט די געבורט פון די שטאָלענע פעדער ניט געקאָסט א מענשען־לעבען אין דער פאַבריק, װי די גענזענע פעדער קאָסט אימער א גענזען־לעבען! װער קען מיר פערזיכערען, אז נאָך אײנעם פון איהרע מאַכערס װײנען ניט הײנטיגען טאָג אן אלמנה מיט פינף יתומים. דאָס האָב איך געטראַכט און דאָס האָט מיר אָפט מבלבל געװען די רעיונות און טאַקע דאַן, װען מיר האָט זיך געװאָלט עפּעס אזױנס שרײבען, װאָס װאָלט אפשר געלוינט צו לײענען.

פון דעסטװעגען... נו די נויט ברענגט צו אלץ! איך קען מיר ניט העלפען און בעדיען זיך מיט שטאָלענע פעדערן, אָבער איך נוץ געװאױנליך נײע. לכל הפּחות װײס איך, אז זײ זײנען ניט

געווען אין ערגערע הענד, ווי מיינע (בייזע צינגער זאָגען אפילו, אַז ביי מיר ווערט א פעדער אויך פערשוואַרצט!) און האָב ניט די בייזע מחשבות, וואָס איך האָב איצט.

מעהר האָב איך דיר ניט וואָס צו שרייבען. זיי געזונד און פערגעס ניט דיין אַלטען בעל־הבית —

הפילוסוף מק"ק מינסק.

XXXI.

וואָס האָב איך געוואָלט שרייבען?

עס איז גאָר קיין וואונדער ניט, וואָס אידען זיינען גרעסערע בעלי־חשבונות, ווי אנדערע פעלקער. רייכע אידען צעהלען געלד (רייכע גוים טוען דאָס אפילו אויך, אָבער ניט אזוי אָפט) און אָרעמע אידען צעהלען די ציינער אין מויל; פרומע אידען צעהלען ספירה, צווישען פסח און שבועות, מלקות ערב יום־כפור, די מכות צום סדר און המן׳ס קינדער אין דער מגילה; זיי צעהלען די ווער־טער אין דער תורה און די אותיות אין די ווערטער און מאכען גרויסע און קליינע פּרטים אויפ׳ן יאָהר; זיי צעהלען די שטונדען צווישען די מילכיגע און פליישיגע און די מינוטען צווישען זאלצען פלייש און כשר׳ן; זיי האָבען אין די געדאַנקען די דריי וואָכען פון שבעה־עשר בתמוז ביז תשעה־באב, און אין די דריי וואָכען די ניין טעג און דאַן די עשרת ימי־תשובה; זיי צעהלען שבת די סעודות און צום סדר די מצות און מהדרים צעהלען אפילו די קדושות, וואָס זיי הערען, און וויפיעל מאָל זיי שפּרינגען קדוש; זיי צעהלען די טריט ביי׳ן אויסגעהן שמונה־עשרה און די קולות און די תקיעות און די הונדערט ברכות, וואָס זיי גיבען דעם רבש״ע אַלע טאָג; די כוסות צום סדר ווערען געטרונקען מיט א צאָהל און די בנים אין דער הגדה זיינען נומערירט און די מצוות אין דער תורה זיינען אויסגעצעהלט אזוי פיעל און אזוי פיעל פון איין סאָרט און אזוי פיעל און אזוי פיעל פון דעם אנדערן סאָרט — אַלץ אויף קלאָר. יעדער חדר־אינגעל וויים פון די פינף חומשים, די פינף מגילות, די צוועלף קליינע נביאים; פון דוד׳ס אכטצעהן ווייבער, פון שלמה׳ס טויזענד, פון די זעקס סדרים ש״ס און פון די טויזענד יאָהר וואָס זיינען ביי׳ן בורא־עולם א טאָג; די מיתות

בית־דין האָבען אַ צאָהל און די מלכים, וואָס יהושע האָט איינגע־נומען, זיינען אויסגעצעהלט, די שטריק מיט וועלכע מען האָט גע־בונדען שמשון הגבור, און די פלשתים, וואָס דוד האָט מאוס בע־האַנדעלט, ווען ער האָט געדאַרפט ווערן אַ קעניגליכער איידעם ביי שאול המלך; די רצועה פון של יד (פון תפלין) ווערט אַרומגעוויקעלט אַרום די לינקע האַנד מיט אַ חשבון און די פּרשות אינווענינג זיינען געצעהלט; יעדער איד ווייס פון די צוועלף שבטים, פון אברהם'ס קעפּס־ווייבער, וויפיעל זיי זיינען, פון די זיבען הימלען, פון די זיבען מדורי גיהנם, פון די ארבע אמות דאָ און פון צעהן טפחים דאָרטען — אַלץ ריכטיג אויסגערעכענט און אויסגעצעהלט.

ביי זיי ביניהם דאַרף אַ אינגעל זיין דורכגעגאַנגען שעהנע עטליכע קלאַסען גימנאַזיע, איידער ער קען בערעכענען, אז ווען מען צינט אָן חנוכה פון ערשטען ביז'ן אכטען טאָג רק מיט איין ליכטעל מעהר — אז דאָס מאַכט אויס בסך־הכל 36 ליכטלעך, חוץ די איין גרויסע ליכט, מיט וועלכע מען צינט זיי אָן; זיי זאָגען אויך תהלים (איבערהויפּט די ענגלענדער), אָבער פרעגט זיי בחרם ווי פיעל קאַפּיטלאַך זיי האָבען אויסגעזאָגט אַ טאָג — מעהר ווי אַ איד קען דאָס ניט בערעכענען. ביי זיי שטאַרבט מען אויך, אָבער צו וויסען זיי גאָר ווי פיעל טעג זיי זיצען אין טרויער, ווי פיעל טעג די נשמה בלאָנדזעט אַרום אין שטוב, ווי פיעל חדשים מען זאָגט קדיש? ווי קומען זיי דערצו? ביי אונז ווייס דאָס די גרעבסטע קאָפּ.

און איצט, ליעבע לעזער, שטעה איך ווי אַ האָהן אין בני־אדם און קען בשום אופן ניט פערשטעהן, וואָס אייגענטליך מיך האָט געבראַכט אויף דיעזע אַלע חשבונות און חקירות? גאָר אומזיסט האָב איך דאָס ניט געטאָן, גאָר אומזיסט לײדט מען אפילו קיין הונגער ניט. אויסער די קאָפּע אין די וואָלוועלע קאָפּע־הייזער, האָט אַלץ אין דער וועלט אַ גרונד, און חוץ די דרשות פון לאָנדאָנער מגידים, האָט אַלץ אַ טעם; פון עלערהויט ווערט קיין זאַך ניט, אפילו ניט אַ קאַזיאָנער רב, און חוץ די אינגעווייט פון אַ קמיע קען אַלעס ערקלערט ווערן. דער דומסטער געדאַנקען קומט אַרויס

פון עפעס, האט א טאטען מיט א מאמען און געוואוינליך האט אזא שוטה פון א רעיון א לאנגען שלשלת־היוחסין, פונקט ווי א אידי־שער מיוחס, אדער ווי אן אדעלינגער ביי די אומות העולם. פון דיר נישט — מיר נישט ווערט קיין זאך ניט, און וויסענדיג אז דאס איז אזוי, פרעג איך ביי אייך ווי אזוי איך בין געקומען דערצו צו פערגיסען אזוי פיעל טינט ארום דעם, וואס אידען זיינען אזעלכע בעלי־חשבונות? כ'לעבען, טינט איז ניט בלוט און איך בין ניט קיין טיראן און ווען איך גיס, מוז דערצו זיין א גרונד! רעדען אזוי גלאט... סתם אין דער וועלט אריין... דאס פאסט פאר א אידי־שען אקטיאר, וואס לערנט קיין מאל ניט אויס זיין ראלע, אבער ניט פאר א פילאזאף, אפילו ניט פאר א משוגענעם דיטא, הגם איך וויים ביי זיך, אז די גאנצע מעשה איז א בלבול און א שם רע. ארום וואס אלזא האב איך געקענט טראכטען, בשעת מיר זיינען אט די אלע חשבונות ארויפגעקומען אויף די געדאנקען? דאכט זיך, ניט ארום געלד. ווען איך וואלט געטראכט ארום געלד און וואלט גענומען פיהרען מיין פעדער פון די רעכטע האנד צו די לינקע, דאס הייסט שרייבען אידעש (דאס וואס דאס הייסט האב איך נאטירליך געקענט גלייך זאגען, אהן די פראזע וועגען רעכטס און לינקס, אבער אין מיר קלאפט נאך אן אדער פון השכלה און צייטענווייז ווילט זיך מיר שרייבען מיט מליצה; דערפאר זאג איך, ווי איך האב געזאגט, אז ווען איך וואלט געטראכט ארום געלד און וואלט דערנאך גענומען פיהרען די פעדער פון רעכטס צו לינקס), וואלט איך ווירקליך געווען משוגע. אלזא דער רעיון פון געלד האט מיך דערצו ניט געבראכט. וואס־זשע דען? דער צעהלען ספירה? אויך ניט. איך צעהל אליין ניט, איך פערלאז זיך אויף אנדערע פרומע אידען און אין אזעלכע חשבונות וויים איך, אז איך קען זיי טרויען, ווארום זיי מאכען נור א טעות אין חשבון, ווען עס קומט זיי דערפון ארויס א נוץ: ספירה איז ניט ווייזשעס און... און א סוף, אט איז מיין אייניקעל צוריק פון שול.

XXXII.

א בריעף פון פירסט ביסמארק.

איך האב געקראָגען מיט עטליכע טעג צוריק א בריעף אין הויך־טייטש, וועלכען איך איבערזעץ, כדי אז מיך „זאָלען פער־שטעהן גרויס און קליין", ווי עס שטעהט אויפ'ן טיטעל־בלאט פון אלע ווייבערשע מחזורים. אט איז דער בריעף אין מיין אידעשע העמדעלע:

„פריעדריכסרוהע, דעם 10טען מאי, 1890.

„געעהרטער הערר פילאָזאָף!

„ברוך שפטרני! ענדליך בין איך פריי פון דאגות און קען מיר נעהמען צייט אייך צו שרייבען עטליכע שורות. איך וויים ניט צו איהר וועט דאָס אָננעהמען פאר א קאָמפּלימענט, אבער זאָגען מוז איך אייך, אז איך האב צוליעב אייך גענומען א מלמד און איך קען איצט לייענען אייערע פילאָזאָפיע, וועלכע איהר שרייבט מיט אידעשע אותיות. לאָמיך אייך אגב־אורחא בעמערקען אז לערנענדיג דעם אידעשען אלף־בית, איז מיר קלאָר געוואָרען דאָס, וואָס יאהאַן יאקאָבי האט אמאָל געזאָגט, נעמליך: איך בין אימער געגאנגען פאָרווערטס, אימער פון רעכטס צו לינקס. איך האָב דאמאָלס ניט פערשטאנען, וואָרום אזוי פיעל אידען ווערען לינק און דערגעהען ביז'ן סאָציאליזמוס. איצט פערשטעה איך: זייער שפּראָך ברענגט זיי דערצו, זיי לערנען זיך דאָס איין מיט'ן אלף־בית. אבער, ווייטער.

„מיך פרעהט צו זעהן, אז איהר פערשטעהט זיך אויף מיין פּאָליטיק. איהר שיינט מיר צו האָבען א טיעפערן בליק ווי פיעלע אנדערע פילאָזאָפען, איהר זעהט פיעל קלערער און דייטליכער, צו וואָס עס האט זיך געציעלט מיין גאנצע ארבייט אין די לעצטע פינף־און־צוואנציג יאָהר. יא, איך בין אימער געווען, בין נאָך

איצט און בלייב א סאָציאַליסט, וועניגסטענס אין גרונד הארצען, ווען אויך ניט לפנים. נאָך מעהר, מיין זיין א סאָציאַליסט האָט מיר געקאָסט מיין שטעלע, ווייל — איך דאַרף איך דאָס אייגענטליך ניט ערקלערען — ווייל ווילהעלם האָט מיר מקנא געווען, וואָס איך האָב פערברייטעט די דאָזיגע אידעע, און האָט פון קנאה מיר אָב־געזאָגט, אום אַליין צו פיהרען דעם רעדעל; ער וויל זיך איינקויפען חן ביי'ן ארבייטער.

„איהר קענט מיינע טייטשען אזוי גוט ווי איך אַליין. איהר ווייסט, אז זיי בעוועגען זיך זעהר לאַנגזאַם און אז זיי פערטיעפען זיך געוואוינליך אזוי שטאַרק אין א זאַך, אז זיי פערגעסען, וואָס די זאַך איז. ווען זיי ווילען, למשל, פאַהרען ערגעץ־וואו, געהען זיי ניט דירעקט צום באהנהויף; זיי ווישען ערשט די ברילען, טוען זיי אָן, שטודירען א האַלב שעה דעם פאַהר־פּלאַן און פערזאַמען געוואוינליך דעם צוג. ווען לאַסאַל איז געשטאָרבען, האָט ער נאָכ־געלאָזען א סך קליינע שריפטען. די שריפטען האָבען זיך נאָך זיין טויט שרעקליך פערמעהרט. איך האָב גלייך געזעהן, אז אין די שריפטען ליעגט א סכנה פאַר'ן סאָציאַליזמוס. מיכעל — האָב איך צו זיך אַליין געזאָגט — וועט זיך צו זיי נעהמען. ער וועט זיי לעזען, שטודירען, פאַרלעזען; ער וועט איבער זיי דיספּוטירען, דיסקוטירען, שרייבען אַנדערע ביכער; מיט יענע וועט ער ווידער אזוי מאַכען און דער סוף וועט זיין, אז ער וועט אזוי לאַנג רעדען וועגען סאָציאַליזמוס, ביז ער וועט ווערען א מין סאָציאַליסטישער פּאַפּאַגאַי און וועט גאָר אין גאַנצען פערגעסען, אז דער צוועק פון די שריפטען איז געווען, איהם אויפצומונטערן עטוואָס צו טאָן.

„א לאַנגע צייט האָב איך זיך געהאַלטען פון ווייטען. דער דענישער קריעג, דאַן דער עסטרייכישער, דאַן ווידער דער פראַנ־צויזישער האָבען מיך בעשעפטיגט ביז אין די זיבעציגער יאָהרען אריין און נאָכהער אויך, ווייל איך האָב געמוזט אימער זעהן און פערהיטען, אז די פראַנצויזען זאָלען אונז ניט געבען א קלאַפּ פאַר א קלאַפּ. אין 1878 איז געקומען די צייט עפּעס צו טאָן פאַר'ן סאָציאַליזמוס. דער בערלינער קאָנגרעס האָט איירפּאַ בערוהיגט

אויף עטליכע יאָהר; דער פראַנצויז האָט זיך דעם יאָהר אַמוזירט מיט אַ וויסטאַזוקע; רוסלאַנד איז געווען מיעד פון דער מלחמה מיט דער טירקיי. מיין קאָפּ איז געווען רוהיג און איך האָב זיך גענומען צו דער אַרבייט.

„איך האָב מיט איין קלאַפּ אַ סוף געמאַכט פון אַלע ריידעריי און שרייבעריי. די רעדנער און די שרייבער האָב איך אין האַרצען ליעב געהאַט, אָבער איך האָב דאָס ניט אַרויסגעוויזען און איך האָב זיי גענומען לערנען צו ווערען טוערס. פיעלייכט וועט איהר מיך פרעגען די זעלביגע פראַגע, וואָס יענער ליעבהאָבער האָט גע־פרעגט זיין כלה, ווען ער האָט צו איהר געזאָגט: פערשטעלען זיך מעג זיין גוט אין ליעבע, אָבער צו וואָס האָסטו מיך געדאַרפט אַרונטערוואַרפען פון די טרעפּ?" איך וויים אַז פון אַזאַ פער־שטעלטע ליעבע קען מען ברעכען האַלז און געניק, אָבער דאָס איז נייטיג געווען. ריידען און שרייבען האָט געמוזט געהן צו אַלע שוואַרץ־יאָהר, אום צו פערהיטען, אַז דער סאָציאַליזמוס זאָל אַזו ניט אַוועקגעהן. איך האָב דאָס געטאָן. די סאָציאַליסטען האָבען מיר געשאָלטען. מאַכט ניט אויס, די צייט וועט קומען, ווען זיי וועלען מיך בענטשען.

„די אידעע איז געלעגען אויף די אַרבייטערס ליפּען, איך האָב איהר אַריינגעבראַכט אין זייערע הערצער. אַרום וואָס זיי האָ־בען פריהער ניט מעהר ווי גערעדט, האָבען זיי אָנגעפאַנגען צו טראַכטען. ביי'ן רעדען קען מען בלייבען; ווען מען דענקט, קומט מען צום טאָן. דאָס איז געווען מיין פּאָליטיק, הערר פילאָזאָף.

„ווי איך האָב ביסלעכווייז אַרויסגענומען דעם מאַנאָפּאָל פון די הענד פון די פאַבריקאַנטען, האָט איהר געזעהן; אַנדערע אויך, אָבער זיי האָבען ניט פערשטאַנען מיין ריכטיגען אויסקוק. די מענשליכע געזעלשאַפט מוז ענטוועדער געהן צו־גרונד, אָדער קומען צום סאָציאַליזמוס. דאָס וועט פריהער אָדער שפּעטער קומען פון זיך אַליין; מיר קענען נור טאָן אַזוי פיעל, אַז דאָס זאָל קומען פריהער און ניט שפּעטער. איך האָב געטאָן דאָס מייניגע.

„למשל, איך האָב געוואוסט, אַז די אַרבייטער פון אייראָפּאַ

שרעקען זיך פאר זייערע אייגענע ברידער די סאלדאטען. זעהר גוט. איך האב פערגרעסערט די ארמיי אין דייטשלאנד, די אנדערע מדינות האבען מיר געמוזט נאכטאן און וואס איז דער פועל־יוצא דערפון ? די ארבייטער אליין ווערען סאלדאטען און אין א קורצע צייט וועלען זיי אויפהערען מורא צו האבען פאר'ן ביקס מיט די פולווער, און וועלען ווערען מענשען, און וועלען זיך א שטעל טאן און פערלאנגען זייערע רעכטע.

„איך האב אייך נאך פיעל צו שרייבען, אבער איך בין מיד. בין ניט געוואוינט דערצו. זייט געזונד, הערר פילאזאף, און פערגעסט ניט אייער אויפריכטיגען פריינד

אטטא ביסמארק פאן שענהויזען.“

„נ. ב. טאמער גיט איהר ווען עס איז ארוים אייערע פילאזאפיע, שיקט מיר צו אן עקזעמפלאר. מיין זוהן הערבערט לאזט אייך גריסען אונבעקאנטער־ווייזע.“

XXXIII.

אלץ הייסט פילאָזאָפיע!

עס זיינען דאָ פיער סאָרטען שרייבער, ואילו הן: אזעלכע וואָס קענען און ווילען ניט; וואָס ווילען און קענען ניט; וואָס ווילען און קענען; וואָס ווילען ניט און קענען ניט. איהר וועט פיעלייכט זאָגען, אז די שרייבער פון דעם לעצטען מין, נעמליך, די וואָס אי זיי ווילען ניט, אי זיי קענען ניט, זיינען גאָר קיין שרייבער ניט, — זאָלט איהר דאָס בעסער ניט זאָגען, וואָרום איהר וועט דערמיט נור בעווייזען, אז איהר האָט קיין שכל ניט, און דער בעוויז איז איבעריג, ווייל מען ווייס דאָס: ווען איהר וואָלט געהאט שכל, וואָלט איהר קיין אָרעמע לייט ניט געווען — און מאַכט מיר ניט קיין זויערע מינעס, איך בעט אייך! ווי לייכט איהר געפינט זיך בעליידיגט! און פון וואָס? פון א וואָרט. וואונדערבאַרע מענשען! ארבייטען שווער און האָבען (א שוויגער? — איך מאַך אזעלכע פוסטע וויצען ניט; איך זאָג ארבייטען שווער און האָבען) מכות — איז ביי אייך רעכט; זיך לאָזען רייסען, צופּען, שינדען, בעטריגען, פערנאַרען, פערבלענדען, טיראַנעווען — דאָס איז ביי אייך א קלייניגקייט; לאָזען מענשען, וואָס ביי זיי קריכט שוין פון האלז, ארויסנעהמען דעם לעצטען ביסען פון מויל — דאָס איז גאָר נישט; מקריב זיין אונשולדיגע עופה'לעך אויף דעם מזבח פון דעם עגל־הזהב — דאָס לאָזט איהר זיך געפאַלען; צו האָדעווען קינדער פאַר'ן טייוועל, צו זעהן, למשל, וויא א זוהן ווערט א ציעל אויף צוויי פיס פאַר א ביקס, מיט דיא איינציגע נחמה דערביי, וואָס ער האָט ביכולת צו ערמאָרדען דעם, וואָס ציעלעוועט זיך אין איהם — דאָס קומט ביי אייך אויס „וויא עס בעדאַרף צו זיין". דאָס אלעס איז רעכט און כשר, איהר דערלאַנגט זיך אפילו ניט א קרים דערביי.

לאָז אָבער קומען אַ מענש וויא איך, און איך זאָגען אין גוטען מוטה — ניט מיינענדיג חלילה קיין שום בייז — „רבותי, איהר האָט ניט קיין שכל״, מאַכט איהר אַ בייזע מינע און שרייט: „טי מענע רוגאל״ (וויא מען זאָגט אין דער ליטא, ריידענדיג רוסיש מיט אַ אידישען אַקצענט), אַ שטייגער וויא הערען דעם אמת וואָלט ערגער געווען וויא אַלץ אין דער וועלט.

נאָר דיא גלייכסטע זאַך וואָלט געווען, מיר ניט צו זאָגען קיין דעות און, ווען איך רעכען אונטער דיא פיער מינים שרייבערס אַזעלכע, וואָס אי זיי קענען ניט, אי זיי ווילען ניט שרייבען, מיר ניט צו בורבלען אונטערן נאָז: „די זיינען גאָר קיין שרייבער ניט״, זיי זיינען יאָ. זיי זיינען דער גרעסטער טהייל פון אַלע שרייבער און זייערע שרייבעריי ווערט אָם מעהרסטען געלעזען. זיי פּילען אוים אַלע טאָג אַ וויכטיגען טהייל פון אַלע גרויסע צייטונגען און דער גרונד דערפון וואָס זיי טהוען דאָס, איז, ווייל זיי ווילען און קענען עסען. און דאָס, זעהט איהר, איז איינע פון דיא שוואַכע זייטען פון די געטליכע געזעלשאַפט־אָרדנונג, אין וועלכע מיר לע־בען, איינער פון דיא חסרונות פון אונזער הערליכע ציוויליזאַציאָן. אנשטאָט וואָס יעדער מענש זאָל זיין אויף זיין אָרט, איז ער אימער אויף אַן אַנדערנס אָרט און אנשטאָט וואָס ער זאָל טהאָן דאָס, וואָס ער קען, טהוט ער געוויינליך דאָס, וואָס זיין שכן קען. נעהמט, למשל, אַ היפּאָקריט צווישען אייערע בעקאַנטע. אויפן ערשטען בליק איז דער מאַן אַ פאָלקאָמענער היפּאָקריט, מיט אַלע קליפּערלעך. קוקט זיך אָבער אין איהם גוט איין, בעטראַכט איהם גענוי, וועט איהר געפינען, אַז דער מאַן טויג אייגענטליך גאָר ניט צו זיין ראָלע, ער קען ניט צבועאַקעווען און וויל ניט. און דאָס וואָס ער צבועאַקעוועט דאָך, איז ניט מעהר, ווייל ער וויל נעבעך לעבען. ער איז ניט אַ קינסטלער־היפּאָקריט, ניט אַ מייסטער אין זיין פאַך, ער איז נור אַ מאַגען־היפּאָקריט; ער פאַסט יום־כפור, בכדי ער זאָל האָבען וואָס צו עסען דיא ערשטע טעג סוכות; ער עסט ניט פאַר׳ן דאַווענען, אום צו האָבען וואָס צו עסען נאָך׳ן דאַווענען, ער לייענט קריאת־שמע, ווייל אַ ניט וואָלט מען איהם ניט געגעבען קיין בעט וואו צו שלאָ־

פען. אזוינער פערנעהמט נור דעם ריכטיגען היפּאָקריטס אָרט, וועל־כער וואָלט מאכען גאָלד, וואו דער פאַרטאַץ־היפּאָקריט פערקויפט זיין „נשמה" פאַר אַ טאָפּ רויטע לינזען. ער קען ניט און וויל ניט און טהוט, ווייל — נו, איהר פערשטעהט וואָס איך מיין.

יאָ קיין זאך און קיין מענש איז ניט אויף דעם ריכטיגען אָרט — דאָס האָב איך אָפט דעם שטאָלצען נייגצעהנטען יאָהרהונדערט געזאָגט, וועלכער (דאָס מעג איך אייך זאָגען אונטער פיער אויגען) איז כמעט שוין עובר בטל, וויא יעדער אנדערער, וואָס קומט אריין אין די ניינציגער.

נאָך אַ ביישפּיעל, מיין אייניקעל (זאָל לעבען) האָט אַ חבר (זאָל ער אויך לעבען), מיט איהם אין איינע יאָהרען. דער איינגעל האָט אין זיינע יונגע יאָהרען — דאָס הייסט אַ יאָהר אָדער צוויי נאָך זיין אריינקריכען אין פּלודורקעס — געהאַנדעלט מיט שוועדי־שע שוועבעלעך. ער האָט צו דעם מסחר ניט געטויגט. ער האָט דאָס ניט געוואָלט און האָט דאָס ניט געקענט. ער איז ניט געווען אויף זיין אָרט. ער האָט אויך ניט געמאכט קיין זעהר גלענצענדע געשעפטען און דער סוף איז געווען אַז ער האָט איין שעהנעם פריהמאָרגען געמאכט באנקראָט, אַנזעצענדיג אַ פּענניעס דרייצעהן, אויב ניט מעהר. היינט פוצט ער שטיוועל און דאָס אויך ניט ווי־לענדיג און ניט קענענדיג. ער טויג דערצו אויך ניט. צו וואָס טויג ער? צום זינגען. ער האָט אַ קול'כעלע וויא אַ קאַנאַריק און מען דאַרף איהם נור אויסבילדען. מיין אייניקעל פערשטעהט דאָס, אָבער ער קען זיין חבר ניט העלפען. איך אויך ניט. און וואָס וועט פון איהם ווערען? אַ בעטהאָווען פּיעלייכט, וואָס באַקט בייגעל, אַ פריעדריך שילער, וואָס שרייבט מזוזות ביי אַ סופר סת"ם.

* * *

איך האָב אייך געזאָגט, אַז עס זיינען דאָ פיער מינים שרייבער: אַזעלכע, וואָס ווילען און קענען ניט; אַנדערע, וואָס קענען און ווי־לען ניט; ווידער אנדערע, וואָס קענען און ווילען, און דאַן ווידער

אנדערע, וואָס קענען ניט און ווילען ניט. אייך צו געבען א שטיקעלע ידיעה דערפון, וויא מען שרייבט, ווען מען קען ניט און מען וויל ניט — האָב איך געמאכט אָט דיזע היינטיגע פילאָזאָפיע.

זייט געזונד.

XXXIV.

אַ צוויי פיסיגע קאַטערינקע.

אויב איהר ווייסט ניט, וואָס אַ קאַטערינקע איז, ווייסט איהר געוויס, וואָס אַ שאַרמאַנקע איז; אויב איהר ווייסט דאָס אויך ניט, ווייסט איהר וואַהרשיינליך, וואָס אַ לייערקאַסטען איז; טאָמער זייט איהר אָבער אַזעלכע עמי־הארצים, אַז איהר ווייסט דאָס אויך ניט, זאָג איך אייך, אַז איך מיין אַ באַררעל־אָרגאַן, אַ לאַנגווייליגען מוזיק אינסטרומענט, וואָס שפּיעלט אימער די זעלביגע ניגונים פון פּסח ביז סוכות און פון סוכות ביז פּסח, ביז עס ווערט פערדאָרבען און שפּיעלט דאַן גאָר ניט מעהר.

דאָס איז דאָס זעלבע, וואָס אַ היגער מגיד איז, נור אַנגענעהמער צו הערען און ניט אַזוי שווער אויסצוהאַלטען. דער מגיד הילכט אייך אויך אין דיא אויערען אימער און אָבער די זעלביגע פּאַגודקע, אָבער ער ווערט (ליידער) ניט אַזוי גיך פערראַסט, ווייל ער ווערט בעסער געשמיערט, און אַפילו ווען עס טרעפט זיך אַ נס און ער שמד'ט זיך, ווערט איהר פון איהם אויך ניט פּטור, מחמת ער דרשה'נט פון דאָס ניי, נור אָהן אַ היטעל.

ווען איך האָב מיך אַוועקגעזעצט שרייבען, איז געקומען אַ קאַטערינשטשיק און האָט גענומען דרעהען זיין מוזיק. איך וואָלט איהם געוויס געשאָלטען קללות נמרצות, ווען איך וואָלט געווען אַ שמעי בן־גרא, אַ קעלמער מגיד, אַ אידענע, אָדער פּאַפּסט פּיוס דער נייינטער, עליו השלום; איך וואָלט איהם געשאָלטען, ווען איך וואָלט ניט בערעכענט, אַז ער דרעהט דיא קאַטערינקע, ווייל איהם דרעהט דער מוח, און אַז ער שפּיעלט אייגענטליך ניט אַזוי פיעל אום מיך צו ערגערען, וויא אום צו פערדיענען אַ פּאָר קופּערנע מטבעות.

איך האָב איהם, וויא איהר זעהט, ניט געשאָלטען, אָבער אין כעס בין איך געווען: איך האָב געהאט א האלבע טוץ שעהנע נייע, גוטע געדאַנקען און דער מאן האָט זיי פאַנאַנדערגעיאַגט צו אַלע ווינדען, און איצט איז מיין קאָפּ פּוסט וויא א קלוב, וואו מען קריעגט זיך ניט, ווי דער מאָגען פון א מאשינער אין סלעק צייט, וויא אן אויס־געבלאָזענע איי.... וואָס טו איך איצט? איך וועל רע־ען ארום קאַטערינקעס, דאָס הייסט שאַרמאַנקעס — איך פּערטיימש דאָס בכיון, מחמת מיר פאַללט איין, אז א רוסישער לעזער קען פערגע־סען מיין הקדמה און קען מיינען, אז איך רעד דאָ ארום די צוויי קאַטערינקעס וועלכע האָבען געקיניגט איבער רוסלאַנד, וועהרענד איך רעד דאָ ניט אפילו ארום ע ה ר ל י כ ע פרויען: איך רעד בלויז ארום לייער קאַסטענס. אַלזאָ! (מיסטער, דאָ בעט זיך א שטריכעלע)

א קאַטערינקע, ווען מען זאָל איהר גוט בעטראַכטען, איז אזוי ווי — א קאַטערינקע —

$$
\begin{array}{r}
2354 \\
12 \\
\hline
4708 \\
2354 \\
\hline
28248
\end{array}
$$

האַללאָ! איהר מיינט דאָך אז איך בין משוגע געוואָרען . . . אָה, דער שייגעץ! דאָס איז מיין אייניקעל׳ס ארבייט. ליעבע לעזער! איהר פּערשטעהט, וואָס דאָ איז געווען? — ניין? הערט־זשע! ווען איך האָב געהאט אויפגעשריבען דיא ווערטער: א קאַטערינקע, ווען מען זאָל איהר גוט בעטראַכטען, א. ז. וו., האָט מיר אָנגעהויבען צו קיצלען אין נאָז. איך האָב א זוך געטאָן אין בוזעם, האָב ארויסגענומען מיין טאַבאַק־פּושקע, אום צו נעהמען א שמעק טאַ־באַק און דיא פּושקע איז געווען פּוסט, וויא מיין מוח אליין. איך בין ארויס אין גאַס נאָך טאַבאַק. קוים איז ער געבליעבען אליין אין צימער איז געוואָרען אַט דער כפל אין מיין פילאָזאָפיע.

כסדר אזוי . . . ווען מען זאָל אַ קאַטערינקע גוט בעטראַכטען, קען מען בעגרייפען וואָס דער קאַפּיטאַליזמוס האָט געמאַכט פון דעם מענשען. אַמאָל איז יעדער ארבייטער געווען אַ שטיקעל קינסטלער. ווען זיין ארבייט איז געווען נאָך אַזוי אונאַנגענעהם און נאָך אַזוי שווער, האָט ער פון דעסטוועגען געהאַט אַ ביסעל פערגניגען, ווען ער האָט געענדיגט אַ שטיק ארבייט און זי איז געווען גוט געמאַכט. ער האָט אין די ארבייט אריינגעלעגט שכל (ווען ער האָט געהאַט) און האָט דערביי געווירקט ניט נור מיט די הענד, זאָנדערן מיט דעם פערשטאַנד אויך. דאָס אַלעס איז איצט אויס מאָדע. היינט דרעהט ער אַ הענטעל און עס שפּיעלט זיך, עס נייהט זיך, עס מאַכט זיך. דער אַמאָליגער פידלער איז היינט אַ קאַטערינשטשיק און ער בעדאַרף צו זיין ארבייט ניט מעהר שכל, ווי צו זיין אַ פּרעזידענט ביי אַ פילאַנטראָפּישע געזעלשאַפט, אָדער אַ קאָלעקטאָר ביי די הכנסת-כלה חברה, אָדער אַ חזן אין אַ קליינעם מנין, אָדער אַ שמש אין אַ גרויסען.

דער קאַפּיטאַליסט וואָלט געהאַט צו טראָגען אַ סך אויף זיין געוויסען, ווען ער וואָלט געהאַט אַ געוויסען.

אין לאָנדאָן איז געגרינדעט געוואָרען אַ „הייראַטה-אַגענטור“, דאָס הייסט אויף מינסקיש — אַ חברה שדכנים. מיין אייניקעל האָט מיר געבראַכט זייערן אַ צירקוליאַר. איהר וועט פרעגען, ווי ער קומט דערצו. נו, דאָס האָב איך אויך געפרעגט, האָט ער מיר געזאָגט, אַז איהם האָט דאָס אין שול געגעבען אַ חבר זיינער, וואָס זיין טאַטע איז בעקאַנט מיט איינעם פון די ניי-מאָדישע מזווגי-זיווגים. דער אונטערשיעד צווישען זיי און אונזערע זאַמוטער שדכנים שיינט מיר צו זיין נור אַט-וואָס: זיי האָבען ניט קיין שלומפּערם; ליגען זאָגען זיי אויך — און ניט נור זיי זאָגען, זיי שרייבען און דרוקען זאָגאַר ליגענס. איין זאַך פערשטעה איך ניט: וואָס טוען זיי, ווען זיי ווילען זאָגען אויף ענגליש — דער בחור איז אַ צאַצקע?

מוסר השכל: פריוואט בעלי מלאכות ווערען ביסלעכ־וויז אויסגעראט היינטיגע צייטען. אויף אלץ גרינדען זיך געזעל־שאפטען מיט אגענטססטוואס אפילו אויף שדכנות. ווער עס וויל פיהרען אן אונגליקליכען לעבען מיט א ווייב מוז היינט אנקומען צו א הייראטה־אגענטור.

XXXV.

מורא פאר די באָבען.

האָבען א נאָמען אין דער וועלט, מעג זיין א גוטע זאך, אָבער דאָס איז צייטענווייז אונבעקוועם. איהר וועט באלד זעהן, אז איך רעד פון סידור.

פאראכטאָגען דאָנערשטאג ארום צוויי אזייגער ביי נאכט בין איך געוועזן גוטע עטליכע וויאָרסט אין שלאָף אריין. אזוי ווי איך בין ניט קיין בעקער, ניט קיין גנב און ניט קיין פּאָליצייסקער, און אזוי ווי איך בין אן אלטער מאן ניט קיין גביר און האָב, חוץ שלאָף, ווענינ אנדערע תענוגים, — איז עס געוועזן גאנץ נאטירליך, אז איך זאָל שלאָפען ארום צוויי אזייגער ביי נאכט. און איך האָב געשלאָפען גאנץ געשמאַק. מיט אמאָל האָב איך זיך אויפגעכאפּט. אין די געסעל וואו איך וואוין איז מיט א גרויסען גערויש אריינגעפאָהרען א דראָשקע און האָט זיך אָבגעשטעלט לעבען מיין טיר.

„ווער זאָל האָבען געקומען צו מיר אזוי שפּעט אין דער נאכט?“ האָב איך געקלערט. „א קרוב פון מינסק קען דאָס ניט זיין, מען ווייס, אז איך האָב קיין געלד ניט; איינער, פערקעהרט, וואָס טראָגט מיר אָב א חוב, קען דאָס ניט זיין — דאכט זיך די דול־הייזער זיינען פערמאכט און גוט פערריגעלט; זאָל דאָס זיין א שכן, וואָס רופט מיך משנה־שם זיין ביי א גוסס'ן, אָדער אָבשפּרעכען אן עין־הרע, אָדער פערריידען א בייזען צאָהן? די שכנים האַלטען, דאכט זיך, גאָר ניט אזוי שטארק פון מיין פרומקייט; זאָל דאָס...“

דאָ זיינען מיינע חשבונות צוקלאָפּט געוואָרען דורך א כפול־

שמונה'דיגען קלאפּ אין טיר. איך האָב זיך שנעל אָנגעטאָן, האָב אָנגעצונדען א ליכט און האָב געעפענט די טיר.

„ענטשולדיגט מיין קומען אזוי שפּעט, אָבער איך האָב זיך אָבגעגנב'עט אויף עטליכע שעה פון די באָבען און איך מוז אום דריי צוריקפאָהרען.“

דאָס האָט צו מיר געזאָגט מיין גאַסט, א מאַן פון א יאָהר צוויי־דריי און דרייסיג, שעהן געבויט הגם קליין־געוואקסען און־שטענדיג געקליידעט און א דייטש נאָכ'ן לשון נאָך. לאָמיך אייך גלייך דאָ זאָגען, אז די ווערטער, וואָס איך האָב אייך איבער־געגעבען און וואָס איך וועל אייך נאָך איבערגעבען, זיינען פון זיין מויל ארויסגעקומען אין הויך־טייטש, נור איך האָב זיי אי־בערדיסטיללירט אויף אידיש בכדי אז זיי זאָלען האָבען מעהר טעם.

„ווער זייט איהר, ר' קרוב?“ האָב איך געפרעגט.

ער האָט מיך אוועקגעפיהרט אָן א זייט און האָט מיר אריינ־געשושקעט א פּאָאר ווערטער אין אויער. איך בין נשתומם גע־וואָרען.

„אָה ! !“ האָב איך אויסגערופען.

„אום־הום !“ האָט ער צוגעשמייכעלט.

„און אייער באָבע איז . . . ?“ האָב איך געפרעגט.

„אום־הום !“ האָט ער געענטפערט.

„און איהר קומט טאַקע צו מיר בשתיקה פון די באָבען ?“ האָב איך ווידער געפרעגט.

„אום־הום !“ האָט ער ווידער געענטפערט.

„אי־אי־אי !“ האָב איך אויסגערופען, זעהר נתפעל'דיג, און האָב גענומען מאַכען טהע. ער האָט זיך דערוויילע אוועקגעזעצט. וועהרענד די טהע האָט זיך געקאָכט, האָבען מיר זיך אונטערהאַל־טען און, טרינקענדיג זיינען געפאַלען די פאָלגענדע אינטערעסאַנטע ווערטער צווישען אונז :

איך : — אלזאָ איהר מוזט פאַרלויפיג דעם פּלאַן אויפגע־בען ?

ער : — שטארק מורא. ניט אהין ניט אהער. געמיינט זיי

וועלען זיך אנכאפּען אָן דעם, ווי אָן אַ מציאה. טעות. געבליבען קאַלט.

איך : — מען גלויבט משמעות ניט אין אַ סאָציאַליסטישען קייזער אויפ'ן טייטשעשען בוידעם ?

ער : — שיינט אַזוי. מיינען, איך מוליר, מורא פאַר אַ קרוין. איך זיי האַלד, זיי מיך קנאַפּ־וואָס.

איך : — וואָרום אייגענטליך ?

ער : —קלערען, וויל זיי בענוצען געגען געלד־לייט, וויל אַליין זיין געלד־מענש. האָבען פאַבריקען און מאַשינען, פאָלק זיין סאָלדאַטען — אַרבייטער. ווילען דאָס ניט ליידען. זיינען נאַררען.

איך : — איהר אַליין שיינט אויך קעלטער צו דער זאַך !

ער : — אביסעל. משפחה פייער און פלאַם דאַגעגען. איבער־הויפּט באָבע וויקטאָריאַ. אַלט. פעטער סענדער זאָגט איך געפעהר־ליכער מענש. קענט פעטער סענדערן. אויביג מורא פאַר באָמבען און נייע אידעען. גלויבט אין קנוט, קאָזאַצקע נאַגאַיקע, פיינט טייטשען. איבערהויפּט קאַרל מאַרקס און ביסמאַרק. איז אַ נאַרר.

איך : — מחשבות'ן ! האָט איהר געלייענט ביסמאַרק'ס בריעף צו מיר ?

ער : — ניט געלייענט, געהערט דערפון, קום צוליעב דעם צו אייך. ווייניג צייט צום לייענען. רעד זעהר פיעל. ביסמאַרק ברונז. פאַלשער מענש. רעדט מיט אייך אַזוי, מיט אַנדערע אַנדערש. האָב עם פיינט.

איך : — גלויבט איהר ניט, אַז ער איז אַ פערשטעלטער סאָ־ציאַליסט ?

ער : — פערשטעלט — יאָ, סאָציאַליסט — ניין. ביסמאַרק אויסגעוועבט. זיידע ווילהעלם געווען אין איהם פערנאַרט. קען איהם. ער מיך אויך. אמת'ער סאָציאַליסט איך, ניט ער. נור מורא פאַר באָבען, באָבע מורא פאַר גלעדסטאָנען. גלעדסטאָן צבועק. נאַרט פאָלק, פאָלק נאַררען. קען זיי. בין סאָציאַליסט,

וואָלט נור וועלען מעגען טראָגען קרוין. קרוין שעהנער תכשיט. האָלד.

איך: — וואָס קען אייך אייער באָבע טאָן? זי האָט אַ סך געלד, אָבער ווייניג דעה.

ער: — קען אַנרייצען פראַנצויז. שוועסטער־קינד אַלבערט עדוואַרד בעליעבט אין פאַריז. איבערהויפּט ביי קאָקאָטקעס. אַלע איהם האָלד. גיט געלד. קאָקאָטקעס גרויסע בעלי־דעות ביי מי־ניסטערס. מיניסטערס מורא פאַר זיי. אַלבערט עדוואַרד רייצען קאָקאָטקעס, קאָקאָטקעס רייצען מיניסטערס, מיניסטערס רייצען פראַנצויזען. אַלץ זיין באָבע'ס ארבייט. דערפאַר מורא.

איך: — בינו לבינו ווערט פון אייער סאָציאַליזמוס אַן אויס־געבלאָזענע איי.

ער: — טעות. אַלץ ביז אַ צייט. מוז וואַרטען. וועט פון מיר הערען. סאָציאַליזמוס נייטיג. אַנדערע צייטען. אַלע סאָ־ציאַליסטען. שוועד זיין לאַנג קייזער אָהן דעם. זייט געזונד. שרייבען פון בערלין. מוז כאַפּען צוג צו אייל־אָף־ווייט. באָבע אויפשטעהען, מיך ניט געפינען, מאַכען קולות. מורא פאַר באָ־בען. זייט געזונד. ווער דאָס? אייניקעל? זייט געזונד.

ער איז אוועק. אַז דאָס איז געווען דער דייטשער קייזער, קעניגין וויקטאָריאַ'ס אייניקעל, האָט איהר אַליין פערשטאַנען. איך האָב צוגעמאַכט די טיר, האָב מיך צוריק געלייגט שלאָפען און האָב געטרוימט פון אַ קייזערליך־סאָציאַליסטישע קאַזאַרמע.

אָט אַזוי ווערט מען אַמאָל געשטערט פון שלאָף דורך אַ גרוי־סען נאָמען. —

XXXVI.

נאַרעשקייט.

שלמה המלך האָט געמוזט זיין אַ גרויסער נאַרר, איידער ער איז געוואָרען אַ גרויסער חכם. אַ מענש, וואָס גאָט בעווייזט זיך צו איהם און גיט איהם די ברירה צו האָבען אַלץ אין דער וועלט און ער קלייבט זיך אויס פון אַלץ אין דער וועלט חכמה, — אַזאַ מענש מוז זיין זעהר דום.

קלוג צו זיין איז שוין דום גענוג, אָבער צו וועלען זיין קלוג — דאָס איז עפּעס גאָר מעשה־פערד! אויף דער עלטער האָט דאָס שלמה אַליין פערשטאַנען; ווען ער איז געוואָרען אַ קהלת, אַ זאָגער, אַ פּרעדיגער . . . (האַלט, דאָ פאַלט מיר עטוואָס איין. יעדער מענש, וואָס זינדיגט אַ סך אין זיינע יונגע יאָהרען, שיינט מיר צו ווערען אַ פּרעדיגער אויף דער עלטער. איצט ווייטער. לאָמיך אָנהויבען פון דאָס ניי. איך זאָג:) ווען ער, שלמה, איז געוואָרען אַ קהלת, אַ פּרעדיגער, האָט ער זיך אַליין אָרומגעזעהן, אַז יוסיף דעת יוסיף מכאוב, וואָס דער טייטש מאַכט אויף דערויף: וואָס מעהר מען ווייס, קריינקט אַלץ מעהר די האַרץ. אָבער דאָס איז שוין געוועזן צו שפּעט. וואָלט ער דעמזעלביגען שכל געהאַט בשעת דער אויבערשטער האָט איהם בעזוכט אין זיין יוגענד, דאַן וואָלט ער ניט געבעטען חכמה.

אונזערע אידען האָבען פון אויביג אָן געהאַט אַ ווערטעל: „וואָס העלפט די חכמה, ווען די נאַרעשקייט גילט!“ אָבער ווען אחינו בני ישראל זאָגען דאָס, טראַכטען זיי אָרום די נאַררען, וואָס זיי איז גוט. איך טראַכט אָרום די, וואָס זיי איז גוט, ווייל זיי זיינען נאַררען, און די נפקא־מינה איז אַ גרויסע. דער מענש, וואָס איז אַ נאַרר און איהם איז גוט, האָט ניט מיט וואָס זיך

איבערצונעהמען, מחמת עס זיינען דאָ קלוגע, וואָס זיי איז אויך גוט. דער אָבער וואָס איהם איז נור גוט, ווייל ער איז אַ נאַרר, וואָס איהם וואָלט אָהן זיינע נאַרעשקייט אפשר גאָר שלעכט געווען, איהם, פערשטעהט איהר, איז דאָ וואָס מקנא צו זיין. ער איז גליקליך!

אָה, נאַרעשקייט אין אַ מענשען איז אַ גרויסע מעלה און אזוי וואויל איז צו דעם, וועמען דער שומר פתאים האָט געבענשט דערמיט!

איך בין ביי זיך ניט גענאַרט. מענשען מעגען מיך רופען משוגענער פילאָזאָף, איך וויים, אַז איך בין אייגענטליך נור אַ קלאָרער נאַרר. לייהער בין איך ניט נאַרר גענוג, אום צו זיין גליקליך. איך בין ניט קיין פאָלקאָמענער נאַרר, איך בין ניט אַ שוטה, ווי מען בעדאַרף צו זיין. דערפון לייד איך, דאָס פערביטערט מיינע אַלטע יאָהרען.

איך קלער, איך טראַכט, איך דענק, איך וויל דאָס און יענס פערשטעהן, בעגרייפען. וואָלט איך געווען אַ ריכטיגער נאַרר, וואָלט איך דאָס אַלעס ניט געטאָן און מיר וואָלט געווען גוט.

למשל, איך עס אַ צוקער־זעמעלע. דאָס איז געשמאַק, איך דאַרף, נאָכ'ן יושר נאָך, דערפון הנאה האָבען. מיט אַמאָל קומט מיר אריין אין די געדאַנקען אַזאַ מין בערעכענונג. אַט — טראַכט איך — איז אַ צוקער־זעמעלע; אום איהר צו האָבען דאָ אויף מיין טיש, האָט וועלער עס איז געאַקערט און געבראָנעוועט די ערד, געזייט, געדאַגה'ט און געשניטען די ווייץ; אַנאַנדערער האָט עס געפיהרט צום מיל, אַ דריטער האָט עס געמאָלען, אַ פיערטער האָט עס געבראַכט אין שטאָדט, אַ פינפטער האָט עס געשלעפט צום בעקער, אַ זעקסטער האָט עס געבאַקען. איצט עס איך די זעמעלע, וועהרענד דער אַקערער, דער בראָנעווער, דער קאָרנשניידער, דער בעל־עגלה, דער מילנער, דער בייטלער, דער זאַק־טרעגער, דער קנעכט, דער בעקער, (זיי אַלע, איך מיין די ווירקליכע טוערס, ניט זייערע בעלי־בתים) עסען שוואַרץ־ברויט און אַמאָל דאָס אויך ניט. ווי קום איך צו עסען די זעמעלע?

וואָס האָב איך געטאָן דאָס צו פערדיענען? פון דעסטוועגען פיהל איך הונגער, און אוועקלעגענדיג די פילאָזאָפיע אָן א זייט, נעהם איך זיך צו דער אכילה. וואו איז די זעמעלע? איך זעה איהר ניט. אויף דער עלטער ווערען די אויגען שוואך, מסתמא... איך טו אָן די ספאקולען און קוק. ניטאָ. אין א ווינקעלע שטעהט מיין אייניקעל און קאָנטשעט זי עסען. אָנגעהויבען האָט ער, גלייך ווי איך האָב זיך פערטראכט. דאָס וואָלט ניט פאסירט, ווען איך וואָלט געווען א גאנצער נארר און ניט (ווי איך בין היינט) א האלבער נארר, אָדער ווי מיינער א בעקאנטער (א שרייבער) וואָלט געזאָגט: א ניט דערענטוויקעלטער נארר.

אָבער לאָמיר אפילו זאָגען, אז דער שייגעץ האָט די זעמעלע ניט אויפגעגעסען, מיינט איהר אז איך וואָלט פון איהר ריכטיג הנאה געהאט? ניין, איך וואָלט עסענדיג רק געקלערט ארום די שווארץ־ברויט־עסערס, די ווענינ־עסערס, די גאָר־נישט־עסערס און וואָלט געטראכט און געקלערט, ווארום די וועלט איז אזוי און ניט אנדערש, און וואָלט זיך געשטיקט מיט די זעמעלע און וואָלט איהר נאכהער ניט פערדאיט.

די גאנצע נאררען איז גוט, זיי מיינען אז אלץ איז אימער געווען, ווי עס איז, און אז אלץ מוז אזוי בלייבען, ווי עס איז. זיי זעהען, ווי מענשען דינען איינע ביי די אנדערע; זיי זעהען ווי אָרעמע לייט'ס קינדער ווערען געבאָרען אין נויט און וואקסען אין דלות, און לעבען אויף צרות און שטארבען פאר הונגער; זיי זעהען, ווי עס ווערען טאג־טעגליך גע'הרג'עט, פערמוטשעט, פערשווארצט די וואָס הארעווען און מאכען פאר די, וואָס שפילען זיך און עסען, — זיי, די גאנצע נאררען, זעהען דאָס און זיי הארט ניט, ווייל זיי מיינען, אז עס דארף דאָס אלץ אזוי זיין, אז דאָס מוז אלץ אזוי זיין, אז דאָס איז נאטירליך, געטליך און אייביג. אין זייער ליעבע דומהייט זיינען זיי גליקליך און, ווען זיי האָבען א צוקער־זעמעלע, עסען זיי, שמאקעווען זיך, פערדאיען און קלערען נור וועגען נאך איינע אויף שפעטער.

הייליגע דומהייט! איך בוק זיך פאר דיר! געבענטשט איז דיין נאָמען אויף אייביג און אייביג, אמן!

XXXVII.

קלאָר און דייטליך.

איך האָב געוואָלט זאָגען:

א פערדולטער אירלאַנדער איז אמאָל, רייטענדיג אויף א פערד איבער דער מדינה, אריינגעקראָכען אין א זומפּ און האָט בשום אופן ניט געקענט ארויסקריכען. דער זומפּ איז געווען זעהר טיעף און די בלאָטע זעהר ווייך און וואָס א מינוט לענגער, איז דער רייטער אריין אלץ טיעפער און טיעפער אין בלאָטע. צום גליק איז וועך עס איז פערבייגעפאָרען אויף די פעסטע לאַנד לעבען דעם זומפּ. זעהענדיג, אז א מענש שטעקט ביז׳ן דריטען קנעפּעל פון זיין וועסט אין דעם זומפּ, האָט ער צו איהם צוגעשריען, ער זאָל אָננעהמען זיין האַנד, אום איהם ארויסצושלעפען פון זיין אונגליקליכע לאַגע. דער פערדולטער, אָבער, האָט יענעם אָנגעקוקט וויא פעררירקט און האָט, האלב אין כעס געענטפערט:

„איך בעדאַרף ניט אייער הילף — איך האָב אונטער זיך איינעם פון די בעסטע פערד אין אירלאַנד.“

און ער איז געבליעבען אין זומפּ.

* * *

דאָס האָב איך געוואָלט זאָגען און נאָך עטוואָס דערצו. ווי איהר זעהט, האָב איך דעם „דאָס“ געזאָגט און דער „נאָך עטוואָס דערצו“ וועט וואהרשיינליך אויך קומען. פאָרלויפיג מוז איך זיך אָבער אויף א ווייל אָבשטעלען, ווייל איך מוז דייטליכער און קלערער און פערשטענדליכער דערצעהלען די זעלביגע מעשה מיט׳ן אירלאַנדער.

וואָס זאָגט איהר? די מעשה איז קלאָר גענוג? געווים. זי האָט זאָגאר געקענט זיין נאָך קירצער און האָבען מעהר טעם. איך האָב למשל געקענט זיך אזוי אויסדריקען:

„א פערדולטען אירלאַנדער האָט אמאָל איינער א פערבייפאָהרער געזעהן שטעקענדיג ביז'ן דריטען קנעפעל פון וועסט אין בלאָטע. „גיב א האנד, איך וועל דיר ארויסשלעפען פון זומפּ" — האָט ער צו איהם געזאָגט. — „איך בעדאַרף ניט אייער הילף — האָט יענער געענטפערט — איך האָב אונטער זיך א פערד, וואָס האָט ניט זיין גלייכען אין אירלאַנד."

דאָס איז קירצער און בעסער, ווייל דאָס וואָס איך האָב אין דעם ערשטען נוסח דערצעהלט, אז ער איז געריטען אויף א פערד און אז איינער איז צוגעפאָהרען און האָט איהם דערזעהן און האָט צו איהם געזאָגט א. ז. וו. — דאָס אלעם קומט אין דעם צווייטען נוסח אזוי, אז דער לעזער פערשטעהט דאָס, כאָטש דערצו זיינען גענוצט געוואָרען זעהר וועניג ווערטער. פון דעסטוועגען דאַרפט איהר, ליעבער לעזער, וויסען, אז וועהרענד איהר זייט א חכם און פערשטעהט פון א וואונק א וואָרט און פון א וואָרט אַן ענין, זיינען דאָ אַזעלכע לעזער (אזוי הער איך) וואָס זיי מוז מען די ווערטער גוט צוקאייען, פאַנאנדערקוואַטשען און אריינלעגען אין מויל. פון זייערטוועגען מוז מען זיך אזוי אויסדריקען:

א פערדולטער (דאָס הייסט א צוטראָגענער, האלב צומישטער) אירלאַנדער (א מענש פון אירלאַנד, א מדינה, וועלכע איז א אינזעל וואָס געהערט צו ענגלאַנד, אָדער ריכטיגער צו גרויסבריטאַניען, דאָס הייסט צו ענגלאַנד, שאָטלאַנד און ווייל צוזאַמען, אלזאָ, א מענש פון יענע מדינה) איז אמאָל (אמאָל, דאָס הייסט — ניט היינט) געריטען אויף א פערד (א פערד איז א בהמה אויף פיער פיס און פיס זיינען ניט הענד) און איז אריינגעקראָכען (מיט'ן פערד מיט אלעמען) אין א זומפּ (וואָס דאָס איז א טיעפע בלאָטע, אָפטמאָל א ליימענע בלאָטע) בשעת ער איז געפאָהרען (געפאָהרען רייטענדיג, נאַטירליך) איבער דער

מדינה (איבער'ן לאנד, איבער די קאנטרי, וואס דערמיט מיינט מען אין דער מדינה, מחמת אונטער דער מדינה פאהרט סאי ווי סאי קיינער ניט, ווייל די מתים, וועלכע געפינען זיך אונטער דער מדינה, זיי פאהרען ניט). און האט בשום־אופן ניט געקענט ארויסקריכען (וועלכעס בעדייט, אז ער האט אויף קיין פאל ניט געקענט ארויסקריכען; וואס דאס לעגען מיר צו פאר יענע לעזער, וועלכע פערשטעהען ניט קיין לשון־קודש און ווייסען ניט דעם טייטש פון די ווערטער בשום אופן.)

כסדר אזוי: א פערדולטער אירלאנדער איז אמאל געריטען אויף א פערד און איז אריינגעקראכען אין א זומפ, בשעת ער איז געפאהרען איבער דער מדינה, און האט בשום־אופן ניט געקענט ארויסקריכען. — פערשטעהען אלע? אלע! די קריטיקער אויך? אויך! נו, לאמיר דערצעהלען ווייטער:

דער זומפ (דאס הייסט, דיא בלאטע) איז געווען (פיעלייכט, דאס הייסט, אפשר, איז זי נאך היינט אויך) טיעף און די בלאטע (דאס הייסט, דער זומפ) איז געווען זעהר ווייך (וואס דערמיט מיינט מען, אז זי איז ניט געווען הארט, ווייל הארט איז דער היפך, דאס הייסט, דער נעגענטהייל פון ווייך) און וואס א מינוט לענגער (אלע ווייסען, דאכט זיך, וואס א מינוט איז — 60 סע־קונדען, רגעים; וועניגסטענס זיינען אזוי אלע מענשליכע מינוטען, ווייל דעם אויבערשטענס א מינוט איז 365 טויזענד מאל אזוי פיעל, ווי ביי אונז, מחמת זיינער א טאג איז אונזערע טויזענד יאהר, — אלזא, וואס א מינוט לענגער) איז ער (דער פערדולטער אירלאנדער) אריין (דאס הייסט, אריינגעקראכען) אלץ טיעפער און טיעפער אין בלאטע אריין, אדער ווי מען זאגט אין זעזמער: אריינעט.

איבערגעחזר'ט: — דער זומפ איז געווען טיעף און די בלאטע איז געווען זעהר ווייך און וואס א מינוט לענגער, איז ער אריינגעקראכען אלץ טיעפער און טיעפער אין בלאטע אריין (נוסח זעזמער: אריינעט). — פערשטעהען איצט אלע? אלע! דאקטאר אדלער אויך? אויך! דו, מיין אייניקעל, אויך? פטור, נו! גוט, איצט געהען מיר ווייטער.

געהען מיר? ניין, ברודער. איהר מעגט זיך געהן אליין, איך האָב מעהר קיין כוח ניט. שרייבען קלאָר און דייטליך און פערשטענדליך מעג זיין גוט פאר געוויסע לעזער, אָבער דאָס קען א שרייבער אריינברייגגען פאר דער צייט אין ד׳רערד אריין. איך וויים (אָח, איך ווייס דאָס גאַנץ גוט!!), אז געוויסע לעזער (און דאָס זיינען געוואוינליך די שפּראַך־קריטיקער, די איבערגעשפּיצטע) פערשטעהען ניט, וואָס איינער סיידען דער איינער איז איינער פון זיי אליין שרייבט, אוואו ער טייטשט ניט אוים יעדעס וואָרט און חזר׳ט עס ניט איבער ווענינסטענס צעהן מאָל (כנגד די עשר מכות פון מצרים — משמעות), אָבער, ליעבע לעזער, מיינע עטליכע יאָהר לעבען זיינען מיר טייער און איך זעה ניט איין ווארום איך זאָל מיך מוסר־נפש זיין פון זייערטוועגען, ניט ווארום איך זאָל מאכען א יקרות אויף האלבע לבנות (—). פער׳דאגה׳נען אָרגעלבראַנד דעם שריפט־גיעסער פון ווארשא בין איך גאָר ניט מחויב.

פון דעסטוועגען וועל איך אייך דערצעהלען דיא מעשה מיט׳ן אירלענדער נאָך אמאָל, ווען אויך אין קורצען, ווייל די מעשה האָט אין זיך א טיעפען מוסר־השכל. אָבער ניט היינט. היינט בין איך נאָך א האָאר געבליבען שטעקען טיעפער אין זומפּ, ווי דער פערדולטער אירלאַנדער אליין.

XXXVIII.

פעדדי און ישראליק.

לאָמיר אָנהויבען פון דאָס נייי:

א פערדרולטען אירלענדער האָט אמאָל איינער געזעהן שטע־קענדיג אין א בלאָטע ביז'ן דריטען קנעפיל פון ועסט.

„גיב א האנד — האָט ער צום פערזונקענעם געזאָגט — איך וועל דיר ארויסשלעפען פון זומפ."

„איך בעדארף ניט אייער הילף — האָט דער מאן מיט גרויס כעס געענטפערט — איך האָב אונטער זיך איינעם פון דיא בעסטע פערד פון גאנץ אירלאנד."

אָרעמער נארר! ער האָט פערגעסען אז דער פערד איז פער־זונקען אין בלאָטע נאָך מיט א קלאפטער טיעפער פון איהם אליין, און ער איז געבליעבען אין זומפ.

* * *

דאָס איז די מעשה, דאכט זיך סקלאדנע דערצעהלט, הא? איצט לאָמיר רעדען ארום אנאנדער זאך.

אין דיא זעלביגע מדינה, נעמליך אין אירלאנד, איז דער עולם זיך מכין אויף א הונגער־יאָהר. ארום העם איז שוין פיעל גערעדט און פיעל געשריבען געוואָרען. אייגענטליך האָב איך זיך ערינערט אָן דיא מעשה מיט'ן פערדרולטען טאקע דורך דעם, וואָס איך האָב אין דיא לעצטע צייט געהערט און געזעהן. דער פויער זעהט מיט זיינע אויגען, אז עס ווערט וואָס פון טאָג רק פינסטערער און ביטערער. עס קומט איצט צו איהם א מענש און זאָגט:

„פעדדי דיא ערד איז דיינע און דיא פרוכט פון דיא ערד איז דיינע. איך זעה דיך פון יאָהרען זינקענדיג און זינקענדיג אלץ

טיעפער און טיעפער אין דלות און אין נויטה. הערצו, פעדרי, איך בין א פאבריק־ארבייטער; איך טראג נאך דעם קאפיטאליס־טישען יאך אויף דיא שולטערן, אבער איך האב מיך בעפרייט פון זיין לעהרע, פון זיין אמונה, בקיצור, איך בין ארויסגעקראכען פון זיין זומפ, וואו איך בין געוועז פיעלייכט אזוי טיעף פער־זונקען, ווי דו אין דעם לענדלארד׳ס בלאטע. נאך האב איך ניט קיין שטיוועל אויף דיא פיס, אבער שטעהן שטעה איך גראד און געה בקומה־זקופה, פעדרי, גיב מיר דיין האנד, איך וועל דיך ארויסשלעפען, און דאן וועלען מיר געהן צוזאמען, און מיר וועלען בעפרייען דיא וועלט פון לענדלארדס און פון געלד־לארדס און דער גרינער אינזעל וועט ניט מעהר מורא האבען פאר פערפוילטע בולבעס, ווייל דיא וועלט איז גרויס און, ווען אלע מענשען זיינען ברידער, הונגערען ניט מעהר איינצעלנע פעלקער. די האנד אהער! שנעלל! א ניט פערזינקסטו אין גאנצען!

„איך בעדארף ניט דיין הילף — שרייט דער פויער מיט כעס — איך זיץ אויף דעם בעסטען פערד פון פארנעלל׳ס סטא־דאלע. גלעדסטאן האט איהם געלויבט און הער פאבסט האט איהם געבענשט און ער וועט מיך ארויסטראגען!“

און ער פערגעסט דער נארר, אז זיין פערד איז נאך טיעפער אין זומפ, ווי ער אליין. . . און בלייבט שטעקען, וואו ער איז.—

* * *

לאמיר אוועקווארפען די אירלענדער. דיא צייטונגען שריי־בען, (און זייערע בייזע בשורות זיינען געוואוינליך אמת) אז פאניע האט זיך שטארק פארנאנדערגעראזאושעט. ווען איך זאג פאניע, מיין איך ניקאלאי׳ס ליעבען אייניקעל. ער דריקט דעם אידען וואס א טאג מעהר, אלץ ערגער, אלץ אונבארמהערציגער. אבער איז דעם אידען אליין אין רוסלאנד שלעכט? ניין. האט מען דעם אידען אליין דארטען פיינט? ניין. ווארום? ווייל ער האט געלד. ער? ווער איז ער? ער טראגט צוהייערליי נעמען און צווייערליי געשטאלטען: צום מקנא זיין, צום האסען ער־

שיינט ער אלס העדר מיליאָנער איזראיל איסאַאַקאָוויטש אבראַ־מאָוו, צום פערפאָלגען אָבער און צום שלאָגען איז ער דער אָרי־מאַן, דער בעל־מלאכה, דער זאַק־טרעגער — ישראַל׳קע זשיד, און טאַקע ניט אין רוסלאַנד אליין; נור אומעטום. מען איז אומעטום מקנא דעם העררן אבראַמאָוו, אומעטום פערפאָלגט מען ישראַל׳קען.

איצט קומט צו איהם אַ מאַן און זאָגט :

ישראַל׳יק ברודער, דיין לאַגע איז אַ שרעקליכע. דו האָסט דאָפּעלטע ליידען, אלס ארבייטער און אַלס איד׳ל. אלס ארבייטער ווערסטו פערמוטשעט, און אַלס איד׳ל ביזטו פערהאַסט. איז־ראַיל איסאַאַקאָוויטש האָט געזינדיגט און דו ווערסט בעשטראָפט, ער ווערט רייך און דו ליידסט דערפון; ער בענוטצט צום האַבעווען זיין שווינדעל־מוח, און קריעגען קלעפּ קריעגט דיין בוקעל, ישראַל׳יק. יא, ברודער! ווען יענער עסט זיך איבער, טהוט דיר וועה די בויך, און דיינע צעהנער ווערען האַיליג, ווייל ער שטאָפּט אָן זיין מויל מיט זיסקייטען. ניט נור דוא ארבעסט, אום אַז ער זאָל אַלץ האָבען, דו ארבעסט, ברו־דער׳ל, אום אז ער זאָל אַלץ האָבען און אַז מען זאָל נאָך דיר אליין דערפאַר שלאָגען. פערשטעהסטו דאָס אליין ניט? און דאָך זעה איך דיך, זינקענדיג טיעפער און טיעפער אין דעם נאַציאָנאַלען זומפּ, אין דיא היילינע ארץ־ישראל בלאָטע און דו מערקסט ניט, אַז דו קענסט אין גיכען זיין איבער די אויערן אין קויט, ישראַל׳יק גיב מיר דיין האַנד!

איך בין דיין ברודער, ווייל איך געהער צו דיין ראַסע;

איך בין דיין ברודער, ווייל איך בין דיין ליידענס־גענאָסע;

איך בין דיין ברודער, ווייל איך בין אַ ברודער צו אַלע מענשען פון אַלע ראַסען, ישראַל׳יק!

הערצו! עס קומט אַ נייע צייט. די מענשען האַלטען ביין ווערען ווירקליך פעראייניגטע פאַמיליען; די פאַמיליען פעראיי־ניגען זיך אין ווירקליכע פעלקער; די פעלקער גיבען זיך דיא הענד און זיי ווערען אַ פעראייניגטע מענשהייט. מען הויבט אָן צו

פערשטעהען, אז דער גרונד פון אלע קנאות־שנאה צווישען מענ־שען, פאמיליען און פעלקער איז דאס געלד און דיא ארבייטער פון אלע לענדער נעהמען זיך אבצושאפען דאס, וואס מען רופט איי־גענטהום.

ישראליק, גיב מיר דיין האנד, איך וועל דיר ארויסשלעפען פון דיעזען זומפ, ווייל דו וועסט אין איהם דערשטיקט ווערען.

„איך בעדארף ניט דיין הילף" — זאגט דער פערדולטער איד'ל — „איך זיץ אויף א פערד, וועלכער איז גרויס און שטארק, א פערד, וואס קיין אראבער האט אזעלכען ניט, און מיין פערד הייסט פאלעסטיניזמוס און ער וועט מיך ארויסטראגען.

— אבער, זאגט דער מאן צו איהם, דיין פערד ליעגט נאך מיט א קלאפטער טיעפער אין שמוץ, ווי דו אליין. דיין פערד איז אויסערדעם א גלגול פון יענעם אכטצעהן־הונדערט־יאהריגען אייזעל, וועלכער בריינגט רק משיח'ן, דיין ערלעזער, און משיח איז פון דעסטוועגען רק ניטא און ניטא. דיין געבילדעטער פערד איז ניט בעסער, ווי דיין עלטער־זיידענס פרומער אייזעל, און ווי יענער האט ניט געבראכט דעם גואל, אזוי וועט דיעזער ניט בריינגען די גאולה. גיב מיר די האנד, ישראל'יק! ארויס פון זומפ!

ער הערט ניט און בלייבט אין זומפ, אבער בלייבען טאר ער דארטען ניט, אזוי ווי פעדדי טאר דארטען ניט בלייבען.

מען מוז זיי ארויסשלעפען איבער געוואלד, — זיי און אלע אונגליקליכע, וועלכע האבען חוץ די ארבייטער־ליידען, ספעציעלע ראסען־ליידען.

XXXIX.

ג ע ל ד.

פאר געלד קען מען קריגען א סך זאכען: אן ארעמאן קען קריגען פאר געלד א טאסע ווארעמע, מוטנע, האלב־פערזיסטע וואסער אין פילאנטראפישע קאפיינעס; פאר געלד קען א אידישער מייסטער קריגען א גאנץ יאהר הענד און שמחת־תורה א פסוק פון אתה־הראית; פאר געלד קען א רייכער ענגלענדער קריגען א שטאט אין פארלאמענט און א מוח, וואס זאל פאר איהם אויס־קלערען א ספיטש; פאר געלד קען דער טיראן פון רוסלאנד קריגען א פערטהיידיגער פאר זיין גרענדע־פיהרען און א בעוואונ־דערער פאר'ן קנוט; פאר געלד קען ביסמארק קריגען אן אלטען רעוואלוציאנער פון 1848, וואס זאל שרייבען א לויב־נעדיכט אויף זיין הונד און א לאנגען ארטיקעל איבער זיין לאנגע פיפקע; פאר געלד קען דער פאלעסטיניזמוס קריגען ענטהוזיאסטען און די פעראייניגטע פאטריאטען א סעקרעטער; פאר געלד קען אן ענג־לישער ראבינער קריגען א מלמד, וואס זאל איהם לערנען עברי, און ער קען דארין קומען אזוי ווייט, אז ער זאל זאגען וחלקלקות און ניט דערווארגען ווערען; פאר געלד קען א רייכער עם־הארץ קריגען א ווינקעלע אין די גרעסטע צייטונג, וואו מען לאזט איהם בעווייזען שווארץ אויף ווייס, אז ער איז א „גאט־פערדאמטער־נארר"; פאר געלד קען א רייכע פרוי קריגען א פרומאק, וואס זאל פסק'ענען, אז כאטש דער קאסטיום פון א באלעט־טענצערין איז טריף איז דעננאך די רייכע פרוי'ס באלל־קלייד — רי קלייד, וואס איז אהן ארבעל, אהן א קראגען, חוץ וואס עס פעהלט אין איהר דריי־פערטעל ארשין שטאף ביי'ן ברוסט — כשר; פאר געלד קען א רייכער עפעל־קרעמער ווערען א לארד־מייער אין לאנ־

דאַן, פּסק'ענען שאלות אין גילדהאָלל אלס ריכטער, און קען געבען מענשען פיער וואָכען „האַרד לייבאָר", זייענדיג אַ מבין אויף אייפּס; פאַר געלד קען אַ מערדער קריעגען אַן אַדוואָקאַט און דיא מענשליכע געזעלשאַפט אַ מערדער, וואָס זאָל נאָכהער ערמאָרדען דעם מערדער; פאַר געלד קען מען קריעגען אַ ביסעלע כינין און צוויי קוואַטירלאַך ריינע וואַסער פון יעדען ענגלישען אַפּטייקער אלס מיטעל צו אַלע חלאים רעים ונאמנים, פון אַ קאַטער ביז אַ לונגען פעהלער; פאַר געלד קען אַ רייכער זון קריעגען פון אַ מגיד אַ פייערדיגען הספד אויף אַ טאַטען, וועלכער, האָט פון די גאַנצע אידישקייט נור אָבגעהיט די דריי מצוות: — גוט עסען ערב יום־כפור, ניט לעגען קיין תפלין תשעה־באב אין דער פריה, און ניט לייענען קריאת־שמע די ערשטע נאַכט פון פסח; פאַר געלד קענען די סוועטערס קריעגען אַ דרשן, וואָס זאָל בעקעמפען די סאָציאַליסטען, וועלכע זאָגען, אַז „הענד" זיינען געמאַכט געוואָרען אִי צום אַרבייטען, אִי צום קלאַפּען, ווען מען דאַרף; פאַר געלד קענען די ענגלישע אידען האָבען צייטונגען, וועלכע בעווייזען אַז פערקויפען איבערגעניצעוועטע קליידער, פּראָצענט נעהמען, בער־זענשווינדעל און געהן אין שול — זיינען דער אידעאַל פון'ם יודענטהום; פאַר געלד קען דער קאַפּיטאַליזמוס קריעגען וואַסער־דיגע פילאָזאָפען, וועלכע זאָלען ערקלערען דעם פאָלק, אַז ניט שכרות קומט פון נויט, זאָנדערן נויט פון שכרות; פאַר געלד קען די אַלטע פיהרערקע פון ענגלאַנד קריעגען שרייבערס, וועלכע זאָלען בעווייזען, אַז אַ פרוי, וואָס טראָגט אויפ'ן קאָפּ אַ קרוין, אַנשטאָט אַ ציפּיק, איז אַ תכשיט פאַר אַ מדינה, — אַ תכשיט, וואָס איז ווערטה אַ מיליאָן אַ יאָהר, ווען ניט מעהר; פאַר געלד קען אַ מענש אָהן איין איינציגען געדאַנקען אין קאָפּ, אָהן אַ צונג אין מויל, קריעגען אויפמערקזאַמע צוהערערס פאַר זיינע רייד און לאָבערס פאַר זיינע טעמפּע, פלאַכע וויצען; פאַר געלד קען אַ נפש, ווי פּאָליאַקאָוו אין רוסלאַנד, קריעגען געלעהרטע, וואָס זאָלען ברייננגען ראיות אותות ומופתים, אַז ער איז אַ מענש; פאַר געלד קען יעדערער קריעגען פעדערן, טינט, פּאַפּיער, אום צו

שרייבען אלץ, וואָס זיין הארץ געלוסט, און קען דאָן קריעגען צ דרוקער, וואָס זאָל דאָס אלץ אָבדרוקען, און זאָגאר לעזער, וואָס זאָלען דאָס לעזען; פאַר געלד קען זיך יעדער לומפּ פערשאַפען דעם טיטעל פילאַנטראָפּ, הגם דאָס וואָרט פילאַנטראָפּ קומט ארויס פון די צוויי גריכישע ווערטער — פהילאָס (ליעבענד) און אַנטראָפּאָס (מענש) און ער איז ניט דאָס און ניט יענעס; פאַר געלד קען זיך א מענש פערשאַפען א ווערטערבוך, אום צו וויסען פון וואַנען פילאַנטראָפּ קומט ארויס, אָבגלייך ער (דער מענש) האָט אויף זיין לעבען ניט געלערנט קיין גריכיש, ווי איך, למשל; פאַר געלד קען יעדער טיראַן קריעגען שפּיאָנען און שפּיר הינד אום צו פערפאָלגען די מענשען, וועלכע שטעהען אויף געגען איהם און געגען זיין בייזע מאַכט; פאַר געלד קען אַ רייכער ענגלענדער קריעגען דעם טיטעל באַראָנעט און דערמיט פאַר זיין זון א כלה מיט צעהנדליגע טויזענד פונטען נדן, מיט וועלכע ער האָט חתונה אום צו לעבען מיט אנדערע פרויען, אלמנות, גרושות, אָדער געוואוינליכע ווייבער; פאַר געלד קען א מיסיאָנער קריעגען שאַרלאַטאַנעס, וועלכע לאָזען זיך בעשפּריצען מיט וואַסער און וועלכע ברענגען געוואוינליך דעם זעלענפאַנגער מעהר געלד, וויעפיעל ער האָט אויסגעגעבען; פאַר געלד קענען די פאָרשטעהער פון יעדע געמיינדע קריעגען לעהרערס פאַר די ארבייטער׳ס קינדער, וועלכע זאָלען זיי געבען וועלטגע־שיכטע, געפּרעגעלט אין זיסען און אין זויערן, וועלטגעשיכטע איינ־געמאַכט אין רעליגיעזע האָניג, וואָס דערפון ווערען די קינדער גוטע שקלאַפען פאַר די פאָרשטעהער, כל זמן זיי קענען ארבייטען, און דאַן געדולדיגע טורמעניקעס אין וואָרקהויז, ווען זיי ווערען אַלט; פאַר געלד קען דעם רייכען מאַן׳ס ווייב האָבען תכשיטין, וועלכע זי קען טראָגען, פערזעצען (אין א נויט) און בענוצען אום צו שטע־כען דערמיט די שכנ׳טעס אויגען; פאַר געלד קען מען אין אמעריקא, צייטענווייז אפילו אין ענגלאַנד, קריעגען שטימען, ווען מען וויל ווערען א פיהרער אין דער מדינה, אום צו קענען אויף דעם אופן פיהרען א סך מענשען פאַר׳ן נאָז; פאַר געלד קען מען מאַכען קינדער פאַר אָפיצירען, וועלכע מאָרדען קורץ און שאַרף, פאַר דאָק־

טוירים וועלכע מאָרדען זיכער, אָבער לאַנגזאַם, און פאַר אַפּטיי־
קערס, וועלכע מאָרדען ווי עס מאַכט זיך; פאַר געלד קען מען קריע־
גען אלערליי שיטערע געדיכטע און געדיכטע ליטעראַרישע בלאַטע,
געבונדען, פערגולט און געטיטעלט, ווי די דיכטער און די שרייבער
פון זיי זיינען אליין; פאַר געלד קען מען זיך איינקויפען אין פער־
שיעדענע חברות און דערפון האָבען קרחת מיט א ביסעלע כבוד;
פאַר געלד קען מען זיך אויסקויפען פון פליגען, קאַמאַרעס און שנאָ־
רערס אין צילינדערהיט; פאַר געלד קען מען קריעגען א בילעט
אויף א גוטע פאָרשטעלונג אין א לאָנדאָנער אידישען טהעאַטער,
אהין געהען, ווען מען איז פערקילט, דאָרטען ג׳ט שוויצען און
דאַן ענטוועדער געהיילט ווערען, אָדער קראַנק ווערען אויף אַן
אופן; פאַר געלד קען מען זעהן צווישען די וואַקס־פיגורען ביי
מעדעם טיוסאַד אַלע קעניגע, פירסטען און גענעראַלען און פאַר
איין עקסטראַ סיקספּענס פיעלע פון די געוואוינליכע מערדערס.

בקיצור, אַלץ קען מען האָבען, קריעגען, זעהן און געניסען
פאַר געלד, חוץ איין זאַך און ארום די איין זאַך וועלען מיר
רעדען אַנאַנדערס מאָל.

אָה!!! איך בין מיעד געוואָרען שרייבענדיג. אַלט, ברידער־
לעך, אַלט!

XL.

וואָס מען קען ניט קריגען פאר געלד.

אָה יאָ ! פאר געלד קען מען קריגען אַ סך פערשיעדענע זאכען. איך זאָג ניט : אַ סך גוטע זאכען, מחמת ניט אַלע האָבען דעמזעלביגען בעגריף וועגען גוטסקייט. דאָס, וואָס איינער רופט גוט, איז ביי דעם אנדערן גאָר נישט, ביי אַ דריטען נאָך ערגער ווי גאָר־נישט, נעמליך שלעכט. למשל, אַ גוטע פּאָאר ספּאָקולען וואָלט ביי מיר געהייסען אַ גוטע זאַך, ביי מיין אייני־קעל גאָר־נישט, ביי מיין קאַץ זאָגאר אַ דומהיים. ווערהענד איהר — די קאַץ — וואָלטען ספּאָקולען שטערען צו דער ראיה, וואָל־טען זיי מיין אייניקעל ניט נוצען, דאגעגען וואָלט איך זיך ניט געקענט אָבדאנקען ווען איהר, ליעבע לעזער, וואָלט מיר ווער עס איז ארייַנגעשיקט אַ מתנה אַ פּאָאר גוט געשליפענע ספּאָ־קולען, (איך טראָג נומער 24) אין זילבערנע אַלאָבליעטשקעס, ווען איהר האָט ניט קיין געלד אויף גילדערנע, וואָס דאָס וואָלט מיר נאָך אנגענעהמער געווען. עס טרעפט זיך צייטענווייז, אַז מען זעהט וואָכענלאַנג ניט אַ גראָשען אין די אויגען און, ווען ביי אַ מענשען ווערט די ראיה אַזוי שוואַך (ניט פאר קיין בעל־מגיה גערעכט ! — בעל־מגיה, איהר פערשטעהט, צו וואָס איך דער־מאָן אייך דאָ, האַ ? — אַלזאָ) ווען מען האַלט אויף אַזאַ מדרגה, קען מען ארייַנגעהן צום ליעבען פעטער און זיך זעהן מיט׳ן גראָשען.

נעהמט, למשל, ווייעדער סאָציאַליזמוס. איך מיין ניט : נעהמט סאָציאַליזמוס, ווייל מיט גוטען וועט מען אייך דאָס ניט געבען. ארום דעם רעד איך איצטער ניט, אָבגלייך איך מיין דאָס אפשר יאָ. איך זאָג נור נעהמט, אַלס אַ ביישפּיעל, סאָ־

ציאַליזמוס. ביי מיר און ביי איך, למשל, קומט דאָס אויס א גאַנץ גוטע זאַך. און פאַר וואָס טאַקע ניט ? אָט האָבען מיר אַ פריִע, זאַטע, געבילדעטע, ברידערליכע געזעלשאַפט, וואו יעדער אַרבעט, ווי וויִט ער קען, און האָט ווי פיעל ער בעדאַרף; וואו קיינער האָרעוועט ניט צו פיעל, ווייל אַרבייטען — אַר־בייטען אַלע, און וואו קיינער האָט ניט צו ווענִיג, ווייל עס איז דאָ גענוג פאַר אַלעמען; וואו יעדערער טוט און ווירקט פאַר'ן כלל, וועהרענד אַלע זאָרגען פאַר יעדען; וואו מען בעטעלט ניט און מען גנב'עט ניט און מען גזל'ט ניט און מען שווינדעלט ניט; וואו צבוע'צטווא האָט ניט קיין צוועק, און בעטרוג האָט ניט קיין זין, און ליגענס ברענגען ניט קיין נוצען; וואו עס איז ניטאָ קיין פערוועסערטע מילך, ניט קיין סאַלאָוואַטע פוטער, ניט קיין געפעלשטע וועלטגעשיכטע און ניט קיין טורמעס פאַר יונגע קינדער, וועלכע מען רופט היינט שולען; וואו דער מאַן הערשט ניט איבער די ווייב, און די ווייב וואָיעוועט ניט איבער אַ דינסט־מיידעל, און די דיענסט־מיידעל איז זיך ניט נוקם אָן די קינדער און די קינדער וואַקסען ניט אויף, אום אַמאָל אַליין צו הערשען; וואו יעדער אַרבייטער איז אַ מענש, ווייל יעדער מענש איז אַן אַרבייטער, און וואו די האַלב־אונטעריאָכטע, האַלב־איבערהויבענע, די האַלב־פעראַכטעטע און האַלב קאָמפּלימענטירטע פרוי ווערט ענדליך אַ מענש מיט אַלעמען צוגלייך; וואו דער איד האָט ניט מעהר פיינט דעם קריסט ווייל דער קריסט איז קיין קריסט ניט מעהר, ווייל ער פערפאַלגט קיינעם ניט מעהר אין דעם נאָמען פון דעם גאָט דער ליעבע, און וואו דער איד, וויִע־דער, ווערט ניט מעהר בעניידעט, ווייל ער לעבט איצט פון אַרבייט און ניט פון פּראָצענט; וואו עס איז ניטאָ קיין שלי און קיין שלך, קיין הערר און קיין קנעכט, קיין פיהרער און קיין פערפיהרטער, קיין בלוטזויגער און קיין בלוטפערגיסער; וואו — גענוג! ווער וויִס, וואו איך וועל נאָך פערקריכען!

אָט, זאָג איך נור, נעהמט אַזאַ זאַך ווי סאָציאַליזמוס. דאַכט זיך גוט, ניין? דאָס איז אָבער זעהר אַ גלייכגילטיגע זאַך פאַר

פיעלע פון מיינע ברידער — פילאזאפען און א דארן אין אויג פאר אלע האבונעס. איך וואלט נאך געקענט זאגען, אז דאס (דער סאציאליזמוס) איז אויסערדעם א גוטער געגענשטאנד פאר גע־וויסע סאציאליסטען, צוליעב וואס זיך צו קריגען, צו בעשימ־פפען, זיך צו רייסען די נעזער — איך וואלט דאס געקענט זא־גען, נאר איך זאג דאס ניט, פון א סך טעמים וועגען . . . (ר' זעצער, פערגעסט ניט ארייצושטעלען אט די עטליכע פינטעלעך, מחמת זיי זיינען זעהר וויכטיג!) נחזור לענייננו: דער סאציא־ליזמוס, אלזא, וועלכער איז פאר מיר און פאר אייך א גוטע זאך, רופען ניט אלע מענשען (?) גוט, און דערפון קומט ארויס, וואס איך זאג — נור לאמיך אנהייבען פון דאס ניי:

ווען איך זאג אז פאר געלד קען מען קריעגען א סך זאכען, מיין איך דערמיט ניט גוטע זאכען. נאך אלע מעשות איז למשל בויכוועהטאג גאר קיין גוטע זאך ניט, דאס וועלען אייך זאגען אלע, חוץ אפשר דאקטוירים, און איך האב היינט, טאקע אין דעם אויגענבליק, ווען איך שרייב, לייבשמערצען, וואס איך האב פאר זיי בעצאהלט אין א קוכשאפ בשר'ע פינף פענניעס מיט א האלבס. דאס אלזא האב איך געקראגען פאר געלד.

* * *

איהר ווילט אבער וויסען, וואס מען קריעגט פאר געלד ניט. גוט, איך וועל אייך זאגען.

איהר קענט פאר געלד ניט קריעגען קיין ליעבע. אזוי ווי איהר ווייסט, אז איך בין אן אלטער מאן, וועט איהר מיך ניט חושד זיין, אז איך רעד דא ארום פרויען־ליעבע, הגם ארום דעם וואלט אויך געלוינט צו זאגען עטליכע ווערטער. איך רעד היער ארום אנאנדער סארט ליעבע, ארום די ליעבע פון איין מענשען צום אנדערן און פון א סך מענשען צו איינעם.

די ליעבע פון אייערע מיטמענשען קענט איהר ניט קויפען פאר געלד, איהר קענט איהר איבערהויפט ניט קויפען. איהר קענט פאר זיי ארבייטען, רעדען, שרייבען און טאן, און קענט

זיך דערמיט ערווערבען זייער אכטונג, זייער דאנקבארקייט. אבער ווען איהר ווילט פון זיי ליעבע, מוזט איהר מעהר טאן ווי דאס אלעס : איהר מוזט זיי ליעבען. דער פרייז פון זייער ליעבע צו אייך קען נור זיין אייער ליעבע צו זיי ; ביליגער קענט איהר דאס ניט קויפען.

ווען איהר ארבעט פאר אייערע מיטמענשען, ווען איהר רעדט און איהר שרייבט און איהר טוט און איהר זוכט דערביי ניט אכטונג, ניט בעלוינונג, ניט דאנקבארקייט, זאנדערן ליעבע — דאן פאלגט מיר און ווייזט ארוים וואהרע ליעבע פון אייער זייט צו זיי.

מערקט מיינע רייד, יונגע לייט ! דאס וועט אייך צוניץ קומען און געדענקט אויסערדעם, אז קינדער, פרויען און פעל־קער קען מען נאררען אין פיעל פרטים, אבער ניט אין ליעבע : זיי פערשטעהען אויפ'ן ערשטען בליק, צו מען ליעבט זיי צו ניט.

געדענקט, וואס איך זאג אייך.

XLI.

רעפאַרמירטע נעזער.

מיין אייניקעל איז היינט געקומען פון שול מיט א וויכטיגע שטיקעל נייעס. ווי זיינער א חבר האט איהם געזאָגט, האָט יענעמס א פריינד געהערט, אז זיין פאָטער האט געלעזען אין א צייטונג, אז אין אמעריקא האט זיך געפונען א מענש, א חכם, וועלכער זאָגט, אז ער קען איבערמאַכען נעזער. א וואונדער־באַרע מדינה, אמעריקא! זי, די מוזשינקע פון דער וועלט, (ניט רעכענענדיג די „בייבי" אויסטראַליע) ווערט וואָס פון טאָג קליי־נער, ווי פרוי אייראָפּא — איהר מאַמע, ווי פרוי אזיא — איהר באָבע, און וואקסט ווי אויף הייוון. זי טראַכט אויס יעדען ליעבען טאָג אנאַנדער שטיקעל נייעס! א גערעטעניעס, ווי איהר זעהט מיך א אידען!

איין טאָג האָט זי זיך געכאַפּט, אז דעם מענשען'ס אויערען טויגען ניט. „לאַנגע אויערן — האָט זי געזאָגט — זיינען דאָ פיעל, אָבער פון וויטען קענען זיי ניט הערען. זי האָט זיך גענומען צו דער ארבייט און האָט אויסגעטראַכט א טעלעפאָן. דערמיט איז זי נאָך אָבער ניט צופריעדען געוועזן. „דער מענש — האָט זי געזאָגט — האָט אפילו זעהר א לאַנגען צונג, צייטענ־ווייז, און זעהר א גרויסען מויל, אָבער דאָס, וואָס ער רעדט, הערט זיך נור בשעת ער רעדט און ניט מעהר." זי האָט זיך ווייעדער גענומען צו דער ארבייט און עס איז געוואָרען א פאָ־נאָגראַף.

היינט נעהמט זי זיך צו די נעזער.

* * *

ווי מיין אייניקעל זאָגט, איז דער פּלאַן ניט צו מאַכען, אז נעזער זאָלען קענען בעסער דערשמעקען (אין דעם פּרט דאַרף יענקי־

גנב קיין בעסערן נאָז ניט, ווי ער האָט), זאָנדערן אז נעזער זאָ־לען האָבען מעהר חן. דער נאָז־רעפאָרמער זאָגט, אז ער קען מאַכען פלאַציגע נעזער בולט און צו־אַרויסגעשטאַרצטע—פלאַכער; אז ער קען לאַנגע נעזער מאַכען קורץ און קורצע לענגליך; אז ער קען מאַכען שפּיציגע נעזער פערדרונדעט און נעזער, וועלכע זע־העו אויס ווי געשאָבענע בולבעס, אביסעל צוגעשפּיצט; אז ער קען מאַכען ברייטע נעזער שמעלער און שמאָלע — ברייטלעך; אז ער קען מאַכען חלב־בלייכע נעזער רויטליך און רויטע נעזער בלאַ־סער. בקיצור, ער קען מאַכען פון אייער נאָז, וואָס איהר ווילט אליין, אזא מין מכשף איז ער אייך.

* * *

איך ווייס ניט, צו איהר האָט געהערט פון קלעאָפּאַטרע'ס נאָז און פון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטענס נאָז און פון פיעלע אַנדערע בעריהמטע היסטאָרישע נעזער, אָבער איך האָב אין דעם אויגענ־בליק אַרום זיי געטראַכט. נאַפּאָלעאָן, למשל, האָט אימער גע־קליבען מענשען מיט גרויסע, לאַנגע נעזער פאַר גענעראַלען און האָט איבערהויפּט ליעב געהאַט א מענשען מיט א לאַנגען נאָז. פון הערצאָג אלבא'ס נאָז האָט איהר געוויס געהערט — נו, אָט אזא נאָז איז ביי איהם געווען א גרויסער נושארחן: עס קען זיין אז ער, נאַפּאָלעאָן, וועלכער האָט געוואָלט פיהרען די מענשהייט פאַר'ן נאָז, האָט דערפאַר ליעב געהאַט אזעלכע נעזער, וועלכע מען קען בעקוועמער אָננעהמען מיט'ן האַנד.

* * *

דאָן זיינען מיר אַרויפגעקומען אויף די געדאַנקען פיעלע פון מיינע בעקאַנטע ענגלישע אידען, — אידען, וואָס יאָ מענש, ניט מענש איז ביי זיי א קלייניגקייט, די הויפּטזאַך איז אויסזעהן ווי ענגלענדער, און וואָס דערצו שטערט זיי זייער אונגליקליכער נאָז. וואָס פאַר אַן אייגענס מיט געלד דער אַמעריקאַנער נאָז־רעפאָרמער וואָלט געמאַכט אין די איין מזרח־וואַנד פון בייזוואַטער

סינאַגאָגע ! רען איהר מוזט וויסען, אַז כאָטש די אידישע אַרי־סטאָקראַטען זיינען אין שול אידען, ווילען זיי אין אַלע אַנדערע ערטער זיין ריינע דזשאָן־בולסקע ענגלענדער און זייער הייקערדי־גער לאַנגער נאָז מאַכט זיי נעבעך אָן גרויסע ענוים. זיי טרייסטען זיך דערמיט, וואָס גלעדסטאָן האָט אַ גרויסען נאָז און וואָס דער היינטיגער פינאַנץ־מיניסטער גאָשען האָט אַ לאַנגען נאָז און וואָס גאַמבעטטאַ, עליו השלום, האָט געהאַט אַ ברייטען נאָז. אָבער גלעדסטאָן לערנט חומש און עס קען זיין, אַז ער קומט אַרוים פון די עשרת־השבטים, גאָשען ווייעדער קומט געווים אַרוים פון אידען און גאַמבעטטאַ איז געווען צו קלוג פאַר אַ גוי . . . אַ קלייניג־קייט, וואָס געלד ער האָט אָנגעקליבען אין די עטליכע קורצע יאָהר, וואָס ער איז געווען אַ פאָלקס־פריינד, דערצו נאָך, פער־געסט ניט, אויף איין אויג ; אַ פאָלקס־פריינד, וועלכער האָט טאַקע געמוזט דערשמעקען מיט'ן לאַנגען נאָז, וואָס ער האָט ניט דערזעהן מיט די בלינדע אויג. בקיצור, די נחמה איז אַ פוסטע. די באַקענבאַרדען, די שפּיציגע, געשנירעוועטע שטיוועל, די קליי־דער, די רייד — אַלץ איז ענגליש, חוץ דער נאָז, אַ קאַטער אויף איהם !

* * *

און אַלכסנדר דעם דריטען'ס שפּיר־הינד ! ווען דער גרויסער אַמעריקאַנישער רעפאָרמער וואָלט זיך גענומען צו זיי — פּענדער וואָלט איהם אָבגעשאָטען מיט געלד ! ווייל די נעזער פון זיינע שפּיאָנען מוזען זיין עטוואָס מכולה, זיי דערשמעקען ניט אַלץ, און פיעל ווי זיי זיינען און שטאַרק ווי זיי שפּירען נאָך, וואַקסט דאָך דער רעוואָלוציאָנערער גייסט כמעט אונטער זייער נאָז — ווי דער עולם זאָגט. צו מען דאַרף ביי די געטרייע שפּיר־הינד די נעזער שפּיציגער מאַכען, אָדער זיי אויסציהען — דאָס ווייס איך ניט, ווייל איך בין קיין נאָז־רעפאָרמער ניט (איבערהויפּט קיין רעפאָרמער ניט) אָבער ער, דער אַמעריקאַנער, וואָלט שוין גע־וואוסט, וואָס מען דאַרף צו זיי טאָן ; ער וואָלט שוין געפונען אַ מיטעל.

ווי איהר זעהט, האָב איך זיך דורך מיין אייניקעל'ס שטי־קעל נייעס שטאַרק פערטראַכט ארום נעזער. איהר וועט מיר פיעלייכט ניט גלויבען, אָבער איך זאָג אייך, איך האָב אָנגעהוי־בען צו קלערען, אז ווען דער נאָז־פאַבריקאַנט וואָלט קומען אהער קיין לאָנדאָן, וואָלט איך אפשר בשותפות מיט איהם מאַכען א שטיקעלע עסק. מיר וואָלטען געקענט ארויסגעבען צוזאַמען א ציימונג. איך וואָלט געשריבען דעם פאָליטישען טהייל און ער דעם וויסענשאַפטליכען, ווייל א מענש, וואָס קען מאַכען פון א הייקערדיגען שנאָבעל א שעהנעם גריכישען נאָז מוז זיין זעהר גע־בילדעט. ביי מיר איז אין פינף מינוט צייט אויסגעוואַקסען א גאַנצער פלאַן. אַט, פערשטעהט איהר, מאַך איך א ציימונג, וועלכע איך גיב א נאָמען: "דער נאָז" און שרייב א שעהנעם לייט־אַרטיקעל אין וועלכען איך ערקלער נאַטירליך, אז דאָס, וואָס דאָס בלאַט הייסט „נאָז" איז דאָס ניט מחמת זי איז א אידיש־נאַציאָנאַלע ציימונג, זאָנדערן ווייל זי אַגיטירט פיר די אַלגעמיינע רעפאָרם פון נעזער. ביי מיר איז זאָגאַר אין די געדאַנקען געבאָ־רען געוואָרען א קליין געדיכטעלע, וועלכע איהר מעגט זעהען גלייך דאָ אין דרוק:

ברענגט די נעזער,
ליעבע לעזער,
און מיין שותף וועט זיי רעפאָרמירען;
קורצע — לענגער,
ברייטע — ענגער
מאַכט ער, ברידער, לאָזט איהם נור פּרובירען.
גרויסע — קלענער,
גראָבע — שעהנער,
שטאַרק פערלעגטע נעזער מאַכט ער שמעקען;
בלאַסער — רויטע
גלייך — פערדרעהטע
מאַכט ער, ווען איהר זאָלט זיך נור ניט שרעקען.
אין ענינים

פון מנינים
אוּן פון חברות, ווען איהר ווילט זיך מישען
ברענגט די נעזער,
ליעבער לעזער,
נור צוערשט מוזט איהר זיי . . . .
ווישען ? דאָס איז עפּעס ניט פּאָעטיש. וואו נעהמט מען
דעם מאָן ? מיר וועלען אָרום דעם נאָך רעדען.

XLII.

געדיכטע און שיטערע.

אויב איהר געדענקט, האָב איך אייך מיט עטליכע חדשים צוריק קלאָר בעוויזען, אז צו זיין קלוג איז ניט גוט ; היינט וויל איך אייך בעווייזען, אז צו זיין גוט איז ניט קלוג. און ניט דאָס אליין. איך וועל אייך צייגען, אז גוטסקייט איז שלעכט, חוץ וואָס דאָס איז ניט קלוג . . . וואָס שאָקעלט איהר מיט'ן קאָפּ, ליעבע לעזער? איהר גלויבט ניט? „דער איד איז פּשוט מטורף!" — זאָגט איהר.

— „איהר זייט נאַררען" — ענטפער איך.

— „טו בעווייזט דאָס!" שרייט איהר.

— „איך וועל" — זאָג איך און בעווייז אייך אויפ'ן שטעל. אָט איז מיין בעוויז, שווארץ אויף ווייס. לייענט:

איך זאָג אזוי: ווען א מענש, פערשטעהט איהר, איז . . . האַלט איין! איך מוז אייך פריהער זאָגען עפּעס אנאנדער זאַך.

* * *

איך בין נאַר־וואָס אויף אייך האַלב אין כעס געוואָרען, ווען איהר האָט צו מיר געזאָגט: טו בעווייזט דאָס! דאָס איז פון מיר געוועזען א שטיקעלע נאַרעשקייט. אייגענטליך, טוט מיר הנאה פון אייך צו הערען אזעלכע ווערטער ; איך האָב אייך דער־פאַר זאָגאַר האָלד, ווען איך איבערלעג מיר די מעשה מיט א קאָפּ. מענשען, וואָס הויבען אָן צו פערלאַנגען א בעוויז פאַר ווערטער, הויבען אָן צו ווערען . . . מענשען און זייענדיג מענשען, וועלען זיי שוין אזוי גיך ניט גלויבען אין אַלערליי שווארצע פינטעלעך, סיי אויף שעפּסענע פּאַרמענט, סיי אויף לומפּיגע פּאַפּיער. ביי

מיר, למשל, איז קיין שום ספק ניטאָ, אַז ווען מענשען וואָלטען געפונען פון מיר אַזעלכע ווערטער ווי „גוטסקייט איז שלעכט" אויפגעשריבען אויף אַ ספר מיט עטליכע הונדערט יאָהר צוריק, וואָלטען זיי דאָס געהאַלטען פאַר תורת־משה און עס וואָלט זיי גאַר אויפ'ן רעיון ניט געקומען צו בעטען אַ בעווייז. „גוטסקייט איז שלעכט" — וואָלטען טויזענדער מענשען געזונגען מיט אַ גמרא ניגון — „דאָס איז גאַנץ ריכטיג, והראיה, עס שטעהט געשריבען!" איך רעכען אָבער, אַז אַלע צרות און עינוים אין דער וועלט זיינען געקומען צו די מענשען דורך די אמונה אין שווארצע פינטעלעך. מאָררים ווינטשעווסקי האָט זאָגאר אויף דערויף געמאַכט אַ שיר. אָט איז ער:

* * *

מען גלויבט אַז צוויי מאָל דריי איז זיעבען,
אי על פי דין,
אי על פי זין,
כל זמן דאָס שטעהט נור וואו געשריבען;
און קיין זאַך איז ניט איבערטריבען,
און גראָד פון אום,
און גלייך פון קרום
ווערט, ווען עס שטעהט אַזוי געשריבען.

* * *

די גאַנצע וועלט געהערט צו דיעבען
די שעהנע וועלט,
מיט גאָר די געלט
און דאָס איז רעכט: עס שטעהט געשריבען,
אין דלות בלייבט, איז רק געבליבען,
דער מאַן וואָס שאַפט
און בלייבט אָהן קראַפט;
אַז דאָס איז כשר, שטעהט געשריבען.

מען הייסט דעם ארבייטער זיך איבען
אין שפּאַרעריי,
אין שנאַרעריי,
מען זאָגט: עס שטעהט אזוי געשריבען.

* * *

אָט האָט גאָט אדם'ען פערטריעבען
פון פּאַראַדיעז,
די מעשה איז,
אַן אמת, ווייל זי שטעהט געשריבען,
און גאָט, ער האָט אונז אויסגעקליבען
צו דיענען איהם
מיט אונזער שטים
דריי מאָל א טאָג, ווי ס'שטעהט געשריעבען.

* * *

עס טאָר א איד זיך ניט פערליעבען,
ווייל ליעבע פּאַסט
פאַר דעם, וואָס שפּאַסט
און לאַכט פון אַלץ, וואָס שטעהט געשריבען;
וואָס איז בעשערט ווערט ניט געקליבען,
א אידיש קינד,
וואָס ווייכט פון זינד,
ליעבט גאָט אליין ווי'ס שטעהט געשריבען.

* * *

און ווערען דארף אין יאָך געטריבען
אָט ווי דער אָקס
אַן אָרטהאָדאָקס,
געפינען קענט איהר דאָס געשריעבען;
דעם קיסר מוז ער פאָלגען, ליעבען,

ווייל נור א ליד
ברעכט א גזוימ,
א פרומער היט וואס שטעהט געשריעבען.

* * *

ווי געפעלט אייך דער שיר'עלע? מיין אייניקעל האט דער־פון גרוים הנאה געהאט פאר־א־יאהרען חנוכה, ווען ווינטשעווסקי האט דאס אונז פארגעלעזען. דער איינגעל איז א גרויסער מבין אויף שירים, איבערהויפט אויף קופלעטען.

„קומט דאס אייך אן לייכט צו שרייבען געדיכטע?" — האב איך איהם געפרעגט. ער האט געענטפערט:

„ווי זאל איך אייך זאגען? ווארט . . ."

ער האט גענומען א צייטונג און האט אויפ'ן ברעג אויפגעשרי־בען די פאלגענדע צייל ען:

„די ליידען פון פאלק אין געדיכטע בעשרייבען
איז לייכט פאר א מענשען, וואס האט א טאלענט;
צום אונגליק פאסירט עס, אז ווען פון די הענט
אזא מין געדיכט געהט ארוים — דאן פערבלייבען,
ביי'ן דיכטער אין הארצען די זעלביגע וואונדען,
וואס ער האט הארמאניש אין ווערטער געבונדען".

„איהר פערשטעהט וואס איך מיין?" — האט ווינטשעווסקי געזאגט.

— „אה, יא!" — האב איך געענטפערט.

XLIII.

פּאַרנעל. *)

איך זעה בשום אופן ניט איין, וואָרום איך זאָל ניט עפּעס אויך זאָגען אַ וואָרט מכוח פּאַרנעל'ס פיהרעריי. אמת, איך בין ניט קיין אירלענדער, איך בין אַ מינסקער; אמת, איך בין ניט קיין פּאָליטיקער, איך בין אַן עהרליכער מאַן; אמת, איך בין קלאָרער אין סדר נזיקין ווי אין סדר נשים; אמת, מיר האָרט ניט אַ ברעקעל, ניט פּאַרנעל'ס פיהרען פון די אירישע פּאַרטיי, ניט זיין אָנפיהרען פון קאַפּיטאַן אָ'שי, ניט זיין פערפיהרען פון פרוי דיטטא, ניט זיין אויספיהרען ווי קורטע, און ניט זיין אריינפיהרען די ליבעראַלען אין אַ זומפּ. דאָס אַלעס מעג זיך זיין גאַנץ ריכטיג, חוץ אפשר דער פונקט פון מיין עהרליכקייט, וואָס אויף דאָס האָב איך קיינע אַנדערע עדות, ניט ווי גאָט אין הימעל, מיין אייניקעל אויף דער ערד און דעם שניידער (וואָס וויל מיר מאַכען אַ פּאָאַר תחתונים אויף אויסצאָהלען) אין וויטשעפּעל.

ווי געזאָגט, דאָס אַלעס איז אמת, אָבער דערפון איז נאָך ניט געדרונגען, אז איך טאָר זיך ניט אריינמישען אין דעם גרויסען סכסוך. וואָס האָט דאָס צו מיר? און וואָס, כאַפּט אייך אָן, האָט ברעדלוים אויבערשטע ליפּ צו די סאָציאַלע פראַגע? וואָס האָט גלעדסטאָן'ס הויכער העמד־קאָלנער צו די עשרת־הדברות? וואָס האָט קעניגין וויקטאָריאַ'ס רויטליכער נאָז פאר

---

*) טשארלז ברעדלו איז געווען אן אטעאיסטישער רעדנער, וועלכער איז אין אנהויב געווען פערהאסט ביי'ן ענגלישען עולם. דורך זיין געגנערשאפט צום סאָציאליזמוס איז ער ביסלעכווייז געוואָרען וועניגער און וועניגער געהאסט און אם ענד כמעט א מענש מיט אלעמען צוגליידך. — פארנעל דער בעריהמטער פיהרער פון די אירלענדער אין פּארלאמענט איז נכשל געוואָרען מיט א'שי'ס פרוי.

א שייכות מיט די ענגלישע רעגיערונג ? וואָס קען האָבען פאַר א סמיכות־הפרשה אַלכסנדר דער דריקער (יאָ דריקער, ניט דריי־טער ; דאָס איז ניט קיין דרוקפעהלער ; ביי אַלכסנדר'ן פ ע ה ל ט ניט קיין ד ר ו ק — מיסטער זעצער, איהר האָט געדאַרפט אויסשפּרייטען אביסעל די ווערטער „פעהלט" און „דרוק", בכדי אַז דער עולם זאָל זעהן, אַז דאָ שטעקט דאָרין א וויץ. געטאָן ? גוט. איצט הויב איך אָן פון דאָס ניי און זאָג : —) וואָס קען האָבען פאַר א שייכות אַלכסנדר דער דריקער מיט דער וואהרהייט ? פון דעסטוועגען, זעהט איהר, איז אין זיין לעצטען אוקאַז בפירוש דערמאָנט דער וואָרט אמת ; פון דעסטוועגען האָט וויקטאָריאַ המלכה אַלע יאָהר, פאַר'ן עפענען דעם פּאַרלאַמענט א (שטומע) טראָהן־רעדע, א שטיינער, אַזוי ווי זי וואָלט רעגיערט ; פון דעסטוועגען מיינט גלעדסטאָן'ס הויכער קאָלנער, אַז ער איז דער כינעזישער מויער אַרום די הייליגע תורה ; פון דעסטוועגען הויבט זיך און וואַרפט זיך ברעדלוי'ס גראָבע לופּ אַרום די אַרבייטער־פראַגע.

דער אמת איז, אַז עס ליעגט אין דער טבע פון דעם מענשליכען נאָז, זיך צו רוקען אומעטום, וואו מען דאַרף איהם און וואו מען דאַרף איהם ניט ; איבערהויפּט וואו מען דאַרף איהם ניט. דערפאַר קלער איך, אַז איך האָב א רעכט אַריינצורעדען אין דעם סכסוך וועגען פּאַרנעל'ס פיהרעריי. און ריידען, דאָס הייסט, שרייבען וועל איך אַרום דעם אַזוי גיך ווי איך וועל נור אָנוואָרעמען מיינע פערפראָרענע פינגער. וואַרט א ווייליגקע, ליעבע לעזער.

* * *

שטעהענדיג ביי'ן פייער, איז מיר (איך וויים אַליין ניט ווי אַזוי) איינגעפאַלען פאָלגענדעס קליינע געדיכטעלע :

די פינגער, וואָס צעהלען בומאַזשקעס און געלד,
וואָס פיהרען די פעדער אין סוחר'שע בריעף,
וואָס אַרבעטען נור מיט די פּרעסער־געצייג,

און ווארפען פון אוועגד די קעניגע, טאייז,
— דאס זיינען — די קצינישע ווארעמע פינגער;

די פינגער וואס מאטערען זיך אין דער וועלט,
וואס פיהרען די זעגען און לענקען דאס שיף,
וואס מאכען נור קייטען פאר אונז מיט א שטייג,
און זיינען אין ווינטערצייט קאלט ווי די אייז,
— דאס זיינען דעם ארבייטערס ארעמע פינגער.

* * *

איצט וואלט איך וועלען וויסען, וואו איך האב אט דיעזעס ליעדעל געלעזען? ווער זאל עס האבען געמאכט? און אונגליק, אביסעל, וואס מיין זכרון איז אזוי שוואך. געלעזען האב איך דאס ערגעץ־וואו געוויס, ווייל ווען ניט — טא פון וואנען האט זיך דאס צו מיר גענומען? איבער נאכט א דיכטער בין איך, דאכט זיך, אויך ניט געווארען. אזעלכע נסים טרעפען היינטיגע צייטען ניט מעהר און אפילו מלאך גבריאל וואלט שוין היינט ניט גע־קענט אויסלערנען א יוסף'ן זיעבציג לשונות אין איין נאכט, אדער מאכען א דיכטער פון א אידען ווי משה, וועלכער האט אין זיך פאר'ן בראדזענען איבער'ן ים ניט געהאט קיין פונק פון פאעזיע, חוץ וואס ער האט אביסעל אונטערגעשטאמעלט. נור אזא מאכע־ריי ווי יונה'ס קיקיון, וועלכער איז איבער נאכט פערוועלקט גע־ווארען, האט געקענט אויסוואקסען איבער נאכט און אפילו אויף דאס איז חולק ברעדלוי'ס אויבערשטע לופ.

אה, ניין! איבער נאכט ווערט אין דער וועלט קיין זאך ניט, חוץ טאג, א קאטער און א גזירה אויף רוסישע אידען. איבער נאכט ווערט אויך ניט פערניכטעט א גרויסע קאריערע — ווי איך האב שוין אמאל ערקלערט. פארנעל'ס מפלה איז אויך ניט געקור־מען מיט אמאל, בולאנזשע'ס אויך ניט און דאסגלייכען בימ־מארק'ס . . . זייער מפלה איז געקומען ביסלעכווייז און זי איז דארום געקומען, ווייל זיי זיינען געבליבען די זעלבינע, ווען הערענד די צייטען זיינען אנדערע געווארען. דאס איז דער גאנ־צער סוד.

גלויבט מיר, ליעבע קינדער, די צייט פון מושטירען, פיהרען און רעגיערען איז אויס. אמאל איז דער ארבייטער־פערד געווען איינגעשפאנט אין דעם שטאאטס־וואגען און דער קע־ניגליכער פוהרמאן איז געזעסען מיט'ן בייטש אין דער האנד און האט איהם געטריעבען. דער פאלקס־פערד האט געשוויצט און האט געסאפעט און האט געשלעפט אין וואגען אלערליי פוסט־און־פאסנע פאסאזשירען, און ער איז געגאנגען, וואו דער פוהרמאן האט איהם געקירוועט, און ווען ער האט זיך א קעהר געטאן פון מיטען וועג, האט ער געקראגען עטליכע שמיץ, נאך וועלכע ער האט זיך כלומר'שט א פארשקע געטאן און איז געגאנגען ווייטער. האט מען אמאל מורא געהאט, אז ער זעהט צו פיעל און קוקט צו פיעל אן א זייט, האט דער קעניגליכער פוהרמאן אנגעבעטען א געטליכען פערבלענדער און דיעזער האט איהם פערשטעלט די אויגען מיט לעדערנע רעליגיאנס־קלאפעס, וועלכע דער פאלקס־פערד האט געטראגען און איז געגאנגען אונטער'ן בייטש נאך די לייצעס נאך, אזוי ווי ער וואלט בלינד געבארען געווארען. האט מען ווידער בעמערקט, אז ער בעוועגט זיך צו לייכט, צו לייכט — הייסט דאס, פאר א לאסט־פערד, האט מען כלומר'שט רחמנות געקראגען אויף זיינע פיס און מען האט אויף זיי ארויפגעלעגט געזעצליכע אייזערנע פאדקאוועס: — א שוטץ־מיטעל, וועלכעס מען מוז צושלאגען מיט אייזערנע נעגעל.

דיא צייט איז אויס. דער פערד איז געווארען א מענש: ער קריעכט ניט מעהר אויף אלע־פיער, ער געהט איצט בקומה־זקופה און ער לאזט זיך ניט נור ניט שמייסען, אפילו לענקען אויך ניט.

דאס פערשטעהט ניט דער געשטרויכעלטער פארנעל; ער מיינט, אז ווען ער וואלט ניט בשותפות מיט פרוי א'שי אבגענארט איהר מאן, וואלט ער געבליעבען דאס, וואס ער איז אמאל געווען. ניין, מיין פריינד, דאס איז א טעות. קוקט אויף דעם אלטען גלעד־סטאן! פיהרט ער? ניין. ער איז היינט נור דאס, וואס אמאל איז געווען דאס פאלק, נעמליך א פערד אין וואגען. ער פיהרט נור ווי מען טרייבט איהם און, ווען דאס פאלק שמייסט איהם ניט

מיט אַ בייטש, איז דאָס נור ווייל מען האָט בושה פאַר זיינע ווייסע קודרעס. גלויבט מיר, מיסטער פאַרנעלל, איהר וואָלט פריהער אָדער שפּעטער סאַיי ווי סאַיי געפאַלען. געפיהרט וואָלט איהר יעדענפאַלס ניט מעהר. זאָגט ניט מיט צופיעל הארץ די ברכה „שלא עשני אשה“ — די ווייבעל אויף וועלכע איהר זייט איצט געווים אין כעס, האָט אייך ווענינ וואָס געשאַדט.
הערט אַן עלטער'ן.

XLIV.

שלעכטע גוטסקייט.

עס איז געקומען די צייט איך צו בעוויזען, אז גוטסקייט איז שלעכט. דאָס ווייזט אייך, אז ווער עס וואָרט דערוואָרט זיך און ביי מיר איז קיין שום ספק ניטאָ, אז ווען מיר אידען וואָלטען נור וואַרטען ווי מען דאַרף, וואָלטען מיר זיך אפילו אויף משיח׳ן דערוואַרטען.

און פרעגט מיך ניט וואָס דאָס הייסט: „וואַרטען ווי מען דאַרף." ערשטענס, דאַרפט איהר וויסען, אז מיט אזעלכע פראַגען צושטערט איהר מיר די רעיונות און אויב איהר וועט אזוי נאָך א האלבע שעה פרעגען קשיות, וועל איך ווידער בלייבען ניט בעוויזען, אז גוטסקייט איז שלעכט. צווייטענס, ווייס יעדערער, וואָס דאַרף קריגען א גמילת־חסד פון די היגע באָרד אָף גאַרדיענס*); יעדערער, וועלכער שפּיעלט אין די לייפּציגער לאָטעריי; יעדערער, וואָס איהם קומט פון מיר געלד; יעדערער, וואָס גלויבט אין ראַדיקאַלע רעפאָרמען; יעדערער, וואָס האָט א טאַטען א קעניג, וועלכער וויל ניט שטאַרבען; יעדערער, וועלכער געהט אין א גרויסען לאָנדאָנער טהעאַטער אויף די גאַלעריע; יעדערער, וואָס האָט א ידיעה פון פרייסישע פרייהייט, פון כינעזישען פּראָגרעס און פון... איך ווייס אליין ניט פון וואָס; יעדערער, וועלכער הויבט אָן זיך ארומצופיהרען אין לאָנדאָן מיט א מיידעל און טראַכט ארום חתונה האָבען; יעדערער, וועלכער לייענט א גוטען ראָמאַן שטיקלעכווייז אין א אידישע צייטונג; יעדערער, וועלכער וויל פּטור ווערען פון טיראַניי און קלערט, אז דאָס קומט מיט דער

*) א גמילת־חסדים אינסטיטוט אין לאָנדאָן.

צייט דורך מחלוקות „צווישען זיך“; יעדערער, וועלכער האט זיך פארגענומען צו זעהן דעם סוף פון קנאה־שנאה צווישען די ליעב־האבער פון ברידערליכקייט; יעדערער, וועלכער האט א ידיעה פון מיין צוזאגען, ארום וואס עס איז צו רעדען און פון גלאדסטאן׳ס צוזאגען, ארום וואס עס איז צו שווייגען; — יעדערער, זאג איך אייך, וועלכער האט א בעגריעף פון איינע פון דיעזע אלע זאכען, ווייס אליין גאנץ גוט, וואס „ווארטען ווי מען דארף“ האט צו בעדייטען.

אט איך, למשל, קען ווארטען ווי מען דארף. איך קען אנהויבען צו לייענען א לאנגווייליגען בוך און לייענען און מישען א בלאט נאך א בלאט און דערביי ווארטען אויפ׳ן סוף, בשעת מעשה פילאזאפירענדיג ארום פרייוויליגע, אויף זיך אליין ארויפגעשלעפטע ליידען, ארום די געפלאצטע געדולד פון יחידים און ארום די גע־דולד פון דעם גאנצען כלל, וועלכער שיינט צו זיין בעשלאגען מיט שרעקליך דיקע, כפול־שמונה׳דיגע אייזערנע רייפען, וואס קיין שווארץ־יאהר ברייננט זיי פארלויפיג ניט צום פלאצען. יא, איך לייען, איך קוק אויפ׳ן זייגער, און ציה זיך, און גענעץ, און ווארט געדולדיג אויפ׳ן סוף, גענוי ווי דער קאטצקער רבי אויפ׳ן קץ, אדער ווי מיין אייניקעל אויף מיין קומען אהיים, ווען ער קלערט, אז איך דארף איהם ברענגען אן עפעל.

ווארטען ווי מען דארף קען ניט יעדער, אבער וואס דאס בעדייט, האט איהר אלע געדארפט גוט פערשטעהען, כאטש איהר זייט ניט קיין טייטשען. וואס וואלט איך זיך געהאט צו מאטערען און צו שרייבען אויף די אלטע יאהרען, ווען איהר וואלט ניט געווען אזעלכע גאט־פערדאמטע ווארטערס? וואס, פרעג איך נאך אמאל... האלט, ווער פורקעט מיר דא אין זייט? ברוך הבא! ער איז דא — מיין אייניקעל! וואס ווילסטו?

„איידער דו פערקריכסט אין האצע־פלאצע, זאג מיר, זיידע — לעבען, מיט וואס קען גוטסקייט זיין שלעכט?“

— משמעות דיר דרעהט אויך דער מוח וועגען דעם! גוט־זשע הער! עס זיינען דא אין דער וועלט מיליאנען און מיליאסען אר־

ביטער, וואָס פינסטערען אָב זייערע יאָהרען ארבייטענדיג, און האָבען פון זייער גאַנצען לעבען די איינציגע נחמה, וואָס עס דויערט ניט לאַנג, מחמת זיי שטאַרבען געוויינליך פאַר דער צייט. מיינסטו די אַלע מיליאָנען מענשען וואָלטען ניט לאַנג שוין געמאַכט יד־אחת געגען זייערע רויבער און אונטערדריקער, ווען זיי וואָלטען ניט געווען אַזוי פערפלוכט גוט? צוציזעהן ווי מען גיסט זייער בלוט, ווי מען זויגט זייער בלוט, ווי מען באָדט זיך אין זייער בלוט, ווי מען פאַרבט די ערד מיט זייער בלוט — דאָס אַלעס קומט זיי פאַר נאַטירליך. לאָז מען זיי אָבער זאָגען. דאַרטען און דאַרטען איז אַ יושר צו עפּענען אַן אָדער, ווייל... נו, דו פערשטעהסט דאָך, וואָס איך מיין, — לאָז מען דאָס זאָגען, מאַכען זיי גלייך אַ „הנני העני ממעש" — פּנים און זאָגען: צו שפיכת־דמים האָבען מיר קיין הארץ ניט, דערצו זיינען מיר צו גוט, מיר וועלען פאַר־לויפיג וואַרפען גאַלקעס. זעהסטו ניט, מיין אייניקעל, אַז זייער גוטסקייט איז דער גרונד פון דעם, וואָס זיי איז שלעכט? און ניט דאָס אליין. די גוטסקייט זייערע איז נאַריש אויך, מחמת שטאַרק און מעכטיג ווי די רייפען ארום זייער געדולד זיינען (און זיי זיינען שטאַרק, ווייל זיי קומען ארויס פון די גיסעריי פון כריסטוס, פּאַולוס אונד קאָמפּ.) שטאַרק, זאָג איך, ווי זיי זיינען, וועלען זיי דאָך אמאָל פּלאַצען, און דאַן וועט מען פאָרט מוזען עפּענען ערגיץ וואו אַן אָדער, מעג זיך דאָס פאָלק זיין נאָך אַזוי גוט.

אָה, ווען איך וואָלט היינט געשטאַנען, ווי אמאָל די לוים אויפ'ן בארג עיבל, וואָלט איך געשאָלטען אָט דיזע דרייפאַכע קללה.

אַ פלוך אויף די גוטסקייט!
אַ פלוך אויף די פרומקייט!
אַ פלוך אויף די געדולד!

און איך וואָלט ניט געלאָזען ענטפערען אָמן אַנדערס ווי מיט די הענד.

XLV.

אינהאלט: איך

עס איז א וואונדערבארע זאך
מיט מיין געלעבטער און געוויין:
איך בין ניט לוסטיג, ווען איך לאך,
איך טרויער ניט, בשעת איך וויין.

דיעזע פיער שורות זיינען דער אנהויב פון א ניט־דערקאנ־טשעטען געדיכט, וועלכעס איך וואלט געוויס געמאכט נאך מיט עטליכע חדשים צוריק, ווען איך וואלט נור געקענט. אה, וואו נעהמט מען דעם כוח אלעס אויסצודריקען קורץ און שארף אין שעהנע, קלינגענדיגע גראמען? קיינמאל האב איך אזוי ניט געפיהלט, ווי שלעכט עס איז ניט צו זיין קיין דיכטער, ווי איך פיהל דאס היינט.

היינט, דארפט איהר וויסען, האב איך בדעה צו רעדען ארום זעהר א וויכטיגען, ארום א העכסט אינטערעסאנטען ענין, נעמליך, ארום מיין אייגענע פילאזאפיע. מיר ווילט זיך צוערשט אליין דערגעהן און נאכהעם ערקלערען ווי אזוי דאס קומט, אז —

איך בין ניט לוסטיג, ווען איך לאך,
און טרויער ניט, בשעת איך וויין, —

און דיעזעס וואלט זיך מיר מורא'דיג געוואלט ארייננפאסען אין שעהנע, געטאקטע פראזען, אבער... ליידער געהט עס ניט, — ווי ביסמארק האט געזאגט, בשעת ער האט פרובירט אונטער־קויפען פערדינאנד לאסאל... האלט, מיר געהט אויף א ליכט!

* * *

אין דער וועלט זיינען אמאל געוועזען צוויי פילאזאפען.

איינער פון זיי האט געלעבט, געדענק איך, מיט א יאהר צוויי טויזענד דריי הונדערט צוריק, אין דער צייט פון דעם בית־שני.

ער האָט געהייסען דעמאָקריטאָס און האָט געהאַט אַ טבע אָבצו־לאַכען פון אַלע מענשליכע נאַרישקייטען. די וועלט האָט איהם גערופען: „דער לאַכעדיגער פילאָזאָף.“ איך ווייס ניט אויף קלאָר, וואָס פון דעם מאַן איז געוואָרען, נאָר איך רעכען, אַז ער מוז זיין טויט.

דער אַנדער פילאָזאָף, וועלכער האָט געהייסען העראַקלי־טאָס דער דונקעלער (דער דונקעלער, — מחמת ער פלעגט רעדען אונפערשטענדליך, אַ שטייגער ווי ער וואָלט געווען אַ רמב״ם, דער מחבר פון דעם מורה נבוכים, אָדער אַ העגעל, אָדער אַ חסידי־שער רבי, אָדער יונה באַלבעטון, דער מינסקער זאָגער). איז דער העראַקליטאָס האָט, פערקעהרט, געהאַט די געוואוינהייט צו בע־קלאָגען און צו בעדויערען די מענשליכע דומהייט און די מענשר ליכע אונגערעכטיגקייט. דערפאַר האָט איהם דער עולם געגעבען נאָך אַ צונאָמען, נעמליך: „דער וויינענדיגער פילאָזאָף.“

איז ניט אַ סברא, אַז איך בין אַ גלגול פון יענע ביידע פילאָ־זאָפען? איז ניט אפשר דאָס די ערקלערונג דערפון, וואָס איך לאַך מיט טרערען אין די אויגען און וואָס איך וויין מיט אַ שמיי־כעל אויף די ליפּען?

קען זיין.

קינדער, גיט אַ קוק! אָט זיינען דאָ ארום אייך טויזנעדער און צעהנדליג־טויזענדער מענשען, וועלכע באַקען אויס אַ גרויסען לאַבען ברויט און קריגען אַליין דערפון העכסטענס די ברעקעלעך, וואָס בלייבען איבער אויפ׳ן טיש; מענשען, וועלכע וואוינען ניט, וואו זיי בויען, וועלכע עסען ניט, וואָס זיי קאָכען, וועלכע טרינ־קען ניט, וואָס זיי ברויען, וועלכע טראָגען ניט, וואָס זיי נייהען, וועלכע לעזען ניט, וואָס זיי דרוקען, וועלכע געניסען ניט די אַלע פערגניגונגען, וואָס זיי אַליין גרייטען צו מיט זייערע אייגענע הענד.

אָט זעה איך ווידער מענשען, וועלכע האָבען אַלצדינג אוועק־געגעבען און בעקלאָגען זיך, אַז פאַר זיי איז גאָר נישט געבליעבען; וועלכע האָבען זיך געלאָזען אָנטאָן אַ דוע אויפ׳ן האלז און שרייען, אַז זיי ברעכט דער קאַרק; וועלכע בונטעווען זיך פאַר אַ שילינג

א וואָך מעהר לוין, ווען פאַר דעם זעלביגען בונטעווען זיך (נור אביסעלע בעסער אָרגאַניזירט) וואָלטען זיי געקענט האָבען ניט א שילינג מעהר לוין, ניט א שטונדע וועניגער ארבייט, ניט א אונ־געשטערטען יוניאָן, ניט עטוואָס א בעסערע שטוב, וואו צו אר־בייטען, זאָנדערן א פּאַלאַץ צו דער ארבייט, א פּערזאיינגליכע מענשהייט, פינף שטונדען וועניגער האָרעוואַניע און די פולע גאַנצע פּרוכט דערפון. דאָס, ווייס איך. דערוויילע זעה איך זיי אָבער ארום זיך, שטעהענדיג און ציטערענדיג פאַר קעלט, אָהן שפּייז אין מאָגען, די קאָפּ פול מיט דאגות, שטעהענדיג און יאָמערנדיג אי־בער זייערע ווייבער, וואָס ווערען אַלט פאַר דער צייט, איבער זייערע זין אין די פאַבריקען, אָדער אָהן ארבייט און זייערע טעכטער אויפ'ן גאַס ביי־נאַכט. זיי יאָמערען און קלאָגען און וויינען.

איך קלאָג מיט. אָבער זייענדיג א גלגול פון העראַקליט, ווייַן איך און בין ניט טרויעריג. איך בין ניט טרויעריג, ווייל איך ווייס — איך זאָג ניט: ווייל איך גלויב, האָף, קלער, איך זאָג: ווייל איך ווייס, — אַז זיי וועלען ניט אייביג וויינען. איין שעהנעם פריהמאָרגען וועט זייער לאַגע ווערען אונערטרעגליך און זיי וועלען צורייסען אויף זיך די דרייפאַך געפלאָכטענע שטריק פון נויט, יאָך און בעטרוג, וועלכע דאָס געלד, די הערשאַפט און די אמונה האָבען אזוי קינסטליך פאַר זיי געפלאָכטען.

איך קלאָג מיט, ווייל זייער געשריי פערנעהמט מיר פאַר'ן הארצען, אָבער איך בין ניט טרויעריג. אָה, ניין!

* * *

קינדער, גיט א קוק! אָט זיינען דאָ ארום מיר הונדערטער יונגע, בראַווע מענשען. זיי פערשטעהען דאָס, וואָס איך פערשטעה, און זיי געהען צווישען די מאַסען און קינדיגען אָן די גאולה און בערייטען פאַר דאָס פאָלק צום גרויסען טאָג: איצט אָבער פערזאַמ־לען זיי זיך און דאָ ווייזט זיך ארויס, אַז פיעלע פון זיי פרעדיגען פרייהייט, אָבער אונטער זיך אונטערדריקען זיי איינער דעם אנדערן; אַז זיי פרעדיגען גלייכהייט און צווישען זיי ווילען מאַנ־כע פון זיי זיין מעהר און גרעסער ווי די אנדערע; אַז פרעדיגענדיג

בריעדערליכקייט, זיינען זיי זיך איינער דעם אנדערן בלוט־שונאים; אז זיי רעדען ארום טאָלעראַנץ און דולדען ניט איינער דעם אנ־דערן, — איבערהויפּט ווען דער אנדערער איז ניט אַ חברה־מאַן פון זייער קלייזעל; אַז זיי פּרעדיגען זעלבסט־שטענדיגעם דענ־קען און ווילען, אַז אַלע זאָלען אין יעדען פּרט דענקען פּונקט ווי זיי; זיי זיינען געגען אויטאָריטעטען און ווילען, אַז יעדער פון זיי זאָל גילטען פאר אַ שטיקעל האָהן; זיי פּעראכטען הערשער און מאנכע פון זיי ווילען דעננאָך פיהרען די גרענדע; זיי קומען צוזאַמען אויסצוטוישען מיינונגען און בייטען אוים דייטשע שימפּפ־ווערטער אויף אידישע זלזולים.

אָה, דאָס איז לעבערליך! איך וויים — בין דאָך ניט אומזיסט אַ פילאָזאָף — איך וויים, אלזא, אז דאָס איז ניט אזוי געפעהר־ליך, ווי מען מיינט, אפשר אויך ניט אזוי שווארץ, ווי איך אליין מאָל דאָס אוים; איך וויים, אז דאָס שלאָגען זיך אמאָל די סאָל־דאַטען, ווייל זיי איז לאַנגווייליג צו וואַרטען אויף'ן שונא; איך וויים, אז מענשען וואָס זיינען ערצויגען געוואָרען אונטער'ן רוט, אונטער די הערשאפט פון טאַטעס, רביים, קוואַרטאַלניקעס און אנדערע אויטאָריטעטען, קענען ניט מיט אמאָל ווערען דאָס, וואָס זיי האָבען געזאָלט זיין; איך וויים, אז זיי אליין וועלען ווערען אנדערס, ווען די פערהעלטניסע וועלען זיך פערענדערן. איך וויים דאָס אלעס זעהר גוט, אָבער עס איז פּאַרט אונגעהייער לעבערליך דאָס אלעס צוצוזעהן. וואָס־זשע טו איך?

איך טו ווי דעמאָקריטאָס: איך לאַך, אָבער איך בין ניט לוסטיג. אָה, ניין!

* * *

וואָס קלינגט מען דאָ אין די גלאָקען? אלארם־געקלאַנג? ניין! דאָס קלינגט מען נאָך דערווייל ניט אום אויפצו־וועקען דאָס פאָלק צו דעם לעצטען גרויסען קאמפּף. דאָס קלינגט מען צו אַ לויה, דען דאָס יאָהר 1890 איז אָבגעשטאָרבען און מען געהט איהם מקבר זיין אין דער וועלטגעשיכטע. משמעות, ער האָט פאר תכריכים ביסמארק'ס סאָציאַליסטען געזעץ, ווילהעלם'ס סאָ־

ציאליזמוס, די מגילה פון דעם לאנדאנער קראך, פארנעל׳ס מפלה, די נייע פראנצויזישע קנוטען־ליעבע און אנדערע אזעלכע מאכאריען. אפשר וועלען איהם — דעם געשטארבענעם יאהר — אונזערע חובבי־ציון מיטגעבען א זעקעל ארץ־ישראל ערד צוקאפענס, אפשר וועט זיך אויך געפינען א געוועזענער סאציאליסט צווישען זיי, וועלכער וועט זאגען מענה לשון אויף זיין קבר.

און איצט קומט א נייער יאהר. עס הויבט זיך אן דער צעהנטער צעהנטעל פון אונזער יאהרהונדערט. איך, וועלכער האב אויף פיעלע פערשיעדענע אופנים וויעדער א גאנצען יאהר געלאכט און געוויינט, וועל מן־הסתם איצט אנהויבען פון דאס ניי.

„זיידע — פרעגט מיין אייניקעל — וואו וועסטו נעהמען מאטעריאל צום שרייבען?“

גוט געפרעגט. אבער, מיין קינד, קנאפ צרות איז דא אויף דער וועלט? און דאן ווייס איך איצט, אויף וואס׳ער וועלט איך בין; איך פערשטעה איצט די גרונדלאגע פון מיין פילאזאפיע, איך זעה איצט איין אז —

„עס איז א קלארע, פראסטע זאך
מיט מיין געלעכטער און געוויין:
איך מוז זיין טרויעריג, ווען איך לאך,
איך מוז אויך שמייכלען, ווען איך וויין.“

צושלאגענע געדאנקען
1891

XLVI.

היהנער־אויגען־פילאָזאָפיע.

איך קלער זעהר אָפט, ווי אזוי דאָס קומט, אז די געזעץ־פאבריקאנטען האָבען ביז היינטיגען טאָג נאָך ניט געמאכט א שטרענגען געזעץ, אום צו בעשטראָפען די, וואָס טרעטען אויף פרעמדע נאגנאָטקעס. שטעלט זיך נור פאָר די לומפעריי דערפון! די ערד האלט איבער 500 מיליאָן קוואדראט־וויאָרסט ארום און ארום. נו, זיינען אפילו צוויי דריטעל דערפון וואסער (איהר געפינט דיעזעלביגע פראָפאָרציע אין ענגלישע ווײַן און אין אידישע געדיכטע, וואָס דאָס איז אייגענטליך דער גרונד דערפון, וואָס אונזערע געדיכטע זיינען אזוי שיטער; איך וואָלט געזאָגט: דאָס איז דער טעם דערפון א. ז. וו. אָבער דאָס רוב אידישע פאָעזיע האָט וועניג וואָס שייכות מיט טעם, וואָס דערפאַר זאָג איך „גרונד“, הגם צו דערגעהען אין אונזער פאָעזיע א גרונד איז אָפט אויך זעהר שווער... גענוג! לאָמיר זיך צוריקקעהרען צו דער ערד... איך מיין ניט, אז מיר זאָלען חלילה שטארבען: קנעלען און שטארבען — זאָגט דער עולם — פערזאמט מען ניט, איך מיין לאָמיר זיך אומקעהרען צו דעם ענין מכוח די ערד) נאָך אמאָל:

די ערד האלט ארום און ארום איבער 500 מיליאָן קוואדראטנע וויאָרסט. צוויי וואסערדיגע דריטל־חלקים אראָפגערעכענט, בלייבען נאָך אלץ איבער אן ערך פון 170 מיליאָן וויאָרסט מרובעים. אויף דעם אופן קען יעדער מענש האָבען (און האָט) פאר זיך איבער עלף קוואדראטנע וויאָרסט ערד, וואָס דאָס איז דאכט זיך גענוג פלאץ פאר יעדען און פאר אלעמען, הא? און דאָך טרעט מען מיר אויף די נאגנאָטקעס! איז דאָס ניט א סקאנדאל!

איך פרעג נאָך אמאָל: ווי קומט דאָס, אז די געזעץ־מאכערס

בעשטראָפען ניט די מענשען, וואָס טרעטען אויף פרעמדע היה־נעראַויגען? מילא, וואָס זיי בעשטראָפען ניט למשל די, וואָס זיינען עובר אויף „לא תנאף“, קען איך נאָך בעגרייפען. קיינער וועט זיך אליין ניט בעשטראפען און ווען זיי וואָלטען אזא זאַך געמאַכט פאר א קרימינאַל־פערברעכען, וואָלטען דריי פיערטעל פון זיי אליין פערפוילט געוואָרען אין טורמעס. דאָס, אַלזאָ, בענעהמט נאָך מיין שכל. איך קען אויך בעגרייפען, ווארום זיי האָבען מותר געמאַכט דעם באַנקראָטירטען: יעדער געזעצגעבער, אפילו מיין פריינד סענדער פון רייסען, וויים, אז ער קען, פרי־הער אָדער שפעטער, דארפען אויפהערען צאָהלען חובות און פאר זיין אייגענעם גוף וויקט קיינער קיין ריטער ניט איין. אנאנדער זאַך, וואָס איך פערשטעה, איז דאָס וואָס זיי האָבען פערבאָטען צו בעטלען: לעבען פון בעטלען הייסט לעבען פון פרעמדע האָ־רעוואַניע און דאָס איז א פריווילעגיע, וואָס געהערט צו די געזעצ־מאַכערס, בכדי אז זיי זאָלען האָבען צייט צו פאַבריצירען זאַ־קאָנעס.

אָט די אַלע זאַכען פערשטעה איך, אָבער דאָס וואָס זיי לאָזען צו, אז מענשען זאָלען טרעטען אויף פרעמדע היהנער־אויגען, און ניט ווערען דערפאר בעשטראָפט, קען איך ניט בעגרייפען.

זאָל איך זאָגען — זיי אליין האָבען ניט קיין נאַגנאָטקעס? דאכט זיך היהנעראויגען האָבען אלע, חוץ די, וואָס געהען אָהן שטיוועל. זאָל איך ווידער זאָגען — זיי האלטען פון טרעטען אויף מענשען און זיי רעכענען, אז יעדער, וואָס וויל זיך דאָס לערנען מוז אָנהויבען פון אונטען? איז דאָך די קשיא, ווארום זאָלען די מענשענטרעטערס ניט אָנהויבען זיך צו לערנען אויף פיס אָהן נאַגנאָטקעס? עס איז דאָך ניט נויטיג, אז יעדער פריץ אין מענשענטרעטעריי זאָל גלייך אָנטאָן יסורים די צוטראָטענע, עפעס אזוי ווי ער וואָלט שוין געווען א ביסמארק, א איגנאטיעוו, אָדער א לענדלאָרד אין אירלאַנד. ניין, דאָס קען ניט זיין. וואָס דען? זאָל איך זאָגען, אז זיי ווילען, אז מענשען זאָלען, דורך דעם, וואָס מען טרעט זיי אויף די נאַגנאָטקעס, בלייבען מיט

קראנקע פיס און אויף דעם אופן זיך ניט קענען לייכט בעוועגען? הייסט דאס ווילען זיי אויף דיעזע ארט איינהאלטען פאלקסבעוועגונגען? גלויבט דאס ניט. ווען הונדערט־יעהריגע קייטען, וועלכע האבען געלאזען רויטע פאסען און גרויסע וואונדען אויף די פיס פון די מענשהייט, האבען ניט געקענט איינהאלטען די בעוועגונג און דעם שנעלען מארש פארווערטס, וועלען דאס נאגנאטקעס געוויס ניט קענען אויפטאן. זייט גאנץ רוהיג: ווען דאס וואלט געווען א גוטער מיטעל געגען בעוועגונגען, וואלט מיין פריינד סענדער שוין לאנג ארויסגעגעבען אן אוקאז, אז שטיוועל גרעסער ווי נומער 7 זיינען שטרענג פערבאטען אין גאנץ רוסלאנד, פוילען און פינלאנד. מוז איך אלזא זאגען, אז דאס אויך ניט. וואסזשע דען?

קאפ, גיב שכל! וואס דען — פרעג איך.

מיט א יאהר זעקס־זיעבענהונדערט פאר מיר האט געלעבט צווישען אידען אנאנדער פילאזאף מיט'ן נאמען רמב"ם און ער האט געהייסען זאגען „איך וויים ניט," וואו מען וויים ניט; איך פאלג איהם און זאג: איך וויים ניט.

ווער קען איבערהויפט ערקלערען די וועגען פון די געזעץ־געבערס? אט הער איך, אז אין פראנקרייך, וואו עס איז דא א נאלאג אויף יעדער זאך, מעג א פערליעבטער קוקען אויף די לבנה, ניט צאהלענדיג אן אבגאב דערפאר; אז אין רוסלאנד, וואו קיינער טאר ניט עפענען א מויל, איז פון דעסטוועגען ערלויבט צו גענעצען; אז ניעזען אויפ'ן קול איז נאכ'ן געזעץ נאך אין פרייסען ניט קיין „רוהעשטערונג"; אז אין די פעראייניגטע שטאאטען פון נארד אמעריקא בעשטראפט מען ניט א בעאמטען, ווען עס געפינט זיך אמאל איינער, וואס איז על פי סבה עהרליך; אז אין עסטרייך מעג א מענש ניט האבען ביי זיך — פראנץ־יאזעף'ס א בילד; אז ניט זיין היפאקריט איז געזעצליך ערלויבט אין א מדינה ווי ענגלאנד; אז אין כינא, וואו יעדע צערעמאניע איז געזעצליך בעשטימט, פעהלט נאך א זאקאן צו בעשטימען, וואס פאר א שאטען דער מענש מעג מאכען אין דער ליכטיגקייט מיט זיין איי־

גענעם גוף; אז אין באייערן, וואו די קעניגע זיינען געוואוינליך געבוירענע משוגעים, האט זיך נאך ניט געפונען א קעניג, וועלכער זאל מאכען א געזעץ, אז מען דארף אלע קלארע בינדען מיט שטריק און זיי גיסען קאלטע וואסער אויפ'ן קאפ, חוץ ווען זיי זיינען טויט שכור פון באייערישע ביער; אז אין רוסלאנד מעג א איד אוועקגעהן פון דער וועלט אהן א פאספארט.

וויא געזאגט, די וועגען פון די געזעץ־געבער זיינען אונבע־גרייפליך. אבער וועלען וואלט איך אז מען זאל ווען עס איז געבען לכל הפחות דריי יאהר טורמע יעדען איינציגען, וואס טרעט אויף מענשליכע נאגנאטקעס, און פינף יאהר דעם לומפ, וואס האט היינט אין דער פריה אויפגעטרעטען אויף מיין נאגנאטקע — ימח שמו!

אויב איך האב אייך דערעסען מיט דיעזער לאנגע פילאזאפיע איבער היהנער אויגען, איז דאס זיין שולד, ניט מיינע. טאמער וויל איהם ווער שיקען א פאאר טוץ קללות, לאזט ער מיר דאס מודיע זיין, וועל איך זעהן צו קריעגען דעם ימח־שמו'ניקס אדרעס.

XLVII.

שנת תרכ"ד לפ"ק.

דאָס איז שוין אַ חשבון פון אַ יאָהר זיעבען און צוואַנציג. דאַמאָלס בין איך כדרך הטבע, נאָך געווען אַ מענש אין די מיטעלע יאָהרען, פריש ווי אַ נייער רעקרוט, געזונד ווי אַ קצין־אַ־שוטה און שטאַרק ווי די דומהייט אליין. איך האָב דאַן נאָך ניט געוואוסט ניט פון קיין שוואכקייט אין די קניע (חוץ אפשר פורים נאָך דער מגילה, אָדער שמחת־תורה נאָכ'ן לייענען), ניט פון לאַנדאָנער פאָגעס (איבערהויפט ווייל איך בין געווען אין מינסק) און ניט פון מיין איצטיגע כריפּקע (מחמת דאַן האָב איך געהאַט אַנאַנדער־רע). איך האָב דאַן נאָך ניט געליטען ניט פון פּאָליטיק אין מוח, ניט פון רעמאַטעס אין רוקען, ניט פון געפּרייטע פיש אין נאַז, ניט פון נאַגנאַטקעס אויף די פיס, ניט פון צבועצטוואָ פאר די אויגען און ניט פון פוסטקייט אין מאָגען. איך האָב דאַן נאָך ניט גע־וואוסט ניט פון דעם היגען פּאַלעסטינא־פּלאַטץ, וואו אידען שמד'ען זיך פאר קריסטען, און ניט פון דעם פּאַלעסטינא־טומעל, וואו סאָ־ציאַליסטען שמד'ען זיך פאַר אידען, און ניט פון מחלוקות לשם־שמים אין ארבייטער־קלובען.

וואָס האָט מיר דאַמאָלס געפעהלט? וואָס האָט מיר דאַמאַלס געהאַרט? וואָס, איבערהויפּט, האָט מיר דאַמאלס פּאָליטיק גע־קימערט — די פערפלוכטע פּאָליטיק, וועלכע מאַכט מיך היינט אַלע טאָג מיט אַ יאָהר עלטער? דאַן האָט מיך אַ בלאַט גמרא מעהר אינטערעסירט, ווי די מלחמה צווישען פּרייסען און דענע־מאַרק, הגם דער קריעג איז געווען די גרונדלאַגע פון ביסמאַרק'ס בלוט־און־אייזען־רעגיערונג. אַ פּרק משניות האָט מיך דאַן (אין תרכ"ד) מעהר אינטערעסירט, ווי דער טויט פון פערדינאַנד לאַ־

סאָל און ווי די געבורט פון די אינטערנאַציאָנאַלע אַרבייטער גע־זעלשאַפט, הגם אי דאָס אי יענעם האָט געהאַט אַ גרויסע, גרויסע בעדייטונג פאַר די מענשהייט. מחמת לאַסאַל, דאַרפט איהר וויסען, איז געווען דער לעצטער גרויסער מענשענפיהרער און די אינטער־נאַציאָנאַלע איז געווען די ערשטע גרויסע פאָלקס־סאָציאַלקע, אין וועלכע די אַרבייטער־מאַססע האָט זיך גענומען לערנען שטעהען אויף די אייגענע פיס און געהן ניט אָנגעהאַלטענערהייט. אין מינסק האָט מען נאָך דאַמאָלס ניט געוואוסט, אַז עס איז גלייכער צעהן מאָל צו פאַלען, געהענדיג אַליין, איידער צו געהן זיכער, אָבער זיך אייביג האַלטענדיג אָן אימיצענס אַ פּאָלע, און מעג זיך דער אימיצער זיין טאַקע לאַסאַל אַליין. איך אַליין האָב נאָך דאַמאָלס ניט פערשטאַנען, אַז אַן אויסגעוואַקסענע מענשענקלאַסע ווי אַן אויסגעוואַקסענע קינד בעדאַרף ניט מעהר קיין ניאַנקע און אפילו קיין רבי'ן ניט, ווייל עס קומט אַ צייט, ווען מען קען שוין מעהר ניט זעהן דורך פרעמדע ספּאַקולען, ווען מען מוז אַליין טראַכטען אָרום זיך און לעבען מיט דעם אייגענעם שכל. אויך קומט אַמאָל אַ צייט, ווען מען זעהט זיך אַרום, אַז מען איז פערקראָכען דער שוואַרצער יאָהר וויים וואו, און מען קעהרט זיך אום צו דעם ענין, אַרום וועלכען מען האָט אָנגעהויבען צו רעדען, און מען זאָגט אַזוי: —

וואָס האָט מיר יענעם יאָהר געקימערט, חוץ דאָס, וואָס קימערט יעדען אידען, צו ער איז אַ מינסקער אָדער ניט? און דאָך האָט דאַמאָלס פּאַסירט עפּעס אַזוינס, וואָס האָט שרעקליך אויפגערעגט.

גלייך אין אָנהויב יאָהר איז נעמליך דאַן אַרויסגעגאַנגען אַ קלאַנג איבער גאַנץ ליטאַ, פּוילען און זאַמוט, אַז משיח קומט. דאַמאָלס, פערשטעהט איהר, איז דער פּאַלעסטיניזמוס נאָך ניט געווען ערפונדען און עס האָט זיך קיינעם ניט געלעגט אויף די רעיונות, אַז עס איז גאָר אַ סברא צו געהן קיין ארץ־ישראל אָהן אַ משיח. איך רעכען, אַז ר' משה'לע באַלבירישקער וואָלט אייך אַרויסגעהאַקט אַ גאַנצע פּראַסלע ציינער מיט איין קלאַפּ, ווען איהר

וואָלט איהם אזא זאַך גאָר דערמאָנט. מיר ווילען ארום דעם נאָך רעדען, נאָר לאָמיך אייך צוערשט דערצעהלען, ווי אזוי דער קלאנג איז ארוים וועגען משיח׳ס קומען יענעם יאָהר.

איז דאָס געווען אזוי:

איין שעהנעם פריהמאָרגען האָט זיך א פרוש אין ווילנא אויפגעכאַפּט און האָט גענומען שרייען אויפ׳ן קול, אז דעם יאָהר (תרכ״ד) מוז קומען משיח. ווען מען האָט איהם געפרעגט, פון וואנען דאָס איז געדרונגען, האָט ער געזאָגט, אז ער נעהמט דאָס פון דעם פסוק אין דברים, וואו עס שטעהט: „על במותימו תדרך.״ דער עולם האָט נאָך אליין ניט פערשטאַנען און דער פרוש האָט ערקלערט, אז „תדרך״ איז בגימטריא תרכ״ד, — אז „תדרך״ בעטרעפט 624 (אזוי ווי תרכ״ד) און דאָס בעווייזט, אז אין תרכ״ד מוז קומען משיח. דער עולם האָט דאָס אויסגעהערט און זייענדיג אביסעל אויפגערעגט פון דעם פוילישען מאַטעזש, וועלכען פּאָניע האָט דאַן געקאָנטשעט דערשטיקען, האָט מען דעם סלוך פאַנאַנדערגעטראָגען איבער די גאַנצע מדינה און מיר האָבען אלע א גאַנץ יאָהר געוואַרט אויף ביאת הגואל.

איך געדענק ניט אויף קלאָר, נאָר מיר דאַכט זיך, אז משיח איז... יענעם יאָהר עפּעס ניט געקומען. משמעות האָט דער פסוק ניט געמיינט, וואָס דער ווילנער פרוש האָט געמיינט. אפשר איז משיח טאַקע געקומען, נאָר ער האָט דערהערט, אז מוראַוויאָוו ארבייט מעשים אין פוילען, אז ער שטיקט, און ווערגט, און ברענט, און הענגט, האָט ער מורא געקראָגען און האָט זיך צוריק אָבגעטראָגען, א איד נאָך אלע מעשות!..... בעוויעזען האָט ער זיך יעדענפאַלס ניט, דאָס ווייס איך. נו, די אויפרעגונג ביי אונז איז געווען מורא׳דיג גרוים דעם גאַנצען, ליעבען יאָהר. פון דעסטוועגען איז נאָכדעם ביסלאַכווייז שטיל געוואָרען; פרומע אידען האָבען ווידער גענומען קויפען הייזער אין מינסק, לייהען געלד אויף לאַנגע טערמינען (און הויכע צינזען — מיט היתר־עסקא׳ס נאַטירליך!) קויפען גאַנצע קלאַפּטערס האָלץ אין יעסען אויף דעם קומענדיגען ווינטער. בקיצור, עס איז שטיל געוואָרען. מען האָט

ווי געוועהנליך געזאָגט אני מאמין אַלע טאָג און מען האָט אי־בערגעחזר'ט די הייליגע ווערטער וועגען דעם, וואָס מען ווארט אַלע רגע, אַט קומט ער, אָבער צום עסק האָט דאָס שוין „מעהר ניט געשטערט. יאָהרען און יאָהרען זיינען פערגאַנגען און איך אליין האָב כמעט פערגעסען אָן דעם וואונדערבארען יאָהר: תרכ"ד, ביז אַ קורצע צייט צוריק.

וואָס מיר האָט דאָס אויפגעבראַכט אויף די רעיונות, וועט איהר הערען אין קורצען. האָט געדולד!

XLVIII.

טיי, ברויט, פוטער, טאבאק און פאלעסטיניזמוס.

וואס האב איך געוואלט דערצעהלען? ריכטיג! וועגען דעם, ווי אזוי מיר איז ארויפגעקומען אויף די רעיונות דער יאהר תרכ״ד. נו, דאס איז געווען אזוי:

מיט א וואך צוויי אדער דריי צוריק בין איך איין פריהמארגען (אן אריסטאקראטישען פריהמארגען — ארום צוועלף א זייגער) ארויסגעגאנגען אין גאס, אום צו קויפען א פערטיל אונץ שמעק־טאבאק, וואס דאס איז, פאעטיש אויסגעדריקט, דער טעג־ליכער קרבן אויף דעם מזבח פון מיין נאז. געהענדיג איז מיר איינגעפאלען, אז איך בין מיין מאגען שולדיג א פריהשטיק... אייגענטליך, א וועטשערע אויך, נאר מיין גנעדיגער מאגען, וועלכער מאהנט קיינמאל ניט אלטע נעדאאימקעס, האט מעהר ווי דעם פריהשטיק ניט פערלאנגט. צו פערמיידען סכסוכים, בין איך גלייך פון טאבאק־שאפ ארייננעגאנגען אין א קליינע קוכשאפ (טאבאק־שאפ... קוכשאפ — איך רייד שוין גאר נישט־קשה ענגליש, ניין?) און האב מיר געלאזען געבען א צוגעשמאליעטען קיפפער, א פאר מוציא'ם רויהע וויים־ברויט — ניט דערבאקען ווי דער לחם־עוני, וועלכען אונזערע אבות־אבותינו האבען געגעסעןביין ארויסגעהען פון מצרים, וואס דאס, לאמיך אייך זאגען, איז געווען דער ערסטער בעוויז פון די אייביגע וואהרהייט, אז פון היילענעם קומט קיין גוטס ניט ארויס, — א פאאר מוציא'ס, אלזא, רויהע וויים ברויט, אין וועלכען עס איז געווען א גרויסער חלק ווייצענע מעהל, חוץ הויוען, קאלך, פאטאש און אנדערע אינגרעדיענצען (ווי די כעמיקער זאגען), וואס דאס אלעס איז וויסענשאפטליך זעהר אינטערעסאנט צו געפינען ביי א וואלוועלען פריהשטיק,

הגם אונגעבילדעטע מאָגענס מעגען אמאָל דאָגעגען פּראָטעסטי־רען, מחמת זיי קענען ניט בעגרייפען די איידעלקייט פון וויסענ־שאַפטליכע לייב־שמערצען. בקיצור, איך האָב מיר געלאָזען געבען א קיפּפּער, א פּאָאר מוציא'ס וויס־ברויט, בעשמיערט מיט וואָל־וועלע, געלבליכע, איבערנאַטירליכע (אָדער, בעסער געזאָגט, אונ־טערנאַטירליכע) פּוטער, — פּוטער מיט אן אָנבליק פון פערגלי־ווערטע גענזענע שמאַלץ, אָדער פון פּראָסטע רוסישע חלב און מיט א טעם פון דאָס און יענעס צוזאַמען און דערצו — א טאַסע ווארעמע, ברוינליכע, מוטנע וואַסער, וועלכע העפליכע מענשען רופען טיי און וועלכע איך, הגם איך בין ניט קיין העפליכער מענש, רוף דאָס אויך אזוי, ווייל דאָס — די זאָגענאַנטע טיי — איז ניט געדיכט גענוג פאר באַטשוועגע, ניט זויער גענוג פאר הערינג־ראָ־סעל, ניט כשר גענוג פאר מעד, ניט קלאָר גענוג פאר וואַסער, ניט שטארק גענוג פאר עסיג און ניט חלשות'דיג גענוג פאר צמוקים־וויין. אויסער דעם, איז דאָס זיסלעך, ווארעמלעך און נאַס און, ניט זייענדיג קאַפּע, איז דאָס טיי, ווי יעדער איינציגער קען זעהען בע־שיימפּערלעך. —

איך האָב אייך געזאָגט, אז איך האָב מיר דאָס אַלעס גע־לאָזען געבען. איך האָב געברויכט דעם אויסדרוק „געלאָזען געבען,“ ניט מחמת איך וויל רעדען דייטש און כלומר'שט זאָגען, אז איך האָב דאָס געבעטען, ניין! איך האָב דערמיט געמיינט, אז איך האָב מיר ליידער ניט געקענט העלפען און האָב געמוזט מיר לאָזען געבען אזא פּריהשטיק, צו ער האָט מיר געשמעקט צו ניט — א ברירה האָב איך געהאַט!

איך האָב אריינגענומען א ביסען אין מויל און האָב מיך פער־טראַכט. מיר זיינען אריינגעקומען אין מוח די פאָלגענדע געדאַנקען:

הייסט עס, ניט נור וואָס דער אָרעמאַן עסט ניט איז שלעכט, אפילו דאָס, וואָס ער עסט יע, טויג אויף כפּרות. ווען מען פער־הונגערט איהם ניט, פערגיפטעט מען איהם, — פערגיפטעט מען ניט שנעל, איינס־צוויי־דריי, נור ביסלעכווייז, פון טאָג צו טאָג, פון שטונד צו שטונד. און דער אָרעמאַן, דער לאַנגזאַם פערגיפטע־

טער, — דאָס איז דער מענש, וועלכער טוט אַלעס, אַלעס אויף! אויף זיינע פּלייצעס ווערט געבראַכט פון כינא און פון אינדיען טיי און ער טרינקט געקאָכטע סם־המות, פאר וועלכען ער צאָהלט מיט די געלד, וועלכע עס איז איהם איבערגעבליעבען נאָך דעם שינדער׳ס שינדען, נאָכ׳ן כאַפּער, נאָכ׳ן צופּער, נאָכ׳ן רייסער, נאָך אַלע הונדערטער מינים פּיאַווקעס, היישרעקען און פּאַראַזיטען, וועלכע וואַרטען איינער הינטער דעם אַנדערן, וועלכע בייסען זיך, רייסען זיך, שלאָגען זיך אונטער זיך, ווער עס זאָל דער ערשטער איהם בעראַבעווען! ער האָדעוועט די קיה, ער פּיטערט זיי אין פעלד, ער מעלקט זיי, ער מאַכט פּוטער פון זייער מילך און איהם — איהם קאַרמעט מען מיט געלבליכע גיפט, וועלכע זעהט אויס לפנים ווי פּוטער! פאר די עטליכע גראָשען, וועלכע דער ציוויליזירטער ליודאָיעד האָט איהם איבער געלאָזען צום לעבען, קויפט ער שפּייזען, דורך וועלכע ער שטאַרבט, איידער ער האָט צייט זיך ארומצוזעהען ווי אזוי...

איך וואָלט וואהרשיינליך נאָך אַ לאַנגע צייט אזוי פילאָזאָפירט, נאָר אין מיטען דערינען איז דער ביסען ארויסגעפאַלען פון מויל און איז ארויפגעפאַלען אויף אַ צייטונג לעבען מיר, און די גיפט, וואָס מען עסט, האָט איינגעשמירט די גיפט וואָס מען לעזט. אויפהויבענדיג די פּוטער ברויט פון די צייטונג, האָב איך ניט ווילענדיג דערזעהען אַ שטיקעל נייעס וועגען די אידען אין רוסלאַנד. איך האָב געוואָלט זעהן, וואָס דאָרטען שטעהט, האָב אָנגעטאָן מיינע ספּאַקולען, אָבער איך האָב עס ניט געקענט ריכ־טיג פערשטעהן, ווייל מיין אייניקעל איז דערביי ניט געווען און אָהן איהם איז מיר שווער צו לייענען ענגליש אפילו מיט דאָפּפּעלטע ספּאַקולען. ווי איינער, וואָס איז פערקראָכען אין אַ זומפּ און קען ניט ארויס, האָב איך מיך ארומגעקוקט צו זעהען, אויב עס קען מיך ניט ווער עס איז ארויסשלעפּען. אַ האַנד האָט זיך ווירקליך געפונען.

לעבען מיר איז געזעסען אַ אידישער פיער־פינף־און־צוואַנציג יאָהריגער, אַ נעכטען געוואַשענער, און פאר אַכט־טאָגען געראָזיר־

טער יונגער מאַנטשיק, וועלכער האָט זיך האַסטיג געשטאָפּט מיט געפּרייטע (ד. ה. די ערגסטע) אייער, אַזוי ווי ער וואָלט ניט געהאַט קיין צייט צו וואַרטען אויפ'ן טויט. ער האָט מיר איבער־געלעזען די שטיקעל נייעס און דאָס איז געווען אַ נייע גזרה אויף די רוסישע אידען.

„וואוס מענט איהר? — האָט ער צו מיר געזאָגט — איז דוס ניט משיח־צאַט? ער מיז קימען אַצינד, אודער ער קימט שוין גור־נעשט. וואוס מענט איהר נאַפּסיקלאַד?"

צווישען אונז איז אַרויסגעקומען אַ לאַנגער געשפּרעך. נאָכ'ן געשפּרעך האָב איך גענומען אַ גוטען שמעק טאַבאַק, מיין שטע־קען און אַבשיעד פון דעם יונגען מאַנטשיק, און בין אוועגגעגאַנגען אַהיים.

אַ נייער געדאַנק האָט מיך יעצט געקוועלט. ווי קומט דאָס — האָב איך געטראַכט — אַז היינטיגע פּאַלעסטינצעס הויבען אָן צו וועלען געהן קיין ארץ־ישראל גאָר אָהן אַ גואל? דאָס קומט געוויס חערפון, וואָס די אַנטלאָפענע סאָציאַליסטען האָבען אַריינגעבראַכט דעם אַלטען רעוואָלוציאָנערען גייסט אין די נייע גאולה־בעוועגונג. אין תרכ"ד... אַה, איצט זיינען אַנדערע צייטען. דער אני־מאמין אַליין איז געוואָרען רעוואָלוציאָנער!

דאָס טאַקע האָט מיך עראינערט אָן יענעם אויפגערעגטען, וואונדערבאַרען יאָהר.

XLIX.

היינט איז מיר גוט.

אוים מרה־שחורה! נוימ, הונגער, צרות — ארויס, ארויס, ארויס, ארויס פון מיין קאפ! היינט ווילט זיך מיר לוסטיג דער־קאנטשען א לוסטיגען טאג; היינט איז ביי מיר א יום־השמחה, א יום־טוב, היינט איז מיר גוט אויפ'ן הארצען און איך וויל, אז די גאנצע וועלט זאל דאס וויסען; היינט וויל איך לאכען, לאכען הויך אויפ'ן קול, אזוי הויך, אז אלע זאלען דאס הערען; היינט, יא... ווי זאגט יענער?

וועו איך בעהאלט ניט מיינע טרערען
ווארום זאל איך מיין פרייד בעהאלטען?
אט לאך איך — אלע מעגען הערען!
אט לאך איך — ווער קען מיר פערוועהרען?
אליין וועל איך מיין הארץ פערוואלטען,
פריי איבער די געפיהלע שאלטען,
כל זמן איך וועל צו זיך געהערען,
כל זמן איך וועל אוים־מענש ניט ווערען.

דאס זאגט יענער, נור... מחשבות'ן! ווער איז יענער? נו, וואס מאכט דאס אוים? לאז ער זיך זיין ווער ער וויל. היינט טראכט איך ניט, היינט קלער איך ניט, היינט פילאזאפיר איך ניט, היינט איז מיר גוט אויפ'ן הארצען און איך האלט אין איין פרעהען זיך. פון דעסטוועגען... אה, מיין קעצישער זכרון! ווער האט דיא פערזען פארט געמאכט? א פאגאנער נאטור אביסעל רק צו וועלען וויסען, ווער האט געזאגט און ווער האט געמאכט. אט דאס האט מיר פערביטערט מיין גאנצען לעבען און איך זעה קלאר וויא דעם טאג, אז מיין אייניקעל שניידט זיך אויך אויף דעם זעלביגען שניט.

מיט יאָהרען צוריק גערענק איך, האָב איך איין שמחת־תורה געלייענט האזינו, און אזוי וויא איך האָב פון קינדווייז אויף אייביג האָלד געהאָט פּאָעזיע, האָב איך דערפון גרויס הנאה געהאָט. איך האָב דורכגעלייענט משה׳ס וואונדערבארען געזאַנג איינמאָל, צוויי מאָל און האָב געקליבען נחת. פּלוצלונג איז מיר ארויפגעקומען אויפ׳ן רעיון אזא מין שאלה: ווער ווייס, צו דאָס האָט ווירקליך משה געשריבען? משה האָט זיך אויפגעהאַלטען אין דער וועלט אַן ערך פון 3400 יאָהר צוריק און מען ווייס, אז צו יענער צייט זיינען נאָך אין יענע מקומות קיין אותיות ניט געווען, ווייל דער הא, דער אלף, דער זיין, דער יוד, דער נון און דער ואו פון האזינו און די איבריגע אותיות זיינען ערפונדען געוואָרען פון די פעניציער מיט עטליכע הונדערט יאָהר שפּעטער, און ביז דאַן איז נאָך גאָר קיין אלף־בית ניט געווען, וואָס דערפאַר האָבען דיא מצריים געשריבען מיט בילדער און די כינעזען מיט גאַנצע ווערטער (ווי זיי שרייבען נאָך ביז היינטיגען טאָג) און די איבריגע פעלקער האָבען געטאָן וואָס רייכע ישוב׳ניקעס טוען אין דער ליטא, דאָס הייסט זיי האָבען גאָר ניט געשריבען. וויא אַזוי האָט משה געקענט זיין דער שרייבער פון האזינו, ווי אידען גלויבען, און אויב ניט ער, טאָ ווער דען האָט עס געשריעבען? אָט דער „ווער" האָט מיר צושטערט די גאַנצע שמחה דאַמאלס און איך האָב אויף מיין לעבען ניט צוגע־בראַכט קיין אומעטיגערען תשעה־באב, ווי יענעם שמחת־תורה.

אָבער די נאַרעשקייט טו איך נאָך אַמאָל ניט און יעדענפאַלס ניט היינט. היינט פרעג איך ניט קיין קשיות. היינט קענט איהר מיר קומען און דערצעהלען, וואָס איהר ווילט און איך וועל אייך שיקען אין על־די־גוטע־יאָהר און וועל נעהמען אַ גוטען שמעק טאַבאַק און וועל ווידער זיין פרעהליך און גליקליך. קיין זאַך וועט מיין שמחה ניט שטערען. ניין, קיין שום זאַך וועט מיר היינט ניט פער־שטערען מיין שמחה! איהר מעגט קומען און מיר דערצעהלען, אז אַ יונגער סאָציאַליסט האָט זיך פערליעבט אין די אַלטע „קווין"; אז אַ גרויסער פרייהייטס־קעמפּפער איז געוואָרען אַ קליינער טיראַן; אז אַ רויטער רעוואָלוציאָנער איז געוואָרען אַ געלער רמאי; אז אַ

גרינער איד איז געוואָרען אַ שוואַרצער גייסטליכער, אַ מיסיאָנער; אַז אַ פייערדיגער פּראָפּאַגאַנדיסט איז געוואָרען אַ וואַסערדיגער געלד־שרייבער; אַז אַ מאַן, וועלכער האָט זיך געהאַט געשענקט דער פרייהייט, האָט זיך פערקויפט צום אונטערדריקער; אַז אַן אונטעריאָכטער שוויצער איז געוואָרען אַן אונטעריאָכענדער סוועט־טער; אַז אַ פאָלקס־אויפקלערער איז געוואָרען אַ פאָלקס־פער־בלענדער; אַז אַ פיהרער פון ארבייטער איז געוואָרען אַ פערפיהרער — קומט און דערצעהלט מיר די אַלע מעשות, וועל איך דערלאַנגען אַ מבול׳דיגען שפּאַי, וועל אַ געשריי טאָן: האָב דעם פערפיהרער דעם פערבלענדער, דעם סוועטער, דעם אונטערדריקער, דעם שריי־בער, דעם מיסיאָנער, דעם רמאַי, דעם קליינעם טיראַן, דעם פער־ליעבטען סאָציאַליסט, — האָב זיי אַלעמען איין גרויסער כפּול־שמונה׳דיגער שוואַרצער, פינסטערער יאָהר, היינט ליגען זיי מיר אַלע ניט אפילו אין דיא לינקע פּיאַטע, היינט וויל איך לוסטיג זיין, היינט לאָז איך מיר ניט שטערען.

און אָה, ווי גוט מיר איז! אזוי גוט איז ניט געווען אדם׳ן, איידער דער שלאַנג האָט איהם איינגעגעבען שכל; אזוי גוט איז ניט געווען נח׳ן, בעת ער האָט זיך איינגעשכור׳ט און האָט זיך געוואַל־גערט אין בלאָטע (נאָכ׳ן מבול, רעכען איך, האָט געמוזט זיין זעהר בלאָטיג), איידער מען האָט איהם אָבגעניכטערט; אזוי גוט איז ניט געווען אברהם אָבינו, בעת פרעה האָט איהם צוריק אָבגעשיקט זיין פלונית׳טע; אזוי גוט איז ניט געווען יוסף׳ן בעת ער האָט זיך גערייצט מיט די ברידער; אזוי גוט איז ניט געווען דוד׳ן ווען ער האָט געקראַנגען צו וויסען, אַז זיין ווייב׳ס מאַן (אוריה) איז גע־הרג׳עט געוואָרען אין דער מלחמה, ווי „זיין קעניגליכע מאַיעסטעט האָט גערוהט צו בעפעהלען"; אזוי גוט איז ניט געווען חזקיה המלך, ווען מען האָט צוליעב איהם געמאַכט, אַז די זון זאָל צוריקגעהן גאַנצע צעהן שעה, וואָס דאָס איז געווען אַ נס בתוך נס, מחמת די היינטיגע ווילען האָבען, אַז ניט נור די זון קען ניט צוריקגעהן, אַז זי געהט איבערהויפּט ניט, אַ שטייגער ווי אַ טויטער בית־דין־שמש, למשל; אזוי גוט איז ניט געווען — אין אונזערע צייטען

— דעם קליינעם טהיער (לייענט דאָס ניט טייער, כאָטש ער האָט אונז גענוג געקאָסט, לייענט דאָס ניט טהיר — א חיה — כאָטש ער איז דאָס געווען, לייענט דאָס ט־יער, ווי ער האָט געהייסען. נאָך אמאָל) אזוי גוט זאָג איך איז ניט געווען טיער'ן אין די בלוטיגע מאי־וואָכע; אזוי גוט איז ניט געווען דעם קנוט האַלטער פון רוסלאַנד דעם טאָג וואָס טשערנישעווסקי איז געשטאָרבען; אזוי גוט איז ניט געווען די ענגלישע קאָנסערוואטיווע, ווען עס איז בע־קאַנט געוואָרען, אז פּארנעל האָט זיך בענאַרעשט; אזוי גוט איז מיר אליין ניט געווען, צייט איך האָב אויפגעהערט צו עסען טעג, וואָס דאָס איז שוין א צייט מיט יאָהרען.

אָה, מיר איז היינט גוט, אזוי גוט, אז מיר ווילט זיך מעהר ניט שרייבען. —

L.

דער הונד און דער בער — א קאָרעספּאָנדענץ.

א הונד — א הונד איז ניט גלייך. עס זיינען דאָ הינט קליינע און גרויסע און מיטעלמעסיגע; הינט, וואָס בילען אויף פרעמדע, הינט, וואָס בילען אויף אייגענע און הינט, וואָס בילען אויף אַלעמען, אפילו אויף די לבנה; הינט, וואָס מען האַלט אויף א קייט, הינט, וואָס מען האַלט אויפ׳ן שויס און הינט, וואָס מען האַלט גאָר ניט, וואָס מען טרייבט זיי זאָגאָר מיט שטעקענס פון זיך; הינט, וואָס האָבען חוצפה, הינט, וואָס האָבען מכות און הינט, וואָס קריעגען קלעפּ און לעקען דעם שלאָגעדיגען שטעקען; הינט... נאָר גענוג! איך שרייב ניט קיין נאַטורגעשיכטע, אפילו ניט די נאַטורגעשיכטע פון שפּיאָנען.

דיא הינט פון דעם לעצטען סאָרט, דאָס הייסט, דיא גוטע, פרומע, בעשיידענע הינט שטעלען זיך פאַר יעדערען (וואָס איז אביסעל מעהר יחסן פאַר זיי אליין) אויף די הינטערסטע פיס, דרעהען מיט׳ן עק און קוקען אין די אויגען, בילען מיט אונטער־טהעניגקייט און נעהמען צו א קלאַפּ, ווי א גנב א גילדערנע אוהר — שטילערהייט. דיזע הינט, וועלכע האָבען אזוי פיעל אָבשיי פאַר אַן עלטער׳ן, ווילען פון דעסטוועגען שפּיעלען א ראָלע צייט־טענוויז. איבערהויפּט, ווען זיי געפינען זיך אויף א רייכען הויף, און ווען דער גרעסערער יחסן איז ניט אין די אויגען.

*　　*　　*

בערען זיינען אויך דאָ אלערליי, אָבער דער בער, ארום וועל־כען איך רעד, איז דער געוועהנליכער ברוינער בער, מיט זיינע קליינע אויגען, זיין גראָבע מאָרדע און זיין אונגעלומפּערטען קער־

פער. ער איז, אין זיין ווילדען צושטאנד, א חיה, וואס לעבט גערן פאר־זיך, אבגעשלאסען, פערבארגען אין זיין הייל, אבער אזוי ווי ער איז א גרויסער בעלן אויף האניג, אטוואזשעט ער זיך אמאל ארויפקלעטערען אויף א בוים. דאס קאסט איהם אפט זעהר טייער, ווייל די געלעגענהייט בענוצען די, וועלכע ווילען פון איהם פטור ווערען, אום איהם צוצוהרג'ענען. דאס מאכען זיי אזוי: צו א צווייג פון א בוים, אין וועלכען עס געפינט זיך א בין־שטאק מיט האניג, בינדען זיי צו א שטריק און צו די שטריק א דיקע שייט האלץ — א שטיק קלאץ. דערשמעקענדיג די האניג, הויבט דער בער אן זיך ארויפצו־ווינדעווען אויפ'ן בוים, אבער אזוי ווי דער היינגעדיגער קלאץ שטערט איהם, גיט ער איהם א שטויס פון זיך, נאטירליך קומט דער קלאץ צוריק און טרעפט איהם אין מוח. דער בער ווערט מלא חמה און דערלאנגט איהם נאך א גרעסערען וואָרף פון זיך, דער קלאץ אבער קומט צוריק מיט נאך מעהר העפטיגקייט און צושפאלט אלכסנדר... איך מיין העם בער'ס מוח. — אט דאס איז דער בער, ארום וועלכען מיר רעדען דא.

* * *

היינט דארפט איהר וויסען, אז דיעזער בער איז א תקיף אין א גרויסען וואלד, וואו מיט א יאהר צוויי הונדערט צוריק האט געקיניגט א לייב און שפעטער א זי־פוקס, אבער היינט (ווייל היינט בעדארף מען ניט צום הערשען ניט פעטער'ס כוח און ניט קאמע־רינא'ס שכל) איז דער אומגעלומפערטער בער, מיט זיינע קליינע אויגעלעך, דער מלך. וויעדער דארפט איהר וויסען, אז ניט ווייט פון אונז געפינט זיך א גרויסער הויף, וואס דארטען איז א גאנצער תקיף א געוועהנליכער פודעל — א כלב, וועלכער האט זיך אנגע־כאפט אזוי פיעל ביינער און פלייש און מארך, אז איהם ווילט זיך אמאל גאר שפיעלען די ראלע פון א רחמן, א בעל־טובה און אזוי ווי ער קען כלומר'שט קיין עולה ניט פערליידען, בילט ער דרשות פאר געשארענע שעפסען און דערשטיקטע עופות; דאס הייסט, זיך אננעהמענדיג פאר זיי.

* * *

היינט הערט א וואונדערבארע זאך.

דיעזער כלב, זיך האלטענדיג זעהר גרויס, ווייל ער כאפט שוין ניט מעהר קיין פלייש פון די יאטקעס, ווייל ער איז דיק און פעט, און ווייל ער טראגט א גילדערנעם באנד ארום האלז, האט אוועקגעשיקט דא ניט לאנג א בקשה צום בער אין זיין בערלאגע קיין גאטשינא (ווארום דארטען ווינטערט די חיה מיט דער לאפע אין מויל) און האט אזוי געשריעבען: —

„די בודקע אין גילדהאל, יאנואר 1891.

„צו זיין מאיעסטעט, דעם גאטשינער בער, דעם הערשער איבער צוויי גרויסע מדינות, וועלכע ער בעשיצט מיט די פליגלען „און בעטראכט מיט זיינע שארפזיכטיגע אויגען, ווי דער אדלער „מיט צוויי קעפ — ירום הודו!

„אלמעכטיגער, האניג־זיסער, פעטדפוסיגער בער!

„א געהעראכץ האבען מיר געהערט דא אין הויף, וואו איך „האב די עהרע צו זיין דער בעל־הבית אין בודקע און כמעט אין „גאנצען הויף, וואו מיר זיינען געבענטשט מיט ביל־פרייהייט און „ווי איך בין דער ראש־המדברים — פון דיין גרויסען מעכטיגען „וואלד האבען מיר געהערט טרויעריגע נייעס, וואס זיינען אזוי „שרעקליך, אז איך מוז מיר נעהמען די פרייהייט ניט נור זיך צו „שטעלען אויף די הינטערסטע פיס פאר דיר, נור אויך צו בילען „עטליכע ווערטער.

„מיר האבען געהערט, אז דו, האניג־זיסער בער, לאזט צו אין „דיין וואלד, אז די וועלף זאלען רייסען און בייסען די פוילישע „שעפסעלאך, וועלכע טראגען אויף זיך דעם צלם־אלהים, מחמת „זיי זיינען געוואוינט צו שרייען „מע—ע!“ בעת מען האט „א רוף געטאן: „צאן קדשים!“ און וואס זיי זיינען אייגענטליך „הייליגע שעפסען, הגם מיר האלטען, אז זיי זיינען פערבלאנדזעטע „שעפסען.

„דיינע וועלף, אלמעכטיגער בער, רייסען זיי, ווייל זיי זאגען, „אז די דאזיגע שעפסען פיטערען זיך אויף פרעמדע לאנקעס און „טראגען אויף זיך צופיעל וואלל. איז דאס גערעכט, גרויסער בער?

„איך נעהם מיר די פרייהייט צו בילען: ניין! וועמען הארט זייער
„וואָלל? ביי אונז אין הויף זיינען דאָ פעטערע שעפּסען און קיינער
„איז זיי ניט מקנא.

„דאַן, גרויסער בער, האָבען מיר דאָ אין הויף צונויפגעקליע־
„בען אַן אסיפה פון חיות און בהמות, די גרעבסטע און די שטאַרק־
„סטע און, בענוצענדיג אונזער געבענטשטע ביל־און־ברום־פרייהייט,
„האָבען מיר זיך דורכגעבילט און דורכגעברומט און האָבען בדעה
„אחת בעשלאָסען פריהער אָבצוגעבען א לויב און א שבח דיין
„מאַיעסטעט און נאָכדעם אונטערטהעניגסט ביי דיר צו בעטען, אַז
„דו זאָלסט זיך מרחם זיין אויף שעפּסען און זיי בעשיטצען פון דיינע
„שרעקליכע וועלף.

„איך שטעה אויף צוויי פיס און שאָקעל מיט'ן עק, דיין ער־
„געבענער כלב, דער אדון הגדול פון בודקע."

* * *

דיעזע בקשה האָט מען איבערגעגעבען דעם גאָטשינער בער אין זיין בערלאָגע, אָבער זיין אונגעלומפּערטע מאַיעסטעט האָט איהר ניט געלייענט. ער איז געוואָרען מאוימדיג אין כעס אויף דאָס, וואָס א פרעמדער כלב מישט זיך אין זיינע עסקים און האָט א געשריי געטאָן: וועלף! רייסט און ווערגט נאָך מעהר ווי פריהער! איהם, דעם אדון הגדול, פון בודקע אויף להכעים! — דאָס האָט איהם א פוקס איבערגעגעבען און איצט קנורעט דער אדון אין זיין בודקע און שילט דעם בייזען בער.

דער אדון הגדול פון בודקע איז דער לאָרד־מייאָר פון לאָנדאָן, דער אָריגינאל פון די פּעטיציע איז זעהר עהנליך צו דעם הונד'ס בקשה. די גאנצע משוגעת איז זעהר ווייניג איבערטריבען. — לעזט דעם ארטיקעל אין דיעזען באנד: „זיי, איך און די דיקע ווייבעל."

LI.

געטליכע ליעבע.

דער גאָט אַפּאָללאָ... נור דאָ בעט זיך אַ קליינע הקדמה'לע. די פּאַרצייטיגע גריעכען האָבען אפילו ניט צוגעבראַכט זייערע יאָהרען און טעג — ווי די ענגלענדער — אין אמונה, אָבער זיי האָבען געגלויבט אין אַ סך געטער. זיי האָבען... נור דאָ בעט זיך אַ קליינער פערגלייך און דאָס איז ער: מאַנכע מענשען ליעבען פיעל, שטאַרק, טיעף, וואָס מען רופט „מיט'ן גאַנצען הארצען," אנדערע, ווידער ליעבען ווייניג, שוואַך, אויבערפלעכליך און כמעט נור „מיט'ן מויל". זיי... אַט דאָ בעט זיך — ווי די שניידער זאָגען — אַ קליניקעל: ווען איך זאָג נור מיט'ן מויל, מיין איך דערמיט, אַז זיי (דיא אנדערע) דריקען אויס זייער ליעבע ענטוועדער מיט ווערטער אויפ'ן ווינד, אָדער זיי דריקען עס ארויף מיט אַ קוס אויפ'ן באַק, אָבער יעדענפאַלס ליעבען זיי ניט פיעל, ניט שטאַרק און ניט טיעף. אזוי וויא אַט דיא מענשען זאָג איך, וועלכע ליעבען... דאָ בעט זיך אַ צוזאַץ: אַ פּרויענצימער אויב די מענשען זיינען מענער און — אַ מאַן, אויב זיי זיינען פרויען, ווייל אייגענטליך זיינען פרויען — און דאָ בעט זיך אַן ערקלערונג — ווייל פרויען זיינען אייגענטליך אויך מענשען, הגם ניט יעדערער שיינט דאָס צו ווי־סען, אזוי ווי... זאָג איך... נור איך בין מבולבל, לאָמיך אָנהויבען פון דאָס נייע, מיסטער זעצער, דאָ בעט זיך אַ נייע שורה, אַט אזוי:

אזוי וויא גראַדע די מענשען וועלכע ליעבען שוואַכליך קענען ליעבען (זייענדיג מענער) פיעלע פרויען, אזוי קענען די מענשען, וועלכע גלויבען שוואַכליך, גלויבען אין פיעלע געטער; אזוי ווי ביי יענע איז ניטאָ קיין אויסשליעסליכע ליעבע נור צו איין פּערזאָן,

אזוי שיינט ביי דיעזע ניט צו זיין קיין אויסשליעסליכער גלויבען נור אין איין איינציגען גאָט; אזוי וויא דיא שוואכע ליעבהאָבער זאָגען ניט — ווי מיין איניקעל זאָגט, אז זיין חבר זאָגט, אז זיין עלטערע שוועסטער זאָגט, אז דער דיכטער טאָמאס מאָאר זאָגט (און דאָ בעט זיך די בעמערקונג, אז מאָאר זאָגט דאָס צו זיין געליעבטע): איך ליעב —

Thee, Thee only Thee!

וואָס מיין איניקעל פערטייטשט דאָס: „דיך, דיך, איינציג דיך" (מורא'דיג גע־דיך־ט, ניין?), אזוי ווי, ווידערהאָל איך, די שוואכע ליעבהאָבער זאָגען ניט אזעלכע ווערטער צו זייערע געליעבטע... און דאָ בעט זיך אַ קורצע ערקלערונג, נעמליך, אז ווען זיי זאָגען אפילו יאָ, פיהלען זיי דאָס ניט, און ווען זיי פיהלען דאָס יאָ, איז דאָס אַ געפיהל וואָס געהט גיך און לייכט איבער — אזוי ווי יענע מענשען, אַלזאָ, זאָגען דאָס ניט צו זייער געליעבטע, אזוי זאָגען ניט די שוואכגלויביגע צו זייער גאָט: אתה אחד ושמך אחד, ווייל ביי זיי איז רעכט ניט דער —יענער, זיי גלויבען אין פיעל געטער און אין יעדערן צו־ביסעלע. נו, אָט אזוי זיינען געווען די אַלטע גריעכען מיט אַ יאָהר צוויי־דריי טויזענד צוריק, וואָס דאָס ברענגט מיך ווידער ארויף אויף דאָס, פון וואָס איך האָב אָנגעהויבען — צו רייחען.

איך זאָג: דער גאָט אפאָללאָ, וואָס ער איז געווען ביי די גריעכען דער גאָט פון ליכט, פון פאָעזיע, פון מוזיק און פון עטליכע אנדערע זאַכען, — ער האָט זיך אַמאָל פערליעבט... דאָ בעט זיך ווידער אַ קורצע הקדמה'לע, וועלכע איהר קענט אפילו איבערהופען, אויב איהר האָט קיין חשק ניט צו לייענען, אָבער זי מוז געדרוקט ווערען. אָט איז זי: — די גריעכישע געטער זיינען געווען אַ לוסטיגע חברה און האָבען געלעבט אַ גוטען טאָג. זיי האָבען האָלד געהאַט שטערבליכע און אונשטערבליכע פרויען, אַ גלעזעלע וויין, צו זעהן ווי מען שלאָגט זיך און אנדערע פערגניגונגען. אָט, למשל, האָט דער גרויסער גאָט יופיטער, כאָטש ער איז געווען אַ בעווייבטער (זיין פלונית'טע האָט געהייסען יונאָ) זיך אָפט פערליעבט אין

אנדערע ווייבער, וועהרענד דער קריעגסגאָט מארס האָט געפיהרט א שטיקעלע אינטריגע מיט די ליעבעס געטין אפראָדיטע, וועל־כע איז בעסער בעקאַנט אונטער דעם נאָמען ווענוס, אָדער ווענערא, אדער — ווי די אַלטע טייטשען פלעגען איהר רופען — פרוי וועג־נוסין, אויף דעמזעלביגען אופן האָט זיך דער גאָט אפאָללאָ אמאָל פערליעבט אין קאַסאַנדרא, די שעהנע טאָכטער פון דעם טראָיאַ־נישען קעניג (דאָ בעט זיך א בעמערקונג: צווישען די געטער און קעניגע איז פון אייביג אָן געווען א געגענזייטיגע התקרבות; דער־פאַר וואָס די קעניגע האָבען אויפגעהאַלטען און פערברייטעט דעם גאָטעס־דיענסט, האָבען די געטער געזאָלבט און אונטערשטיצט די קעניגע און האָבען — ווי מיר זעהן — זיך צוגעמאַכט צו זייערע שעהנע טעכטער) דער גאָט אפאָללאָ, אַלזאָ, האָט זיך פערליעבט אין פריאַם׳ס טאָכטער קאַסאַנדרא.

ליעבער לעזער, זאָגט מיר אָפענהערציג, וואָלט איהר זיך ניט געשעצט גליקליך, צו ווערען געליעבט פון א שעהנעם, מוזיקאַלישען, פּאָעטישען גאָט, פון איינעם, וואָס ניט נור ער לייכט ווי די ליכטיגע זון, זאָגדערן, וואָס פון איהם קריעגט די זון אליין איהר ליכט? וואָלט איהר (איבערהויפּט אויב איהר זייט א ליעבע לעזערין און ניט א ליעבער לעזער) זיך ניט געפיהלט איבערגליקליך צו האָבען אזא אפאָללאָ פאַר א ליעבהאָבער? וואָלט איהר איהם ניט גערן געשענקט אייער הארץ מיט די וועהטאָג אינוועניג, מיט׳ן קאָרסעט וואָס דריקט איהר (דיא הארץ, נעבעך) מיט אַלעם מיט אַנאַנדער? זאָגט ניט ניין — ליעבע לעזערין! פאַר אָן אַלטען מאַן, ווי איך, ברויכט איהר זיך ניט צו שעמען. אָה, יאָ! איהר וואָלט איהם גאַנץ געוויס געשאָנקען אייער הארץ מיט גאָר די ליעבע, וואָס עס קען זיך דאָרטען האָבען אָנגעקליעבען פון 16 ביז 30 יאָהר, אויב איהר זייט ניט עלטער, וואָס דאָס זייט איהר ניט און, אויב איהר זייט, זעהט איהר דאָס ניט אויס, און גלויבט מיר, ליעבע לעזערין, איך מאַך ניט קיין קאָמפּלימענטען... איהר וואָלט איהם גאַנץ געוויס געליעבט נאָך מעהר, ווי ער אייך, און וואָלט געהאַט די ווינאָדע צו הייראַטען מיט אַזעלכען, וואָס ער פערשפּאָרט אייך גאַז צו דער

תתונה, ווייל ער איז די ליכטיגקייט אליין; וואָס פּערשפּאַרט אייך מוזיק, ווייל ער איז דער אבי־אבות הכלי־זמר, און וואָס פּערשפּאַרט אייך אַ בדחן, ווייל זייענדיג אַ דיכטער, זאָגט ער גראַמען פיעל בעסער פאַר אַלע גראַמען־זאָגער און גראַמען־שרייבער אין ביידע וועלטען (ניט אין דער וועלט און אין יענע וועלט, דאָס מיין איך ניט — איך מיין אין די אַלטע וועלט און אין די נייע וועלט; אַז דערמיט מיין איך ווייטשעפּעל און ניו יאָרק פערשטעהט איהר, נאַטירליך אליין). בקיצור איהר וואָלט... מעהר האָב איך ניט קיין פּאַפּיער... אַ סוף!

LII.

קאסאנדרא.

זאג איך אזוי :

דער גאט אפאללא האט זיך אמאל פערליעבט אין קאסאנדרא, די טאכטער פון דעם טראיאנישען קעניג פריאם. זי (וויס גאט אפאללא אליין — ווארום) האט איהם ניט געליעבט. זי האט דאס פון דעססטוועגען ניט גלייך ארויסגעוויעזען, זאנדערן האט איהם גע־פיהרט א לאנגע צייט פאר'ן (געטליכען) נאז. ווארום? ווייל זי האט געוואלט פון איהם עפעס ארויסקריעגען, און האט ארויסגע־קראגען. דאס איז געווען די פעהיגקייט צו זעהן בנבואה אלץ, וואס ועט קומען און אלץ, וואס ועט זיין. אזוי באלד אבער, ווי זי איז געווארען א נביא'טע, א פראפעטין, האט זי איהם געוויעזען דאס, וואס מען עסט חמשה־עשר בשבט, געמליך, א פייג אונטערן נאז און האט איהם געגעבען א טשיסטע אטסטאווקע, וועלכע די טייט־שען רופען א קארב, די ענגלענדער — א זאק און מיר אידען — א קאפולער אנצוהערינס.

איהר קענט אליין פערשטעהען, אז דער אבגענארטער גאט איז געווארען שרעקליך בייז אויף זיין געליעבטע. „ראכע!" האט ער אויסגעשריען און זיין ערשטער געדאנק איז געווען פון איהר צוריק אוועקצונעהמען דעם כוח־הנבואה. דאס אבער איז ניט לייכט געווען צו טאן : א גאט איז ניט אבילע ווער, ער איז ניט — כאפט אייך אן — א גלעדסטאן, א שואוואלאוו, א שדכן, א קרעמער, א לוח־מאכער, ער מוז זיין היילינ, אניט גלויבט קיינער מעהר ניט אין איהם און וואס, איך בעט אייך, איז א גאט אהן גלויבערס? בקיצור, דאס איז געווען אונמעגליך אויסצופיהרען. ער האט גע־טראכט און געקלערט און איז געקומען אויף דיעזען פלאן : א

פראפעטין זאל קאסאנדרא טאקע בלייבען, אבער קיין שום מענש זאל ניט גלויבען אין איהרע נביאות. אזוי האט ער איהר פערשאל־טען און די אונגליקליכע האט פאראויסגעזעהען און פאראויסגע־זאגט אלץ, וואס האט שפעטער מיטגעבראכט דעם אונטערגאנג פון טראיא און די גאנצע מדינה איליום — איהר פאטערלאנד — און מען האט זיך פון איהר נבואה אויסגעלאכט. עס איז געקור־מען אזוי ווייט, אז... נור לאז זיין געווּג. לאמיר רעדען פון אנ־אנדער זאך.

* * *

נעכטען האט מען מקבר געווען מיינעם אן אלטען גוטען פריינד. מען האט מיך גערופען צו דער לויה, נור איך בין ניט געגאנגען. צייט? אה, ניין! צייט האב איך געהאט נאטע — גענוג, אבער איך האב פשוט ניט געוואלט געהן, מחמת דער אלטער פריינד מיינער האט אבגעקאנטשעט זעהר מיאוס. שטעלט זיך נור פאר! מיט א יאהר צוועלף־דרייצעהן־פערצעהן צוריק איז ער געווען א בעגייסטערטער יונג, מיט א פאאר הימעלבלויע אויגען, — אויגען, וואס נעהמען דורך א הארץ און וואס קענען קוקען דער זון אין צורה אריין אהן פורכט; א יונגער מאן מיט הענד געשאפען צום קאמפף פאר אלץ וואס איז גוט און מיט פיס, וואס זייערע קניע בויגען זיך ניט אין די גרעסטע סכנה; א יונגער מאן מיט ליעבע פאר וואהרהייט און רעכט, מיט מוטה פאר זיי צו קעמפפען, מיט שכל, ווי אזוי דעם קאמפף צו פיהרען און מיט געדולד אין דעם קאמפף פאר זיי צו בלוטען און צו ליידען. ער האט עטליכע יאהר געבליהט, האט געדייפט און איז אויסגעוואקסען א פרעכטיגער בע־וואונדערנסווירדיגער מאן. מיט אמאל האט זיך איהם פארוועלט אויספרובירען זיין קראפט און אבנארען אבנארערס, און ער איז געגאנגען פלאנצען א בוים אין א זומפ. איך האב איהם געזעהן אריינקריכענדיג און האב איהם מתרה ומודיע געווען, אז ער וועט נור אליין פערשמיערט ווערען, אבער פון זומפ וועט קיין גוטע פרוכט ניט ארויסוואקסען. ער האט מיר ניט געפאלגט. ער איז געקראכען. די בעטריגער האט ער ניט בעטראגען, אבער זיי איהם האבען

פערדארבען און פערשמירט, און נעכטען האט מען איהם בעגראבען אונטער א חופה אין א קירך, מיט א לארד פאר אן אונטערפיהרער. מען האט איהם רייך געמאכט און ער וועט איצט זיין א זומפּ — בעוואוינער מיט אלע זשאבעס צוגלייך... ניין, איך בין ניט געגאנגען צו דיעזע לעבעדיגע לויה, אבער איך האב געטראכט, אז אויף מיר מוז אויך האפטען דער פלוך פון קאסאנדרא. אלץ קומט אוים אויף מיינע רייד, אבער מיר גלויבט מען ניט. אה, עס איז מיר זעהר ביטער אויפ'ן הארצען... אט איז א צייטונג, אט איז מיין אייניקעל, לאמיך זעהן וואס אין דער וועלט טוט זיך.

* * *

חא־חא־חא! וואו נעהמט מען זייטען צום לאכען? דיא איר־לענדער זעהען זיך איצט ערשט ארום, אז זייער פיהרער פארנעל איז א דורכגעטריבענער, אייגענגוטציגער דעספאט! זיי זעהען זיך איצט ערשט ארום, אז א לענדלארד און א קאפיטאליסט צונויפגע־פלאכטען אין איינעם קען ניט זיין קיין יואהרער ארבייטער־פריינד! וויא בייז זיי זיינען דיא הונגעריגע נאררען! האב איך דאס ניט קלאר און דייטליך געזאגט פאראוים מיט יאהרען צוריק? נור וואס? האלט! לאך איך? ניט געלאכט... דא איז ווידער דער אלטער פלוך פון דיא אלטע יונגע קאסאנדרא: מיר און מיינע פראפעצייהונגען וועט קיינער ניט גלויבען, האט קיינער קיינמאל ניט געגלויבט. אצבע אלהים!

* * *

אה, דער פערפלוכטער פלוך, פערפלוכט זאל ער ווערען! ער האפטעט ניט אויף מיר אליין. הונדערטער חוץ מיר האבען א כוח־הנבואה, וועלכער איז פערשאלטען ניט געגלויבט צו ווערען. מיר זעהען דיא צוקונפט קלאר פאראוים. מיר שרייען און מיר זאגען: מענשען, אין דלות פערזונקענע, ביטער ארבייטענדיג און לאזענדיג כוחות און פראצע פאר אויסבייטער, שינדערס, טייוואלים — נעהמט זיך צוזאמען און ראטעוועט זיך און די וועלט. וואס א טאג לייגנער וועט אימער דער קאמפף קאסטען מעהר און מעהר...

נעהמט זיך צוזאַמען, סטרייקט איינמאָל פאַר אַלע מאָל אום צו בעפרייען די וועלט און די מענשהייט און זיך!

הערט מען אונז, גלויבט מען אונז? ווייניג־וואָס, ברידער. צו אונז קלעפּט דער קאַסאַנדראַ־פלוך, הגם מיר האָבען קיין שום גאָט ניט בעטראָגען און קיין גאָט האָט זיך אין אונז ניט פערליעבט.

LIII.

צו ווייזען וואָס דער נעקסטער וועט זיין.

מיין אייניקעל וועט מיך נאָך אמאָל פערפיהרען אין שמד אריין. צו ער ווערט אלץ שטארקער, אָדער איך ווער אלץ שוואכער — דאָס קען איך אייך ניט זאָגען, איך וויים נור אזוי פיעל, אז ער פיהרט ביי מיר אלץ אוים. אַט האָט זיך איהם איינגערעכטען מיט אמאָל פערגלוסט צו געהן אין צירק אריין און — ווי איהר זעהט מיך א לעבעדיגען! — איך האָב געמוזט מיט איהם מיטגעהן.

איך אין א צירק! ניט שלעכט, כלעבען! איין גוטען שפּריוז און איך בין טאַקע אין שמד — אן אלטער גוי, מיט א שטיק סאדלע אין מויל, מיט א צלם אויפ'ן הארצען, אויף די קניע אין א קירך! מיט דריי טעג צוריק וואָלט איך גערעכענט, אז איך פּאַס אזוי אין א צירק, ווי... ווי זאָל איך אייך זאָגען? ווי א... ווי א פרישע רעזעדע־בלום אין אן אלטע סליחה; ווי אן עהרליכער מאַן אין א רעוורענד'ס ראָק; ווי א ניקאָלאיעווסקער סאָלדאַט אויף אן אריסטאָקראַטישען מאַסקענבאָל; ווי אן אלטע, שווארצע אידענע אין אן אויסגעבלייזטע קלייד, ווי א שטויבצער תשעה־באָב אין פּאַריז; ווי „גוט מאָרגען" אין א לאָנדאָנער פאָג; ווי די ווערטער: פרייהייט, גלייכהייט און ברידערליכקייט אויף די פראַנצויזישע טורמעס; ווי א געגאָלטע מאָרדע אין א ראבינערס צורה; ווי די וואָהרהייט אין פּליט־סטריט, פון וואנען די צייטונגען קומען; ווי א גוטער וויץ ביי א נאַררען אין מויל; ווי די גראַמען אין מאַנ־כע פון אונזערע שירים; ווי אן אָרעמאַן'ס א קינד אין אן ענגלי־שע אוניווערזיטעט; ווי מענשענליעבע אין א לאָנדאָנער האָספּי־טאַל; ווי פרישע לופט אין א בערדיטשעווער בית־המדרש; ווי גוטע עברי אין ווייבערשע שולען אין דער ליטא און אין מאַנסבילשע

שולען אין ענגלאנד; ווי... פערוויי'ט און פערוויי'ט זאל דאס ווערען! הויב איך אן, הער איך ניט אויף! איך האב שיער ניט פערגעסען אן צירק און אן אלעם־מיט־אנאנדער דורך די משלים. א גלייכניס איז גוט. די נביאים האבען גערעדט בדרך משל, האמער (להבדיל) איז געווען א מאדים אויף גלייכניסע, יעזוס קריסטוס און דער קעלמער מגיד — אויך. אבער זיי האבען גע־וואוסט א מאס. איך האב עפעס אזא מין קליפה אין זיך, אז איך דארף נור זאגען איין מאל „ווי" און דאס קאסט מיר שוין א גאנצע פעננע טינט. ווער וויים, צו וועל איך זיך ווען עס איז דערפון אפגעוואוינען, אדער איך וועל שוין טאקע אזוי ווי'ענען ביז מען וועט מיר ארויפלעגען שערבלעך אויף די אויגען?

* * *

בדיעבד, טוט מיר הנאה, וואס איך בין געווען אין צירק. א מענש, וואס איז א שטיקעלע פילאזאף, דארף אומעטום זיין און אלצדינג זעהן. דארף אומעטום זיין, אפילו אין טורמע און ווען ער קען אהין ניט אריינקומען פאר עפעס רעכטס, ווי, למשל, פאר אן אנשטענדיגע גנבה, פאר א געמאכטע הבדלה, זייענדיג גוט פערזיכערט, פאר האבען דריי־פיער ווייבער אין דריי־פיער מקומות, פאר וועלען עסען און בעטען, אדער נעהמען, — דארף ער לכל הפחות זעהן צו בעליידיגען א פאליציייסקען, אדער שטע־רען ערגעץ־וואו א קרעמער'ס א וואגען דורך א סאציאליסטישען פארטראג, אדער טאן אנאנדער זאך, וואס איז פערבאטען אין פרייע לענדער, און זעהן, אז מען זאל איהם אריינזעצען אויף דעם אופן. זיין אין א טורמע מוז ער, דארף ער — ער דארף מוזען און מוז דארפען — מחמת א ניט וועט ער אייביג ריידען ארום טורמעס (און ארום וואס רעדט א פילאזאף ניט?) און וועט קיינמאל ניט וויסען אויף קלאר, וואס א טורמע איז. יא, ער דארף זיין אומעטום, אפילו אין טורמע און אויב ער איז א מהדר, דארף ער זיין אפילו אין א ווארקהויז, איבערהויפט אין דעם פאל, ווען ער איז א רייכער פילאזאף. און גראדע אזוי ווי ער דארף אומעטום זיין, אזוי דארף ער אויך אלצדינג זעהן; אין דעם איז ביי מיר קיין שום ספק ניטא.

ער דאַרף זעהן, ווי מען איז נושא־פּנים אַלטע אביונים אין צדקה־חברות; ווי מען פּלאַנצט תּורה אין דעם הײַגען הקדש; ווי דאָק־טוירים בעהאַנדלען קראַנקע אין אַ ביקור־חולים; ווי מגידים גנב'־ענען דרשות און דיכטער — פּראָזען; ווי זשוליקעס־אַדוואָקאַטען ווערען ריכטער און טײלען אוים צרות די אָרעמע זשוליקעס, וואָס זײַנען ניט אַדוואָקאַטען; ווי פֿרומע אידען בלײבען שולדיג געלד פֿאַר קדושה און פּאַרטען דאָס אין דער טומאה; ווי די ברידער־ליכקייט פון מאַנכע סאָציאַליסטען איז געבויט אויף קין'ס מאָדעל; ווי פּאַרנעל נעהמט זיך אָן פֿאַר מאָראַליטעט און לאָרד סאָלסבערי פֿאַר'ן אמת, בקיצור, ער דאַרף אַלץ זעהן, אַניט איז ער אפילו קיין שטיקעלע, פּיצעלע, מאַנעלע, ברעקעלע פילאָזאָף ניט און קען ניט זײַן, און וועט ניט זײַן!

* * *

אָה יאָ! בדיעבד טוט מיר הנאה, וואָס איך בין געוועזן אין צירק. (טאָמער געפינט זיך אונטער מײַנע לעזער אַן ענגלישער רב אָדער אַ חזן, וועלכער פערשטעהט געוויס ניט וואָס בדיעבד בעטײַט, מעג איך איהם, פאַרבײַגעהענדיג, זאָגען, אַז דאָס הייסט: ווי עס האָט זיך געמאַכט. פאַר איין גאַנג, מעג איך אָט דעם קלאָס לעזער זאָגען נאָך אַ זאַך: איך האַלט אַ צעטעל אין די לײַפּציגער לאָטעריע און אַזוי גיך, ווי איך געווין דעם גרויסען געווינס, לאָז איך איבערדרוקען אַלע מײַנע פילאָזאָפישע שריפטען אויף גרויסע אותיות מיט נקודות, בכדי אַז אפילו חזנים און שוחטים זאָלען קענען פערשטעהען די לשון־קודש'דיגע ווערטער. בעט־זשע גאָט, אַז איך זאָל טאַקע געווינען!)

וואו האַלט איך? יאָ... מיר טוט הנאה, וואָס איך בין דאָרטען געוועזן. ערשטענס, מחמת אַ מענש ווי איך האָב אייך שוין געזאָגט, דאַרף אַלץ זעהן און, צווייטענס, ווייל אַ צירק האָט אין זיך אַ סך זאַכען, וואָס איז ווערטה צו בעטראַכטען. איך רייד שוין ניט דער־פון, וואָס איהר זעהט דאָרטען מענשען, וועלכע ברעכען זיך, וואָס דאָס איז אַן אַבוועקסלונג פאַר איינעם, וואָס אַזוי זעהט ער רק געבראָכענע מענשען. איך רייד שוין ניט פון די וואונדער־

בארע רייטערס, וועלכע שטעהען, שפרינגען, טאנצען און טרעטען אויף לויפעדיגע פערד זיכערער, ווי איך געה און שטעה אויפ'ן ברוק אין גאס נאך א פאאר טעג רעגען ערגיץ וואו אין ווייטשעפעל. דאָס איז טאקע אן אָבוועקסלונג פאר איינעם, וואָס איז געוואוינט צו זעהן דעם היפך, נעמליך, ווי לויפעדיגע, שפרינגעדיגע פערד טראמפלען אויף דעם רוקען פון מענשען. איך רעד שוין ניט פון די מענשען, וועלכע געהען זיך דארטען ארום אויף אָנגעצויגענע שטריק און באלאנסירען זיך ארום אין דער לופט, וואָס דאָס איז אינטערעסאנטער צו בעטראכטען, ווי צו זעהן א אידישען צבועאק, וואָס באלאנסירט זיך אויף דעם זעלביגען אופן צווישען פרומאקעס און סאָציאליסטען, אָבער ניט אזוי קונציג. איך רעד ניט פון די שפרינגערקעס און טענצערקעס אין די קורצע קליידלעך, ווייל דאָס פאסט ניט פאר א אידען אין מיינע יאָהרען. ארום וואָס איך רעד, וועט איהר זעהן גאר אין קורצען.

LIV.

געלערנטע אייזלען.

אָבער טאַקע איינפאַכע, פיערפיסיגע. לאָז דער ראש־ישיבה אין דער מיר; לאָז דער קאַצענהיימער מגיד; לאָז מיסטער פוט, דער זאַטער פריידענקער; לאָז פּראָפעסאָר טרייטשקע (אויב ער לעבט נאָך); לאָז דער הייליגער שטעקער (וואו שטעקט ער איצט?); לאָז דער רעדאַקטאָר פון איך וויל ניט זאָגען וועלכע אידישע צייטונג אין אונזערע מקומות; לאָז... לאָז קיין איינ־ציגער פון זיי ניט מיינען, אַז איך מיין זיי דערמיט, ווען איך רייד מכות געלערנטע חמורים. איך פערגעס קיינמאָל ניט, אַז דאָ אין ענגלאַנד איז פאַראַנען אַ חברה צער־בעלי־חיים, וועלכע נעה־מען זיך אָן פאַר אַלע לעבעדיגע בעשעפעניסען (חוץ, פיעלייכט, מענשען) און איך וועל געוויס ניט בעליידיגען די אייזלען, זיי פערגלייכענדיג מיט די מענשען, וועלכע איך האָב אויבען אויסגע־רעכענט, ווייל איך וויים, אַז מיט די צער־בעלי־חיים־חברה איז ניט צו שפּאַסען. זיי נעהמען זיך אָן פאַר בהמות, איבערהויפּט פאַר אייזלען און פערד, אַזוי ווי זיי וואָלטען געווען זייערע לייבליכע ברידער, וואָס דאָס, דאַכט זיך, זיינען זיי ניט, מחמת זיי געהען זיך משפּט'ן און דאָס טוען ניט די פיערפיסיגע בהמות, אפילו ניט דער אָקס, וועלכער איז אַ דאָפּפּעלטע בהמה, ווייל לאַ־די וואָס ער געהט אין סאָכע, לאָזט ער זיך נאָך קוילענען אויך: אַ מין אייראָפּייאישער ארבייטער, וואָס ווערט אַ סאָלדאַט. —

בקיצור, איך רעד דאָ גאָר פּשוט פון געוואוינליכע פיערפיסיגע בהמות, אייזלען, וועלכע אונטערשיידען זיך פון זייערע איבריגע ברידער נור דערמיט, וואָס זיי זיינען אביסעל געבילדעט, אָבער זיי זיינען אין אַלע אנדערע פּרטים דאָס, וואָס אייזלען דאַרפען זיין, נעמליך אייזלען. די נפקא־מינה צווישען זיי און זייערע

שטאַמפּ־געגנאַסען (ווי די טייטשען זאָגען) איז ניט מעהר ווי דער אונטערשיעד צווישען אַ אידיאָט צווישען אונז, וועלכער האָט שטודירט און אַ אידיאָט, וועלכער ווייס ניט (און אַזוי וואויל איז איהם!) פון קיין צורת אות. די נפקא־מינה צווישען זיי און די אַנדערע איז ניט מעהר, ווי דער אונטערשיעד צווישען מאַרינירטע הערינג און פּראָסטע, ווי צווישען אַ גרויסען פאַבריקאַנט און אַ קליינעם סוועטער, ווי צווישען אַ דיפּלאָמאַט און אַזוי גלאַט אַ ליגנער, ווי צווישען אַ פּרעדיגער און אַ זאָגער, ווי צווישען אַ ליטײנישען פּאַטער — נאָסטער און אַ ווייבערשע תחינה. מעהר ניט. בטבע זיינען זיי אַלע, איינע ווי די אַנדערע, רויע ציגעל און איבערגעברענטע, אָבער פון דיעזעלבינע לוים.

די אייזלען, פון וועלכע איך רעד, זיינען אַלזאָ איינפאַכע אייזלען נאָר אַביסעל געלערנט. דאָס דאַרף איצט שוין יעדער פערשטעהען ווער עס איז אליין ניט קיין אייזעל. אָבער ניט יעדערער וואָלט גלויבען, אַז מען קען אפילו איין אייזעל אויסלערנען און דאָס וואָלט איך אפשר אַליין ניט געגלויבט, ווען איך וואָלט דאָס ניט געזעהן מיט מיינע אייגענע אויגען אין צירק.

מען קען, ברידערלעך, מען קען! און ווי נאָך קען מען! אַ צוקאוועס, זאָג איך אייך! איהר האָט געדאַרפט זעהן די צוויי געבילדעטע אייזלען, וועלכע איך האָב געזעהען. אָה, זיי זיינען וואונדערבאַרע ברואים, זיי שטעלען זיך אוועק אויף אַ באַלקען, וואָס איז אריבער געלעגט איבער אַ צאַהם און וויגען זיך ארויף און אראָפּ, געגוי ווי אַ ליבעראַלער פּאָליטיקער מיט אַ קאָנסערוואַטיווען ביי אַן עלעקשאָן צום פּאַרלאַמענט, מעהר ניט וואָס דאָ איז דער באַלקען ארויפגעלעגט אויף דעם רוקען פון דעם המון. הייִנט שטעלען זיי זיך אוועק (איינציגווייז, נאַטירליך) אויף אַ שטעהדיגע טון מיט אַלע פיער פיס און דרעהען זיך, הויבענדיג דעם סנוק צו מזרח און צו מערב, צו צפון און צו דרום צו, פּונקט ווי אַ קאָקעטקע אויף אַ באַל, ווי אַ מיסיאָנער צווישען פרומע אידען און אפּיקורסים, ווי אַ רוסישער גוזר אויף אַ פּאַראַד, ווען ער ווייס ניט פון וועלכע זייט אַ קויל קען איהם טרעפען.

צו אזא געבילדעטער אייזעל האָט ניט געקראָגען (איידער ער האָט ערגרייכט אזא הויכע שטופע פון בילדונג) מעהר קלעפּ, ווי א אינגעל פון יונה קאַט'ס חדר, ווי א ניקאָלאַיעווסקער סאָלדאַט ביז ער איז געוואָרען א פּאָלקאָמענער מענשעניעגער, אָדער אַנדערע אַזעלכע נשמות — דאָס קען איך ניט זאָגען, אָבער אזוי פיעל איז זיכער די קלעפּ זיינען יעדענפאַלס ניט אוועק אין ניוועץ. וואָרום איך האָב אייך נאָך ניט דערצעהלט די גאַנצע השלמה פון די געבילדעטע אייזלען.

וויגען זיך, אָדער זיך שטעלען אויף א טון איז נאַטירליך א גרויסע זאַך פאַר אַן אייזעל, ווי רעדען פראַנצויזיש איז השלמה פאַר אַן אידיאָט פון רייכע עלטערן, אָבער דאָס איז נאָך ניט אַלעס. די צוויי געלערנטע חמורים קענען אַנדערע זאַכען אויך. למשל:

איינער פון זיי נעהמט אריין צווישען די ציינער א גלעקעל און קלינגט. עס קומט אריין א קעלנער און ברענגט אריין א סערוועטקע, וועלכע דער אייזעל טוט אָן ארום האַלז, — פּלינקער ווי א רייכער פּאָניע אין בערלין. דאַן לאָזט ער זיך געבען די אכילה און עסט פון א טעלער, וואָס דאָס האָט דער קעניג פון זולולאַנד קאָם וואָס געקענט. דאָס איינציגע, וואָס ער טוט ניט, איז בענשען. ער בענשט ניט. צו ער איז דערצו צופיעל, אָדער צו וועניג אייזעל קען איך אייך ניט זאָגען. דאַן קען ער אייך מאַכען א קניקס קונציגער, ווי א קליינשטעדטעלדיגער אַקטיאָר, אָדער ווי אַן אָרעם־בחור, ווען ער קריעכט אריין אין א פראַק און ווערט פון ברוך סמאַרגאָנער — באָרים סמאַרגאָנסקי.

וואָס זאָל איך אייך פיעל בּרייען? איך בין פון די געלערנטע אייזלען נתפעל געוואָרען. די געלערנטע אייזלען אין מענשענגעשטאַלט זיינען הינט אַנטקעגען זיי.

„זיידע —האָט מיך מיין איניקעל געפרעגט — ווייסען זיי טאַקע וואָס זיי טוען, אָדער טוען זיי נור דאָס, וואָס מען האָט זיי אויסגעלערנט און דאָס וואָס מען צאָהלט דערפאַר, אום צו זעהן?“

איך האָב איהם געענטפערט און האָב געזאָגט:

„איבער אַכט־טאָג דאָנערשטאָג וועט אַ בעריהמטער פּראָ־
פעסאָר פון פּאָליטישע עקאָנאָמיע האַלטען א פאַרלעזונג. איך וועל איהם געהן זעהן און הערען. דאַן וועל איך דיר ענטפערען אויף דיין פּראַגע.“

LV.

א גרינער איד פון מינסקער גובערניע.

א שם־רע איז ערגער ווי אלץ אין דער וועלט, אבער אן אומזיסטיגער, אויסגעטראכטער שם־רע איז ערגער ווי אלץ אין אלע פיער וועלטען: די און יענע וועלט, די אלטע און די נייע וועלט. א בייזער נאמען קלעבט צו אייך ווי א שמאלער רינג צו א גראבען פינגער, ווי א מיניסטער צו זיין שטעלע, ווי דער ליגען צו א מדרש, ווי אן ארעם־בחור צו א טאג, ווי אלטע אייל צו געפרייטע פיש, ווי בייזע צינגער צו גוטע שכנים, ווי אלכסנדר פון רייסען צום הייליגען קנוט, ווי די נידערטרעכטיגקייט צו א שפיאן, ווי די פערצווייפעלטע אהנמאכט צום פאלעסטיניזמוס, ווי א משולת צו דער מטבעה, ווי דער שלים־מזל צו די רוסישע אידען, ווי א שבועה צו א ליגנער, ווי א שמעק טאבאק צו א מלמד'ס באָרד, ווי די בייכעל צום סוועטער, ווי א לאנגע צונג צו א פוסטען מוח, ווי דער דלות צום עהרליכען ארבייטער, ווי... ווי... ווי מיינע אויסגעראַט־ווערען־זאללענדיגע משלים צו אלץ וואס איך זאג.

ניין, די געלעהרטע, וועלכע ווילען האבען אז דער מענש — ניט דוקא א רוסישער אונטערטהאן — האט קיין פרייען וויללען ניט, זיינען גערעכט. ווי פיעל מאל האב איך זיך א נדר געטאן צו שרייבען ניט ווי־ענדיג, און איך קען דאס פונקט אזוי אויס־פיהרען ווי א איד ווען ער נעהמט זיך אונטער צו רעדען ניט מאַ־כענדיג מיט די הענד, ווי א קרעמער, ווען ער וויל ניט מעהר נארען, ווי א קארטעוניק, ווען ער וויל אנהייבען צו טראכטען ארום ווייב און קינדער, ווי... האלט! אט האט איהר דאס ווידער... אה, ניין! דער מענש איז ניט קיין בעל־בחירה און

די היינטיגע זיינען גערעכט מכוח דעם פרייען ווילן. דאָס געהט — איך ווייס גאַנץ גוט — אביסעלע געגען די אמונה, אָבער... ליעבע, טייערע, אַלטע־אמונה־לעבען, איך קען דיר אסור ניט העלפען: דער מענש האָט פאַרט ניט קיין פרייען ווילען, דען א מענש (אויף אַלע מיינע מינסקער שונאים'ס צופּלאַצענעס) וואר איך, בין איך און בלייב איך. און ווען איך וואָלט געהאט א פרייען ווילען וואָלט איך, מיין פעדער, די בלייענע אותיות און די אונגעדולדיגע לעזער שוין לאַנג פּטור געוואָרען פון מיינע אייביגע משלים און איך וואָלט זיך איצט ניט געדאַרפט פערענטפערען, ווען דער עולם שטעהט און וואַרט אויף דאָס, וואָס איך וויל אויספיהרען וועגען דעם בייזען נאָמען.

איצט, אזוי ווי איך האָב מיך שוין סיי־ווי־סיי דערוויטערט פון מיין ענין, לאָמיך אייך זאָגען א פּאָאר קלוגע ווערטער טאַקע מכוח דעם פרייען ווילען, וועלכער איז ניט פריי, צו ער וויל צו ניט.

* * *

דער מענש איז ניט נור ניט קיין בעל־בחירה, ער איז אייגענטליך א פערקויפטער ביי זיך אליין. דאָס וואָס מען הערט איהם זאָגענדיג: „איך וויל“ איז ניט מעהר ווי געזאָגט. דאָ אין ענגלאַנד, ווען עס ווערט געמאַכט א געזעץ און ווען אַלץ איז פאַרטיג, ווערט אויסגערופען אין די הויז־אָוו־לאָרדס אויף אַלט־פראַנקיש: די קעניגין וויל עס. דערביי ווייס אָבער יעדער אייגציגער, אז בעצם האָט די אַלטע גאָר קיין שום דעה ניט, און די ווערטער: „די קעניגין וויל עס“ האָבען צו בעדייטען (ווען מען זאָל זיי איבערזעצען אויף אמת־לשון) „די קעניגין מוז עס“. דאָס נעמליכע איז מיט דעם ווילען פון אַלע מענשען. זיי ווילען אפילו, אָבער זיי מוזען ווילען, וואָס דער פּועל־יוצא דערפון איז, אז זייער ווילען איז ניט פריי. וואָס? פערקאַרצעט ניט דעם נאָז, איך בעט אייך, און זאָגט מיר ניט מיט אזא אפּיקורסישע מיענע — „עה!“ ווילט איהר א בעוויז? נאט אייך!

היינטיגע צייטען ווען די גאַנצע וועלט איז ווי איין שטאָדט;

היינט, ווען מען קען גיכער קומען פון ניו־יאָרק קיין לאָנדאָן, ווי איך צו מיין געזונד; היינט, ווען אַלץ וואָס אַ מענש בעדאַרף איז דאָ צו פיעל און ניט צו ווייניג; היינט, ווען אַלע קענען געננג רעכענען אום צו פערשטעהן, אַז פונפציג איז מעהר ווי איינס און אַז פונפציג קענען זיך ספּראַווענען מיט איינעם, — ווי, פרעג איך אייך, וואָלט דאָס מעגליך געווען, אַז לעבען די קליידער־קראָמען זאָלען ארומגעהן האַלב־נאַקעטע, לעבען די שיך־קראָמען האַלב־באָרוועסע, לעבען די שפּייז־קראָמען האַלב־פערהונגערטע, לעבען די וויין־טראַקטירען האַלב־פערטריקענטע, לעבען די הויכ־שולען האַלב־פערווילדעטע, לעבען די טהעאַטערען האַלב־פערקור־מערטע, לעבען די קאָנצערט־זאַאַלען האַלב־פעריאָמערטע, לעבען די באַנק־הייזער פעראָרעמטע, אויסגע„פּעטער"־טע אביונים? ווי וואָלט דאָס מעגליך געווען אַזוי צו זעהן זיי אַלעמען, — זיי וואָס האָבען ענטוועדער אַליין, אָדער דורך זייערע טאַטעס, אָדער דורך זייערע קינדער מיט שוויים און מיט מיה אַריינגעבראַכט די געלד אין די באַנקען, אין די קאָנצערט־זאַאַלען די מוזיק, אין די טהע־אַטערן דעם שוישפּיעל, אין די שולען די ביכער, אין די טראַקטי־רען די משקה, אין די שפּייז־אַנשטאַלטען די עסענוואַרג, אין די שוכהאַנדלונגען די שיך און די קליידער אין די מאַגאַזינען? ווי וואָלט דאָס מעגליך געווען, ווען זיי וואָלטען געהאַט אַ פרייען ווילען? ווען דער מענש וואָלט געזאָגט: איך וויל! איך וויל לעבען!! אמת, ער זאָגט היינט אויך אַמאָל ער וויל, ער וויל — זאָגט ער — לעבען, אָבער ווען מען לאָזט איהם ניט, לעבט ער ניט; ווען מען שנייט איהם אָפּ זיינע יאָהרען, געהט ער אין דר'ערד פאַר דער צייט, און וואָס די ווערים אין מענשען־געשטאַלט האָבען אויף זיין גוף איבערגעלאָזען, דאָס דערעסען די געוואוינ־ליכע ווערים אין קבר. זיין „איך וויל לעבען" האָט צו בעדייטען: איך קען ניט שטאַרבען, דער גאַנצער „איך וויל" זיינער איז אַ פערשטעלטער, צבוע'קישער, איבערגעניצעוועטער „איך מוז". דאָס איז וואָס ער איז — אַ חורבן אויף איהם!

* * *

אַט דיזע ווערטער, כמעט וואָרט פאַר וואָרט, האָב איך
עהערנעכטען געזאָגט מיינעם אַ לאַנדסמאַן (ער איז אַ גרינער פון
מינסקער גובערניע, אַ באָברויסקער, אָדער אפשר נאָך ערגער אַ
סלוצקער) וועלכער טראָגט אַ סך וואונדען אין הארצען (ער קומט
פון רוסלאַנד) און אַ פּאָאר ספּאַקולען ווי מיינע, מעהר ניט מיט
זילבערנע אַליאַבליעטשקעס. טאָמער מאַכט יך איך צו זעהן צוויי־
שען בריק־ליין און דיוקס־פּליים אַ אידען, נעבאָך אַן־איינגעבויגע־
נעם, מיט אַ בעראָזעווען ווייסליכען שטעקען אין האַנד, וואָס זיין
גאַנג איז, ווי דער פּאָרטשריט פון דעם ענגלישען אַרבייטער, אַ
לאַנגזאַמער,אַ שטייגער, מען שטופּט איהם כאָטש ער וויל ניט; אַ
מאַן מיט לאַנגע, קאַלטעוואַטליכע, געל־געוועזענע האָר, אין אַ
צילינדער הוט, וואָס טראָגט אויף זיך סימנים פון אַ לאַנגען קאַמפּף
מיט אַלע בייזע וועטערען (ווי דער איד, לערך, אַליין), — טאָמער
זעהט איהר, זאָג איך, אַזאַ גרינעם, זאָלט איהר וויסען, אַז דאָס
איז דער בעל־דבר.

נו, מיט איהם האָב איך עהערנעכטען גערעדט טאַקע אַרום
דעם פרייען וויללען. ער איז ניט קיין פריץ אין נייע אידעען, ער
האָט זאָגאר אַ ידיעה פון סאָציאַליזמוס און אַ זון אין סיביר, הגם
ער גלויבט אין די אַלע מעשות ניט. ער האַלט, משמעות, קריעת־
ים־סוף, דניאל׳ס לויבען גרוב, אברהם אבינו אין קאַלך־אייווען,
בלעם׳ס איזעל און רבה בר־בר חנה׳ס העלדישע ציגען פאַר נאַ־
טירליכערע זאַכען, ווי סאָציאַליזמוס. ווען איך האָב איהם עהער־
נעכטען געזאָגט דאָס, וואָס איהר האָט מיט אַ פּאָאר מינוטען צוריק
געלייענט, האָט ער אָפּט געקוועצט מיט די פּלייצעס, אָדער אונ־
טערגעשמייכעלט, אָדער אַ בורבעל געטאָן אונטערן נאָז: „זאָל
דאָס טאַקע אמת זיין?” מיר האָט עס ניט געאַרט.

„נאָך איערע רייד נאָך” — האָט ער זיך אָבגערופען, ווען
איך האָב געקאָנטשעט רעדען — „קומט דאָך טאַקע אויס, אַז איך
בין גערעכט. ווארום, הייסט עס, אַז דער מענש איז טאַקע, הייסט
עס, אַ ... אַ ... איך וויל זאָגען ניט קיין בן־בחירה, אַז ער האָט
ניט, ווי איהר רופט דאָס, קיין פרייען וויללען, טאַ ווי שיקט זיך,

אז ער, דער מענש, הייסטעס, זאָל ווען עס איז זיך בעפרייען, הייסט עס, פון זיין היינטיגע לאגע?"

— אייער קשיא, האָב איך איהם געענטפערט — איז ניט אזוי הארב ווי איהר מיינט. בערעכענט ווי אזוי איהר אליין זייט היינטיגען טאָג דאָ אין לאָנדאָן: איהר זייט געווען אַ איד אַ בעל־הבית אין באברויסק אָדער אין סלוצק — ווייס איך דער גוטער יאָהר וואו, איהר האָט געהאט אַ געשעפט, אַ ווייב מיט קינדער. אָט האָט איהר אויסגעגעבען די טעכטער און אלעס איז געגאַנגען כשורה. מיט אמאָל האָט מען פערשיקט אייער בן־יחיד, אייער ווייב האָט זיך די מעשה גענומען נעבאַך שטאַרק צום האר־צען. איהר זייט געבליבען אַן אלמן, דער מסחר איז געגאַנגען שלעכט, איהר האָט פערלאָרען דעם מוטה, דאָ האָט זיך דער־ווייל דער קייזער מורא׳דיג פאַנאַנדערגעראַזשעט, איהר האָט זיך מעהר, ווי מען זאָגט, ניט געפונען קיין אָרט אין דער היים. האָט איהר עפּעס געהאט אייער פרייען ווילען אין די אלע מעשות? דאכט זיך אַז ניט. האָט איהר ווידער מיט אַ פרייען ווילען זיך אַ הויב געטאָן, צוזאמען נעהמענדיג די לעצטע כוחות, אום צו פאָהרען קיין לאָנדאָן? דאכט זיך אויך ניט. טויזענדע פערשיע־דענע פערהעלטניסע האָבען זיך פעראייניגט אייך צו צווינגען אַז איהר זאָלט זיך אַ הויב טאָן און ארויסגעהן פון דעם אָרט וואו איהר האָט אזוי פיעל געליטען. דאָס זעלבע, מיין פריינד, וועט קומען ווען די ארבייטער וועלען אויפמאכען די אויגען, זיך אַ שטעלל געבען אויף די פיס, אַ הויב טאָן די הענד און, נאָך אלע טויזענדע ליידען, דערלאַנגען אַ קלאַפּ און בעפרייען זיך, בעפרייען די מענשהייט! וואָרום האָבען זיי ביז איצט דאָס ניט געטאָן? קענט איהר פרעגען. אוים דעמזעלבען גרונד, ר׳ קרוב, וואָרום איהר זייט ניט פאַר צוויי יאָהרען שוין אוועקגעפאָרען פון דער היים. ווען איהר האָט געמוזט... נו, איהר פארשטעהט וואָס איך מיין."

ביז די לעצטע ווערטער האָב איך געמערקט אַז ער האָלט אין מיר אריינגעלאָזען די אויגען און אַז ער בעטראַכט מיך אזוי

ווי ער וואָלט מיך געדאַרפט קויפען. מיר זיינען איינגעפאַלען די ווערטער, וועלכע ער האָט געבורבעלט פריהער אונטער'ן נאָז.

„זאָגט מיר מיין פריינד — האָב איך איהם געפרעגט — וואָס האָט איהר געמיינט מיט די ווערטער: „זאָל דאָס טאַקע אמת זיין?"

— „שטות! גאָר נישט, גאָר נישט!"

— „דאָך אזוי..."

— „וועט איהר, הייסט עס, קיין פאַריבעל ניט האָבען, וועל איך..."

— „איהר וועט מיר וואָס זאָגען?"

— „ניין. איך וואָלט אייך עפּעס פרעגען."

— „פרעגט, פרעגט."

— „ווער האָט דאָס אויף אייך אויסגעטראַכט... ווייל, הייסט עס, — נעהמט ניט פאַר אומגוט — איך האָב געהערט, אז איהר, הייסט עס, זייט ניט ביי'ן קלאָרען זינען... ווער האָט...?"

— „אויסגעטראַכט אז איך בין מטורף? ווער ווייס! משמעות א ליידאַק, אָדער א שונא."

איצט זעהט איהר, קינדער, וואָס פאַר א קלעפּעדיגע זאַך א שם־רע איז? א בייזער נאָמען איז ערגער ווי אַלץ־דינג אין דער וועלט, — איבערהויפּט אַן אומזיסטיגער.

LVI.

נאך מיין טויט.

איך האב שוין אין מיין לעבען געהאט אלערליי צייטען, דארונטער מעהר ווי איין מאהל־צייט, א יאהר־צייט, א האכ־צייט און אזוי גלאט צייט, איבערהויפט ווען איך בין מיט יאהרען צוריק עטליכע זמנים ארומגעגאנגען אהן א קנעלונג, וואס דערפון איז געדרונגען, אז איך האב טועם געווען אין מיין לעבען דעם ביטערען טעם פון מלמדות, וואס דערפאר האף איך צו קריעגען מיט א קלאפ ווייניגער ווען עס וועט קומען צו חיבוט־הקבר, וואס ארום דעם וועל איך רעדען מיט אייך א ווייליגקע שפעטער, ווייל אלץ אויף א מאל קען מען ניט טאן, ווי דער אלטער גלעדסטאן זאגט, ווען ער גיט דעם פאלק שטימען צום פארלאמענט און הייסט זיי ווארטען אויף ברויט ביז די בעקערס פון אלף החמישי וועלען אויפשטעהן תחית־המתים, וואס דאס קען ניט לאנג דויערען: העכסטענס א יאהר... פינף־זעקס הונדערט, וואס דאס איז א קלייניגקייט, ווען א מענש האט נור א ביסעלע געדולד און ליגט ניט אין תאות עולם־הזה, וואס דאס וואלט איך אייך געקענט נאך הייטליכער ערקלערען, ווען איך וואלט ניט געמוזט אפכאפען דעם אטעם, וואס דערפאר מוז איך אוועקשטעלען א פונקט, וואס דאס רופט מען ביי אונז אין דקדוק א פסיק, וועלכעס איהר אלע ווייסט און א היגער בעל־קורא מעג פון איצט ערפאהרען אהן עקסטרא־געצאהלט.

בקיצור, איך האב שוין געהאט אלערליי צייטען, אבער קיינמאל אין מיין גאנצען לאנגען לעבען (66 יאהר, 3 חדשים, 25 טעג און 3 שטונדען מיט א האלבע איז א לאנגע צייט פאר א פילאזאף, וואס ראנגעלט זיך שוין אזוי לאנג מיט'ן לאנדאנער פאג עטליכע

חדשים אין יאָהר און מיט'ן רעליגיעזען און פּאָליטישען פּאַג די איבעריגע צייט פון יעדען יאָהר, וואָס דאָס איז דער גרונד דער־פון וואָס מיין אָטהעם איז אַזוי קורץ, וואָס דערפאַר מוז איך צוערשט אוועקשטעלען די אנדערע האַלבע לבנה, אָט אַזוי:) און דאָן נאָך אַמאָל זאָגען: פּסיק. נור אַזוי ווי איך בין דאָ געבליעבען אין מיטען פון דאָס וואָס איך האָב געוואָלט זאָגען און אַזוי ווי איך בין היינט ניט מעהר קיין מלמד, מוז איך אָנהויבען פון דאָס נייע, אַזוי צו זאָגען:

איך האָב שוין אין מיין לעבען געהאַט אַלערליי צייטען, אָבער ניט אַ צייט ווי די היינטיגע. איצט טראַג איך זיך נעמליך אַרום מיט אַזאַ מין טירוף אין קאָפּ, אַז איך וואָלט לייכט געקענט קריעגען הסכמה אויף אַ משוגענעם אין אַ קליין שטעדטיל, אָדער אַ דיפּלאָם (אויב איהר ווייסט וואָס דאָס איז) אויף אַ טהעאָזאָפיע־דאָקטאָראַט (אויב איהר ווייסט וואָס דאָס איז) פון מיסים בע־זענט אַליין (אויב איהר ווייסט ווער זי איז) און פון די הייליגע מאַהאַטמאַס, וועלכע וואוינען ערגעץ־וואו אויף די הימאַלאַייאישע בערג, וואו זיי האָבען פרישע לופט, צאָהלען ניט קיין רענט און שיקען בריעף אָהן פּאָסט־מארקען ווי די ענגלישע טשינאָווניקעס.

וואָס איז דאָס פאַר אַזאַ מין טירוף? הערט וועל איך אייך זאָגען. איך קלער נאָך־אַנאַנד, ווי אַזוי צו לעבען געשטאָרבענער הייט. מיר ווילט זיך, נעמליך, וויסען וואָס די וועלט וועט זאָגען, ווען זי וועט ערפאַהרען (ניט אומזיסט איז דאָך דאָ היינט אַ טעלעגראַף צווישען אַלע מדינות) אַז איך בין טויט, מיר וואָלט זיך וועלען זעהן דעם גערודער וואָס וועט ווערען אין אַלע ארבע כנפות הארץ, ווען דער ערשטער קלאַנג וועט אַרויסגעהן, אַז איך בין אויס־פּילאָזאָף און אַז די ווערים זעצען זיך אַקאָרשט האַלטען מאָהל־צייט איבער די האַלב פונט פלייש און די עטליכע פוד ביי־נער (אַ פּראָפּאָרציע פון אַ געוואוינליכען ליטוועשען קצב אין די אָרעמע קוואַרטאַלען) וואָס זיי, די ווערים געפינען אין מיין שפּאָ־נעל־נייעם קבר. לאָמיך אייך אגב אורחא זאָגען, אַז הגם איך בין די ווערים ניט מקנא זייער מאָהל־צייט, פערגין איך זיי ניט אפילו

דאָס ביסעלע הנאה וואָס זיי וועלען פון מיין פלייש יאָ האָבען. אָה, ניין! איך פערגין זיי אפילו דאָס ניט און האָב דערבײַ אפילו ניט דעם טרייסט, וועלכען איך האָב אַמאָל געגעבען אַ אידישען ליבעראַל, ווען איך האָב איהם געזאָגט, אַז ער דאַרף פאַר ווערים ניט מורא האָבען, מחמת עס שטעהט ערגעץ־וואו געשריבען (און וואָס שטעהט ניט ערגעץ־וואו געשריבען?) אַז זיי, די ווערים, עסען ניט קיין רינד־פלייש; איצט לאָמיך אייך ווידער אגב אורחא בעמערקען, גלויב איך ניט מעהר אין דעם, ווייל איך זעה פון טאָג צו טאָג אַלץ מעהר און מעהר אָקסען, וועלכע רייסען זיך קיין ארץ־ישראל, וואָס דאָס איז פאַר מיר אַ בעווייז, אַז די ווערים עסען יעדען מין פלייש וואהרשיינליך אפילו דבר־אחר, וואָס דער־פון קענט איהר פערשטעהן אַז קלוגע פּראַצענטניקעס און סוועט־טערס דאַרפען זעהן צו שטאַרבען ניט ווייט פון מערת־המכפּלה, אויב זיי ווילען קומען מיט אַ גאַנצען גוף, מיט די בייכלעך מיט אַלעם מיט אַנאַנדער פאַר'ן בית־דין של מעלה אויף יענער וועלט. אי וועט איהר זאָגען: אין ארץ־ישראל עסען ניט די ווערים, אָבער די ערד אַליין עסט אויף די מענשען, וואָס דערפון איז געדרונגען, אַז מען קומט אפילו דאָרטען ניט אין גאַנצען אויף די בעסערע וועלט, — וועל איך אייך ענטפערן, אַז איך בין גאָר ניט מחויב צו זאָגען דורכאויס גלייכע זאַכען און אַז איך האָב זאָגאַר אַ רעכט צו רעדען נאַרעשקייטען, כל זמן די נאַרעשקייטען טראָגען ניט אויף זיך דעם טרייד־מאַרק פון אַ בעקאַנטען פּראָפעסיאָנעלען נאַר און כל זמן איך דאַרף ניט מורא האָבען, אַז אַ מגיד זאָל מיך קענען פערקלאָגען דערפאַר פאַר'ן געריכט.

קומענדיג צוריק צו מיין ענין, זאָג איך נאָך אַ מאָל, אַז מיר וואָלט זיך שטאַרק וועלען זעהן, וואָס פאַר אַ גערודער עס וועט ווערען אין די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט (די ווילדע פעלקער לעזען וואהרשיינליך מיינע שריפטען ווייניג־וואָס) ווען די בשורה פון מיין טויט וועט זיך פערשפּרייטען ווייט און ברייט. אום אָבער, אַז איך זאָל דאָס קענען זעהן און הערן — איז נייטיג, אַז איך זאָל שטאַרבען ווי אַן אָרעמאַן לעבט, דאָס הייסט, האַלב־און־האַלב, אַז

איך זאָל לעבען געשטאָרבענערהייט, ווי איך האָב פריהער געזאָגט.

איהר ווילט געוויס וויסען ווי אזוי אזא משוגענער רעיון האָט מיר געקענט ארויפקומען אויפ'ן מוח. הערט:

מיט עטליכע טעג צוריק איז מיין אייניקעל געקומען פון גאס א פערכליפּעטער, מיט רויטע געשוואָלענע אויגען און מיט א פּאָאר בעקלעך, רויט פון וויינען און געוואַשען מיט טרערען. עס האָט געדויערט זעהר לאַנג ביז ער האָט געקענט אויסרעדען וואָס ער האָט נעבאך געהאַט אויפ'ן הערציל. ענדליך האָט ער זיך פאנאנדערגערעדט:

— „ויידע — זאָגט ער — מען זידעלט דיך."

— „עס מאכט ניט אויס, מיין קינד", — ענטפער איך איהם.

— „עס מאכט ניט אויס? וואָס הייסט, עס מאכט ניט אויס? — פרעגט ער — דו ווייסט מסתמא ניט ווער די זידלער זיינען!"

— „לאָזען זיי זיין ווער זיי זיינען, דאָס מאכט גאָר ניט אויס. אויב דער כעס קומט פון געקריינקטע ליעבע, איז די זידלעריי פאר מיר א כבוד; אויב די זידלעריי קומט פון קליינליכע קנאה, בין איך פילאָזאָף גענוג איהר צו פעראכטען; אויב זי, די זידלעריי, קומט פון אונפערשטאַנד בין איך מענש גענוג איהר צו בעדויערען און אויב זי קומט פון פייגהייט (פייגהייט, פיליכט, איז א רעוואָלוציאָנערע העמדעלע) דאַן מאכט זי, די זידלעריי, זיך אליין נור לעכערליך.

„און דאַן מיין קינד דארפסטו וויסען, אז דער וואָס וויל דיענען זיינע מיטמענשען, מוז קענען פיעל פערטראָגען. ער מוז ניט נור ניט מורא האָבען פאר די בעליידיגונגען פון זיינע געגנער, וואָס דאָס איז פאר איהם א כבוד, ער מוז אויך קענען אריבער־טראָגען בעשימפּפונגען פון זיינע גוטע פריינד. ער מוז ניט נור זיין צופריעדען צו אָפּפערען זיינע בעסטע יאָהרען, זיין פערגניגען און זיין וואוילטאָג, ער מוז אויך זיין ענטשלאָסען צו זעהן ווי זיין עהרע ווערט אָנגעגריפען, ווי זיין אונשולד ווערט בעשמוצט

און ווי זיין נאָמען ווערט בעליידיגט.

„יא, מיין קינד, מען ליידט ניט נור פון פרויענליעבע אליין, —מען ליידט פון יעדע מין ליעבע, אפילו פון מענשענליעבע. ווער עס האָט ניט קיין כוח צו ליידען, יענער האָט ניט קיין רעכט צו ליעבען און ווער עס וויל ליעבען און ניט ליידען, יענער איז א נאַרר.

„און מיין ניט, אז דאָס טהוט מיר ניט לייד, אָה, יא! אָבער גלויב מיר, ווען איך זעה, ווי מיינע געגנער בויגען זיך איין, ווי זיי ערנידריגען זיך ביז'ן בלאָטע, ווען זיי שטעקען דאַן אריין א ריינע האנד אין שמוץ אום מיך צו בעשמירען, דאַן פערדריסט מיר אם מייסטען דאָס וואָס זיי ווערען צעהן מאָהל אזוי שמוציג ווי איך. דען דו דארפסט פערשטעהן, מיין קינד, אז זיי זיינען שלעכטע וואָרפער, זעהר ניט געשיקטע, און ווען זיי דערלאַנגען א וואָרף דעם הויפען שמוץ צו מיר צו, קריעגען זיי ניין חלקים דערפון אין זייער אייגענע צורה. דאָס קרייגקט מיך, ווייל אין גרונד האַר־צען האָב איך זיי ליעב.

„דו שמייכעלסט? דו בעגרייפסט ניט ווי איך קען ליעבען די וואָס בעפאַלען מיך? קינד! ווייסטו דען ניט אז אלט ווי מיין בויגען איז, שוואך ווי די שטריקעל איז, און טעמפ ווי מיינע פיילען זיינען, וואָלט איך נאָך געקענט זיך פערטהיידיגען אפילו געגען גרעסערע שיסערס ווי זיי זיינען, און וואָלט געקענט ענטפערן מיט א גיפטיגען שטאָך אויף א שמוציגען וואָרף. איך טו דאָס ניט ווייל איך ליעב זיי, און איך ליעב זיי ווייל זיי זיינען מענשען, הגם זיי טוען אלץ וואָס זיי קענען אום צו בעווייזען דאָס גע־געגנטהייל.

„און איצט נאָך א זאַך. הער מיך אויס, מיין קינד, אין גאַנ־צען: איך וועל אזוי גיך ארום דעם נאָך אמאָל ניט רעדען.

"מיינע געגנער! ווייסטו ווער זיי זיינען? זיי זיינען מעהרס־טענס פערבלאָנדזעטע שעפסעלעך, וועלכע האָבען מיך אין גרונד־האַרצען ניט וויניגער ליעב וויא איך זיי. אַט לאָמיך היינט שטאַר־בען."

— אָה! זיידע!

„שרעק זיך ניט, מיין קינד, דאָס רעדט זיך נור אזוי, לאָמיך היינט, זאָג איך, שטאַרבען"...

— זאָג : אוועקפאָהרען, זיידע !

„שטער מיך ניט. לאָמיך היינט שטאַרבען, וועסטו זעהן וויא די זידלער וועלען זיין די ערשטע צו דערצעהלען מיינע שבחים, די ערשטע אָבצואוואשען יעדען פלעקעלע פון זייער טויטען פריינד אויפ'ן טהרה־ברעט. דו וועסט זעהן, ווי זיי וועלען נעהמען די זעל־ביגע ווערטער, וועלכע זיי געברויכען היינט, אום מיך צו זידלען און וועלען מיך מיט זיי ריהמען. דער ביטרעסטער צווישען זיי וועט בעווייזען, אז ווען ער האָט געזאָגט דאָס, האט ער געמיינט אנדערש

„איך וויים ניט וואָס זיי זאָגען היינט, וואָס זיי קענען זאָגען, אָבער איך שטעל מיר די מעשה פאַר אזוי :

היינט זאָגט מען : —

ער שרייבט מיט הארץ, ווייל ער קען שרייבען.

דאַן וועט מען זאָגען : —

ער קען שרייבען, ווייל ער שרייבט מיט הארץ.

היינט זאָגט מען : —

ער רעדט אַרום הונגעריגע און דאָך ער אליין הונגערט ניט.

דאַן וועט מען זאָגען : —

ער אליין הונגערט ניט און דאָך רעדט ער אַרום הונגעריגע.

היינט זאָגט מען : —

ער שרייבט פאַר אידישע ארבייטער, ווייל ער קען ניט שריי־בען פאַר גוי'שקע גבירים.

דאַן וועט מען זאָגען : —

ער קען ניט שרייבען פאַר גוישקע גבירים, ווייל ער שרייבט פאַר אידישע אַרבייטער.

היינט זאָגט מען : —

ער האָט אויך גוטע מעלות, אָבער א סך פעהלערען.

דאַן וועט מען זאָגן: —
ער האָט אַ סך פעהלערען, אָבער אויך גוטע מעלות.

היינט זאָגט מען: —
ער האָט געווים עטוואָס אויפגעטאָן, אָבער ער שטאָלצירט דערמיט.

דאַן וועט מען זאָגן: —
ער שטאָלצירט דערמיט, אָבער ער האָט געווים עטוואָס אויפ־געטאָהן.

היינט זאָגט מען: —
ער איז געוועזן אַ פילאָזאָף, אָבער אַ משוגענער.

דאַן וועט מען זאָגן: —
ער איז געוועזן אַ משוגענער, אָבער אַ פילאָזאָף.

„אַט אזוי, מיין קינד, קענען די זעלביגע ווערטער פון זלזולים ווערען שבחים. ווען אלזא. דו הערסט נאָך אַמאָל אימיצען מיך זידלענדיג, הער איהם אוים רוהיג און געלאָסען און פערכליפּע זיך ניט.

„דיין אלטער זיידע וועט זיך געהן זיין אלטען וועג און ווי איהם האָבען ביז איצט ניט געצעפּעט זיינע שונאים, אזוי וועלען איהם ניט צעפּענען זיינע גוטע פריינד.

ער וועט געהן זיין וועג; ווער עס גלויבט אין איהם ניט, יענער זאָל נאָך איהם ניט נאכגעהן; ווער עס האָט קיין וויכטי־געריע זאַך ניט צו טאָן, מעג איהם זידלען און ווער עס איז אַ נאַרר, מעג דאָס ארויסווייזען: ענגלאַנד איז אַ פרייע מדינה.

LVII.

אָבגעלעבט און אויסגעוועבט.

ביז די לעצטע עטליכע טעג האָב איך קיינמאָל ניט געוואוסט ווי מען פיהלט זיך, ווען מען איז א אידיאָט. אין מיינע יונגע יאָה־רען פלעג איך אָפט מיינען, אז מען דארף נור זיין אין די הויט פון א משרת ביי א חסידישען רבין, אָדער ווערען א מיטגליעד פון דעם רוסישען גאָסודארסטווענעם סאוועט, אָדער זיין א דיפּלאָ־מאַט׳ס א זוהן, אָדער לייענען אמאָל פינף—זעקס די דייטשע פירושים אויף דאנטעס „געטליכע קאָמעדיע,‟ אָדער קוועטשען א יאָהר דרייסיג נאָך־אנאנד א הארטע הילצערנע באנק אין א דומפּיגען ליטוועשען בית־מדרש, אָדער זיין א פּאָאר יאָהר א חזן, אָדער שטודירען דעם כינעזישען אלף־בית, אָדער זיך ארייננלאָזען אין קלייבען אלטע מטבעות (אמאָל — זאָגאר נייע,) אָדער ווערען א גרויסער טענצער, אָדער זיך פערליעבען אויף די עלטערע יאָה־רען, אָדער ווערען א בייערישער פּראָפעסאָר פון נאציאָנאל־עקאָ־נאָמיע, אָדער דיענען אלס פערשוואַרצטער ביי א רוסישען צענזאָר, אָדער שטעהען אין א בודקע ניט זייענדיג פון דער נאטור קיין הונד, — אז מען דארף נור זיין אָדער ווערען איינס פון דיא אלע זאכען און מען קען שוין פון אייגענער ערפאהרונג זאָגען, וואָס א אידיאָט איז און ווי ער פיהלט זיך.

אין דעם גלויב איך היינט ניט. די אלע מענשען מעגען זיך זיין אידיאָטען, אָבער זיי זיינען ניט קיין ריכטיגע פאָלקאָמענע אידיאָטען. איך האלט איצט, אז אפילו דער דריטער אלכסנדר איז נאָך ניט קיין אידעעלער אידיאָט, הגם ער טהוט אלץ וואָס ער קען אום צו בעווייזען, אז ער איז דאָס. ניין, ער מאכט זיך נור פאר א אידיאָט, אין אמת׳ן אָבער איז ער ניט מעהר ווי מטורף,

און דאָס וואָס ער לאָזט זיך ניט וואַקסען קיין צאָפּ איבער די פּאַטעלניצע, וואָס ער טהוט ניט אָן די שליפּעס אויף די קניע און די שפּאָרעס אויף די פּלייטשעס, וואָס ער רעדט פּונקט אזוי, ווי ער וואָלט געווען אַ מענש און וואָס ער לאָזט זיך נאָך ניט געבען אַ געבראָטענעם אידען צום מיטאָג, איז נור דארום, ווייל ער ווערט מעהר געהיט, ווי אַלע טורמעניקעס פון אַלע זיינע אַסטראָגען. אָה, ניין! ער איז ניט קיין אידיאָט, ער איז אַ פאַרשטעלטער מטורף. איהם בעטראַכטענדיג וואָלט איך געקענט אויסלעבען מיי־נע יאָהרען, און שטאַרבען, און ליידען שעהנע עטליכע יאָהר גהינום, און מגולגל ווערען אין אַ פּרייסישען הוזאַר, און רייטען, און אראָבפאַלען פון פערד, און גע׳הרג׳עט ווערען, און ווידער שטאַרבען, און ליידען גיהנום אויפ׳ן קריסטליכען אופן, — און אַלץ ניט וויסען, ווי אַ מענש פיהלט זיך, ווען ער איז אַ אידיאָט.

אין די לעצטע עטליכע טעג האָב איך דאָס ארויסגעפונען. איך בין געווען אין אַ מין היהנער־פּלעט, האָב געשלאָפען אַ גייס־טיגען לעטאַרגישען שלאָף, אויב איהר ווייסט וואָס דאָס איז, — און ניט קענענדיג קיין צוויי ציילען, האָב איך בעשלאָסען, אַז איך בין ענדליך דערגאַנגען ביז די מדרגה פון אַ אידיאָט און האָב אָנגעהויבען ערנסטליך צו טראַכטען ארום זוכען אַ ראַבינער־שטעלע.

ווי אזוי דאָס איז געקומען, ווייס איך ניט. מיר פּאָליובעט ניט זעהר שטאַרק די היץ; תמוז איז דאָזעלבע פאַר מיר, וואָס אב איז פאַר אַ פּאָלעסטינעץ: איך ווער עפּעס צודרומשקעט דעם חודש. טראַכטען טראַכט איך, דאַכט זיך, גוט און מיט אַ טאָלק, אָבער איך ברייננ דאָס ניט אזוי ריכטיג און סקלאַדנע ארויס. אָפּט האָב איך זיך געוואונשען צו זיין אָן אייזעל, אָדער אָן אָב־געקיהלטער ענטהוזיאַסט, וואָס אויף יענעם זאָגט די גמרא און אויף דעם איך (להבדיל), אַז זיי איז אין תמוז קאַלט. פון דעסטוועגן גלויב איך ניט, אַז מיין אידיאָטסטוואָ זאָל מיר זיין געקומען פון די היץ. איך האַלט איבערהויפּט, אַז די היץ מאַכט געוואוינ־ליך מענשען פאַר פאַנאַטיקער, וועהרענד פּיעלע ווערען פּוסטע

קעפ געראָדע דורך דעם, וואָס זיי ווערען קאַלט. איך ווייס, אַז דאָס איז ניט די מיינונג פון די מעהרסטע אַנדערע פילאָזאָפען, אָבער אין אַזעלכע זאַכען האָבען מיר אָפט צווישען זיך חילוקי־דעות, אי־בערהויפּט שאָפּענהויער און איך. היץ איז ניט די סיבה דערפון, — ווי מיין שכן זאָגט, ווען זיין ווייב צינט זיך אָן בשעת זיי קריגען זיך, — דאָ מוז עפּעס זיין אַנאַנדער סיבה.

נור צו די אורזאַך דערפון איז אַ פּלאַציגע אָדער אַ קיילעכ־דיגע, אַזוי פיעל זעה איך בעשיינפּערליך, אַז איך בין היינטיגען טאָג (הלואי זאָל דאָס נור זיין אַן איבערגאַנג!) אַ שטיקעל אידיאָט, אויב ניט אַ גרויסע שטיק. און איך וועל אייך זאָגען ווי איך פיהל זיך.

די ערשטע זאַך געה איך נאָך־אַנאַנד אַרום מיט אַ פולען מאָגען און מיט אַ פוסטען מוח, ווי אַ יונגער־מאַנטשיק ביי אַ רייכען שווער אויף קעסט. דאַן ווילט זיך מיר נאָך־אַנאַנד רעדען אַרום זאַכען, וועלכע איך פערשטעה ניט און נעכטען אין דער פריה האָב איך זיך געכאַפּט רעדענדיג מיט זיך אַליין אַרום די פויערים, יעגער, טורמעס, קעניגע און קעניגינען פון.... ניט פון אייראָפּאַ, וועגען זיי האָב איך נאָך אַ שטיקעל ידיעה, אָבער פון דיעזע אַלע מינים אויפ׳ן שאַך־ברעט. אַזוי ווי איך דאָב אין מיין גאַנצען לעבען, נור איין איינציגעס מאָל געשפּיעלט אין שאַך און דאָס אויך נור אין חלום, קענט איהר לייכט בעגרייפען אַז דאָס איז אַ זאַך, וועלכע איך פערשטעה אונגעפעהר אַזוי פיעל, ווי פיעל דער קעניגעל פון שפּאַניען פערשטעהט פון ליקורגס געזעץ־געבונג, אָדער פון ראש־חדש בענטשען, אָדער וויפיעל ער וועט פערשטעהן פוןביידע זאַכען ווען ער וועט אויסוואַקסען. אויסער דעם קומט מיר אַלץ פאָר אַז מיין אייניקעל ווערט עפּעס צו קלוג, וואָס דאָס איז אַ בייזער סימן, מחמת אין די צייטען ווען איך בין געווען אַ דיינקער, פלעג איך הנאה האָבען צו זעהן קלוגע קינדער, הגם זיינע קשיות האָב איך פון אייביג אָן פיינט געהאַט. דאַן האָב איך דיר נישט מיר נישט אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען טויט און מיר האָט זיך מיט אַמאָל פערוועלט תכריכים פון ריינע האָ־

לאַנדער לייוועגט און ארץ־ישראל ערד פון זיי געגענד פון די מערת־המכפלה אין אַ זעקעלע פון יוטע, ניט אַנדערס! ניט שוין האָלט איך ביי׳ן ווערען אַ נאַציאָנאַליסט נאָכ׳ן טויט? מיט אַ חודש צוריק וואָלט איך געוויס געוואונשען בעסער ניט צו שטאַרבען, און איצט? אַ, דאָס איז אידיאָטסטוואָ, ברידער! דאָס איז ארץ־ישראל־אידיאָטסטוואָ, ליעבע ברידער! דאָס איז ליימענער גולם׳יזמוס, רחמנא לצלן!

דערפון קענט איהר — איהר, וואָס איהר זייט נאָך דער־ווייל ניט דערגאַנגען ביז די מדרגה פון אידיאָטען — איהר, אַלזאָ, קענט דערפון פערשטעהן, אַז איך קען היינט ניט שרייבען. מיט אַ מוח, וועלכער איז פוסט ווי אַ לוטהעראַנישע קירך, וועל־כער איז צושטערט ווי דער לעבען פון אַ מאָסקווער אידען, וועלכער איז חרוב ווי דער בית־שני און וועלכער איז צודאַרט און צו־קוואַרט ווי פאַר דריי־יאָהריגע מצה, קען מען אפשר שרייבען אַ לייט־אַרטיקעל (ד. ה. אַן אַרטיקעל, וואָס ליידט פון זיין שרייבער) אין אַ פרומע אידישע צייטונג; אָדער אַ תנאים צווישען אַ בחור אָהן געלד און אַ מיידעל אָהן אַ חתן; אָדער אַ מזוזה אָנצושלאָגען אָן אַ טיר, דורך וועלכע אַ טייערער אידעאַל איז אַרויסגעגאַנגען; אָדער אַ פּאַסיר־צעטעל פאַר אונבעקוועם־געוואָרענע וואַרהייטס־ליעבע, — דאָס און מאַנכעס אַנדערע קען מען פיעלייכט שרייבען מיט אַזאַ מוח, אָבער ניט פילאָזאָפיע, סיידען מען וויל אויסזעהן ווי אַ רינד־פיה.

* * *

ניט זייענדיג צופריעדען מיט מיין אידיאָטסטוואָ האָב איך געשריבען אַ בריוועלע צו מיין פריינד ווינטשעווסקי און ער האָט מיר אָט דאָס אָבגעשריבען (דורך אין גראַמען): —

מיין ליעבער פריינד,
איהר זייט, מיר שיינט,
אַ פילאָזאָף,
וואָס איהם פעהלט שלאָף;
אַן אַלטער איד,
וואָס איז שוין מיעד;

אַ מאַן, וואָס דרינקט
און דאַרום קריינקט;
אַ מאַן, וואָס קלערט,
און דאַרום ווערט,
ביס־ביסלעכווייז,
אַ שוואַכער גרייז,
אָהן לעבענס־זאַפט,
אָהן גייסטעס־קראַפט,
האַלב אָבגעלעבט,
האַלב אויסגעוועבט.

* * *

איהר וואַלט, מיין פריינד, —
געקענט נאָך היינט
זיין פריש געזונד
אי רויט, אי רונד,
ווען איהר וואַלט נור
אָט די נאַטור
פון קלערען פיעל
און ניט זיין שטיל,
אַוועקגעלייגט
און זיך פערלייגט
אויף לעבען גוט!
צום אונגליק טוט
דאָס נור דער נאַרר,
וואָס איז, דערפאַר,
ניט אָבגעלעבט —
כאָטש אויסגעוועבט.

* * *

מיין פריינד, אצונד
זייט מיר געזונד
און ניט פערשטויסט
אָט דיעזען טרויסט: —

דאָס וואָס איך פעהלט
פעהלט אויך די וועלט,
אויך זי איז אַלט,
אויך זי צופאַלט,
און פונקט ווי איהר
געהט זי, גלויבט מיר,
אָהן קאָפּ ארום,
צומישט און דום
פערווירט ענטשטעלט,
א פוסטע וועלט, —
האַלב־אָבגעלעבט,
האַלב־אויסגעוועבט,

* * *

אַ שעהנער ·טרויסט, כלעבען! פּאָעטען ווילדע און קינדער זאָגען דעם אמת, צו איך געפעלט זייער זאָגאכץ, צו ניט.

נור גערעכט איז ווינטשעווסקי. די גאַנצע וועלט איז אויס־געוועבט און איהר פיהרונג איז אַ אידיאָטסקער און זי איז עובר־בטל, ליעבע קינדער!

בעטראַכט איהר נור מיט אַ קאָפּ, בעטראַכט די מענשען און איהר!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטווע, צו גלויבען אין טייוועל אין אַ צייט ווען מען הערט שוין בּיסלעכווייז אויף צו גלויבען אין גאָט; צו לאַכען פון אַ גיהנם אויף יענער וועלט און אונטערשטיצען אַ גיהנם אויף דער וועלט; אָבצושאַפען פּיאַווקעס און בלוט־לאָזען ביי קראַנקע און זיי אויפצוהאַלטען פאַר געזונדע; צו רעדען פון פרייהייט און צו שווייגען פון בעדריקונג? אָה, דאָס איז אידיאָט־סטוואָ, ליעבע קינדער!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו ציוויליזירען אפריקא און צו באַרבאַריזירען איראָפּאַ; צו פערפאָלגען ליודאָיעדעס דאָרטען און

זיי צו קרוינען דאָ; צו האַלטען געפּוצט די קברים אין בית־עולם פאַר די טויטע און פערשמוצט די קברים אין שטאָדט פאַר די לעבעדיגע; אָנצופּילען מיט „בילדונג“ די קעפּ פון קינדער און די קעפּ פון ערוואַקסענע מיט דאגות; צו מאַכען ביקסען און האַראַ־מאַטען אום צו היטען דעם פּריעדען? אָה, דאָס איז אידיאָטסטוואָ!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו וויסען דורכ׳ן טעלעגראַף, ווער עס שטאַרבט אין אויסטראַליען און ניט צו זעהען מיט די אויגען, ווער עס קומט אום — לעבען אונז; צו פערבראַכטען שאַר־לאַטאַנעס און זיי צו לאָזען פיהרען די גרענדע; צו בעשטראָפען פאַר׳ן כאַפּען געלד פון קעשענע און צו לויבען פאַר׳ן כאַפּען דעם ביסען פון מויל; צו היינגען דעם וואָס גיט דעם טויט און צו בע־זינגען העם, וואָס לאָזט ניט לעבען? אָה, דאָס איז אידיאָטסטוואָ!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו רעדען פון מענשליכקייט און צו לאָזען אומקומען קליינע קינדער אין נויט און אין שמוץ; צו האַלטען פרויען פאַר מענשען און זיי צו בעהאַנדלען ווי קיה; צו בויען באַלניצעס פאַר חלאים און צו פערפעסטען די הייזער פון די געזונדע; ניט צו לאָזען מענשען זיך פערקויפען און זיי צו הייסען זיך פערדינגען; צו פערשפּאַרען אין טורמעס די, וואָס מען לאָזט ניט זיין עהרליך? אָה, דאָס איז אידיאָטסטוואָ!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו מאַכען די מאַשין פאַר אַ בעל־שכל און דעם בעל־שכל פאַר אַ מאַשין; אויפצוהויבען ביז׳ן הימעל אַ דיכטער, אַ דענקער, אַן ערפינדער, אַ נאַטורפאָרשער, אַ גרויסען רעדנער און צו לאָזען מיליאָנען פייהיגע ארבייטער־קינדער פערווילדעט ווערן, פערוואַהרלאָזט ווערן, פערדומט ווערן, פערצרה׳ט ווערען, קערפּערליך און גייסטיג פערקריפּעלט ווערען, די קינדער, וועלכע וואָלטען די מענשהייט פערהערליכט, דאָס לעבען פערזיסט, די וועלט פערשענערט, וועלכע וואָלטען אונז בעפרייט פון דעם היינטיגען גיהנם און וואָלטען אונז געגעבען אַ

טעם פון גן־עדן ? אָה, די קינדער, די אַרבייטער קינדער, די אָרעמע אונשולדיגע עופה׳לאַך ! אָה, דאָס איז אידיאָטססטוואָ, דאָס איז... דאָס איז... טייוואָלים אין גיהנם — זאָגט ווי רופט איהר דאָס ? ווייל דאָס איז מעהר ווי אידיאָטססטאָ... דאָס איז... ברידער, איך ווייס ניט מעהר וואָס איך רייד... מיין האַרץ פּלאַצט, מיין מוח ברענט... פייער, פייער, פייער ! ברידער, גוטע, ליעבע ברידער — גיסט מיר ווער עס איז אַרויף אַ טשעבער קאַלטע, אייז־קאַלטע וואַסער אויפ׳ן קאָפּ, דען איך... איך בין.... אָה, איך בין פערריקט ווי די וועלט אַליין.

LVIII.

וואָס איך האָב געטראַכט דעם 15טען אַפּריל

אפשר וואָלטען זיי געגלויבט, אָבער איך רעכין אַז ניט. נײַן, געוויס ניט! און וויא אַזוי זאָלען זיי דאָס אין מינסק זיך גאָר קענען פאַרשטעללען, אַז איך זאָל היינט — היינט, ווען אייניגע פון זיי קלערין אַרום מעות־חטים, אַנדערע אַרום מצה־שמורה, ווידער אַנ־דערע אַרום בדיקת־חמץ, — זאָל איך גאָר זיצען היער אין לאָנדאָן און טראַכטען אַרום אַ תלייה! ווען דיא מעות־חטים'ניקעס דרעהט דער מוח וועגען געלד... און אַ מינסקער, דאַרפט איהר וויסען, גיט אפילו שלום־עליכם ניט מיטען גאַנצען האַרצען אומזיסט, ווען דיא מצה־שמורה־בעקער קלערען מכוח דעם, וואָס דער עולם ווערט אַלץ לינקער און וואָס די איינציגע וועלכע קויפען נאָך אַזעלכע מצה, זיינען אַלטע לייט אָהן ציינער און אפילו זיי שמאַר־בען ביסלעכווייז אויס; ווען פיעלע אָרימע לייט זוכען צו קריגען אַ שטיקעלע חמץ, ווייל וואָס מי וואַרפט זיי צו אין די הייזער עסען זיי געוועהנליך אויף איידער זיי קומען אַהיים, וואָס דערפאַר האָט יונה דער מלוה אייביג געזאָגט, אַז אַן אָרימאַן איז אַ פּרעסער (פער־געסט ניט, אַז דאָס איז אַ פּ, מיסטער זעצער, בכדי אַז לאָנדאָנער אידען זאָלען ניט לייענען: „אַן אָרימאַן איז אַ פרעסער“, וואָס דאָס איז ניט גאַנץ ריכטיג. דער אמת איז פערקעהרט, נעמליך, אַז אַ פּרעסער איז אַן אָרימאַן...) ווען זיי, בקיצור, דרעהט אַלעמען דער מוח וועגען פּסח, ווי קענען זיי זיך פאַרשטעלען, אַז איך זאָל דאָ זיצען און טראַכטען אַרום תליות, רחמנא ליצלן!

און דאָך טראַכט איך! איי, וועט איהר פרעגען, וויא אַזוי קום איך אויף אַזעלכע רעיונות? וועל איך אייך זאָגען: פרעגט מיך אַ

גרינגערע זאך; דאס ווייס איך אליין ניט. איך ווייס נור, איך טראכט.

* * *

פלוצלונג קומט מיר היינט אוועקגעווארפן ארויף אויפ'ן רעיון, אז היינט (דעם 15טען אפריל) איז פונקט צעהן יאהר, צייט א פאר־טאץ א קיסר האט גענומען א פארטאץ א תליון און האט איהם גע־הייסען פערניכטען דאס לעבען פון פיער העלדישע מענער און איין העלדישע פרוי. דער פארטאץ האט דיא מארטירער געמאטערט, אבער דיא מארטירער האבען זיך ניט געקרימט; זיי האבען זיך צוקוסט און זיינען געשטארבען.

„דיא וועלט-געשיכטע ווידערהוילט זיך"—זאגט מען.

מיט פינף און פופציג יאהר פריהער אין דעם יאהר 1826 האט דעם קיסר'ס זיידע, ניקאלאיי פאולאוויטש, געמאכט געני העמזעל־בען קוניץ, ער האט אויך געהאט צו הענגען פינף העלדען און האט אויך אוועקגעשטעלט א פארטאץ א קאט און יענער האט אויך גע־מאטערט דיא מארטירער.

„דיא רוסישע רעגיערונג קען אפילו הענגען ניט" — האט איינער פון דיא פינף, דער דיכטער רילעיעוו, בעמערקט און, דאס זאגענדיג, איז ער געשטארבען.

* * *

מיין אייניקעל, זעהענדיג, אז איך בין פערטיעפט אין געדאנ־קען, האט זיך צו מיר אבגערופען און האט געזאגט.

„איך רעכען, אז דו קלערסט איצט ארום גאט."

„ווארום מיינסטו דאס?"

„ווייל דו ביסט קיינמאל ניט אזוי פערטיעפט."

„דו האסט א טעות, מיין קינד, אבער אזוי וויא דו דערמאנסט מיר גאט, וועל איך דיר עפעס זאגען."

„וואס זיידע?"

„א בעוויז, אז עס איז ניטא קיין השגחה פרטית, איז דאס... וואס אלכסנדר דער דריטער לעבט, פערשטעהסטו?"

„ניין."

„א קינד בלייבט א קינד. א י ה ר פערשטעהט? געוויס.

דאַן זיינען מיר אויף די געדאַנקען געקומען אַנדערע אַזעלכע זאַכען, — אַלץ זאַכען, וואָס אין מינסק האָט מען, צו מיין צייט, קיינמאָל אַרום זיי ניט געטראַכט, איבערהויפּט בשעת אַלע שאַייערן און כשר'ן די כלים, אַפּילו חי, וועלכע ווייסען ניט אויף קלאָר, וואָס זיי וועלען אין די כלים קאָכען, ווען זיי וועלען שוין זיין גע־שאַייערט און גע'כשר'ט, וואָס דאָס — לאָמיך אייך זאָגען — בע־ווייזט ווידער, אַז ענטוועדער עס איז טאַקי גאָר ניטאָ קיין השגחה פּרטית, אָדער זי רייסט זיך ניט שטאַרק דעם פּעלץ מכוח פּסח'דיגע כשרות. נאָר איך פערקריך אין פּעסח'דיגע כלים און אַזוי ווי איך בין ניט שאול און קיינער וויל מיך ניט מאַכען פאַר א מלך, זעה איך ניט איין, וואָרום איך זאָל טאָן דאָס, וואָס ער האָט געטאָן, און פערקריכען אין כלים, — פּסח'דיגע אָדער חמץ'דיגע.

אָרום וואָס איך האָב זיך פערטראַכט, וועל איך אייך זאָגען, אָבער לאָזט מיר צוערסט נעהמען א שמעק טאַבאַק, מחשבות'ן! ווי מען קען זיך צו אַלץ צוגעוואוינען? יעדער נאָז ניעזט און פאַרשקעט זיך, איידער ער ווערט צוגעוואוינט צו טאַבאַק, און הערזעלביגער איידעלער נאָז מיט דעם זעלביגען טאַבאַק ווערען ביסלעכווייז אַזעלכע מחותנים, אַז מי וואָלט מיינען, אַז א נאָז האָט קיין אַנדער עובדא ניט, ווי צו שמעקען טאַבאַק. איך האָב גע־קענט א שפּיאָן, וועלכער האָט זיך שיער ניט דעם לעבען גענומען, בעת ער האָט אָנגעהויבען צו בעטרייבען זיין פּראָפעסיאָן, און היינט — היינט זיצט ער דאָרין, וויא א געשוויר אין זייט, און מיינט, אַז ער איז אַרוים א שפּיאָן פון דעם אויבערשטען'ס האַנד.

איצט לאָמיך אייך זאָגען, אָרום וואָס איך האָב זיך דאָ פון דאָס נייע פערטראַכט, דאָס איז אָט וואָס:

* * *

ווען די פינף העלדען פון העם יאָהר 1826, אָדער די פינף העלדען פון דעם יאָהר 1881, אָדער די פינף העלדען פון טשיקאַגאָ, פון 1887, אָדער די הונדערטער אַנדערע העלדען, וואָס זיינען גע־שטאָרבען פאַר א אידעע, צייט עס זיינען דאָ טיראַנען אויף דער וועלט,— ווען זיי, זאָג איך, זיינען געגאַנגען אויפ'ן שאַפאָט, אויפ'ן

שיימערהויפען, ווען זיי האבען אויסגעשטעלט זייער ברוסט צו די אפענע מויל פון א מערדערישען ביקס, האבען זיי וויטיגסטענס געוואוסט, אז זיי שטארבען פאר עטוואס, אז זיי שטארבען אין מינוט, אום צו לעבען אייביג (אין דעם געדעכטניס פון דיא קומענדיגע דורות), אז זיי שטארבען גיך.

וואס אבער מכוח די, וועלכע ווערען מויטע געבארען; די וואס זיינען פעראורטהיילט צום מויט, ווייל זייערע עלטערן האבען נימ מיט וואס צו אונטערהאלטען זייער לעבען ? וואס מכוח זיי?

וואס מכוח די מיליאנען, וועלכע שטארבען אפ פון טאג צו טאג אין דעם סוועטערס קאנורע, ביי'ן וועבשטוהל, ביי די דראטווע און פעך. אונטער דיא נאסילקע ציגעל, צווישען די זעג און דעם ווארשטאט, אין קוזנע אדער אין סלעסארניע, און אין הונדערטע אנדערע ערטער און שטארבען אפ נור ווייל זיי עסען ניט גענוג און שלאפען ניט גענוג, ווייל זיי האבען מעהר דאגות וויא האאר אין קאפ, מעהר יסורים ווי ציינער אין מויל, מעהר וואונדען אין הארצען ווי טעג אין די יאהרען ? וואס מכוח זיי ?

וואס מכוח די טויזענדער ארימע מארטירער, וועלכע די טשאגונקע דערשטיקט דעם ים פערשלינגט, דער קריעג ברענגט אום, וועלכע אלע אנדערע מלאכי־חבלה פון די בארבארישע ציוויליזאציאן נעהמט אוועק פון דער וועלט ? וואס מכוח זיי ?

וואס מכוח אלע דיזע אונבעקאנטע מארטירער ? וועלכער גער שיכטשרייבער דערמאהנט זיי ? וועלכער דיכטער בעזינגט זיי ? וועלכער בילדהויער מאדעלירט זיי אין מארמאר ? וועלכע האנד לייגט א קראנץ אויף זייער קבר ? וועלכער דאנקבארער קומענדיגער דור דערמאהנט זייער נאמען ?

אויף דעם מזבח פון אונזער ציוויליזאציאן לעגט מען ארויף האלץ און אויף די האלץ דיזע אלע קרבנות; פון זיי און פון די האלץ ווערט א בארג אש און די אש צוטראגט אן אונבארמהערציגער ווינד און קיינער ווייס נימ וואו די אש איז אהינגעקומען און יעדער פערגעסט אן די ארימע קרבנות.

איך נימ.

LIX.

ענגלישע פרייהייט.

אין ענגלאנד איז דער מעגען און דער ניט־מארען האלב און האלב, ניט אהין און ניט אהער, א שטייגער, כאפט אייך אן, ווי א קאזיאנער רב, וועלכער איז ניט איד גענוג פאר א מורה הוראה און ניט גוי גענוג פאר א גלח; אדער ווי א אידישער מייסטער אהן זיין אוהר און קייט, וועלכער זעהט אויס (אופ'ן דבר־אחר־מארק) צו ארעם פאר א ב ו י ד און צו רייך פאר א האנד; אדער ווי א בעלגישער קעניג, וועלכער איז ניט מעכטיג גענוג פאר א מאנארך און צו־פיעל בעל־הבית פאר אן אלטען שוטה; אדער ווי א לאנדאָנער לארד־מייער, וועלכער איז צו אונגעהובעלט פאר א לארד און צו איידעל פאר א סוחר; אדער ווי א פסח ביי א רעפארמירטען רייכען אידען, וועלכער איז ניט כשר גענוג פאר בערדיטשעוו און ניט טרייף גענוג פאר גאטשינא. בקיצור דער מעגען און ניט מארען איז ניט אהין און ניט אהער.

ביי אונז אין הערהיים ווייס מען לכל הפחות, אז מי טאר ניט, אז מי טאר קיין זאך ניט טאן, ניט רעדען און ניט שרייבען, — א איד אפילו ניט לעבען. דארטען ווייס מען וואו מי איז אין דער וועלט, און דאס וויסענדיג טוט מען איינס פון דיאביידע: ענטוועדער מי רעט, מי שרייבט און מי לעבט בשתיקה, דאס הייסט מי לעבט א מין פערבאטענעם לעבען, און ווען ניט והערגט מען זיך מיט היא רייד און מי שטארבט א געזעצליכען טויט, אדער מי דערלאנגט אונטער פיער אויגען וועמען מי דארף וואס מי דארף און אויף א ווייליגקע ווייניגסטענס מעג מען... טאמער ווערט זיך א שטרייגער קריטיקער צוצופענען דערצו, וואס איך האב אנגעהויבען מיט „איינס פון די ביידע“ און האב אויסגעבראכט איין

ענטווערער מיט צוויי אדערס, וואס דאס איז אין גאנצען דריי ברירות,— טאמער וועט זיך, זאג איך, א שטרענגער קריטיקער אן דעם אנצעפענען, לאז ער זיך צעפענען : ער וועט דערפון הנאה האבען און מיר קען דאס ווייניג וואס שאדען. איבערהויפט דארף דער עולם וויסען, אז איך האב געפאקט און געמאזעלט, האב אי־בערגעשטאנען סקארלאטין, דעם תוספות פון תגרי לוד, דריי וויל־נער רעטשישניקעס און עטליכע פאסקווילען, וואס נאך די אלע מעשות רעכען איך, אז מיר וועט שוין קיין טייוועל ניט נעהמען, סיידען איך וועל צו איהם אליין געהן.

נאר דערווייליע האב איך פערלארען וואו איך האלט... יא. דא אין ענגלאנד איז דער מענען און הער ניטרטארען עפעס ניע־בע, ניע מע, ניע קוקירעקו. ביי די ענגלישע פרייהייט— ווי ביי׳ן אידישען גלות — ווייס מען ניט קיין אנהייב און קיין אויסלאז, קיין וואר־איין און קיין ווארואוס. צו דאס איז בעשרענקטע פרייהייט, אדער פרייהייטליכע בעשרענקונג, אבער אויף יעדען פאלל איז עס עפעס ניט דאס. איהר מעגט, דאכט זיך, און מעגט און מעגט, מיט אמאל גוטרשבת־ברייגע ! אט טאר מען ניט. למשל :

איהר מעגט זיין אן ארימאן, אבער איהר טארט ניט גיין אי־בער די הייזער, — סיידען איהר זייט א קוימענקעהרער.

איהר מעגט ניט האבען קיין הויז, אבער איהר טארט ניט שלא־פען אויפ׳ן גאס; אונטער א בריק מעגט איהר העכסטענס לייענען קריאת־שמע.

איהר מעגט זיין א טאכטער ביי א רייכען מאן, אבער איהר טארט איהם ניט ירשה׳נען.

איהר מעגט אין א רעסטויראן עסען וואס אייער הארץ געלוסט, אבער איהר טארט ניט קוסען די מזוזה, איידער איהר האט בע־צאהלט.

איהר מעגט זיין א מעמבער אין פארלאמענט, אבער איהר טארט דאס ניט ווערען, ווען איהר האט ניט קיין דיקען טשעק־בוך.

איהר מעגט לעבען פון שווינדעל, אבער איהר טארט ניט שווינד־לען אויסער אויף א געוויסען אופן.

איהר מעגט זיך פערליעבען אין א בתולה, אן אלמנה, אדער א גרושה, אבער איהר טארט ניט אבלאזען דעם שידוך.

איהר מעגט אבלייקענען גאט אליין, אבער איהר טארט פון איהם, כביכול, ניט מאכען חוזק.

איהר מעגט זיין אן אירלענדער, אבער איהר טארט ניט אלץ מעגען.

איהר מעגט זיך האבען, ווי שלמה המלך עליו השלום, זיעבען הונדערט קעבס־ווייבער, אבער הייראטען טארט איהר ניט מעהר ווי איין ווייב.

איהר מעגט אייערע קינדער לאזען ארויסגעהן ניט־געגעסען, אבער איהר טארט זיי ניט לאזען בלייבען ניט „געסקולט.“

איהר מעגט א מענשען האלטען פיר א שווינדלער, אבער איהר טארט דאס ניט זאגען.

איהר מעגט א פאליצייסטען פעראכטען, אבער איהר טארט איהם ניט ענטפערן מיט א פאטש אויף א פאטש.

איהר מעגט מאכען א טומטעל אין א „האלל“, אבער איהר טארט ניט ריידען צו הויך אין א קירך, סיידען איהר זייט דארטען דער זאגער.

איהר מעגט רופען יעדען פארק אייער אייגענטהום, אבער איהר טארט דארטען ניט אויסרייסען א בלום.

איהר מעגט בדלות שטעלען א מענשען אין קארטען, אבער איהר טארט דאס ניט טאן וואו איהר ווילט (דער פרינץ אף וויילס איז אן אויסנאהמע).

איהר מעגט בענוצען אלע מוזעאומס, אבער איהר טארט דאס ניט טאן ווען איהר האט צייט דערצו.

איהר מעגט שטארבען א מיתה משונה, אבער איהר טארט ניט בעגראבען ווערען אהן א דזשורי פון צוועלף בעלי־בתים.

איהר מעגט לעבען מיט א ווייב ווי א קאץ מיט א מויז, אבער איהר טארט זיך ניט גט'ן מיט איהר אהן פרעמדע ליטבע.

איהר מעגט ארומגעהן מיט א שארמאנקע, אבער איהר טארט ניט שפיעלען אויף איהר אין די רייכע געגענדען.

איהר מעגט זידלען די רעגיערונג, אבער איהר טארט ניט האַרבען קיין חוצפּה פאר א ריכטער.

איהר מעגט רעדען אומעטום אונטער'ן פרייען הימעל, אבער ניט אומעטום אויף די פרייע ערד.

איהר מעגט אויסגעריסען ווערען, אבער איהר טארט ניט אויסרייסען.

* * *

אַט אזוי מעגט איהר רק און טארט רק ניט, מי ווערט מבולבל אין דיא וועלטבערימטע ענגלישע פרייהייט; א גרינער שכל בענעהמט זי גאר אין גאנצען ניט. זי איז גוט, אבער ווייסט איהר פאר וועמען ? פאר א ראַדיקאלען פּאליטיקער, פאר א מענשען, וועלכער געהט א טריט פאָרוועהטס און א טריט ריקווערטס, אזוי ווי דער פּערפּענדיקעל פון א וואנד־זייגער און דאס אויך נור אנגעצווינגענער־הייט פאר איהם איז דיא היגע פרייהייט פונקט וויא אויף איהם צוגעשניטען, גראדע נאך זיין מאָס נאך און טאמער איז זיא אביסעלע ענג אין פאכווע און די הענד ריהרען זיך עפּעס ניט וויא מי בעדארף, מאכט דאס ניט אויס — אבי עס איז ניט צו־לויז. אין גאנצען פריי וויל ער גאר ניט זיין; ער וויל גאר ניט אנדערש מעגען. וואו ער זאל ניט גלייך דערביי עפּעס ניט טארען. אזעלכער דרעהט זיך אייביג אין דער „בעוועגונג" — ווי ער רופט דאס — אזוי ווי א ווערווערקע אין שטייגעל און ווען ער שטרענגט אן אללע זיינע קרעפטען און פערקריצט די ציינער און צוקנאקט א נוס, מיינט ער, אז ער האט באמבארדירט א קריעפּאסט.

פאר אזעלכען טויג ניט די וואהרע פרייהייט, ווי פאר איהם טויג ניט די גאקעטע, הוילע וואהרהייט, ווי פאר איהם טויג ניט דיער שיין פון די ליכטיגע זון.

כל־זמן ער פיהלט ניט דעם בייטש, רייסט ער זיך ניט פון די אלאבלעס; ארויסגיין פון געשפאן גאר אין גאנצען וואלט ער אנרופען פערבלאנדזשען.

אזוי קען ער אויך ניט ליידען די ריינע וואהרהייט. ער שלעפּט אויף איהר ארויף א פּאליטישע בלוזע, א רעליגיעזען מאנטעל פון

ליטענס־וועגען, א שלייער אויפ'ן פנים, אום אז זיא זאל ניט גיין הויל און נאקעט. אי י וואס מי הערקענט איהר מעהר ניט — דאס קימערט עם ניט, אבי זי איז פערדעקט.

פאר היא שטראהלען פון דיא ליכטיגע זון האט ער אויך מורא און ער קוקט אויפ'ן טאג דורך בלויע ספאקולען, מיט א ברייטען קאזירעק איבער דיא אויגען. צו־פיעל ליכט פערטראגט ער ניט, צו־פיעל פרייהייט פערטראגט ער ניט; אלץ מוז איהם זיין בעשרענקט ווי ער אליין איז בעשרענקט, דאס רופט ער מעסיגקייט און איז דערמיט צופריעדען.

יא, פאר אזא ניט־דערבאקענעם לעבעל־מענש, פאר איהם וואס ער בלייבט אייביג אינווייניג רויה, אפילו ווען ער איז פון אויבען צוגעברענט, פאר אזעלכען איז גוט דיא ענגלישע חול־המועד פריי־הייט, דיא ניט־אהין־און־ניט־אהער פרייהייט, דער מעגען ניט־טארענדיג.

אה, יא! ער, פערשמייט איהר, דארף ווערים־קרויט־צוקערקעס, איינגעבערלאך, פאמעראנצען, אלץ עפעס אזוינס, וואס איז אי זיס, אי ביטער. פון א שטיקעל הוילע צוקער, פון א לעק ריינע האניג קריעגט ער לייב־שמערצען, דאס קען ער ניט פערדאיען. אלזא פאר איהם, ווייל ער איז אזוי געבויט, איז דיא האלבע פרייהייט גוט, — אבער פאר אונז?

פאר אונז, וועלכע האבען געפיהלט דעם דרוק פון דעספאטיזמוס אי אלס אידען, אי אלס פוילישע, אי אלס אלכסנדר'ס אונטערטהא־נען, אי אלס פרייהייטס־מענער, אי אלס פראלעטאריער — פאר אונז פינף־פאכע אונטערדריקטע, — פאר אונז איז אזעלכע פרייהייט ניט קיין פרייהייט.

מעגען רעדען איז שוין פאר אונז ניט גענוג; מעגען רעדען פוי־ליש אדער אידעש איז פאר אונז אויך נאך ניט גענוג; מעגען ריידען פויליש אדער אידעש ניט זייענדיג איינגעשפארט אין עטליכע גו־בערניעס איז פאר אונז נאך אויך ניט גענוג; מעגען אומעטום ריי־דען פאר וואהרע מענשליכע פרייהייט איז פאר אונז אויך נאך ניט גענוג; אפילו מעגען ריידען געגען אונזערע בלוטזויגער בעפריעדיגט

אונז נאָך ניט. אויב מיר זאָלען פריי זיין, מוזען מיר מעגען זיין מענשען, מיט א פרייען גייסט, מיט א פרייען צונג, מיט פרייע הענד.

מיר דאַרפען האָבען פרייהייט צו לעבען, צו געניסען און צו שאַפען, פיר זיך און פיר אַלעמען, דאָ און אומעטום, אויף איצט און אויף אימער.

מעגען געניסען די פרוכט פון אונזערע ארבייט; מעגען אויס־דריקען דיא געדאַנקען פון אונזער מוח; מעגען אַלץ טאָן כל־זמן מיר שטערען ניט אייניער דעם אַנדערען; מעגען זיין עהרליך און קוקען גלייך אַלעמען אין די אויגען; מעגען ברענגען קינדער אויף דער וועלט, וועלכע זאָלען אונז ניט דאַרפען דערפאַר שילטען ווען זיי וואַקסען אויף; מעגען היראַטהען דורך וואָהרע ליעבע אום אזעלכע קינדער צו ערצייגען; מעגען ווערן אַלט אָהנע צו זיין וועמען עס איז צו לאַסט; מעגען עסען ווען מי דאַרף זיך ניט ווערגען, ווייל לעבען אונז זיפצעט א הונגעריגער;

מעגען האָבען ניט כאַפענדיג, געבען ניט שיינקענדיג, ליעבען ניט נאַררענדיג, טראַכטען ניט זאָרגענדיג, בראַוו זיין ניט מאַרדענ־דיג;

מעגען זיין שטאָלץ אָהן גאוה, געבילדעט אָהן נערווענשוועכע, גוט אָהן פריסטער, קלוג אָהן גאַזעטשיקעס, שטאַרק אָהן סאָלדאַטען, זי־כער אָהן פאָליציי, גערעכטעט אָהן ריכטער און געוויסענהאַפט אָהן טורמעס,—

דאָס אַלעס זיין, דאָס אַלעס האָבען, דאָס אַלעס טאָהן, אָט דאָס רופען מ י ר פרייהייט! וואָס זאָגט איהר? ניין?

LX.

ער, איהר און איך.

ער שטעהט מיר רק פאר די אויגען.

אמאל פלעג איך קענען לאכען. איצט ניט. ווען איך זאל איצט זעהן א סאציאליסט אויף רחל׳ס קבר; א פראנצוויזישען מיניסטער, וואס וויל ניט רייך ווערען; אן ענגלישען פאליטיקער, וואס געהט מיט׳ן אמת; א טערקישען סולטאן, וואס שטארבט פון געוויסענביסע; אן איטאליענער, וואס איז ניט מגזם אין רייד־דען; א געוועזענעם ארעם־בחור וואס געהט ארום אהן א מעסעריל אין קעשענע; א לאנדאנער מייסטער וואס וויל ניט זיין קיין גבאי אין א שול; א לאנדאנער גבאי אין א שול, וואס וויל ניט זיין קיין מייסטער, אויב ער איז ניט; א שוחט׳ס א ווייב וואס האט פיינט קישקעלאך און הונדערט אנדערע אזעלכע נפשות, — ווען, זאג איך, איך וואלט זיי היינט זעהן, וואלט איך אפשר זיך ניט געקאנט איינהאלטען א שמייכעל צו טאן, אבער געלאכט וואלט איך ניט.

אה, ניין! איך קען היינט זעהן ווי שעפסען קלייבען אויס א וואלף פאר א פיהרער; ווי פויערים גיבען א בער זייער האניג צו בעהאלטען; ווי מייז געהען דערצעהלען זייערע קריוודעס פאר א קאץ; ווי ארבייטער טוען תפילה פאר ג פאבריקאנט און מאַ־כען פאר א פרעזידענט אין זייער פעראיין... איך קען זעהן אן אלטען פאלקאווניק וועלכער זיצט אין א דזשורי ביי א מארד־פראצעס; ווי ביסמארק רייצט דעם דייטשען פארלאמענט אויף נעגען דעם יונגען קייזער; ווי פרוי ענניע בעזונט שרייבט וועגען נסים; ווי אן ענגלישער לארד שרייבט ארום ארבייטער־אינטע־רעסען און ווי ארבייטער לייענען דאס — דאס קען איך אלעס

זעהן, אלעס איבערקלערען און איבערטראַכטען און ביי מיר יאָוועט זיך איצט ניט מעהר קיין חשק צו לאַכען, ווי ביי אַ זאַגער ווען ער פאַרלירט וואו ער האַלט. איך קען מעהר ניט לאַכען ווייל ער... ער שטעהט מיר רק פאר די אויגען סיי אין חלום, סיי אויפ'ן וואַהר.

נעכטען בין איך געזעסען אַבגעמאַטערטערהייט, ניט גאַנץ קראַנק, ניט גאַנץ געזונד, אַ שטייגער ווי די איצטיגע צייט; בין געזעסען זופענדיג אַ ליטעראַרישען שלאַפטרונק, דאָס הייסט לע־זענדיג אַ דומעם בוך, האָב געלעזען, געגענעצט און האָב איינגע־דרעמעלט. מיט אַמאָל האָט זיך מיר אַבגעדוכט אַז איך זעה פאַר זיך אַ הויכען בארג און אויפ'ן שפּיץ בארג אַ יונגען מאַן מיט אַ שלאַנקע מאָגערע פיגור — ווי זיינע — רוהיג, געלאַסען, זאַנפט און מילד. דאַן איז מיר פאָרגעקומען אַז פון זיינע ליפּען איז אַראָבגעפאַלען דער שווארצער זיגעל פון דעם טויט און אַ הייליגער ווינד האָט זיי גענומען באַוועגען און זיי האָבען אַרויסגעלאָזען אַ שטימע, וועלכע איז ניט הויך און דאָך צום הערען, אַ שטימע, וועלכע דיא ביבעל ריפט קול דממה דקה און וועלכע מען קען אויף קיין אַנדער לשון ניט בעשרייבען. פריי פון דעם אַמאָהליגען הוסט האָט זיא זיך אַבגערופען און האָט געזאָגט, רעדענדיג וויא אין דער לופט אריין.

„גליקליך איז דער, וועלכער וועט לעבען דאַן, ווען עס וועט זיין שפּייז פאר יעדען מאָגען, פרייהייט פאר יעדע ברוסט, ליעבע פאר אַלע הערצער, בילדונג פאר אַלע מוחות, שיינהייט פאר יעדע געשטאַלט און געזונדהייט פאר יעדען גוף. אָבער גליקליכער איז דער וואָס קעמפּפט, ווי דער וואָס געניסט די פרוכט פון דעם זיעג; דער וואָס זוכט, ווי דער וואָס האָט דאָס געפונענע; דער וואָס מאַכט ווי דער וואָס באַנוצט די געמאַכטע זאכען; דער וואָס שנייט פון זיין אייגענע זריעה און ברייננט די גארבען אין שייער אריין, ווי דער וועלכער עסט פון אַלעם פאַרטיגען.

„די צייט פון האָבען איז נאָך ווייטלעך; די צייט פון קריגען

וואָס מען קען האָבען איז נעהנטער; אָבער די צייט פון זוכען קומט איצט אָן, דערפאַר זאָג איך:

„לאָז יעדערער וואָס קען — לעבען, ווייל עס קומט א צייט, וועלכע עס וועט ווערטה זיין צו דערלעבען.

„זוכען הייסט קעמפּפען. דער קאַמפּף, ער איז נאָהנט, — דער גרויסער, אַלגעמיינער, אומעטומיגער און ערנסטער קאַמפּף. גליקלאַך זיינען די, וועלכע וועלען איהם דערלעבען און מיטלעבען און איבערלעבען, — גליקליכער ווי מיר, וועלכע זיינען מעהר ניטאָ, גליקליכער ווי אונזערע אייגענע קינד'ס־קינדהער וועלכע זיי־נען נאָך ניטאָ.

דער קינסטלערהאַקט א בילדזיילע פון מאַרמאָר, האַרעוועג־דיג שווער איבער דעם האַרטען שטיין. ער זעהט, אַז ער איז ניט ווייט פון זיין ציעל, און שטראַהלען פון פריידע בעלייכטען זיין פּנים. ער איז גליקליכער ווי דער, וואָס האָט אויסגעגראָבען דעם שטיין. גליקליכער ווי דער וואָס וועט האָבען די סטאַטוע.

און אַזוי וועט איהר זיין אויב איהר וועט דערלעבען דעם גרויסען קאַמפּף.

אָבער האָט ניט קיין טעות:

איהר וועט זעהן א געוואַלדיגען ווינד, וועלכער וועט אויפהוי־בען וואָלקענס פון שטויב אין אַלע גאַסען, אויף אַלע וועגען און אויף אַלע שטעגען. איהר זאָלט ניט מיינען אַז דאָס איז דער קאַמפּף: דאָס וועט נור האָבען אָנגעמאַכט דער ערשטער ריהר וואָס דער חיל וועט זיך טאָן.

און איהר וועט הערען טרויער־שטימען און יובעל־שאַלען, קלינגענדיגע גלאָקען און קלירענדע וואָפען און פיעל געשריי און א גרויסען טומעל. איהר זאָלט ניט מיינען, אַז דאָס איז דער ריכטיגער קאַמפּף־געריוש: דאָס וועט נור זיין דער ערשטער אויסברוך אויפ'ן קול פון שוואַכע בעדריקטע און פון בעדריקענדע האַרטע הערצער.

און דאָן וועט איהר זעהן ווי די לופט וועט זיך נעהמען קעהרען; ווי שולטערן וועלען קומען נעהנטער צו שולטערן, ווי הענד וועלען אָננעהמען הענד, ווי פיס וועלען פּאַרוויז זיך אויס־

שטעלען אין פראַנט, ווי אַ גייסט פון אחדות וועט ווי אַן עלעקטרי־
שער שטראָם דורכגעהן די פעראייניגטע האַנד־אין־האַנד'יגע מענ־
שענמאַסע און די מאַסע וועט מיט איין אָטהעם דישענען, מיט
איין האַרצען וועלען און מיט איין קול פערלאַנגען פרייהייט און
רעכט און אַזוי אָטהמענדיג, אַזוי ווילענדיג, אַזוי פערלאַנגענדיג,
וועט זי (די מאַססע) זיך געבען אַ ריהר און וועט נעהמען מאַר־
שירען. דאַן וועט איהר וויסען אַז דער קאַמפּף האָט זיך אָנגעהויבען.

איך זאָג דערפאַר:

לאָזען לעבען די וואָס קענען; עס קומען אָן צייטען וועלכע
עס וועט ווערטה זיין צו דערלעבען.

* * *

און ווי ער האָט גערעדט דיעזע ווערטער האָבען זיינע אויגען
געקראַנקען אַלץ מעהר און מעהר גלאַנץ, זיין בלייכער פּנים מעהר
און מעהר בעגייסטערונג, און זיין שלאַנקע דאַרע פיגור איז עפּעס
אַזוי ווי אויסגעוואַקסען.

און דאַן האָבען זיך די וואָלקענס ביסלעכווייז ארונטערגעלאָ־
זען אויפ'ן שפּיץ באַרג וואו ער איז געשטאַנען. זיי האָבען פאַר־
שטעלט פון דעם מענשליכען בליק צוערשט דעם קאָפּ, דאַן די
האַלז, דאַן די ברוסט, און דאַן זיין קערפּער ביז ער איז אין גאַנ־
צען ניט געוואָרען. און דאַן האָבען זיך די וואָלקענס אַ רוק געטאָן
צו מערב צו, און די לופט איז געוואָרען פריי און קלאָר און אויפ'ן
באַרג איז שוין מעהר קיינער ניט געשטאַנען. מיט אַ פאַרשטיקטען
קול האָב איך איהם נאָכגעשריען: ברודער, ברודער, האַלט... איין
ווייליגקע, נאָך איין קליין ווייליגקע! קיינער האָט ניט געענטפערט
און ער איז געווען פערשוואונדען — דער יינגער מאַן.

* * *

מיט אַ מאָל האָט זיך מיר אָבגעדוכט אַז אויף מיינע שולטערן
שטעהען צוויי פויגלען: אַ בילד־שעהנע טייבעלע אויף די
רעכטע פּלייצע און אַ שוואַרצער וואָראָן אויף די לינקע. די ביידע
פייגלאך האָבען צוגעלעגט זייערע קעפּ צו מיינע אויערען.

און דער שווארצער ראבע האָט געזאָגט:

פון אויביג־אָן האָבען דיא מענשען געליטען,
אונ האָבען געגלויבט און געהאָפט;
זיי האָבען אומזיסט מיט'ן אונגליק געשטריטען,
און זייער ערלייזונג — זי שלאָפט.
דער מענש איז צו אייביגע ליידען געבאָרען,
אומזיסט און אום־נישט איז זיין שטרייט;
ער בלייבט, ווי געוועז, אין פערגאנגענע יאָהרען,
א שקלאפע פון צרות, וואס שרייט...

אָבער דיא ווייסע טויב האָט געענטפערט:

דער מענש האָט ניט אימער ווי איצטער געליטען:
זיין היינטיגע קרענק איז ניט אלט;
זיין לאגע זי האָט זיך אין גאנצען געביטען,
זיין לייד האָט א נייע געשטאלט;
דאָך איז ער צו לעבען אין פריידען געבאָרען
און געהט, דאָס צו האָבען, אין שטרייט:
ער בלייבט ניט מעהר ווי אין פערגאנגענע יאָהרען,
א שקלאַף, וועלכער דולדעט און ליידט.

איך האָב מיך ניט־ווילענדיג א טרייסעל געטאָהן און דיא ביידע פויגלען זיינען ניט געוואָרען.

* * *

ווען איך האָב מיך אויפגעכאפּט, האָב איך לעבען זיך דערזעהען דעם פריינדליכען פּנים פון מיין אייניקעל.

„זיידע—זאָגט ער — דו האָסט גערעדט פון שלאָף."

איך האָב מיר א רייב געטאָהן די אויגען און האָב איהם געענטפערט:

„הלואי וואָלטען אלע גערעדט פון שלאָף אנשטאָט וואס זיי שלאָפען איין פון רעדען. דו פערשטעהסט ניט? זעץ זיך דאָ לעבען מיר אויפ'ן שטול און איך וועל דיר דאס ערקלערען."

„אין דער מדינה, פון וואנען איך קום, לאָזען די הערשער קיי־

נעם ניט רעדען און רעדען אליין אויך ניט. דאָ אין ענגלאנד רעדען די הערשער אזוי פיעל, אז דאס פאָלק קומט זעלטען ווען צום וואָרט. דאס איז אָבער נור אין דיא הויכע פלעטצער, וואו האלטען אַ רעדע הייסט זאָגען אַ דעה. צווישען זיך אָבער רעדט דאס פאָלק גאנץ גענוג און רעדט וועגען רעדען, דאס הייסט, וועגען די ספּיטשעס פון אַנדערע. אָה, די פערפלוכטע ריידעריי! דער ענגלישער קרוין־פּרינץ עפענט אַ הקדש פאר דיא, וואָס ער העלפט אָרעם מאַכען, און ער זאגט אַ דרשה; אַ קריעגס־מיניסטער, וואָס טויג צו קיין אַנדער מלחמה ניט וויא מיט זיין ווייב און קינדער, האלט אלע ווייַלע אַ רעדע, דער פינאַנץ־מיניסטער, וואס קען אָהן זיין סעקרעטער קיין שווערען כפל ניט בערעכענען, פאָהרט ארום און דרשה'נט; יעדער בישאָפּ, יעדער קאַנאָן (געוויינליך ניט ווערטה קיין שום פּולווער), יעדער גייסטליכער, יעדער באַראַבאַנשציק פון די סאלוויישאן ארמיי, יעדער געוועזענער שכור וואָס פּרעדיגט וואַסער טרינקען און קאיען דיא בלאָטע; יעדער פּאָליטיקער (און פיעלע פון זיי זיינען הינט לגבי אַ מינסקער פּרוש) אין יעדען ליבעראלען און קאָנסערוואטיווען קלוב פון יעדע שטעדטעל אין יעדער געגענד פון ענגלאנד, געהט ארום און איז אַ מגיד. דאס פאָלק הערט דאס אלעס צו (און אויכ) און קומט אהיים און רעדט איבער אלץ וואס איז גערעדט געוואָרען.

און זיי זיינען איינגערעדטע ארעמע לייט. דיא ענגלענדער, פארשטעהסטו מיין קינד, וואָלט מען אזוי לייכט אין צוויק ניט געהאלטען, ווען מען וואָלט זיי ניט איינגערעדט, אז זיי זיינען בעלי־דעות איבער זיך, אז בריטאַנס וועלען קיינמאָהל קיין שקלאפען ניט זיין", אז דער ענגלענדער איז דיא סמעטענע פון גאנצען איירָאָפּעאישען מילך־קרוג. מען שלעפּערט זיי איין אויף דעם אופן מיט רייד און זיי שלאָפען... שלאָפען אָפּט ניט געגעסענע. דער פרומאַק פון קירך, דער ליידאַק פון קלאָב, דער פּרעדיגער פון גאס, — יעדער הילכט איהם אין מוח ביז ער שלאָפט איין. וואס גאָט'ס סטראפּטשע הויבט אָן, ענדיגט גלעדסטאָן'ס סטראפּטשע און זייביידען העלפט אונטער דער וואסער־פּרעדיגער.

איצט זאָג, מײַן ליבער אייניקעל, וואָס איז ערגער — שלאָפֿען פֿון רייד, אָדער רעדען פֿון שלאָף ?

ער האָט ניט געענטפֿערט, אָבער זיין שווייגען איז געווען דער בעסטער ענטפֿער : ער האָט געכראָפּעט פֿון כּײַן זיסע רייד.

ווידער אמאָל :

א פלוך אויף דיא ריידעריי.

צווייטער טהייל

בילדער, ווערטער און חקירות

1889-1893

LXI.

דער שווערד פון דאמאָקלעס.

אויף דעם אינזעל סיציליען איז דאָ א שטאָדט סיראַקוזע. דאָרטען האָט אמאָל געהערשט א טיראַן דיאָניזיוס — מיט א יאָהר 2300 צוריק — און ער, ווי אלע אנדערע טיראַנען האָט ארום זיך געהאט פּאַראַזיטען — חניפושניקעס. איינער פון זיי א געוויסער דאמאָקלעס, האָט זיך געוואָלט צו מאַכען צו דיאָניזיוס און האָט איהם געזאָגט אז ער, דער טיראַן, מוז זיין דער גליק־ליכסטער מענש אין דער וועלט. אָרעמער דאמאָקלעס! ער האָט פערגעסען — אפשר האָט ער קיינמאָל ניט געוואוסט — אז טי־ראַנען איז אפילו צו חנפ'ענען געעפהרליך. דיאָניזיוס האָט איהם דאָס גלייך בעוויעזען. ער האָט, נעמליך, דעם חונף איינגעלאַדען צו א מאָהלצייט, האָט פאר איהם אוועקגעשטעלט די זעלטענסטע און פיינסטע שפּייזען און משקאות, האָט איהם ארומגעשטעלט מיט אלערליי בריליאַנטען און טייערע זאכען, אָבער איבער זיין קאָפּ האָט ער פון באַלקען געלאָזט אויפהענגען א בלאַנקען שווערד אויף א פערדישען האָאר, וועלכער האָט יעדען אויגענבליק געקענט אראָפּפאַלען אויף דאמאָקלעס'ס האלז און מאַכען א סוף פון זיין גליק און פון זיין לעבען. „אָה, בעפריי מיך פון דיעזע גליקזעליג־קייט!“ האָט זיך דער דערשראָקענער דאמאָקלעס געבעטען. ער האָט דאַן פערשטאַנען צוויי זאכען: ערשטענס, אז דער פוקס דאַרף וויסען ווי צו חנפ'ענען דעם לייב, און צווייטענס, אז דער מלך וואס איז א חיה־רעה לעבט אליין אויך אין הוילע ציטערניס. — פון יענער צייט אָן איז דער שווערד פון דאמאָקלעס געוואָרען א שפּריכוואָרט, וועלכעס דריקט אויס די גרעסטע געפאהר דאָרטען, וואו דער געוואוינליכער צוזעהער זעהט דאָס העכסטע גליק.

* * *

זונטאג פאר נאכט, אין א בעהאלטענע שטעגעלע אין פארק זיצען צוויי יונגע מענשען — אן ער און א זי. ער איז געזונד, שטארק און גרויס, זי איז מילד, ליעבליך און שעהן. ער איז אלט א יאהר אכטצעהן, זי — א יאהר זעכצעהן.ביידע צוזאמען זיינען גליקליך, זעהר גליקליך. דאס זעהט דער גרויסער בוים וואס שטעהט נעבען זיי און בענטשט זיי, דאס זעהען די בלומען און בייט, וועלכע שמייכלען צו זיי פון וויטען, דאס זעהט די זונן אין הימעל, וואס געהט אונטער, זאגענדיג: אויף ווידערזעהען ליעבע קינדער! ביז מארגען! ער און זי ריידען זעהר ווייניג. זיין רעכטע האנד איז ארום איהר טאליע, איהר רונדע, בלאנדע קעפעלע אויף זיין פלייצע, זיין לינקע האנד אין איהר רעכטע און זי שפיעלט זיך מיט די פינגער פון זיין האנד. זייער שפראכע איז א לשון אהן ווערטער די ליעבעס־שפראך־און זיי פערשטעהען זיך אזוי ווי די שטומע טויבען פערשטעהען זיך. ווען דאס הארץ איז צו פול איז דער צונג בעוועגונגסלאז און וואהרע ליעבע שוויינט. מיט א מאל הערט זיך א פיפס פון א פויגעלע. דאס איז איהר שטימע.

„וואס זאגסטו, אמאליע?" פרעגט ער איהר.

„איך? גאר נישט." ענטפערט זי.

זייערע ראזיגע ליפען קומען צוזאמען, עס הערט זיך א שטי־לער, אבער ווארימער קוס און דאן ווערט אלעס פון דאס ניי רוהיג, שטיל. זיי זיינען ביידע פערטראכט, זיי האבען קיינעם ניט אויף דער וועלט, אבער ער האט געזונטע הענט, ער וועט א ביסעל מעהר צו־ארבייטען, וועט... קורץ, אין א חדש צייט קען ביי זיי זיין חתונה... אה, ווי גליקליך זיי זיינען! דער קליינער ליעבעס גאט אמור שמייכעלט צו זיי פון אויבען, אבער... אה, א פלוך אויף דעם אבער! אבער אמור איז א בלינדער גאט, בלינד ווי די צוויי פערליעבטע אליין און ער זעהט ניט אז איבער זייער קאפ הייגנט דער שווערד פון דאמאקלעס! ער זעהט ניט אז די געזונדע הענד מעגען א חדש נאך דער חתונה ניט האבען קיין ארבייט

און אז די ערשטע פרוכט פון זייער הייליגע ליעבע מעג געבארען ווערען אין ווארקהויז...

* * *

דער ווינטער־פאלאסט איז אויפגעראמט. סענדער — דער דיאָניזיוס פון רייסען — איז לוסטיג. דיאמאנטען און בריליאנטען, פראכט און לוקסוס, שעהנע בלאָהע אויגען פון אויסגעבלויזטע דאַ־מען, א געדעקטער טיש, מוזיק און געזאנג און די אויסזיכט אויף בלוט, די האָפנונג אויף א קריעג! פוילען קרעכצעט — דער קרעכץ איז בעסער ווי א סימפהאניע פון בעטהאָווען, ווי גלינקעס אָן אפערא, ווי רובינשטיין'ס אריען; דער פויער זיפצט — סענדער איז ענטציקט; ישראליק ווינט — וואס קען זיין זיסער צו הערען; סענדער איז גליקליך! דער קרעכץ, דער זיפץ, דער געוויין, דאס זיינען געטליכע טענער, הימלישע מוזיק, און אויער איז זיס, פאר די אויגען פראכט און גלאנץ, אין גומען רייצענדע שפייזען און געטרענקע. ער איז גליקליך, זעהר גליקליך איז סענדער! און זשעליאבאוו איז טויט און גרעסער לעבט, און חוץ די ביבעל איז אלעס פערבאָטען, און דער רובעל שטייגט און ביסמארק קען אייביג ניט לעבען! ווי גוט איהם איז!

אָבער איבער'ן קאָפ הייגגט דער שווערד פון דאמאָקלעס!

* * *

בארמהארציגער גאָט! האָב רחמנות אויף די רייכע לייט! האָב רחמנות אויף די שופטען! דו ביזט זייער גאָט, דו האָסט זיי אוועקגעגעבען די וועלט, דו האָסט זיי פערזאָרגט מיט אלעס גוטס, דו האָסט זיי געגעבען קארעטען וואס פיהרען זיי, פערד וואס טראָגען זיי; דו האָסט זיי געגעבען אייזלען צום רייטען, און אייזלען צום פעראכטען, און אייזלען וואס קניען זיך פאר זיי; דו האָסט זיי געגעבען רייכע לייט'ס מיידלעך פאר ווייבער און אָרעמע לייט'ס טעכטער פיר מעטרעסען, דיענסטען און גוברנאנטקעס; דו האָסט זיי געגעבען געלד צום פערשווענדען, געלד צו פער־שפיעלען און געלד אויף צדקה; דו האָסט זיי געגעבען זומער־הייזער און ווינטער־הייזער, טהעאטערס און באלעטען, ביכער ניט

צו לעזען און דעם שכל דערצו; דו האסט זיי פערזארגט מיט אלץ אין דער וועלט, אפילו מיט פרעמדע אונגליקען אום צו פיהלען זייער גליק נאכהער; דו מאכסט שיפבריכע, גרויסע שרפות, עקספלאזיאנען אין קוילענגרובען, מלחמות, ערד־ציטערנים, אום זיי צו אמוזירען, צו אונטערהאלטען, זיי צו געבען שטאף צום ריידען; דו האסט זיי אלעס, אלעס געגעבען, אבער זיי זיינען ניט אין גאנ־צען גליקליך; זיי פיהלען דעם גרויסען שטורם וואס הויבט זיך אויף, זיי לעבען אין ציטערנעס, און א בת־קול קומט יעדען מארגען ארויס פון דער גרויסער ארבייטער־חורבה וואס הייסט זיי אויפ־הויבען די קאפ און ווייזט זיי דעם שווערד פון דאמאקלעס אויפ'ן פערדישען האאר. זיי עסען, זיי טרינקען, זיי לאכען, זיי זינגען, זיי טאנצען און פערגניגען זיך, אבער זיי האבען מורא...

בארמהארציגער גאט, זעה, האב רחמנות אויף די רייכע לייט... די ארעמע לייט וועלען זיך אליין העלפען...

LXII.

קורצע אָבער ניט צוושלאָגענע רייד.

איהר זעהט מענשען, וועלכע גנב'ענען ניט, ווייל זיי האָבען דעם מוטה ניט דערצו; זיי רופען זיך עהרליך, איך רוף זיי טרוסען.

איהר זעהט מענשען, וועלכע בעטריגען קיינעם ניט מעהר, מחמת קיינער טרויט זיי ניט מעהר. זיי רופען זיך עהרליך־געוואָרענע פערזאָנען—איך רוף זיי אונגליקליכע בעטריגער.

איהר זעהט מענשען, וועלכע עפענען קיינמאָל די מויל ניט אויף, ווייל זיי קענען ניט רעדען; זיי רופען זיך קלוגע, איך רוף זיי פערשוויגענע נארען.

איהר זעהט פרויען, וועלכע בעהאַלטען זייער האַלז אין טיכער און אין הויכע קאָלנערס; זיי רופען זיך צנועות; איך בין זיי חושד, אז זיי האָבען שווארצע — העלזער.

איהר זעהט מענשען, וועלכע געפינען חסרונות אין יעדערן און מעלות אין קיינעם ניט ; זיי רופען זיך מענשען־קענער, איך רוף זיי לשון־הרע'ניקעס.

איהר זעהט סאָציאליסטישע פאַנאטיקער, וועלכע טהוען פיר זייער אידעע גאָרנישט חוץ בעריידען אנדערע, וואָס טהוען יא עט־וואָס; זיי רופען זיך אייפריגע אידעאליסטען, איך רוף זיי לויזע מיילער—אין פוסטע קעפּ—אויף שוואכע פּלייטשעס—מיט א פער־דאָרבענע הארץ—פול מיט קנאה־שנאה.

איהר זעהט אכטצעהן־יאהריגע יונגע לייט, וועלכע זיינען שוין פאַלקאָמענע קויפלייטע, אָהנע יעדעס געפיהל, חוץ געלד־ליע־בע; זיי רופען זיך פּראקטישע מענשען, איך רוף זיי געמיין.

איהר זעהט שעפסען, וועלכע מיידען אוים יעדען וואָלף, אָנ־

שטאָט איהם געמיינשאַפטליך צו בעקעמפפען; זיי רופען זיך פריער־ליכע פערזאָנען, איך רוף זיי שעפּסען.

איהר זעהט מענשען, וועלכע געהען אין קרומע וועגען, ווייל אין דיעזע וועגען זיינען זיי אימער געגאַנגען; זיי רופען זיך קאָנ־סעקוועגטע מענשען, איך רוף זיי אונפערבעסערליכע לומפּען.

איהר זעהט ווידער אנדערע, וואָס טוען אַלערליי דומהייטען, ווייל זיי האָבען איינמאָל געזאָגט אַז זיי מוזען דאָס טאָן; זיי רופען זיך שטאַנדהאַפטע, פעסטע כאראַקטערע, איך רוף זיי דומע עקשנים.

איהר זעהט געוועזענע אידעאַליסטען וועלכע זיינען יעצט „טיכטיגע קויפלייטע" און בעריהמען זיך דערמיט, וואָס זיי האַלטען ניט מעהר פון אידעאַלען; זיי רופען זיך ניכטערע, ערפאַה־רענע וועלט־מענער, איך רוף זיי האַבונעס.

איהר זעהט אַלטע־לייט, וועלכע לאַכען פון ליעבע; זיי רו־פען זיך קלוג, איך רוף זיי אַלט.

איהר זעהט אונגלויביגע פערזאָנען, וועלכע גיבען זייערע קינ־דער אַ רעליגיעזע ערציהונג; זיי רופען דאָס פון יוצא־וועגען איך רוף דאָס פון שווינדעל־וועגען.

איהר זעהט פריוואַט-ליעבענדע מענשען, וועלכע וואַיעווען איבער זייער הויז־געזינד; זיי רופען זיך בעלי־בתים, איך רוף זיי פאַמיליען־טיראַנען.

אַ זעכציג־יאָהריגער מאַן זאָגט צו מיר: דיא סאָציאַליסטען לאַרעמען און שרייען און אַגיטירען און דאָך בלייבט דער סאָציאַ־ליזמוס נאָך אימער „איין אידעאַל דער צוקונפט". דער אַלטער איז ניט קלוג. אַן אידעאַל, וויא דער סאָציאַליזמוס ווערט ניט פער־ווירקליכט אין איין טאָג. דער מאַן פערגעסט אַז איהם אַליין האָט גענומען 60 יאָהר צייט אום צו ווערען... וואָס? נו, פון אַ קליינעם יונגען נאַרעלע אַ גרויסער אַלטער נאַרר.

זעהט איהר דעם יונגען מאַן, וואָס שטעהט דאָרטען ניט ווייט

פון אייך? ער איז א היציגער סאָציאַליסט — אזוי זאָגט מען — און דאָך ווייס איך, אז ער האָט פּערפיהרט און האָט אונגליקליך געמאַכט אויף אייביג אַן אונשולדיגע... וויא ערקלערט זיך דאָס? איך וועל אייך זאָגען: ער איז ניט אזוי היציג און ניט אזוי סאָ־ציאַליסטיש, וויא איהר מיינט; ער איז נים דערבאַקען און, אָב־גלייך ער זעהט אוים פון אויבען פערברענט, איז ער דאָך אינווע־ניג רויה.

איך האָב א לאַנגע צייט ניט געגלויבט אין הייליגע...

איין טאָג האָט זיך אויפ'ן גאַס אין שמוץ ארומגעוואַלגערט א ליליע, וועלכע איז א קורצע ווײלע פריהער געווען ארויסגעפאַלען פון א בלומען־קראַנץ (א מין בלומען־פאַמיליע), אין וועלכע זיא האָט געבליהט און געלעבט. איצט איז די ליליע געווען אין גאַס און אין בלאָטע. טויזענדע זיינע פארבייגעגאַנגען, הונדערטע האָבען זי אָנגעבליקט און עטליכע האָבען זי בעטראַכט. „א געפאַלענע ליליע" — אַן איינגעבלאָטיגטער בלום — „טפוי! עקעליג!" אזוי האָבען זיי אויסגערופען און האָבען זיך פון איהר אָבגעווענדעט מיט פעראַכטונג.

די געפאַלענע ליליע האָט אָנגעהויבען צו וועלקען.

מיט א מאָל האָט דער צופאַל צוגעפיהרט אַן ארבייטער צום אָרט, וואו זי האָט זיך ארומגעוואַלגערט. דער ארבייטער האָט איהר דערזעהן, האָט זיך אָפּגעשטעלט און האָט דעם בלום געגוי בע־טראַכט. ער האָט צו די געפאַלענע ליליע געזאָגט: „אָרעמע בלי־מעלע! דו ביזט ניט אימער געווען אויפ'ן גאַס אין שמוץ; דיין אונגליק האָט געבראַכט דער בייזער ווינד, וועלכער האָט דיך ארויסגעריסען פון קראַנץ, אין וועלכען דו האָסט געבליהט; קום צו מיר, אונגליקליכע, איך וועל דיר געבען שוץ."

ער האָט דאָס געטאָן. וואָס טויזענד אַנדערע וואָלטען אפילו גאָר ניט געטראַכט צו טאָן — דאָס האָט דער פּראָסטער ארבייטער געטאָן, און די דאַנקבארע ליליע בליהט פון דאָס נייע.

א לאַנגע צייט האָב איך ניט געגלויבט אין הייליגע...

פון יענעם טאָג אָן גלויב איך.

LXIII.

טאַנטאַלוס.

האָמער דערצעהלט פון אַ געוויסען פריגישען קעניג טאַנטאַ־לוס, וועלכער האָט געהאַט אַזוי פיעל חן ביי די געטער, אַז ער פלעגט מיט זיי עסען ביי איין טיש און הערען זייערע סודות. ער האָט אָבער געגען די געטער געזינדיגט און זיי האָבען איהם דער־פאַר פערמשפּט צו לעבען אין הונגער און דורשט, האָבענדיג נעבען זיך וואָס צו עסען און צו טרינקען. מען האָט איהם, נעמליך, אַריינ־געוואָרפען אין אַ טייך, וואָס איז געווען אין גיהנום, און דאָרטען איז פאַר זיין מויל געווען קריסטאַל־קלאָרע וואַסער, וועלכע פלעגט צוקומען ביז זיינע ליפּען און זיך צוריקציהען, אַזוי גיך ווי ער האָט געוואָלט אַ זופּ טהאָן, ווערהענד איבער זיין קאָפּ איז געהאַנגען אַ צווייגעל מיט די רייצענדסטע פרוכטעז, וועלכער פלעגט זיך אויך אַראָפּלאָזען צו זיין מויל און פערשווינדען פונקט אין דעם אויגענבליק, ווען ער פלעגט וועלען אַ בים טהאָן. — ביז היינטיגען טאָג איז געבליבען דער אויסדרוק „טאַנטאַליזירען", וועלכען מען געברויכט, ווען מען וויל זאָגען, אַז מען רייצט זיך מיט איינעם, דורכדעם וואָס מען ווייזט איהם גוטע זאכען און מען גיט איהם ניט אויב . . . האַלט! וואָס איז דאָס?

* * *

אָה! בעטסי'ס לויה! איך האָב איהר זעהר גוט געקענט. אַ מערקווירדיגע מיידעל: זי האָט ניט פיינט געהאַט די לאָנדאָנער פאָגעס. נאָך מעהר, זי האָט זאָגאַר ליעב געהאַט דעם דיקען רויך נעבעל, די מכה חשך פון לאָנדאָן. איהר וועט באַלד זעהן וואָרום. בעטסי איז געווען אַן אָרעמע יתומה פון געוועזענע רייכע עלטערן. זי איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרען אין גרויס וואוילטאָג, אָבער נאָך

איהר מוטער׳ס טויט (דער פאָטער איז געשטאָרבען מיט עטליכע יאָהר פריהער) איז זי אויף א קורצע צייט געוואָרען אן ארבייטערין, און ווען זי האָט קיין ארבייט אויך ניט געהאַט איז זי ביסלעכווייז געוואָרען אָרעמער און עלענדער און מאגערער — קורץ אן אָרעמ־מענש. זי האָט פערלאָרען פיעלע פון די ווייסע ציינער, די רויטע פארב פון די ליפּען, דעם גלאנץ אין די אויגען; די שיינהייט פון פּנים, די קליידער פון גוף — אלעס, אלעס; אָבער ניט דעם שטאָלץ און ניט די לוסט צו די גוטע זאכען, וואָס זי האָט איצט געזעהען און אמאָל געהאַט. זי פלעגט ארויסגעהן אין גאַס, זעהר אָפט הונגעריגערהייט, פלעגט קוקען אין די גרויסע שוי־פענסטער פון די גרויסע לאַנדאָנער לאדענס און פלעגט ווערען דיעזעס, וועלען יענעס — וועלען, וועלען און ניט האָבען. איינמאָל האָט זי געהאַט א געלעגענהייט צו גנב׳נען, אָבער די פורכט פאר׳ן געריכט האָט איהר אָבגענומען די הענד, און זי איז געבליבען ניט האָבענדיג. ווען זי איז אוועג פון דעם שוי־פענסטער האָט זי זיך דערמאָנט אָן איהר ליידיגען מאגען. זי איז געקומען צו א רעסטאָראַן. עס האָט איהר דערלאנגט א האק אין נאָז דער אנגענעהמער גערוך פון געשמאַקע שפּייזען, זי האָט זעהר געוואָלט ערפרישען דעם גומען מיט א גוטע שטיקעל בראַטען, ווי אין די אמאָליגע יאָהרען, אָבער זי איז געבליבען ביי׳ן וועלען. און איצט האָט מען איהר ארויס־געוואָרפען פון דירה. „מען מוז שלאָפען אין גאַס“ — האָט זי ביי זיך בעשלאָסען, ווייל בעטלען האָט זי ניט געוואָלט און באָרגען האָט זי ניט געקענט: אָרעמע־לייט האָבען ווייניג־וואָס קרעדיט. יא שלאָפען אין גאַס, אָבער דאָס איז ניט אזוי לייכט, ווי דו מיינסט, בעטסי! זי האָט דאָס באלד אליין ארויסגעפונען. די ערשטע נאכט האָט זי געוואַנדערט דריי־פיער שעה, ביז זי איז שטארק מיד געוואָרען. זי האָט זיך צוגעזעצט אויף א בריקעל און האָט איינגעשלאָפען און איהר האָט זיך געחלום׳ט, אז זי שלאָפט אין א ווייכע בעט אין די שעהנע הויז, אָבער אפילו דעם טרוים האָט מען איהר צושטערט; א פּאָליציייסקער האָט איהר אראָפּ־געטריבען פון טרעפּעל. זי איז אוועקגעגאנגען. א יונגער מאַן איז

פאַרבייגעגאַנגען, האָט זיך אין איהר איינגעקוקט. „שכור!“ האָט ער אויסגערופען, און האָט זיך פון איהר אַבגעקעהרט מיט עקעל. בעטסי איז ווייטער געגאַנגען. זי האָט פּרובירט איינשלאָפען אונטער דעם וואַייע־דוקט אין האָלבאָרן; די פּאָליציי האָט איהר פון דאָר־טען אויך פּעריאָגט. זי איז אַרומגעגאַנגען ביז טאָג, וועלענדיג — וועלענדיג אַ שעהנעם צימער, אַ שעהנע קלייד, אַ גוטען מיטאַג, און דאַן איז ווידער געוואָרען נאַכט און בעטסי האָט אַלץ ניט געהאַט, וואו צו שלאָפען. צום גליק איז געוואָרען אַ געדיכטער שוואַרצער פּאָג — בעטסי האָט געדאַנקט גאָט און דעם פּאָג און האָט גענעכטיגט אונטער אַ בריק, ווייל די פּאָליציי קען ניט זעהן אָרעמע לייט אין אַ פּאָג. די צווייטע נאַכט אויך אַזוי און די דריטע האָט זי, ווי עס שיינט, זעהר געשמאַק געשלאָפען און האָט געוויס געהאַט אַ גאַנץ זיסען חלום, אין וועלכען זי האָט פיליכט געזעהען פיעל שעהנע זאַכען, אַזעלכע זאַכען, וואָס זי האָט שוין לאַנג, לאַנג געוואָלט און ניט געהאַט. יאַ, זי האָט געמוזט זעהר געשמאַק שלאָפען די דריטע נאַכט, ווייל זי האָט זיך ניט וועהילט אויפצושטעהן. אַ פּאָליציייסקער איז געקומען, ווען דער פּאָג — בעטסי׳ס פריינד — איז אַוועק; ער האָט איהר געוועקט, אָבער זי איז ניט אויפ־געשטאַנען. בעטסי איז געוועזן טויט.

אָבער טאַנטאַליזירט ווערט זי איצט ניט מעהר.

* * *

ביי מיר איז ווי אַמאָל. ווען איך זעה די גרויסע ליידען פון די גריסע מאַסען, פערקלעמט מיר צייטענווייז די האַרץ. צייטענ־ווייז לאַך איך. אייגענטליך איז עס דאָך לעכערליך, אַז דער ריעז מיט הוינדערט טויזענד קעפּ, דער אַלמעכטיגער אַרבייטער זאָל שטילערהייט הונגערן, שמאַכטען, ליידען, דערשטיקט ווערן אין שלעכטע לופט און שטאַרבען פאַר דער צייט; אַז דער המון דער אַלץ־טוער זאָל זיין דער גאָר־נישט־האָבער, און זאָל געהן מיט אַ ליידיגען מאָגען אין אַ שוואַכען לייב, בעדעקט מיט קאָדרעס, ווען פאַר זיינע אויגען איז דאָ מעהר ווי גענוג קליידער, געטרענקע און שפּייזען! וואָלט ניט יעדער געלאַכט, ווען אַ גבור ווי שמשון וואָלט

געלאַסען געלעגען אַ געבונדענער אין שטריק ווען ער האָט בכוח די שטריק צו צורייסען אויף שטיק־שטיקלעך מיט איין מאַך מיט'ן האַנד? איך קען בעגרייפען, אַז אַ מאַן ווי טאַנטאַלוס, זאָל זיך לאָזען מוטשענען דורך אייביגע הונגער און דורשט: ער איז איינער און זיינע פערפאָלגער זיינען פיעלע; ער איז אַ מענש, זיי זיינען געטער. אָבער עטליכע מענשען זאָלען פעראורטהיילען צו אַזאַ שטראַפע גאַנצע מיליאָנען און די מיליאָנען זאָלען זיך ניט וועהרען — דאָס בענעהמט מיין שכל ניט. די פיעלע זאָלען זיך לאָזען טאַנטאַליזירען פון די ווייניגע — דאָס איז לעכערליך, דאַריבער מוז איך אָפּט לאַכען.

* * *

ציטענוויז אָבער פערקלעמט מיר די האַרץ.

ווען איך זעה די אַרבייטערס אונשולדיגע קינדער; ווען איך בעטראַכט אַ באָרוועסען אינגעלע מיט גלענצענדע פעהיגקייטען און קלער אַז דער אינגעל, וועלכער וואָלט אפשר געקענט ווערן אַ שעקספּיער, וועט ווערן אַ גנב און אַנאַנדערער, וואָס האָט אַ קאָפּ צו ווערן אַ קאָלומבוס, קען ווערן אַ רויבער; ווען איך זעה די אַרבייטערס אונשולדיגע עופה'לאך, ווי זיי וואַכסען אויף אידיאָטען, אויב זיי שטאַרבען ניט אין דער קינדהייט; ווען איך זעה זייערע שעהנע מיידעלעך און קלער, אַז אין צעהן פונפצעהן יאָהר אַרום... דאַן, ברידער, פערקלעמט מיר די האַרץ.

LXIV.

וואס איך האב דעם יונגען מאן געזאגט.

מיט עטליכע טעג צוריק איז צו מיר געקומען א יונגער מאן און האט מיך געפרעגט, וויא א פראפאגאנדיסט דארף זיך אויפ־פיהרען. איך האב מיט איהם געהאט א לאנגע אונטערהאלטונג, ער איז מיר געפעלען געווארען און איך האב ערפילט זיין בקשה, איך האב איהם געגעבען די פאלגענדע צעהן רעגעלען. איהר מעגט זיי הערען:

.1

איידער דו ווערסט א סאציאליסט, זיי א מענש. דער סאציא־ליזמוס וועט די מענשען גליקליכער מאכען; מענשען מוזען זיי אליין זיין.

.2

„האלט טייער דיינע איבערצייגונגען און שעץ דיינע פרינצי־פען, אבער ווען דו זעהסט ביי מענשען אנדערע איבערצייגונגען און אנדערע פרינציפען—פעראכט זיי ניט, זאנדערן בעלעהר זיי. נור פאלשקייט איז פערעכטליך.

.3

„זאג ניט: מיט דעם איז ניטא וואס צו רעדען, יענער איז אן עקשן א. ז. וו.; שפרייט דיין לעהרע אומעטום און זיי געוויס, אז ערגעץ־וואו וועט די זאאט אנגעהמען און וועט הונדערט־פאכע פרוכט טראגען.

.4

„מיינונגען, וועלכע דו האלסט פיר פאלשע, מוזטו בעקעמפ־פען; בעקעמפף זיי אבער אהן זידלעריי, ווייל ווער עס וויל אז זיין רעגען זאל זיין שארף, מוז איהם האלטען זויבער און בלאנק.

5.

„מען פלעגט אמאל זאגען: אלע וועגען פיהרען קיין רוים. דאסזעלבע קען מען זאגען פון'ם סאציאליזמוס. דעננאך זיינען דא לאנגע וועגען און קורצע, קרומע וועגען און גלייכע. טאמער דאכט זיך דיר, אז עס געהט ווער עס איז אין א קרומע וועג, זיי איהם מתרה מיט צעהן התראות, אבער שלעפ איהם ניט מיט געוואלט צו זיך; אין דער רייסעריי פערליערט איהר ביידע צייט, וועלכע קומט נור צו־ניץ אייער געמיינשאפטליכען פיינד.

6.

„זיי ניט קיין דרשן, זיי א לעהרער, און לאז דיינע צוהערער אוועק געהן איבערצייגט, ניט גלויבענדיג. אמת, דו ווייזט זיי דיא צוקונפט און אין דיא צוקונפט, וועלכע מען זעהט נאך ניט, מוז מען גלויבען, אבער דארף מען דען זיין א גרויסער מאמין אום צו גלויבען, אז נאך היינטיגען ווינטער וועט קומען דער פריהלינג?

7.

רייד קורץ און שארף, אבער פערשטענדליך. האב בכוח ניט צו זאגען א גוט־ווארט דארטען וואו עס פאסט ניט. אפיקומן וואלט ניט געווען ערגער וויא אנדערע מצה ווען מען וואלט דאס ניט עסען, ווען מען פאלט שוין אויפ'ן נאז.

8.

פראפאגאנדיר ניט צווישען אלטע לייט; זעיי ניט אין ווינטער.

9.

„פעראכט ניט דיין פובליקום, טראכטענדיג: אט פאר זיי.... וועט דאס אויך גוט זיין. דאס, וואס איז שלעכט, טויג פאר קיינעם ניט. אויסער דעם וועסטו אזוי לאנג פערדיוען, ביז דיין פובליקום וועט אם ענד דיך פעראכטען; אפילו פויערים קען מען מעהר וויא איינמאהל ניט אפנארען מיט פערפוילטע סחורה.

10.

„טאמער אפלאדירט מען דיינע א נארעשקייט, זיי דערמיט צופריעדען, אבער רייד ניט אויף דעם סמך נאך אנדערע נארעש־קייטען.

דיעזע צעהן כללים האט דער יונגער מאן זיך פארשריעבען. ווען ער האט געענדיגט שרייבען, האב איך צו איהם געזאגט: ווען דו רעדסט ניט פאר אנדערע—הער; ווען ו שרייבסט ניט — לייען. פון פיעל הערען און לייענען, וואס אנדערע זאגען און שרייבען, ועסטו אליין ווערען א גוטער רעדנער און שרייבער.

ווען דו ווילסט האלטען א גוטען פארטראג, טו ווי מען טהוט, ווען מען וויל בויען א גוטע הויז. הויב אן מיט א קורצע איינלייטונג, וואס דאס איז דער פונדאמענט פון דיין רעדע; דאן נעהם די פאקטען, וואס זיי זיינען דיינע ציעגעל, שטעל זיי צוזאמען מיט דעם צעמענט פון שכל, און בוי אויף דאס הויפט-געביידע פון דיין פארטראג; דאן ערשט לייג ארויף דעם דאך מיט דיא בעפוטצונג — דעם שלום פון דיין אנשפראכע.

זעה, אז דיין געביידע זאל ניט זיין צו שווער פאר'ן בנין און אז דאס גאנצע זאל זיין געבויט סיממעטריש און וואו עס פאסט.

אזוי וויא מען בויט ניט א שעהנע הויז אויף א זומפ אזוי דארף מען ניט האלטען א געלעהרטען שעהנעם פארטראג פאר פערדאר־בענע מענשען.

היט זיך פון גוזמאות. געדענק אז דיינע געגנער פאסען אויף אויף אלץ, וואס דו זאגסט, און ווען זיי קענען דעם המון בעווייזען, אז וואו דו זאגסט דריי איז מעהר ניטא וויא צוויי, קענען זיי אפ־שוואכען דעם פאלק'ס צוטרויען צו דיר. איבערטרייב אלזא ניט.

דא האב איך זיך אבגעשטעלט. דער יונגער מאן האט זיך פער־טראכט. איך האב איהם ניט געשטערט. א גייסטיגע שפייז מוז אויך פערדייט ווערן און צום פערדייען איז נויטיג רוהע, עטוואס רוהע גלייך נאך דעם עסען. איך האב איהם געלאזען טראכטען.

ער איז אויפגעשטאנען.

„וועלען מיר דערלעבען צו זעהן די שעהנע צייט, וועלכע מיר ווילען ברענגען?" — האט ער מיך געפרעגט.

„פיליייכט איך ניט; דו געווים. און אפילו ווען דו זאלסט דאס אויך ניט דערלעבען, וואס מאכט דאס אוים? ווענן יעדער, וואס

פלאַנצט איין אַ יונגען בוימעלע אין דער ערד, וואָלט ניט פלאַנצען וואו ער ווייס ניט אויף זיכער, אַז ער וועט דערלעבען צו זעהן דעם בוים גרוים און שטאַרק, מיט רייפע פרוכט אויף זיינע צווייגען — דאַן וואָלט קיינער ניט געפלאַנצט."

„אָבער קומט דאָס אייך ניט פּאָר טרויעריג, אַז מיר זאָלען ניט דערלעבען דעם יעסען פון אונזער ארבייט ?"

„ניין. די וועלט, יונגער מאַן, איז ניט אייביג געווען אַזוי, וויא זי איז היינט; מיר לעבען היינט פון די פרוכט פון אַנדערע מענשען'ס ארבייט, אונזערע קינדער וועלען געניסען די פריכטע פון אונזער האָרעוואַניע."

„איז עס אָבער ניט טרויעריג צו בעדענקען, אַז די, וואָס זיי־נען היינט גלייכגילטיג און זאָגאַר פיינדליך צו אונזער לעהרע, וועלען געניסען גלייך מיט אונז די פרוכט דערפון ?"

„זיי וועלען ניט געניסען גלייך מיט אונז."

„גלויבט איהר דען ניט אין גלייכהייט ?"

„אָה, יאַ ! אָבער דו מוזט ניט פערגעסען אַז ווען דריי זעצען זיך צו אַ מאָהלצייט, וואָס איינער פון זיי האָט אויף דעם מעהר געהאָרעוועט, ווי די אַנדערע ביידע, איז זיין גענוס גרעסער ווי זיי־ערער. גלייכהייט אין עסען וועט זיין, אָבער אין געניעסען דעם תענוג דערפון מוז זיין אַן אונטערשיעד."

„איהר זייט גערעכט" — האָט דער יונגער מאַן געזאָגט.

„אויב ער איז גערעכט !" האָט וואַר עס איז אויסגערופען. מיר האָבען זיך ביידע אומגעקעהרט. דאָס איז געווען מיין איי־ניקעל.

LXV.

ווידער דער יונגער מאן.

ער איז געווען זעהר אויפגערעגט. ער האט מיר דערצעהלט, אז ער איז געווען אויף א סאציאליסטישע פערזאמלונג און דאר־טען האט מען זיך געקריעגט, געזידעלט. יונגע בלוט! ווי זיי רעגט אלעס אויף! ווי שנעל זיי ווערען פערצווייפעלט!

„וואס שאדט דאס?" האב איך געפרעגט.

„וואס רעדט איהר? — האט ער זיך מיט היץ א כאפ געטאהן —דאס שאדט אונגעהויער פיעל! ווען מיר, די פרעדיגער פון מענ־שענליעבע און בריעדערליכקייט, קענען צווישען זיך ניט שטימען, ווי קען אונזערע רייד ווירקען אויף דעם פאלק?"

„ווער זיינען מיר?"

„ווער זיינען מיר? מיר, מיר סאציאליסטען."

„און ווער זיינען מיר סאציאליסטען? ווייסט איהר ווער? איך וועל אייך זאגען: עטליבע ערנסטע, דענקענדע מענשען; עט־ליבע ערנסטע פיהלענדע מענשען — דען צום סאציאליזמוס ברייגנט איינעם דער מוח, דעם אנדערן דאס געפיהל. אבער אויסער דיאביידע קלאסען סאציאליסטען, זיינען דא נאך צוויי סארטען און דאס זיינען די בעלי גאוות, וועלכע זוכען זיך אויסצוצייכענען מיט עפעס, דורך עפעס, לאז דאס זיין אלס מיטגליעדער פון א קאמיטע, אלס שרייבער פון אן ארטיקעל, אדער ווען ניט, אלס גבאי אין שול, אלס סעקרעטער פון הכנסת־כלה חברה. צווישען סאציאליסטען קענט איהר ניט איינפיהרען קיין פאספארטען און קענט ניט פער־לאנגען קיין סווידעטעלסטוואס פון כאראשעיע פאוועדעניע — איהר מוזט זיי נעהמען ווי זיי קומען. און איהר נעהמט זיי אזוי.

די אלע פערשיעדענע קלאסען קומען צוזאמען. עס איז אמת, זיי קריעגען זיך צייטענווייז, ווי היינט ביי אייך אויפ'ן מיטינג, אבער זיי ווירקען דאך אלע צוזאמען. געגענאיבער דעם פיינד שטעהען זיי דאך — ווי די דייטשען זאגען — שולטער צו שולטער.“

„אבער דער איינדרוק ? דער איינדרוק אויפ'ן פאלק !“

„נאטירליך, וואלט בעסער געווען פאר די אידעע, אז אללע אנהענגער פון דיעזער אידעע זאלען לעבען אין אחדות, אבער איהר מוזט בעטראכטען די מעשה ווי זיא איז און זיך שטעלען די פראגע ניט : וואס מען וואלט געקענט טהאן, נור וואס מען קען טהאן ? איהר מוזט זיך פרעגען : וואס איז בעסער, צו גאר קיין פראפאגאנדא ניט, אדער פראפאגאנדא מיט א ביסעלע מחלוקות פון צייט צו צייט. איהר האט פאר זיך פרישע ברויט נאר וואס פון אויווען ארויס. איהר זייט הונגריג, אבער איהר ווייסט גאנץ גוט, אז פון פרישע ברויט קען מען קריעגען לייב שמערצען. איהר ווייסט דאס און איהר עסט. ווארום ? ווייל איהר קענט ניט ווארטען, ביז דיא ברויט וועט זיין א מעת־לעת אלט, און קיין אנדערע ברויט האט איהר ניט. וואס איהר זאגט מכוח דעם איינדרוק אויפ'ן פאלק, דארפט איהר אייך קלייניגקייט ניט פערגעסען. איז דער סאציאליזמוס א וואהרע אידעע—וועט איהם קיין זאך ניט שטערן, איז ער דאס, ווידער, ניט — וועט איהם קיין זאך ניט העלפען. „נור פאלשע בלומען האבען מורא פאר'ן רעגען“ האט א גרעסערער מאן ווי איך געזאגט. און דאס פאלק, מיין זוהן, בעשטעהט אויך פון פערשיעדענע קלאסען. אונטער דעם פאלק זיינען דא גלייכגילטיגע, וואס זיי ווייסען ניט, ניט פון אייערע אידעען ניט פון אייערע מחלוקות; עס זיינען דא אונגליקליכע, פערהונגערטע, פער'שכור'טע, פערוואהרלאזטע, פערדארבענע, וואס אויף זיי וועט איהר נור דאן ווירקען, ווען איהר וועט צו זיי קענען זאגען : ברידער, היינט איז דער קאמפף, מארגען פרייהייט און ברויט, אדער דער טויט אין עהרען.“ פריהער ווי דאן וועט איהר אויף זיי איבערהויפט ניט ווירקען. האבען פיעל אידען געהערט משה'ן מיט אהרן'ען, ווען זיי האבען נאך געקנעטען דעם ליים, קרעכצענדיג אונטער פרעה'ס יאך ? אבער

ווען עס איז געקומען צום בראָדזענען איבער'ן ים זיינען אַלע גע־גאַנגען און נאָך זיי אַפּילו אַן ערב־רב פון אומגלויביגע. איהר שמיר־בעלט יונגער מאַן.... דערביי בין איך ניט געווען, אָבער איך וויל אייך נור געבען צו פערשטעהען מיין מיינונג. די יעניגע אָבער אונ־טער'ן פאָלק, וועלכע קענען יאָ געהן מיט אייך און אויף וועלכע אייער פּראָפּאַגאַנדא מאַכט אַן איינדרוק, זיי וועלען פּיליכט די סאָציאַליסטען אָבשטויסען, אָבער דער סאָציאַליזמוס וועט זיי צו־ציהען. זיי ציהט ער צו, יונגער מאַן."

אָבער איהר פערגעסט, אַז פון אונזערע מחלוקות האָבען אונ־זערע שונאים הנאה... איז דאָס רעכט?"

„לאָזט זיי הנאה האָבען. דאָס איז די איינציגע שטיקעלע פערגע־ניגען, וואָס זיי געפינען נעבאָך אין סאָציאַליזמוס. קינד, זיי ווילט איהר צופריעדען שטעלען? צו איהר לעבט צוזאַמען וויא אַ פּאָר טייבעלעך אדער ווי אַ פּאָאָר הענער, צו איהר קוסט זיך אדער איהר בייסט זיך — ביי זיי וועט איהר קיינמאָל ניט נושא־חן זיין."

„אויף דעם אופן מאַכט ניט אויס, וואָס מען קריגט זיך — און וואָס מען רייסט זיך?"

„דאָס זאָג איך ניט. אָבער מען מוז נעהמען די מענשען ווי זיי שטעהען און געהען. פערגעסט ניט, אַז אַפּילו סאָציאַליסטען זיינען היינט דערוויילע שילער פון אַ קאַפּיטאַליסטישע שול. זוכט זיי צו מאַכען פאַר ברידער, ווענדעט אָן אַלע אייערע קרעפטען דערצו, אָבער פערצווייפעלט ניט, ווען איהר קענט דאָס ניט אומעטום דורכ־פיהרען."

„און וואָס זאָגט איהר צו דיא זידלעריי?"

„ניט אַלע זידלעריי איז גלייך. אַ טהייל דערפון איז שעדליך ווי מיסט אין אַ מיסט־קאַסטען, וואָס פערפּעסטעט די לופט, אַ טהייל דערפון איז אָבער ניצליך אויך: ניצליך ווי מיסט אויף אַ פעלד. איך ווייס אַז דיא מיסט אין פעלד איז ניט שעהן און אַז עס שמעקט ניט זעהר גוט, אָבער עס ריהרט אויף די ערד און מאַכט איהר פעט. און ווען די צייט וועט קומען, ווען דיא הערליכע תבואה

וועט ארויסוואקסען, פיר וועלכע מיר האָבען גערייניגט דעם גרונד, געאַקערט, געבראָנעוועט, געזייט און געוואַרט אויף רעגען—ווען די צייט, זאָג איך אייך, וועט קומען, וועט אַנאַנדער פילאָזאָף אייך דערמאָהנען, אז אפילו די מיסט האָט דערצו עטוואָס בייגעטראָגען.“

דערמיט האָט זיך געענדיגט אונזער אונטערהאַלטונג.

LXVI.

דאס יאהר 1889

ווידער א יאָהר אוועק! אַט אזוי לויפען זיי די יאָהרען... און וואָס פאר א יאָהר! דער הונדערטסטער געבורטס־יאָהר פון די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציאָן, די רעוואָלוציאָן, וועלכע האָט מיט איין קלאַפּ אראָפּגענומען דעם שטאָלץ פון דעם אדעל און די קדושה פון דעם פריעסטער און דעם גלאַנץ פון דעם קעניגליכען קרוין... מיט'ן קאָפּ פון אלעמען.

איך געדיינק, ווען דער ניין־און־אכציגסטער יאָהר איז אָנגעקומען, האָט מיין הארץ געקלאַפּט שנעלער, ווי געוואוינליך — עפּעס אזוי ווי דער פּערפּענדיקעל פון א זייגער, ווען ער ווערט פריי פון די שווערע היינג־געוויכט און געהט נאָך זיין אייגענער פאַנטאַזיע נאָך אזוי שנעל, ווי זיין הארץ גלוסט... קורץ דער דופּק אין מיין הארצען האָט געקלאַפּט שנעלער, ווי אימער, און איך האָב געזאָגט, ווי דער בעל־הגדה (מחשבות'ן! ווער איז געוועזן דער בעל־הגדה? קיינער ווייס ניט. צו איז ער ניט געווען א שטיעף־ברודער פון ר' מאיר בעל־הנס, וואָס פון איהם ווייס די וועלט אויך קנאַפּ וואָס? א מזל א ביסעל! א מענש, וואָס קיינער קען איהם ניט און ווייס איהם ניט, מאַכט א הגדה און קריעגט א גרויסען נאָמען, זייענדיג א נעלם ... מיסטער זעצער, פערגעסט ניט צו שטעלען א האַלבע לבנה הייער, א האַלבע לבנה מיט'ן רוקען צו די קומענדיגע ווערטער; אַט אזוי:) אלזאָ איך האָב דאַן, יענעם ניי־יאָהר געזאָגט מיט די ווערטער פון דעם בעל־הגדה:

השתא עבדי, לשנה הבאה בני־חירון, וואָס אויף דערויף מאַכט דער טייטש (מחשבות'ן! נאָך א נעלם! ווי האָט געהייסען דער טייטש? ער, דער וואָס האָט אויף אלצדינג געמאַכט פּירושים און

איז געווען א טייטש, וועלכער האט געוויס ניט געוואוסט ניט פון בייערישע ביער, ניט פון קארטאפעל־זאלאט און ניט פון ביסמארק׳ס הונד? פארדערט איהם אימיצער ארויס צו ערקלערען עפענטליך, ווער ער איז געווען... מיסטער זעצער, נאך א האלבע לבנה זייט מוחל, אזוי:) אלזא, וואס דער טייטש מאכט אויף דערויף: היינט זיינען מיר קנעכט, איבער א יאהר וועלען מיר זיין פרייע מענשען. אזוי האב איך געטראכט פאר־א־יאהרען און ביי דיזען געדאנקען האט מיין הארץ... נאר דאס האב איך אייך שוין געזאגט.

דער יאהר איז אוועקגעגאנגען און וואס איז היינט? די אלטע קנעכטשאפט, דער אלטער הונגער, די אלטע פינסטערנים, די אלטע אונארדנונג אין אלע ארבע פינות העולם! וואס האט דער ניין־און־אכציגסטער יאהר אונז איבערגעלאזען? דעם אייפעל טורעם אין פאריז, וועלכען דער קאפיטאליסט האט אויסגעבויט, אום פון די וואלקענס ארונטערצושפייען אויף די „הענד“, וועלכע קליידען איהם און פיטערען איהם און בעשיטצען איהם פון היץ און פון קעלט און פון די בייזע זאקאנעס, וואס ער אליין מאכט און וויל זיי ניט געהארכען. מעהר ווי איין פרייהייטס־קעמפפער האט געהאפט מיט א יאהר צוריק פון דעם זעלביגען הויכען טורעם צו בעטראכטען די איינגעפאלענע געלד־חורבה, וואס מען לאטעט איהר אימער און מען שפארט איהר אימער אונטער מיט נייע שפארעס און זי האלט זיך דאך קאם־קאם, אזוי ווי אויף הינערשע פיסלאך. „איין רעוואלוציאנערער ווינד בלאזט איהר אוועק“ — האב איך אליין געטראכט מיט צוועלף חדשים צוריק, אבער דער יאהר איז אוועקגעגאנגען און דער ווינד איז ניט געקומען און די חורבה שטעהט אויף איהר ארט, שטאלץ, ווי א געשטאפטער אינדיק פאר פסח, וואס זעהט די קאנאפלעס און ניט דעם שוחט׳ס חלף, און האלדערט, אזוי ווי די וועלט וואלט געווען זיינע. און דער טורעם, איהם האט דאס יובל־יאהר אונז איבערגעלאזען און וואס נאך?

יא, דעם אנדענקען פון דעם מבול אין דזשהאנסטוין אין אמעריקא, וועלכער האט בעוויזען מיט וויפיעל א דאלאר איז טייערער, ווי א מענשליכער לעבען אין די אויגען פון די קאפיטאליסטישע

אונטערנעהמער און די פּאָליטישע ארונטער נעהמער... דאַן האָבען מיר בירושה פון דעם יאָהר „די פעראייניגטע שטאַאטען פון בראַ־זיליען“, אַן אויסבייט — זאָגט מען אין מינסק — פון אַ שלורע אויף אַ לאַפּטשע, פון אַ ניט־שלעכטען אלטען קייזער אויף אַ ניט־גוטע נייע רעפּובליק. וואָס נאָך? יא, דעם לאָנדאָנער דאָק־סטרייק (אַ בעווייז פון פאָלקסמאַכט), און די פּאַריזער אויסשטעלונג (אַ בעווייז פון קאַפּיטאַל־מאַכט), און דעם נייעם בערלינער סאָציאַליס־טען־געזעץ (אַ בעווייז פון מיליטער־מאַכט) און די נייע פּעטערס־בורגער יודען־אונטערדריקונג (אַ בעווייז פון אָהנמאַכט), און בו־לאַנזשעס מפּלה, און מיינע צושלאָגענע געדאַנקען מיט אלע זייערע נאַטירליכע פעהלערן, דרוק פעהלערן און די פעהלערן, וואָס מאַנכע מיידלאָך מאַכען אין זיי ביי׳ן לעזען, וועלכעס איך פערצייה זיי אַזוי לאַנג, ווי זיי לעזען נור, איבערהויפּט ווען איך בערעכען, אַז זיי — די מיידלאָך — זיינען די מוטערס פון׳ם קומענדיגען דור... און דער לעזען איז פאַר זיי גוט, אפילו ווען זיי לעזען נור וואָס איך שרייב.

און דאָ פאַלט מיר איין אַז איך האָב זעהר פיעל געשריבען אין דעם יאָהר, וועלכער נעהמט איצט אבשייד פון אונז. איך האָב געטונקט מיין פעדער אין טינט, וואָס איהר קריעגט אַזעלכע ניט אין קיין שום קראָם אין ענגלאַנד. מיינע טינט איז געמישט פון גאַלעס־בלוט, מאַרך און טרערען און אין דיעזע טינט האָב איך צעהנדליגע וואָכען נאָכאַנאַנד געטונקט מיין פעדער און האָב גע־שריבען פאַר... וועמען? פאַר׳ן אידישען אָרעמאַן, מיין לייבליכען ברודער. איך האָב איהם אויסדערצעהלט מיין גאַנצע הארץ — האָט דאָס איהם געריהרט? איך ווייס נור פון איין איינציגען לעזער וועלכער האָט מיט מיר מיט־געלאַכט און מיט־געוויינט, אַזוי ווייט, ווי ער האָט פערשטאַנען מיינע רייד. דער איינער איז געווען — מיין אייניקעל.

און ווען איך וועל זיין אין מיין קבר און ערוועט זיין אַ מאַן אין די בעסטע יאָהרען, וועט ער פיליכט דערלעבען צו זעהען, וואָס איך האָב געהאָפט און געווינשט בשעת דער יאָהר 1889 איז

אַנגעקומען: אַ בעפרייטע מענשהייט, געבילדעט, זאַט און פערגניגט. אויב ער וועט דאַן חשק האָבען מיר צו שטעלען אַ מצבה, וואָלט איך וועלען ער זאָל אויף איהר לאָזען איינקריצען דיעזע ווערטער:

„היער רוהט
אין זיין אייביגען שלאָף
אַ וועניג־בעקאַנטער,
ביין לעבען געגאַנטער
משוגענער פילאָזאָף“.

LXVII.

אן אלף־בית פיר ארבייטער־קינדער.

ווער איז היינט זיין גלייכען? איך מיין מיין אייניקעל'ס, נאטירליך. ער האָט געקראָגען א נאגראדע פון שול — א בוך מיט בילדער — און ער מיינט, אז די וועלט איז זיינע. אָרעם קינד, ער האָט א טעות! ער וועט מיט דער צייט ארויסגעפינען, אז די וועלט איז ניט זיינע, ווי אלכסנדר מוקדן, יוליוס צעזאר, נאפּאָלעאָן דער ערשטער און טרייטעל דער מינסקער מלוה האָבען אלע ארויסגע־פונען פאר איהם. נאר ווי די מעשה איז, דערוויל איז ער גליקליך.

איך האָב אָנגעטאָן מיינע שפּאקולען און האָב אריינגעקוקט אין זיין בוך. דאָרטען איז מיר געפעלען געוואָרען דער A. B. C. אן אלף בית מיט בילדער, צוזאמענגעזעצט ווי „אשרי", אין חרוזים מיט די אותיות פון דעם A. B. C. אין אָנהויב פון יעדער שורה. ביי זיי ביניהם איז דאָס א חידוש, מיר אידען האָבען אזעלכע קונצען פולע מחזורים.

קוקענדיג אויף דעם גוי'אישקען אלף־בית, האָב איך גענומען טראכטען, אז עס וואָלט כדאי געווען צו מאכען אזא מין מאכעריי פאר אידישע קינדער. לאָמיך דאָס מאַכען — האָב איך צו זיך געזאָגט, האָב גענומען א ברוינשוויינגער לאָטעריע צעטעל פון דעם ערשטען קלאָס און האָב אויף זיין רוקען גענומען שרייבען. צום אונגליק איז דאָס ארויסגעקומען אָהן גראמען. היער איז דער אלף־בית:

ארבייטער בלייבען געטריבטע דלפנים,
האָבען וועהטאָג, זוכענדיג חיונה,
טראָגען יאָכען, כלאָפּאָטשען, לויפען,
מאכענדיג ניכטסווירדיגע סוועטערס עסען,

פאַר'ן צופעד קלייבענדיג רייכטהימער,
שעטצער, תכשיטין.

וואָס זאָגט איהר? דאַכט־זיך נישט־קשה, הא? אָבער אזעלכע אלף־בית'ן פערגעסט מען לייכט. מענשען און איבערהויפּט קינדער האָבען ליעב א גראַם. חוץ דעם קלינגט דאָס ווי „אשמנו" און ביי יעדען וואָרט ווילט זיך עפּעס געבען א קלאַפּ אין הארצען.

ניין — האָב איך צו זיך געזאָגט — מען דארף דאָס מאַכען אין א געדיכט און טאַקע מיט גראַמען. געזאָגט — געטאָן. אָט איז דער אָנהויב:

ארבייטער האָרעווען בלייבען אָהן קרעפּטען,
בלוטזויגערס שווינדלען און מאַכען געשעפּטען;
גרויסע גנבים שפּאַצירען אום פריי,
דיעבע דורך נויט כאַפּט אויף דיא פּאָליציי;
הונגער טרייבט מענשען ביי רייכע צו דיענען,
וועלכע מיליאָנען אָהן ארבייט פערדיענען;
זיידענע...

דאָ בין איך געבליבען שטעהן. ווייטער איז ניט געגאַנגען, כאָטש נעהם און טו זיך אָן א מעשה! משמעות א דיכטער, א שנאָרער און א נאַרר מוז א מענש זיין פון דער נאַטור — ווערען ווערט מען דאָס ניט, מען מעג וועלען וויפיעל מען וויל.

וואָס טוט מען? אַנאַנדערער וואָלט איינפאַך געזאָגט: האָב דעם אלף־בית א גוט־יאָהר! זיך צו ברעכען דאריבער דעם מוח בין איך ניט מחויב. אָבער אַנאַנדערער איז אַנאַנדערער און איך בין איך. ווען איך וויל וואָס עס איז, מוז דאָס ווערען. אמת, איך אליין קען ניט דיכטען, אָבער ווי זאָגט ירמיה? לא אלמן ישראל, דעם אידען פעהלט ניט קיין דיכטער, און זשאַרגאָן דיכטער האָט ער זאַגאַר צו פיעל. איך האָב פון דאָס ניי אָנגעטאָן די שפּאַקולען, האָב אויפגעשריבען א בריוועלע צו מאָררים ווינטשעווסקי און אין צייט פון צוויי טעג האָב איך געקראָגען פון איהם אָט דיעזעס געדיכט:

אלף איז דער
אויסבייטער, וואָס לעבט פון אונזער מיה,
בית דאָס איז דער
בלוטזויגער, וואָס זויגט אונז שפּעט און פריה,
גימל איז דער
גאָרגעל־שניידער, וועלכער אונז בעטריעגט ;
דלית איז דער
דלות, וועלכער אייביג ביי אונז ליעגט ;
הא, דאָס איז דער
הונגער־טויט, וואָס קומט פון לאַנגע סלעק ;
וואָו, דאָס איז דער
וועלט־בעטרוג וואָס ריהרט זיך ניט פון פלעק ;
זין איז דער
זויפער, וועלכער טרינקט רק אונזער בלוט ;
חית, דאָס איז דער
חונף וואָס בעזיעגט דעם, וואָס איז גוט ;
טית, דאָס איז דער
טעלער־לעקער ביי דעם רייכען מאַן ;
יוד, דאָס איז דער
יאַלעווער בעל־דרש'ער, דער גראָביאַן ;
כף, דאָס איז דער
כלב, וועלכער פאַלט דעם פריי־גייסט אָן ;
למד איז דער
ליגען־וועבער וועלכער רייצט איהם אָן ;
מם, דאָס איז דער
מוסר, וואָס פערקויפט זיך צום דעספּאָט,
נון, דאָס איז דער
נאַררען־פאַנגער, וועלכער רעדט מיט גאָט ;
סמך איז דער
סוועטער, וועלכער נוצט אויס אונזער שוויים ;

עין איז דער
עוכר, וועלכער מאכט אַן אַלעם בייז;
פא, דאָס איז דער
פּוסט־און־פּאַסניק מיט זיין גרויסע מויל;
צדי איז דער
צייטונג־שרייבער, כיטרע, פאַלש און פויל;
קוף, דאָס איז דער
קאַפּיטאַל מיט זיינע לאַנגע הענד;
ריש, דאָס איז דער
ריכטער, וועלכער אורטהיילט, בראָט און ברענט;
שין, דאָס איז דער
שורקע, וואָס בע'גזל'ט גרויס און קליין,
תיו, דאָס איז דער
תם, דער נאַרר, דער אַרבייטער אַליין.

עד כאן לשונו. מיין מיינונג איבער דעם אַלף־בית וועל איך אייך זאָגען אַנאַנדערס מאָל, דערוויל פרעה איך מיך, וואָס עס איז געוואָרען אַן אַלף־בית פיר אידישע אַרבייטער־קינדער.

LXVIII.

ר׳ פנחס׳ל דער מטורף.

וואס, זאגט איהר, איהר האט קיינמאל ניט געהערט פון ר׳ פנחס׳ל דעם מטורף־געווארענעם מגיד? געהט, געהט, איהר מאכט פון מיר חוזק! ווי? טאקע ניט? גאר ניט געהערט? זיכער? נו, טא הערט־זשע, וועל איך אייך דערצעהלען, הערט אבער מיט קאפ.

ר׳ פנחס׳ל איז כל ימיו געווען א פרומער איד, א גרויסער למדן און אויף דער עלטער איז ער געווארען א דרשן. שעהנע עטליכע יאהר האט ער ארומגערייזט איבער דער מדינה און האט געזאגט דרשות כמעט אין יעדע שטאדט אין גאנץ פוילען, ליטא און זאמוט. פאהרענדיג פון שטאדט צו שטאדט איז ער א פאאר וואכען פאר ימים־נוראים (אין דעם יאהר תרכ״ט) אנגעקומען אין סטויבץ און האט דארטען גע׳דרש׳ענט אין בית־מדרש א שבת נאך האלבען טאג. די סטויבצער, דארפט איהר וויסען, זיינען אין מינסקער גובערניע די גרעסטע מבינים אויף דרשות און ווען ר׳ פנחס׳ל האט געהאט אבגעזאגט זיין דרוש, איז צוזאמענגערופען געווארען אן אסיפה ביי׳ן רב און מען האט בעשלאסען, אז ר׳ פנחס זאל בלייבען הער שטאדט־מגיד אין כטויבץ.

אין אנהויב האט ער ניט געוואלט, אבער ער איז מרוצה גע־ווארען און איז געבליבען. דריי שבתים נאך־אנאנד האט ער גע־דרשנ׳ט מיט אזעלכע חריפות, מיט אזוי פיעל יראת־שמים און מיט אזא מויל, אז דער בית המדרש איז געווען געפאקט פון מענשען און יעדער האט גערעדט ארום ר׳ פנחס׳לס דרשות. דעם פיערטען שבת האט זיך געטראפען א סיבה.

ר׳ פנחס׳ל איז ארויפגעגאנגען אויפ׳ן בימה, האט גענומען א שמעק טאבאק און האט געזאגט:

„רבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אז עס איז דא א גאט אויף דער וועלט, וועלכער איז א ליעבער פאטער צו אלע זיינע קינדער. דערפאר, רבותי, גלויב איך ניט, אז ער פערלאנגט פון זיינע קינדער, אז זיי זאלען איהם דיענען, ווי קנעכט דיענען א בעל־הבית, אז זיי זאלען פאר איהם מורא האבען און ציטערן פאר זיין דוך, וואס דאס פערלאנגט אפילו צווישען מענשען קיין פא־טער ניט".

— „וואַ...?" — „טפו זאל דאס ווערן!!" — „ר׳ פנחס! שטייט! גאט איז מיט איהם!" — „דער מגיד איז משוגע!" — היעזע קולות האבען זיך גענומען הערן און פיעלע האבען גענומען זיך רוקען צום טיר, פריהער דערלאנגענדיג — איינער א קלאפ אין שטענדער, דער אנדערער א ציה מיט די פלייצעס, דער דריטער א טיכטיגען שפיי. ר׳ פנחס, ווי ניט איהם מיינט מען דאס, האט וויטער גערעדט:

„רבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אז דער רבונו־של־עולם איז ניט א טאטע, ווי אנדערע מענשליכע טאטעס, וועלכע קוקען ניט אויף זייערע קינדער; ער בעדארף ניט אז מיר זאלען בעטען ביי איהם עסען און, ווען ער גיט, בעדארף ער ניט, אז מיר זאלען איהם דערפאר דאנקען. דער קיצור דערפון איז, אז דאוונען און בענטשען איז ניט נייטיג, און די וואס טוען דאס, לעסטערען גאט, ווייל זיי ווייזען דערמיט, אז ער, כביכול, איז ערגער, ווי א טאטע, א בשר־ודם."

— „מטורף! בינט איהם, בינט איהם!" — האט זיך וויעדער דערהערט איין קול נאך דעם אנדערן אין בית־מדרש. נאך א סך מענשען זיינען ארויסגעלאפען און מיט אזא אימפעט, אז פיעלע האבען זאגאר פערגעסען צו קושען די מזוזה. ר׳ פנחס׳ל האט דערוויילע גאנץ געלאסען פארטגעזעצט:

„רבותי! ווען א טאטע שלאגט זיין קינד, טוט ער דאס, מחמת ער וויל איהם מאכען בעסער. ווען א טאטע גיט א קינד א

מתנה, איז דאָס ווייל ער וויל איהם בעלוינען פאַר זיינע מעשים־טובים. קיין שום טאַטע שטראָפט ניט און בעלוינט ניט אַ קינד, וואָס איז שוין אַרויסגעגאַנגען פון זיין רשות. דערפאַר, רבותי, גלויב איך ניט אין שכר ועונש, אין בעשטראָפונג און בעלוינונג נאָכ'ן טויט, ווייל דאַן קען שוין דער מענש ניט ווערן ניט בעסער און ניט ערגער. די, וועלכע זאָגען, אַז ער, כביכול, בעשטראָפט און בעלוינט נאָכ'ן טויט — זיי לעסטערען זיין הייליגען נאָמען."

— „בינט איהם, ברעכט איהם רוק און לענד! פּינקע איז אַן אַפּיקורס, אַן עוכר ישראל! שטריק, שטריק, שטריק!" — אַזוי האָבען נאָך עטליכע אויסגעשריען און זיינען אַרויסגעלאָפען האַסטיג פון בית־מדרש. ר' פּנחס'ל האָט זיך דערפון אויך ניט געלאָזט שטערן און האָט ווייטער גערעדט:

„רבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אַז אַלע מענשליכע בע־שעפּעניסען טראָגען אויף זיך דעם צלם־אלהים און אַז דער אויבערשטער (יתברך הוא!) איז אַ טאַטע צו אַלע זיינע קינדער. היינט פרעג איך אייך, רבותי, היתכן, צו קען דאָס געמאָלט זיין, אַז דער, וואָס האָט אַ סך קינדער, וועט אויפציהען נור איינעם אין זיין וועג און וועט לאָזען אַלע איבעריגע ווערען הולטאַיעס, וואָס זאָלען ניט פערשטעהן זיין רצון און זאָלען זיין וויללען ניט טאָן? און ניט דאָס אַליין, אַז ער זאָל גאָר בעשטראָפען די וועלכע ער האָט פערלאָזען און פערוואָרפען, דערפאַר, וואָס זיי טוען ניט דאָס, וואָס ער האָט זיי קיינמאָל ניט געהייסען טאָן. איך זאָג אייך, רבותי, אַז די, וואָס דערצעהלען אייך, אַז דער בורא ברוך־הוא האָט געגעבען אַ תורה צו אונז אידען און די גוים זיינע איבעריגע קינדער, גאָר נישט אויף דער וועלט און זיינען עתיד צו האָבען יסורים אויף יענער וועלט — זיי לעסטערען און פערשמוצען זיין הייליגען נאָמען."

— „אַ רוח אין איהם, העם משומד!" האָט איינער געזאָגט און איז אַרויסגעגאַנגען. דער מטורף־געוואָרענער מגיד האָט פאָרט־געזעצט:

„מורי ורבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אַז דער רבונו־של־

עולם בעדארף ניט, אז מענשען זאָלען אין איהם גלויבען און די וואָס זאָגען, אז ער בעשטראָפט דעם אונגלויביגען — זיי לעסטערען זיין הייליגען נאָמען און זינדיגען אנטקעגען איהם פיעל מעהר, ווי די, וואָס גלויבען ניט. ווען נאַפּסיקלאַד, איינער זאָגט, אז דער סטאָליער שמעון האָט ניט געמאַכט דעם און הענט טיש, האָט ער נאָך מיט זיינע רייד קיין בייז ניט געמיינט; ווען אָבער דער איינער געהט אַרום און שרייט, אז שמעון פּאַטשט און שלאָגט יעדען, וועלכער זאָגט, אז דער טיש איז ניט זיינע (שמעון'ס) ארבייט, דאַן הייסט דאָס, אז ער טראַכט אויף איהם אוים אַ שם־רע."

„רבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אז די וואָס מיינען, אז זיי קענען גאָט אָבנאַרען מיט אזעלכע נארישע אָבמאַנעס, ווי ערוב־תבשילין, ערוב־תחום, קנין־שביתה און הונדערט אנדערע אזעלכע זאַכען — זיי, זאָג איך אייך, רבותי, לעסטערען גאָט. נאָך מעהר, רבותי, אפילו די תורה אליין מאַכט פון דעם אויבערשטען חוזק, ווען זי וויל אייך איינריידען, אז ער (דער רבונו־של־עולם) האָט געדאַרפט אדם'ן פרעגען: וואו ביזטו? בשעת אדם האָט זיך בע־האַלטען, אַ שטייגער ווי ער, כביכול, האָט דאָס געקענט ניט וויסען. דאָס זעלבע אין הונדערט אַנדערע פּרטים."

„רבותי! איך... רבותי, וואו זייט איהר? איהר זייט אַלע פּאַנאַנדערגעגאַנגען... נו, פערפאַלען... וועלען מיר אם ירצה השם, מסיים זיין איבער אַכט־טאָג שבת... אהא! איהר קומט צוריק? וואָס איז דאָס?

זיי זיינען צוריקגעקומען מיט שטריק, האָבען איהם געבונדען און אוועקגעפיהרט אין דול־הויז.

וואָס פון ר' פּנחס'לען איז געוואָרען, ווייס איך ניט, אָבער אין מינסק האָט מען געזאָגט, אז די ערד האָט איהם ארייננעשלונ־גען לעבעדיגערהייט. לעגט זיך עפּעס ניט אויפ'ן שכל.

LXIX.

זיי, איך און די דיקע ווייבעל.

(א „פראטעסט מיטינג".)

ער איז א רך לב; ער האט אין זיך קיין בייז גאל ניט; ער מיינט אלץ צום בעסטען; ער — מען דארף קיין בעסערען מענשען ניט, ווי ער, און טאמער דארף מען יא, וועט מען ניט קריעגען, און טאמער קריעגט מען יא, וועט ער ניט טויגען, און טאמער טויג ער יא, וועט ער (דאס הייסט יענער) אלץ ניט זיין דאס, וואס ער (דער ריכטיגער, ער) איז; בקיצור הדבר, ער איז א דימענט פון העטטאן גארדענס, א דימענט פון דימענט-לאנד, און דאס וואס ער טוט אונז אן גרויסע ענוים, איז דאס נור מחמת ער וויים דערפון ניט. ווען ער וואלט געוואוסט, וואלט ער דאס ניט געטאן, בכן מוז מען איהם דערצעהלען.

איז וואס? איז דאס: מיר פאסען א רעזאלוציאן, מיר זאגען:

„היות, אזוי ווי ער טוט אן אידען שרעקליכע צרות;

„היות, אזוי ווי ער איז בטבע ווייך ווי פוטער, זיס ווי האניג און גוט ווי א יום-טוב'דיגער צימעס;

„היות, אזוי ווי ער טוט אן אידען יסורים נישט מעהר ווי דורך דעם, וואס ער וויים דערפון ניט; —

„איז דערפאר בעשלאסען געווארען אויף דיעזע אסיפה בדעה אחת, איהם צו ווייזען, וואס ער טוט, און איהם צו בעטען, אז ער זאל דאס מעהר ניט טאן."

ווי געפעלט אייך אזא מין שווינדעל? בין איך משוגע אדער זיינען זיי משוגע? צו פאסען אזא... נור, מחשבות'ן, מיר דאכט זיך, אז איהר וויסט ניט, ארום וואס איך רייד דא. לאמיך אייך דערצעהלען.

* * *

ער — דאָס איז הקיסר הרחמן אלכסנדר השלישי, ירום הודו; די אסיפה — דאָס איז דער מיטינג אין דעם לאָנדאָנער גילדהאָלל; די רעזאָלוציע — דאָס איז דער פועל יוצא פון דעם, וואָס דאָרטען איז גערעדט, בעקלערט און בעשלאָסען געוואָרען. פערשטעהסט איהר שוין איצטער, ארום וואָס איך רעד? נאָך אלץ ניט? טאָ לאָמיך אייך דערצעהלען אלץ כסדר.

* * *

די ענגלישע רייכע אידען זיינען געקומען פון „דער קאָנטרי“. זיי האָבען זיך אונטערגעהיילט און זיינען געקומען, מחמת דאָ אין לאָנדאָן האָבען זיך עטליכע יונגאצעס פון די סאָציאָליקעס א כאַפּ געטאָן און זיינען געוואָרען שתדלנים פאַר די אידען אין די מדינה, איבער וועלכע דער גרויסער, גוטער און בארמהערציגער אלכסנדר קיניגט איצט שוין ניין יאָהר מיט ניין חדשים און נעכטען האָט מען איהם ניט צוגע׳הרג׳עט, ווארום מען וואָלט דאָס היינט געוואוסט, און היינט ווייס מען דאָס ניט, איז א סימן אז ער קי־ניגט נאָך.

מיר זיינען ניט אבילע ווער; מיר האָבען דעם גראָשען; מיר זיינען זאַ־פּאַני־בראטא מיט די ענגלישע פּני; מיר וועלען זיי אונטערפּורקענען און זיי וועלען מאַכען א גרויסע אסיפה אונטער דעם שוטץ פון דעם לאָרד מאיר (מאיר א לאָרד! — דאָס ווערט אָנגערופען א פרייע מדינה; אין מינסק איז ער א בעקער פון צור־קער־זעמעלעך. וויטער:) און זיי, דאָס הייסט מיר, וועלען עוקר מן השורש זיין... אלכסנדר׳ן? — ניין, נור די, וואָס זאָגען, אז ער טוט, וואָס ער טוט, אָדער, אז ער וויים, וואָס ער טוט, וואָס זיי דאַרף מען ניט לאָזען עפענען א מויל... וויל... וויל מען דאַרף ניט, און א סוף.

איז דאָס האָבען זיי געטאָן.

האָבען זיי איינגערופען אן אסיפה אויף דעם איך געדענק ניט וויפיעל־און־צוואנציגטען טאָג פון דעם חדש נאָוועמבער, וואָס דאָס וואָלט אויסגעקומען א פּאָר וואָכען פאַר חנוכה. זיינען אָבער דאָן נאָך ניט אלע גרויסע קעפּ געווען צוריקגעקומען פון דער קאָונטרי.

האָבען זיי געזאָגט אזוי צו זאָגען: אין איין טאָג קומט די גאולה ניט; האָבען מיר געוואַרט אזוי לאַנג, לאָמיר וואַרטען נאָך א ביסעל.

איז אזוי געווען.

האָבען זיי געוואַרט ביז׳ן צעהנטען טאָג אין דעם צוועלפטען חדש פון דעם נײַנציגטען יאָהר פון דעם נײַנצעהנטען יאהרהונ־דערט נאָך דעם געבורט פון דעם גוישקען גאָט. האָבען זיי צוזאַ־מענגעקליבען א גרויסען עולם אין די גוישקע קהל־שטיבעל אין דער סיטי און האָבען געמאַכט אַן אסיפה, אום צו לויבען אַלכסנדר׳ן פאַר די צרות, וואָס ער טוט אָן די רוסישע אידען בלא־ראיה, אָדער בעסער געזאָגט: בלא יודעים.

איז זײַנען דאָרטען געווען זעהר פיעל קצינים, רבנים, גלחים און מענשען. די קצינים, די רבנים, די גלחים זײַנען געזעסען אוי־בען און די מענשען (ווי געוואוינליך) אונטען.

און דאָס איז זיך אזוי צוגעגאַנגען:

מאיר דער לאָרד האָט זיך אויפגעהויבען. דער עולם האָט געפּאַטשט מיט די הענד און געקלאַפּט מיט די פיס און געבאַמ־קעט מיט שטעקענס און געדרעהט מיט די היט און געמאַכט א ווינד איבער׳ן גאַנצען קהל־שטיבעל מיט נאַז־טיכלעך און האָט זיך דאַן אנידערגעזעצט. מאיר איז אָבער געבליבען שטעהן. מאיר האָט גערעדט. מאיר האָט אזוי געזאָגט: איך האָב געגעבען די קהל־שטיבעל צו דער אסיפה, בתנאי, אז מען זאָל ריהמען און לויבען און דאַנקען דעם הייליגען נאָמען פון זײַן קייזערליכע מאַיעסטעט אַלכסנדר דעם דריטען... דער ערשטער לויבער וועט זײַן דער דיוק פון וועסטמינסטער.״

איז אזוי געווען.

האָט זיך דער דיוק אוועקגעשטעלט און דער עולם איז ווידער נתפּעל געוואָרען און עס איז געוואָרען די זעלביגע פּאַטשעריי, קלאַפּעריי, באַמקעריי, דרעהעריי און דערזעלביגער ווינד פון די נאַז־טיכלעך איבער׳ן קהל־שטיבעל. ווען דער עולם האָט זיך אָב־געקיהלט פון די גרויסע התלהבות און האָט זיך אוועקגעזעצט, האָט

דער בעריהמטער דיוק, וועלכער איז — ווי מען זאָגט — נאָך רייכער ווי קרח עליו השלום, און וואָס איהם איז אין דעם איין פּרט נאָך בעסער ווי יענעם, וואָס ער האָט איינגעשלונגען אַ גרויסען טהייל פון די ערד, ווערענד יענעם האָט, פערקעהרט, אַ טהייל פון די ערד איינגעשלונגען, — איז ער, זאָג איך, האָט געהאַלטען אַ רעדע און האָט איהר געהאַלטען אַזוי שטייף, אַז איך האָב פון איהר אַ וואָרט ניט אַרויסגעקראָגען. ער האָט גערעדט דרייצעהן מינוט מיט אַ האַלבע און האָט אין דער צייט פערדיענט דרייצעהן פונט צעהן שילינג, מחמת זיין הכנסה איז אַ פונט יעדע מינוט פון זיין לעבען, וואָס איך וואָלט געקענט אויסרעכענען וויפיעל דאָס מאַכט אויס אַ „זמן“, נאָר איך בין ניט קיין מלמד.

ווען ער האָט געהאַט אָבגעלויבט, האָט זיך אַ שטעל געטאָן אַ גלח מיט'ן כשר'ן נאָמען פלוני אלמוני בישאָפּ פון ריפּאָן. זיי זאָגען, אַז ער נעהמט עפּעס גאָר אַן אוצר גאָלד שכירות אַלע יאָהר און ער בעהאַלט זיין נאָמען משמעות פון אן עין־הרע וועגען. „צעהן טויזענד פונט אַ יאָהר קריעגט דער מאַן“ — האָט צו מיר געזאָגט אַ אידישער רעווערענד און איהם איז געלאָפען שפּייעכץ פון מויל.

„דער גוי, פעטער, האָט דעם מזל“ — האָב איך איהם געענטפערט. דערווייל איז דער עולם פון דאָס נייע שיער ניט אַרויס פון הויט און איך פון קהל שטיבעל, ווייל אַ דיקע ווייבעל נעבען מיר האָט מיך שיער ניט טויב געמאַכט, אַזוי גרויס איז געווען איהר התפּעלות.

איז ער, דער בישאָפּ, האָט אויך געלויבט אלכסנדר'ן.

אָבער גוט. ער קען רעדען. ווען אַזעלכער וואָלט זיך מגייר געווען, וואָלט ער געקענט ווערען אַ שטאָדט מגיד אין ווילנא. זיינע צעהן טויזענד פונט, וואָלט ער דאַן נאַטירליך געקראָגען אויף יעדער וועלט, אָבער דאָס איז אַ קליינינקייט. ער האָט גערעדט אַ צייט, און, ווען ניט די דיקע ווייבעל, מיין שכן'טע, וואָלט איך געוויס פון איהם גרויס הנאה געהאַט. ביי מיר איז אַ כלל אַזוי: אַז שוין יאַ לויבען, טאַ לאָז געלויבט ווערען ווי מען דאַרף.

נאָך איהם האָבען זיך געפונען נאָך עטליכע לויבערס און דאַן האָט מאיר דער לאָרד געלייענט די רעזאָלוציע און אַלע האָבען געהויבען צו איין האַנד, חוץ די דיקע ווייבעל, וועלכע האָט גע־הויבען צוויי און וואָלט געוויס געהויבען דריי, נאָר זי האָט מעהר ניט געהאַט.

LXX.

די גרויסע אסיפה

אדער:

דער קאמפף געגען די סאַציאַלניקעס.

פ ע ר ז א נ ע ן:

ר׳ וועלוויל סלוך, א ציימונג־שרייבער.
ר׳ איצעל גרוך, אן עפעל־קרעמער.
ר׳ טרייטעל ברוך, א סוחר.
ר׳ פייטעל זוך, א שנאָרער.
ר׳ מענדעל טוך, א קליידער־הענדלער.
ר׳ בענדעט פלוך, א מגיד.
ר׳ הירש פעטוך, א שוחט.
ר׳ שמענדרע שוך, א שיכעל־קרעמער.
ר׳ געצעל דוך, א בשמים־קרעמער.
ר׳ סענדער בוך, א מחבר.

א שמש, א מארק־אידענע, א וואַכער־קליובער, א נארר, א פאלעסטינער און פיעלע אנדערע.

צייט — פרייטאָג בין־השמשות.
אָרט — טאָר מען ניט אויסזאָגען.

ר׳ וועלוויל סלוך. (מיט א גלאָק אין האנד, שטעהענדיג ביי׳ן טיש.) — אידען! אין פלוג איז דאָך א קשיא, ווי קום איך... ווארום ווער בין איך? הייסט עס, ווי קום איך, פרעג איך, אז דוקא איך זאָל זיין דער פרעזידענט פון אזא וויכטיגע אסיפה? נאָר אזוי ווי איך...

ר׳ שמענדרע שוך. — מאכט הערפון, מאכט דערפון, מיר האָבען אין גאנצען א האלב־שעה צו ליכט־בענטשען...

ר׳ פייטעל זוך. — לאָזט רעדען, לאָזט! האָט איהר אַ שמעק טאַבאַק, הערר ברוך? אַ שעהנעם יישר־כח אייך... לאָזט רעדען, ר׳ שמענדרע, וואָס לאָזט איהר ניט!

ר׳ וועלוויל סלוך. — הייסט עס... יאָ! נו, זאָג איך... נאָר דאָס מאַכט ניט אויס... מיר זיינען געקומען זיך מיישב זיין מכח די סאָציאַלניקעס, וואָס ווילען... וואָס ווילען זיי?... איך וועל אייך זאָגען, וואָס זיי ווילען...

ר׳ איצעל גרוך. — זיי ווילען מאַכען אַ מיאַטעזש געגען דעם רוסישען קייזער און... און...

ר׳ טרייטעל ברוך. — און געגען דעם הנותן־תשועה למלכים, משמעות...

ר׳ וועלוויל סלוך. — דאָס ווילען זיי אפשר אויך, אָבער ניט דאָס מיין איך, אידען! זיי ווילען... לאָז די מאַרק־אידענע דאָרטען אין ווינקעלע אויפהערען צו קנאַקען איהרע ניס... איך זאָג, זאָג איך, אַז זיי ווילען מאַכען אַ מרידה אַנטקעגען מלכות־ענגלאַנד און אַרויפברענגען גרויסע צרות אויף כלל ישראל. בכן איז מיין מיינונג אַזוי ווייט ווי מיין נאַרישער שכל בענעהמט, אַז... אַז... אַז ר׳ בענדעטיל פלוך, אונזער בעריהמטער, איך מעג זאָגען, וועלט־בעריהמטער, מגיד, זאָל — און פאַר וואָס טאַקע ניט? — אַז ער זאָל, זאָג איך, אונז זאָגען, וואָס צו טאָן...

ר׳ הירש פעטוך. — כאַפט ניט! וואַרט, ר׳ בענדעטיל! זאָגען וועל איך... שעכטען דאַרף מען...

ר׳ בענדעט פלוך. — אַז מען וועט אייך רופען, וועט איהר קומען... אייער חלף איז שאַרפער פאַר׳ן צונג... קוילענען בהמות איז אייער זאַך, אויסראָטען ווילדע חיות לאָזט אונז...

די מאַרק־אידענע. — און לאָז האַלטען ביי׳ן פערוואַרפען מיט קרוטשאַנעס — לאָזט מיר...

דער נאַרר. — טאַקע! הום! הום!

ר׳ בענדעט פלוך. — לאָזט־זשע רעדען!

ר׳ איצעל גרוך. — אויף דעם אופן וועלען מיר קיינמאָל צו קיין טאָלק ניט קומען...

דער שמש. — עס איז שוין צייט כמעט צו גייהן אין שול.

ר' בענדעט פלוך. — טו הערט־זשע! זאג איך אזוי, פער־שטעהט איהר מיך: מען דארף זיי עוקר מן השורש זיין, דארף מען זיי... אי, ווערט איהר אפשר פרעגען, וואס קען מען אזעלכע יונגאצעס, אזעלכע משומדים טאן אין אזא מדינה, ווי לאנדאן? זאג איך אייך, אז די קשיא איז אפילו א קשיא, אבער... אבער... אבער...

דער נארר. — היר, היר!

ר' בענדעט פלוך. — וואס הירזשעט איהר דארטען? לאזט רעדען, איך בעט אייך. אבער, זאג איך, מען קען זיך געבען אן עצה. אויף דערויף האט דער הנותן לשכוי בינה, דער וואס האט דעם האהן געגעבען שכל... אונז אידען געגעבען... אויף דערויף האט ער אונז... האט ער... ער, דער בורא ברוך־הוא... אונז אריינגעגעבען שכל אין קאפ...

ר' מענדעל טוך. — מגיד! איהר ווייסט, דאכט זיך, גאר ניט, וואס איהר רעדט, זאלט איהר מיר מוחל זיין. מיר זיינען דא צוזאמענגעקומען אויף אן אסיפה און... און...

דער נארר. — און מיר וועלען פאנאנדערגעהן, חא, חא, חא!

ר' טרייטעל ברוך. — יונגער מאן, איהר שווייגט, אניט נעהמט מען און מען ווארפט אייך ארויס.

דער נארר. — גוט, גוט — איך שוייג.

ר' מענדעל טוך. — מיר זיינען דא געקומען בעקלערען א מיטעל, ווי אזוי אויסצוראטען די סאציאליקעס, ימח שמם, און מיר בעדארפען דא קיין דרשות ניט... וואס שווייגט איהר, ר' סענדער? איהר זייט דאך עפעס א מחבר, א איד מיט קאפ — גיט־זשע אן עצה...

ר' סענדער בוך. — נעהמט מיין ספר... מישט אויף דף 23, אין דעם ערשטען חלק, און איהר וועט געפינען אין די דריי שורות פון אונטען, אין די לעצטע דריי שורות, דאס וואס איך האב צו זאגען. טאמער האט איהר נאך ווער עס איז מיין ספר ניט, קענט איהר עס האבען פאר פינף שילינג אין בלעטער און פאר

זעקס שילינג מיט דריי פּענס געבונדען אין ווער עס וויל געבען מעהר — מעג, מחמת... כדרך הטבע וואָלט איך אייך... נאָר, לאָז זיין... בקיצור, מיין כח איז אין דער פעדער, אַ ריידער בין איך ניט...

דער נארר. — איך שווייג.

ר׳ סענדער בוך. — און איך אויך. דאָ איז פאַראַנען דער גרויסער גביר, דער מפורסם, דער תכשיט פון אונזער קהילה, הערר ברוך... ער דאַרף אונז זאָגען... ער און ניט קיין אַנדערער, הגם ר׳ געצעל דוך און ר׳ מענדיל טוך און ר׳ שמענדרע שוך — וואָלטען אויך...

ר׳ טרייטעל ברוך. — שאַט! איך רעד! איך האָב געמיינט, אַז דער בעריהמטער מחבר, הערר בוך, און דער גרויסער דרשן ר׳ בענדעטיל פלוך וועלען אונז קענען בעסער דערקלערען, וואָס דאָ איז צו טאָן. ווען אָבער זיי שווייגען...

דער נארר. — און איך? איך שווייג דאָך אויך.

ר׳ טרייטעל ברוך. — טו שווייגט־זשע... נו, הייסט עס, רעד איך. הערט וואָס איך זאָג...

ר׳ סענדער בוך. — הערט, אידען, הערט!

ר׳ טרייטעל ברוך. — משל למה הדבר דומה — צו וואָס איז דאָס געגליכען, צו אַ דאָקטאָר, וואָס מען רופט איהם צו אַ חולה. ער שרייבט ניט קיין רעצעפּט, כל זמן ער ווייס ניט, אין וואָס די קרענק בעשטעהט, רחמנא ליצלן. נו, אַט ווילען מיר אויך שרייבען אַ רעצעפּט צו אַ גרויסע קרענק... לאָמיר זשע זעהן, וואָס דאָס איז פאַר אַ חלאת. (אפּלויז) די צאָציאַלניקעס ווילען אוועקנעהמען אונזערע געלד... נעהמען זאָל זיי פאַר׳ן בויך!

דיא מארק־אידענע. — און פאַר די ציינער.

ר׳ טרייטעל ברוך. — און פאַר די ציינער, ווי די ווייבעל זאָגט. זיי ווילען, אַז דער גאַסענראַמער און דער קוימענקעהרער זאָלען האָבען געלד אויף פּראָצענט און איך — דיא פירמאַ „ברוך ענד קאָ.“ זאָל געהן טראָגען ציגעל אויף נאַסילקעס. זיי שרייען זיי...

דער נאַרר. — איך... איך שווייג!

ר׳ טרייטעל ברוך. — גוט, גוט! זיי שרייען, — שרייען זאָלען זיי אויפ׳ן בויך...

דיא מאַרק־אידענע. — און אויף די ציינער...

ר׳ טרייטעל ברוך. — און אויף די ציינער, ווי די ווייבעל זאָגט, הייסט עס שרייען זיי, אז די וועלט געהערט צו די אר־בייטער... א שטייגער די מאַשינערס, די שוסטערס, די סטאָ־ליארעס און די פעררייערס זאָלען פיהרען די גרענדע. וואָס זאָג איך? איך זאָג: ניין! איך זאָג, ניט דערלעבען זאָלען זיי דאָס! איך זאָג... וואָס הויבט זיך דער יונגער מאַן דאַרטען אלע ווײלע?

דער נאַרר. — ווער איך? איך שווייג.

דער פאלעסטינעץ. — דאָס מיינט מען מיר... מעג איך רעדען?

ר׳ טרייטעל ברוך. — איהר מעגט.

דער פאלעסטינעץ. — היינטיגע נאַכט בין איך געלעגען און האָב... געשלאָפען...

דער נאַרר. — איך אויך, נאָר איך שווייג.

דער פאלעסטינעץ. — און האָב געשלאָפען. נאָר ניט דאָס בין איך אויסען. האָט זיך מיר געחלום׳ט, אז איך ליעג אויסגעצויגען אויף רחל׳ס קבר און הער זי וויינענדיג. האָב איך איהר געפרעגט: „מאַמינקע, וואָס וויינסטו?” האָט זיא געענט־פערט: זונינקע, איך וויין אויף מיינע קינדער, וואָס ווילען זיך צומישען מיט די גוים און ווערען אויס — אידען. איך וויין אויף די קינדער מיינע וואָס זיינען געוואָרען סאָציאַלניקעס. האָב איך איהר געפרעגט, וואָס מיר זאָלען טאָן, האָט זי מיר געוואָלט ענטפערען, נאָר א פליעג האָט מיר א קיצעל געטאָן אין דיא נאָז־לעכער, האָב איך א ניעס געטאָן און האָב זיך אויפגעכאַפּט. מיין עצה איז, אידען, אז מיר זאָלען אליין געהן אין ארץ־ישראל און לאָזען די סאָציאַלניקעס אין גלות.

ר' טרייטעל ברוך. — האשש! ארום דעם וועלען מיר פעררופען אן אנדער אסיפה. (פאר זיך) וואס פעהלט מיר דא? (אין דער הויך) דעם ערשטען טאג חנוכה פערזאמלען מיר זיך ווידער.

דער שמש. — צייט צו געהן אין שול אריין.

ר' וועלוויל סלוך. — קומט, אידען, קומט.

דער נארר. — מעהר שווייג איך ניט.

LXXI.

לעזע־שטאָף פאַר יונגע לייט.

וואָס אַלטע לייט זיינען — פרעגט ביי מיר.

זיי זיינען עגאָאיסטען, וועלכע ליעבען זיך אַלץ מעהר און מעהר, וואָס וועניגער צייט עס בלייבט זיי איבער צו לעבען און זיך צו ליעבען.

טאָמער רעדט איהר מיט זיי וועגען אייער אידעאַל און איהר זעהט, ווי זיי שאָקלען מיט'ן קאָפּ, און איהר הערט, ווי זיי זאָגען: „עה! דאָס איז אַ זאַך, וואָס קען ניט זיין!", דאַן פערשטעהט די קלוגע אַלטע רייד אָט אַזוי:

איידער אַ גוטע זאַך זאָל קומען, ווען מיר זיינען שוין ניטאָ, ווילען מיר, אַז זי זאָל בעסער גאָר ניט קומען.

פרעגט ביי מיר, וואָס אַלטע לייט זיינען.

מענשען קומען צו אייך און זאָגען:

„ווען אייערע אידעען וואָלטען געווען ריכטיגע, דאַן וואָלטען זיך אייערע צייטונגען בעסער פערקויפט און אייערע רעדנער וואָלטען געפונען מעהר צוהערער."

ענטפערט זיי און זאָגט:

ווען עס וועט האַלטען אַזוי ווייט, אַז אַ סאָציאַליסטישע צייטונג וועט זיין אַ גוטער געשעפט און אונזערע רעדנער וועלען האָבען זעהר, זעהר פיעל צוהערער, דאַן וועלען שוין אונזערע צייטונגען און רעדען כמעט ניט נויטיג זיין.

פערגעסט ניט די פרויען.

גערענקט, אז מיר ווערן ניט נור פון זיי געבארעו, זאנדערן אז מיר ווערען פון זיי אפט בעאיינפלוסט.

גערענקט, אז דער פסוק זאגט זיך אפילו : „והוא ימשל בה", אבער די ווייבער זאגען : „והיא תמשל בו" (איך איבערזעצ דאס ניט, ווייל עס איז גלייכער, אז די ווייבער זאלען דאס ניט פערשטעהן !) און ווען מענער זאלען זיך שוין יא לאזען לענקען פון ווייבער, זעהט וועניגסטענס, אז די ווייבער זאלען זיין פערנינפטיג.

פראפאגאנדיסטען, פערגעסט ניט די פרויען.

מען זעהט אמאל צווישען אייך א שווינדלער און מען זאגט צו אייך אזוי :

„אט, זעהט איהר ! איהר זייט די פרעדיגער פון גערעכטיגקייט, פון עהרליכקייט און וואהרהייט און אייער אייגענער חיים אדער זרח איז א גנב !"

ענטפערט זיי אין דעם מינסקער פילאזאף'ס נאמען און זאגט :

„גנבה איז א לייבליכע טאכטער פון דלות;

"דער דלות האט איינגעפיהרט צווישען אונז פיעלע קעמפפער !

„עס איז דערפאר נאטירליך, אז צווישען אונז זאלען זיך געפינען אזעלכע, וואס ליידען פון טאטען און נעהמען זיך ארום, ווען קיינער זעהט ניט, מיט זיין טאכטער."

לעגט נאך צו אט דאס :

„ווען דער טאטע דלות וועט אוועקגעהן פון דער וועלט, וועט זיין טאכטער גנבה בלייבען אהן ליעבהאבערס."

דאס ענטפערט זיי אין מיין נאמען.

מאנכע וועלען צו אייך קומען מיט אזא טענה :

„צו דען — וועלען זיי זאגען — אז די היינטיגע געזעלשאפט

איז שלעכט, איז דאָס גאָר ניט מעגליך אויף א פריעדליכען אופן צו מאַכען אז עס זאָל ווערען גוט?

אייער ענטפער דאַרף זיין דיעזער:

„ווען מען מוז האָבען אן אייזערנעם לאָם, איינצוברעכען א הילצערנע הויז, ווי קען מען איינברעכען אייזערנע שטאַבעס מיט א הילצערנעם האַממער?“

טאָמער שרייען זיי אויס:

„אָבער בלוט? שטייטס? דאָס וועט דאָך קאָסטען בלוט?“

ענטפערט זיי און זאָגט:

„ווען אייער אייגענע געבורט, וואָס קיינעם איז דערפון ניט לייכטער געוואָרען, האָט אייער מאַמען געקאָסט בלוט, ווי קענט איהר זיך איינבילדען, אז די געבורט פון דעם סאָציאַליזמוס, וועלכער וועט די וועלט איבערבויען זאָל זיך בעגעהן אָהן א קליינעם בלוט-שטורץ?“

און דאַן זאָגט זיי נאָך דאָס:

„דאָס יודענטהום, דאָס כריסטענטהום, דער גלויבען פון מחמד האָבען, צוליעב דעם הימעל, רויט געפאַרבען די ערד; פרעס-פרייהייט, רעדע-פרייהייט, פערזאַמלונגס-רעכט, נעגער-פרייהייט. דזשורי'ס, קאָנסטיטוציעס, טויזענדע אַנדערע זאַכען האָבען גע-קאָסט בלוט, און איהר דערשרעקט זיך פאַר אביסעל בלוט, ווען מען רעדט אַרום א נייע וועלט?“

זאָגט זיי, אז זיי זיינען נאַררען.

די רייכע האָבען א בליטץ-אַבלייטער אויף זייערע הייזער פון עלעקטריציטעט און א בליטץ-אַבלייטער לעבען זייערע הייזער פון פלייש און בלוט, אין בלויען געקליידעט, מיט א פיקעל-הויב אויפ'ן קאָפּ.

זיי פיהלען זיך זיכער.

עס איז אָבער דאָ אזא „דאָננער-וועטער“ און אזא בליץ, וואָס איז מעכטיגער ווי דער מאַן אין בלויען, און וואָס לאַכט פון פראַנקלין'ס ערפינדונג.

בײ געלעגענהײט ערקלעהרט זײ דאָס.

זאָגט ניט קײן ליגען, אפילו ניט צוליעב די װאהרהײט.

יעדער מאטעמאטיקער װעט אײך ערקלעהרען, אז א קרומע ליניע זעהט אמאָל ניט אױס לײנגער, אָבער זי איז אימער לײנגער, װי א גלײכע.

דער װאָס מײנט, אז מען קען זיך ערלױבען צו זאָגען א ליגען, כדי דורך דעם צו העלפען דעם אמת, קומט מיר פאָר װי אײנער, װאָס נעהמט זיך רײניגען א שפּיעגעל מיט שמוציגע הענד.

ער זאָגט װי די יעזואיטען פלעגען זאָגען: „דער צװעק הײליגט דאָס מיטעל“, און זאָגענדיג, װאָס זײ האָבען געזאָגט, און טוענדיג, װאָס זײ האָבען געטאָהן, װײל ער פון דעסטװעגען ניט, אז מען זאָל איהם רופען יעזואיט.

פערגעסט ניט, אז די יעזואיטען האָבען געפאנגען פיש אין מוטנע װאסער; אז זײ האָבען פײנט געהאט קלאָהרהײט און ליכטיגקײט, אויסער אזוי פיעל, װיפיעל זײ האָבען בעדארפט פיר זיך אלײן.

און בכדי אז אלײן זאָלען זײ קענען זעהן, װעהרענד זײ פערשטעלען אנדערע מענשען דאָס ליכט, זײנען זײ ארומגעגאנגען, װי פּאָליצײסקע אין דער נאכט, מיט א בלינדע לאַטערנע אין דער האנד, מיט די ליכטיגע זײט צו זיך און מיט די פינסטערע צו די װעלט צו.

איהר, אָבער, זײט ניט זײ.

אײער לאַטערנע מוז לײכטען דורך אלע פיער שױבען אין אלע פיער עקען װעלט, ביז עס װעט אומעטום װערן טאָג און מען װעט איהר ניט מעהר נויטיג האָבען.

קינדער, שפּרײט ליכט! שפּרײט ליכט און האָט ניט קײן מורא, פיעלײכט איז אײער שײן צו שטארק פאַר געװיסע מענשען מיט שװאכע אויגען.

נאָך אַמאָל: זאָגט ניט קיין ליגען, אַפילו ניט צוליעב די וואהרהייט.

זייט... איך האָב אייך געוואָלט זאָגען עפּעס נאָך וואָס, נור מיין אייניקעל רופט מיך עסען. לאָמיך בענוצען, דעם וואָרט „זייט" אום אייך צו זאָגען: זייט געזונדערהייט!

LXXII.

נייע געזעצע פאר אידען אין רוסלאנד

מיט עטליכע יאהר צוריק איז אין בויסק געווען א מורא'דיגער טומעל. א זוהן פון א מורה הוראה האט זיך (ניט אין קיין אידישע הויז געדאכט!) אוועקגע'שמד'ט אין די עשרת ימי תשובה, און איז געווארען א פראוואסלאווער, אדער ווי דעם קאזאנעם רב'ס פלימעניק האט זיך דאמאלס אויסגעדריקט — א לעוואסראמנער גוי, וואס דערמיט האט ער משמעות געוואלט זאגען, אז דער בעל־חבר איז געווארען לינק און שענדליך, וואס דאס איז דער היפוך פון פראוואסלאווע, וואס דאס ערקלער איך ווייל איך בין גראד היינט אויפגעלעגט צו ערקלעהרען און אגב האט זיך מיר געוואלט מאכען מיין געשרייבאכץ אביסעל לענגער. אונשולדיגע און ניט איבערגעשפיצטע לעזער מעגען וויסען, אז דאס טוען פיעל שרייבערס און איבערהויפט אידעשע, דאס הייסט, זיי פילען אויס פאפיער, מיט ווערטער ווען זיי פעהלט אויס געדאנקען, און זיי רעדען אלץ מעהר וואס ווייניגער זיי האבען צו זאגען.

וואלט זיך מיר ניט געוואלט אביסעלע מאריך זיין, דאן וואלט איך אייך בקיצור דערצעהלט, אז דעם בויסקער מורה הוראה'ס זוהן האט זיך א פאאר טעג פאר יום־כפור גע'שמד'ט, אז ער איז נאך כל־נדרי אנטלאפען געווארען פון שטעדטיל און, אז ער איז גאר אין קורצען געווען א קאלבאסא־פרעסער אין פעטערסבורג. אבער ניט דאס אליין. ער האט אויף זיך גהאט דעם טאטען'ס קאפ און איז אין צייט פון א פאאר יאהר געווארען די רעכטע האנד פון דעם מיניסטער וונוטרעניך דיעל, דאס הייסט, די האנד, וועלכע מאכט אן די מערדסטע גזירות אויף אידען.

אט דעם בחור האב איך זעהר גוט געקענט און איך דארף אייך

ניט זאגען, אז די מעשה האט מיר זעהר נים געשמעקט, איבערהויפט ווייל איך האב געוואוסט, אז די גזירות וואלטען אזוי גרוים ניט געווען, ווען אין זיי וואלט ניט געשטעקט א אידישע קאפ. היינט שטעלט זיך פאר מיין שמחה, ווען איך בעקום פון איהם מיט אמאל א בריעף, אין וועלכען ער שרייבט מיר, אז ער איז דא אין ענגלאנד אן אנטלאפענער פון פאינעם קנוט, און צוריק א איד — א פרומער, עהרליכער איד ווי אלע... פאון בראקערס, פון וויטשעפעל ביז דעטפארד.

איך האב איהם אבגעשריעבען א בריוועלע, אז איך וואלט איהם וועלען זעהן און ער איז געקומען. מיר האבען זיך לאנג אונטערהאלטען און פאר'ן אוועקגעהן האט ער מיר דערלאנגט א געשריפט.

„אט דאס — מאכט ער — האב איך ארויסגע'גנב'עט פון פאביעדאנאסצעוו'ס קאנצעלאריע: דאס איז א פלאן פון נייע גזירות אויף די רוסישע אידען. איבערזעצט דאס און מאכט בעקאנט וויט און ברייט„.

איך האב אזוי געטאהן און איהר מעגט דאס איצט לייענען געדרוקט.

אט איז עס:

„פון דעם ערשטען יאנואר אן און ווייטער טאר זיך קיין איד אין רוסלאנד, פוילען, פינלאנד און סיביר ניט אנדערש רופען ווי זשיד; די נעמען יעווריי, איזראעליט, יהודי, אלט־טעסטאמענטניק, אברהם־יצחק־ויעקב'ס אייניקעל, רוסע מאזישער רעליגיאן, בן־ברית, בן־מלך, רחמן־בן־רחמן, מענש און אלע אנדערע נעמען און פריזווישקעס זיינען פארבאטען.

אידישע ארימע לייט, וועלכע האבען ניט פון וואנען צו לעבען און לעבען פארט, וועלען בעהאנדעלט ווערן ווי גנבים און וועלען פארשיקט ווערן נאך סיביר.

יעדער איד מוז טראגען א געלע לאטע אויף'ן אויבערראק און א שווארצען צלם אויף די לאטע. די שטראף פאר'ן ניט טראגען די

לאַטע אין טורמע אויפ'ן גאַנצען לעבען; פאַר'ן אַראַבּרייסען דעם צלם — צעהן יאָהר מעהר.

„טאָמער גנב'עט זיך אריין אַ איד אין די פאַרבאָטענע גובער־ניעס, ווערט ער געבונדען הענט און פיס און געקייקעלט מיט אַ קאַנ־וואָיי אַהיים, — אַהין פון וואַנען ער קומט; אום ניט צו פאַרמאַטערן דעם קאָנאָוויי, מעגען די סאָלדאַטען איהם בריקענען מיט די פיס און אויף דעם אופן פאַרשפאָרען זיך צו בויגען.

„אידעש טאָר ניט גערעדט ווערן אין גאַס, דעסגלייכען לשון־קודש, תרגום־לשון און ווייבערשע טיימש. שטומאַקעס טאָרען אויף אידעש ניט מאַכען מיט די הענט.

אַ איד טאָר ניט לעבען פון פּראָצענט, ניט פון אַ מלאכה, ניט פון דינסט, ניט פון רבנות, ניט פון לעהרעריי, ניט פון פאַררײדען עין־הרע'ס ניט פון שחיטה, ניט פון בדחנות, ניט פון סאָרווערײ, ניט פון טראָגען פעק, ניט פון ברענען ציגעל, ניט פון חזנות, ניט פון מעקלערײ, ניט פון האנדעל ניט פון שדכנות, ניט פון פיטערן בהמות, ניט פון האַלטען קיה, ניט פון קרעטשמאַרסטוואָ, ניט פון רייסען הושענות, ניט פון לייפּציגער צעטלאַך, ניט פון לולבים און אתרוגים, ניט פון פּאָדראַטען, ניט פון מגידות, ניט פון עסען טעג, ניט פון היטען פלוצערן, ניט פון אַלטע קליידער, ניט פון חלפנות, ניט פון באַקען מצה, ניט פון המן־קלעפּלאַך, ניט פון מאַכען לוחות, ניט פון דאַוונען שחרותים, ניט פון אַגענטסטוואָס, ניט פון געהן איבער די הייזער, ניט פון שיינקערײ, ניט פון שרייבען תפילין, ניט פון שפּינען ציצית, ניט פון וואַסער טראָגען, און ניט פון ווינד.

אַ איד, וועלכער איז הויך געוואַקסען טאָר זיך ניט האַלטען גרעסער פאַר אַ פּראַוואָסלאַווּנעם קאַרליק.

„מחדש צו זיין די לבנה איז שטרענג פאַרבאָטען, ווייל דאָס קען זיין אַ פערזאַמלונג אונטער'ן פרייען הימעל.

אַלע אידען וואָס זיצען אין טורמע מוזען שטעהן אַ גאַנצען טאָג חוץ אין דער צייט פון שמונה־עשרה ביי'ן דאַוונען.

אַ איד טאָר ניט פערקויפען בראַנפען אפילו ביי זיך אין דערהיים. געבען אומזיסט מעג ער; געבען אַ טשינאָווניק מוז ער צו יעדער צייט.

אידישע קינדער טארען ניט געבארען ווערן אין העמדלאך.

א אידענע וואס גייט צו־קינד טאר ניט מאכען קיין צו גרויסען לארעם; טאמער מאכט זיא, ווערט זי באשטראפט פאר'ן שטערן די עפענטליכע רוהע.

ווען א איד דינגט א פראוואסלאוונעם אנצוצינדען אדער צו פארלעשען א ליכט אום שבת, צו מאכען א סאמאוואר, אדער צו פוטצען די שטיוועל ווערט ער (דער איד) ענטוועדער געברענט מיט די ליכט, אדער געבריהט מיט די זודיגע וואסער, אדער פאר־שווארצט מיט די שוהוואכס.

אידעשע רעקרוטען מוזען געהן 6 חדשים געפענטעוועט, בכדי אז זיי זאלען ניט קענען אנטלויפען. טאמער אנטלויפען זיי פארט איז... פארפאלען.

א נאלאג ווערט ארויפגעלייגט אויף די פאלגענדע ארטיקלען :

קאפ. רוב.

א יארמעלקע — — — — — —	50	א יאהר
א טלית — — — — — — —	1,50	„
א ציצית — — — — — — —	1	„
א פאאר תפילין — — — — —	—75—	„
א מזוזה — — — — — — —	—50—	„
א ווייבערשער פארוק — — —	1	„
א האלו פערל — — — — —	10,50	„
א זופיצע — — — — — — — —	2	„
א גארטעל — — — — — — —	—50—	„
א ווייבערשער קנופ — — —	1	„
א הארבאנד — — — — — — —	1	„
א שטריימעל — — — — — —	—50—	„
א טלית מיט אן עטרה — —	3	„
א שלייער פאר א כלה — —	5	„

און בכדי אז קיינער זאל זיך ניט קענען ארויסמאכען פון דיזע נאלאגען, מוז זיי יעדער איד צאהלען, אפילו ווען ער איז ניט

פרום, און באנוצט די אלע ארטיקלען גאר ניט. פאר ארעמע צאהלט די קהילה.

ווען א איד טרעפט אין גאס א קאזאק אויף'ן פערד מיט דער נאגאייקע אין דער האנד, מוז ער זיך בוקען דריי מאל פאר'ן קאזאק, צוויי מאל פאר'ן פערד און איין מאל פאר די נאגאייקע.

רוסישע אידען טארען ניט מעהר געהן נאך ארץ ישראל, בכדי אז זיי זאלען ניט שפיאנעווען פאר'ן טערק אין דעם פאל פון א מלחמה.

מעהר ווי איין אינגעל פון צעהנטויזענד און איין מיידעל פון צוואנציג טויזענד ווערט ניט אנגענומען אין גימנאזייעס. דער איינער, אדער די איינע ווערט ארויסגעטריבען אויב ער אדער זי אסמיעלעוועט זיך צו קריגען א 5 פון ערגעץ א פרעדמעט.

אין א מהלך פון צוויי וויארסט 117 קלאפטער, 2 ארשין און א ווערשאק מיט א האלבען ארום און ארום א פראוואסלאוונע קירך טאר א איד ניט שפייען.

א איד טאר ניט קארמענען מיט כשרות א קאץ וואס איז געבארען געווארן אין א כריסטליכע הויז.

א אידישע פוס, וואס צוטרעט א פראוואסלאוונע הינער־אויג, ווערט אבגעשניטען.

א אידישער אינגעל מעג שטעהן אויף'ן קאפ, אבער ניט אין א יארמאלקע.

אידען טארען ניט רייטען אויף פערד אדער אייזלען וואס קומען ארויס פון פראוואסלאוונע און טארען ניט איינשפאנען אין אקער און אין בראנע א פראוואסלאוונעם אקס.

פאטאגראפען מוזען אין זייערע שוי־קאסטען האבען א בעזונדערן ווינקעל פאר אידישע בילדער.

פאר יעדען בית־המדרש צאהלען אידען 500 רובעל א יאהר אין קאזנא, חוץ 100 רובעל פאר יעדע ספר־תורה, די געוואוינליכע טאקסע פאר די מזוזות און 10 רובעל א יאהר פאר יעדען פרוש, וואס שלאפט דארטען. אויך צאהלען זיי פון 5 ביז 20 רוב. פאר'ן גערוך

אינעווייניג, נאָך די גרויס נאָך פון בית־המדרש און נאָך די שטאָר־קייט נאָך פונ׳ם געווד.

אידישע שיינע מיידלאַך ווערן געטויפט.

א איד טאָר ניט אויסגעהן שמונה עשרה היינטערווייליאָך, ווייל דאָס איז געגען דעם פּראָגראַם פון אונזער ציוויליזירטע מדינה.

פעטע קוגלען זיינען שטרענג פאַרבאָטען. פאַר געוואוינליכע צאָהלט יעדער איד 10 קאָפּ. פער קוגעל פער עסער, פער שבת אין קאַזנא אריין. טשאָלענט און פישנאָגע — דעסגלייכען.

דער פערברעכער געגען דיזע אלע זאַקאָנעם ווערט בעשטראָפט (וואו די שטראָף איז ניט גלייך בעשטימט געוואָרען אין געזעץ גופא) נאָכ׳ן געזעץ פונ׳ם יאָהר 1753 מיט די דאָפאָליעניע פון 1792, 1813, 1825, און 1855טען יאָהר סוואָד זאַקאָנאָוו באנד דרייסיג סטאַטיא 23816, 24761, 31527, דריטע און פיערטע פרימעטשאַניעס, צווייטע און פינפטע אָבטהיילונג, און אין סטאַטיא 31527 מיט די פּרילאָזשעניעס 7 ביז 11 און אַנדערע.

וואָס זאָגט איהר פאַרט דערצו ?

LXXIII.

יום כפור — היינט און אַ מאָל.

חוץ דעם פרנס פון שטאָקלישקער מנין און דריי, פיער עמי־ארצים, וואָס פּרעדיגען איז דיא גרויסע אידישע שולען היער אין ענגלאַנד, וויים יעדער איינציגער, אַז יום־כפור איז אַ מיוחס. פון וואַנען, אָבער, זיין יחוס קומט — דאָס וויים, מיר דאַכט זיך, קיינער נים. ביי זיי ביניהם זיינען אויך דאָ מיוחסים, מענשען, וואָס מען רופט דוואָריאַנעס, עדעלליים, לאָרדס. זייער יחוס וויים מען: איינער קומט ארוים פון אַ רויבריטטער; דער אנדערער פון אַ קעניגליכען ממזר; דער דריטער פון אַ גרויסען מענשען־שוחט, אַ גענעראַל; דער פיערטער פון מיסטער גלעדסטאָן'ס פּאָליטיק; דער פינפטער פון אַ גרויסען בעל־צדקה, וואָס האָט נים געוואוסט, וואָס צו טאָן מיט זיינע געלט; דער זעקסטער פון עללערהויט; דער זיעבעטער פון אַ גע'פגר'טען מיניסטער; דער אַכטער פון אַ גע'שמד'טען אידען, וועלכער האָט נושא חן געווען ביי אַ קיסר; דער נײַנטער פון אַ ברויז (ווי, למשל, לאָרד אַללסאָפּ); דער צעהנטער — נו האָב זיי אַ גוטער יאָהר, אַבי מע וויים זייער שלשות־היוחסין, דאָס איז דער עיקר.

פון וואַננען קומט ארוים דער יחוס פון יום כפור? וואָלט ער געווען נים אַ טאָג, זאָנדערן אַ מענש, דאַן וואָלט איך אפשר געגלויבט, אַז ער האָלט זיך גרוים דערמיט, וואָס צוליעב איהם הונגערן אַלע יאָהר אזוי פיעל כשר'ע בהמה'לעך גאַנצע 24 שטונדען, (זאָגאר 25, ווען מע זאָל רעכענען די צייט, וואָס נעהמט דער אריינשלאָגען פון דעם ערסטען פלעקעל פון די סוכה). נאַר אפילו דאַן וואָלט ער נים געדאַרפט אזוי פּערהייסען דעם נאָז, ווייל עס זיינען דאָ מיוחסים, וואָס צוליעב זיי הונגערן כשר'ע בהמה־

לעך ניט 24 שעה, נור טאקי 24 טעג אין יאָהר, וועו ניט מעהר. דאָס האָט עפּעס קיין זין ניט.

נאָך וואָס. ווען, למשל, יום כפור וואָלט זיך גרוים געהאַל־טען נור אין ענגלאנד, אין פראנקרייך, אין אמעריקא, איבער־הויפּט אין די ציבוליזירטע לענדער, וואָלט זיין יחוס נאָך אפשר אויך געהאט א גרונד. א טאָג, וואָס פון איהם האלטען אזעלכע אידען, וועלכע האלטען, חוץ איהם פון קיין ברעקעל אידעשקייט ניט, מעג זיך איבערנעהמען. לאָמיך היינטיגען טאָג זיין א טאָג, וואָס א געסקראַבעטע מאָרדע איינגעריכט אין שווייגעפעטס, — א מאָרדע, וואָס הענגט אראָפּ פון אזא מין קאָפּ, וואָס ווייס ניט פון קיין תפלין, פון קיין עטרה, וועלכע זיצט (ארויפגעשטעלט אויף א גראָבען גוף, נאטירליך) אלע שבת אין פּאוז־שאָפּ, אדער אין קליידער־געשעפט, — לאָמיך, זאָג איך, זיין א טאָג, וואָס אזעלכע ברואים זאָלען פאר מיר ציטערן, ווי א מויז פאר א קאץ, ווי א פרוש פאר א דעסיאטניק, ווי א איידעלער מאַגען פאר א סמאר־גאָנער פעטען קוגעל, אדער . . . . גענוג, איך מיין, לאָמיך זיין אזא יום־כפור למשל אין האנסדישט, וואָלט איך אודאי אויך גע־ווען שמאָליז, ווי און אינדעק. אבער יום־כפור איז א יחסן ניט אין האָנסדיטש אליין, ער האלט זיך גרוים אין פוילען און אין דער ליטא אויך. איז די פראגע, פון וואננען נעהמט זיך דארטען זיין יחוס ?

איז עס מעגליך, אז ער — יום־כפור — האלט זיך גרוים מיט דעם, וואָס שווינדלער, בעטריגער, שוויסאויספּרעסער, בלוט־צאַפּער און אנדערע אידעשע געלד־שרציים צאַפּען ניט, פּרעסען ניט, בעטריגען ניט און שווינדלען ניט פון כל־נדרי ביז נעילה, מחמת זיי האָבען בושה פאר איהם, דעם הייליגען יום־כפור ? אויב ער האָט שכל, דאַרף ער זיך דערמיט אויך ניט איבריגס שטאַרק איבערנעהמען, מחמת, דיא בעשווינדעלטע, דיא בעטראַ־גענע, די אויסגעפּרעסטע, די אויסגעצאַפּטע ווערען גאנץ גענוג אויסגעמוטשעט פון דעם יחסן אַלליין און ווערען גאנץ גענוג אויס־געצאַפּט, אויסגעפּרעסט, בעטראָגען און בעשווינדעלט דיא איברי־

גע 364 טעג פון יאהר. ער וואלט זיך געקענט גרויס האלטען, וועז ער וואלט אין גאנצען אויסגעבראכט שווינדעל, בעטרוג, שוויים־פרעסעריי און בלוטצאפּענעס. — אזוי אבער זעה איך ניט אייז, מיט וואס עס האלט זיך דא אזוי גרויס. עס וועט קומען א טאג, ווען ער וועט אויסבראָכגען פון דער וועלט די בלוטצאפּערס, די אויספּרעסערס, די בעטריגער און די שווינדלער, אבער ער וועט ניט ברענגען הונגער און פאסטען פאר מענשען, ער וועט ברענגען ברויט און געזונדהייט פאר אלע די, וואס האבען פריהער געפאסט און געהונגערט און געליטען און געשוויגען.

* * *

אה, איך וועל דאס קיין מאל ניט פערגעסען.

מיט יאהרען צוריק האב איך איין יום־כפור נאך כל נדרי איינגעהרעמעלט אין שול. מיר האט זיך אפּגעדאכט, אז איך זעה לעבען זיך אן אלטען מאן (אין מיינע יאהרען), מיט א אויסגעדארטען פּנים, מיט אן איינגעבויגענעם רוקען, מיט גרויע האאר אויפען קאפּ און מיט אבגעריסענע קליידער אויפ'ן קערפּער. און ער האט געהאלטען צונויפגעלייגט די אויסגעהארעוועטע הענד און האט געבורבעלט אין דער שטיל א וואונדערבארע תפילה.

„ליעבער גאט! — האט ער געזאגט — איך ווייס, אז דו ביזט בארמהערציג און אז דו פערגיבסט אונז אונזערע עבירות געגען דיר; איך בין אויך זינדיג, ליעבער גאט, פערגיב מיר אויך און זיי מיר מוחל מיינע זינד!

„ליעבער גאט! איך ווייס, אז דו ביזט א משגיח אויף דער וועלט און אז קיין זאך טוט זיך ניט אהן דיין בעשטימונג און אהן דיין ווילען; איך האב זעהר פיעל געליטען פון דיין האנד, שרעקליך. שרעקליך פיעל געלימען, אבער איך פערגיב דיר, ליעבער גאט! איך טו דיר נאך, און נעהם אן דיינע מידות, און בין דיר מוחל ד י י נ ע זינד.

„ליעבער גאט! אין מיינע יונגע יאהרען האב איך אפט פערבראכען געגען דיין געבאט און האב א מאל פערפעהלט צו לויבען און צו הייליגען דיין נאמען. זיי מיר מוחל מיינע זינד!

„ליעבער גאָט ! אין מיינע יונגע יאָהרען האָסטו צוגענומען מיינע עלטערן פון מיר, מיינע שטיצערס, ניי, וואָס האָבען מיך געליעבט, געהאָדעוועט. איך בין געבליבען אַ פערוואָגעלטער, אַ יתום אין דער וועלט; פון דיין האַנד איז דאָס מיר געקומען, דאָך, איך בין דיר מוחל דיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! ווען איך בין אַלט געווען אַכטצעהן יאָהר, האָב איך איין טאָג געטראָפען נאָך דער ארבייט דיינע אַ בעשעפינעס אין וויבליכער געשטאַלט; זי איז געוועזען יונג און שעהן און זיטליך און איך האָב איהר פון דעם אויגענבליק געליעבט פון גאַנצען האַר־צען און האָב דורך דעם אָבגעקעהרט אָפּט די געדאַנקען פון דיין היילינגען געבאָט. איך בעט דיך, ליעבער גאָט, פערצייה מיר און זיי מיר מוחל מיינע זינד!

„ליעבער גאָט ! דו האָסט מיין גליק צושטערט, דוא האָסט איהר, די אונשולדיגע ליעבעספאָלע שעפּסעלע, אוועקגענומען פון דער וועלט, איידער זי האָט מיך בעגליקט מיט דער פרוכט פון אונזער אונבעשרייבליך גרויסע ליעבע; ליעבער גאָט, איך בין דיר מוחל דיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! איך וויים, אַז נאָך איהר טויט, ארבייטענדיג שווער און ביטער, האָב איך אָפּט געלעסטערט דיין געבענשטען נאָמען פון שווערע נויט, דורך קראַנקהייט און דורך ליידען. זיי מיר מוחל מיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! דו האָסט מיר געגעבען נויט און קריינק אַלץ מעהר און מעהר און מענשען, בייזע מענשען, האָסטו לאַנג געלאָזען וואַיעווען און הערשען איבער מיך. נאָר איך . . . איך בין דיר מוחל דיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! איך האָב אַ מאָל, אפילו מאָקע נור אין די געדאַנקען אויפגעהויבען מיין האַנד אנטקעגען דיינעם אַ געזאַלב־טען, וועלכען איך האָב זיכערליך געהאַלטען פאַר אַ בייזען, ווי־טהענדען טיראַן. ליעבער גאָט, טאָמער האָב איך דערמיט געזינ־דיגט, זיי מיר מוחל מיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! דו ווייסט אַז דיין געזאַלבטער האָט מיך פאַר־

מיין רעיון געמוטשעט און געפייניגט יאָהרען לאַנג, האָט מיך גע־מאַכט אויף אייביג פאַר א קאַליעקע. דאָס טוענדיג אויף דיין בעפעהל. איך בין איצט אַלט און גרוי און שוואַך און קראַנק, איך געה אין קבר פאַר דער צייט אריין. פון דעסטוועגען בין איך דיר מוחל דיינע זינד.“

* * *

איך האָב מיך אויפגעכאַפּט, האָב זיך אַרומגעקוקט און דער אַל־טער מאַן איז געוועזן פערשוואונדען.

אָה, איך וועל דאָס קיינמאָל ניט פערגעסען!

LXXIV.

קעלט.

מיר איז קאלט.

דרויסען איז שוין לאנג פריהלינג, די זון שיינט, דער הימעל איז בלוי, די גאנצע נאטור לעבט. דער בייזער לאנגער ווינטער מיט זיינע רעליגיעזע טומאנען, מיט זיינע דיפלאמאטישע ווינטען, מיט דעם קאנסערוואטיווען אייז און דעם ליעבעראלען שנעע — דער ווינטער איז אוועק און אלעס לעבט, אלעס בליהט. הארך! אט איז א פייגעלע וואס פיפצעט מיר אין אויער אריין: האפ, אלטינקער, לעב און האף! נאך דעם פריהלינג קומט א ווארעמער זומער, און דאן א פרוכטבארער הערבסט, און די גאנצע מענשהייט וועט האבען וואס צו עסען. נאך א ווייליכקע, און פון יעדען זיפץ וועט ווערען א פרעהליכער שמייכעל, פון יעדען געוויין א געזאנג, פון יעדען טרויער א שמחה. לעב, אלטינקער, לעב און האף!

און מיר איז קאלט.

עס זיינען געוועזען צייטען, ווען ארום מיר איז אלעס געוועזען שווארץ און פייכט און טונקעל; ווען די לופט איז געוועזען פערגיפטעט, ווען די וואהרהייט איז געוועזען פערצויגען מיט וואלקענס, ווען די פרייהייט איז געווען אומעטום אין שווערע קייטען, און ווען די מענשענליעבע האט אויסגעזעהען פערקאליעט און פערגליווערט. און דאן — דאן ווען עס איז ווירקליך געוועזען צום פערצווייפלען, ווען די האפנונג איז געוועזען אי שוואך אי ווייט, ווען די מרה־שחורה איז געוועזען אי שטארק אי נאהנט — דאן איז פון דעסטוועגען מיר אליין געוועזען ווארעם אין ברוסט און מיין פולס האט געקלאפט האסטיג און אויף מיינע ליפען האט געשפיעלט א לוסט־

שמייכעל, און איך האב געטרייסט מיינע אָרימע ברידער. און איצט? איצט וועז יעדער ווינד ברענגט גוטע בשורות, ווען יע־דער בוים צייגט אַז אַ נייעם לעבעז, ווען די גראַז אויף די לאַנקעס איז פון דאָס ניי פריש און גריז, איצט פיהל איך אַ קעלט אין אלע גליעדער, אַן איינזאַמקייט ווי צווישען קברים, וואו עס ליעגען בעגראבען אַמאָליגע האָפנונגען, ווינשע און גרויסע פריידען.

און מיר איז קאַלט.

איך בין אַ פערוואַגעלטער צווישען פריינד און ברידער. די פנים׳ער וואָס איך זעה ארום זיך זיינען ניט די אַלטע; דער האנד־דרוק וואָס איך פיהל איז ניט ווארעם; די ליעבע ארום מיר איז אַ פערפאַסטע און אַ געדרוקטע; די פריינדשאַפט וואָס איך בע־געגען טראָגט אויף זיך אַ שטעמפעל פון אַ פאַבריק; די שטימען וואָס איך הער זיינען פערשטיקט, פערשטימעלט און פערשטעלט. איך האָב נאָך אימער מיין אַלטע פילאזאפיע און מיין יונגען אייני־קעל, אָבער ער איז צו יונג און זי איז צו אַלט. אַ, די פילאָזאָפיע! זי קען נור צוגליעדערן, צונעהמען און ווידער צונויפשטעלען, אָבער זי קען ניט דערוואָרעמען, זי קען ניט הערפרישען, זי קען ניט בע־לעבען. זי האָט אַ שליטה איבער דעם מח אין קאָפּ, אָבער ניט אי־בער די בלוט אין די אָדערן...

און מיר איז קאַלט.

זיי פרעגען מיך, ווארום איך שרייב אַזוי ווענִיג. זיי ווייסען ניט, אַז איך בין ניט אַ פילאזאָף ווי אַלע אַנדערע. שפינאָזא, למשל, האָט נור בעדאַרפט צום שרייבען פאַפּיער, טינט, אַ פע־דער, אַ ביסעל רוה פון די אַמסטערדאַמער אידלעך און פיליכט אַ פּאָר אייגענע געמאַכטע ברילען: ער האָט נעמליך געשליפען חוץ מחות, אויך שפּאַקולען־גלעזלעך; פיכטע וואָלט געהאַלטען „רעדען אַן די דייטשע נאציאָן", אפילו ווען אַ ווינד וואָלט פערטראָגען איהם אַליין אָדער זיינע טייטשען אויף׳ן פלאַנעט יופּיטער; פייער־באַך וואָלט געשריעבען גענען אמונה זיצענדיג אין טורמע. אָבער איך? איך מוז צום פילאָזאָפירען האָבען ארום זיך מענשען, וועלכע פיהלען מיט מיר מיט, און ווייגען מיט מיר מיט, און לאַכען מיט

מיר מיט. אזעלכע מענשען האב איך אמאל געזעהען, היינט פערפאלגען מיך זייערע שאטענס.

און מיר איז קאלט.

איי, וויא קאלט מיר איז! און דאס איז ניט צומאל א פראסטיגע קעלט, פון וועלכע מען ווערט פערפראָרען אויף א מאל און א סוף! דאס איז א קעלט ווי אין א קדחת, ווי אין א פראטעסטאנטיש־גייסטליכער הארץ, ווי אין א געזיכט פון א געוועזענעם סאציאליסט, ווי אין א לאנדאנער תשרי־טאג; דאס איז ניט א מאסקווער פראסט, וועלכער פערכאפט מיט א מאל דעם נאז, די אויערן און דעם אטהעם, זאנדערן א קעלט וואס גריזשעט און טרייסעלט און שוידערט, און מאכט די וועלט פאר א פוסטע חורבה, און די מענשען פאר מתים וועלכע די ערד נעהמט ניט צו, און די בוימער פאר אונבענוצטע תליות, און דעם לעבען פאר א מתנה, וועלכע עס איז ניט זיכער צו האלטען ביי זיך און צו שווער צום הערטראגען, און דעם שיין פון דיא זון פאר א בלענדונג אין די אויגען און פאר א שטער צום שלאפען. עס דוכט זיך, אז עס געהט אלץ נור ווייל עס איז אנגעצויגען, אז די בעוועגונג איז נור א פיעבער, אז די שעהנע דרשות זיינען נור א מין רעדען פון היץ, פון וועלכע די הארץ קען פלאצען, אבער ניט אנגעווארעמט ווערען.

און מיר איז קאלט.

פון וואנען איז דאס אלעס געקומען? בין איך אזוי אלט? זיינען זיי אזוי יונג? קען איך מעהר ניט רעדען, אדער קענען זיי מעהר ניט הערען? אדער איז ערגעץ־וואו דא א בייזער גייסט וועלכער איז מבלבל אונזער שפראך און פערגיפטעט אונזער ברידערליכען לעבען? איך ווייס ניט, איך פיהל נור, אז מיר איז קאלט. איך זעה נור, אז איך שטעה איינער אליין, א פערוואגעלטער צווישען גרויסע מענשען־מאסען, א פערבלאנזעטער אין בעקאנטע ערטער, א פערלאזענער צווישען ברידער. קען מען דאס ערקלערען? איך וועל פרובירען; וועל איך דערצעהלען א מעשה... אבער ניט היינט... היינט בויגען זיך מיינע פינגער ניט.

מיר איז קאלט.

דער פרייהייטס-גייסט

די דריי קעסלען.

די נאכט איז געוועזען זעהר א פינסטערע, די לופט געדיכט צום דערשטיקט ווערען. פלוצלינג האט עס גענומען דונגערן און בליטצען און א פירכטערליכער שטורמווינד האט געבלאזען שטונדען נאך אנאנד פון מזרח ביז מערב. און פון צפון ביז דרום, און, ווען די זון איז אויפגעגאנגען, האט די גאנצע וועלט געהאט אנאנדער פנים.

און עס זיינען געשטאנען דריי גרויסע קעסלען אויף די גרויסע פייערן, וועלכע האבען לוסטיג געברענט אויף דריי מזבחות, און א וואונדערשעהנע געשטאלט מיט בליסצענדע אויגען אין קאפ און מיט פליגלען אויפ'ן קערפער האט ארומגעשוועבט אויבען פון איין קעסעל צום אנדערן. דאס וואר דער פרייהייטס-גייסט.

לעבען דעם ערסטען קעסעל איז געשטאנען א געפליגעלטע יונגפרוי, לעבען דעם צווייטען נאך איינע, און לעבען דעם דריטען ווידער איינע. יעדע פון זיי האט עטוואס געווארפען אין קעסעל אריין, זאגענדיג:

ברען, פייער, ברען! דארויף האט דער גייסט געענטפערט פון אויבען:

שמעלץ, פייער, שמעלץ!

און דער גייסט האט מיך צוגעפיהרט צום ערסטען קעסעל. ער האט מיך אויפגעהויבען איז דער הויך, און האט מיר געהייסען אריינקוקען אינעווייניג.

„מענש, וואס זעהסטו דארטען?“ האט ער מיך געפרעגט און איך האב געענטפערט און האב געזאגט: — „איך זעה דארטען צו־

שמאַלצענע קרוינען, ווי די קרוינען פון מאנארכען, און איך זעה גילדערנע סצעפּטערס פון קעניגע. וואָס בעטייט דאָס ?"

און ער האָט שמייכלענדיג מיר ערקלערט, רייךענדיג מיט דיזע ווערטער :

„דאָס זיינען קרוינען און סצעפּטערס, ווי דו האָסט אליין געזאָגט. איך האָב אָבגעשאַפט פון דער וועלט אלע הערשער, אלע פירשטען, אלע קעניגע. פליישראון־בלוט וועט ניט מעהר וואַייעווען איבער פליישראון־בלוט. פון היינטיגען טאָג אָן און ווייטער וועט דער מענש נור געהאָרכען זיין אייגענעם געוויסען און ער וועט זיין פריי, ווי די לופט — פריי און גליקליך."

„ברען, פייער, ברען !" האָט די שעהנע געפליגעלטע יונג־פרוי אונטען געזאָגט.

„שמעלץ, פייער, שמעלץ !" — האָט דער גייסט צוגערופען — „שמעלץ קרוינען און סצעפּטערס, די פּראַכט פון טיראַנישע קעפּ, די מאַכט פון זייערע הענט !"

* * *

און דער גייסט האָט מיך צוגעפיהרט צום צווייטען קעסעל. ער האָט מיך אויפגעהויבען פון דאָס נייע אין דער הויך, און האָט מיר ווידער געהייסען אריינבליקען אינעווייניג. איך האָב געטאָן, ווי ער האָט מיר געהייסען; און פאר גרוים וואונדער האָט מיר אָפּגענומען דער לשון. ער האָט זיך אָבגערופען און האָט געזאָגט : „זעהסטו מענש ? היער שמעלץ איך ביקסען און האַרמאַטען, שפּיזען און קינזשאַלען, רעוואָלווערס און דעגענס און אַנדערע מאָרדגעצייג. און, פערשטעהסטו, מענש, איך האָב אָבגעשאַפט פעלקער־האַס און מענשענמאָרד. פון היינטיגען טאָג אָן און ווייטער וועט ניט מעהר שלאַכטען איין פאָלק דאָס אַנדערע, און דער מענש וועט ניט מעהר מאָרדען זיין ברודער. און אין דער וועלט וועט הערשען פרידען און ליעבע. עס וועט ניט מעהר ראַבעווען א נאַציאָן ביי א נאַציאָן און מיט מענשליכע בלוט וועט מען ניט מעהר בעגיסען פעלדער און לאַנקעס. עס וועט ניט מעהר זיין קיין מלחמות צווישען פעלקער, און די מאָרד־געצייג פערוואַנדעל איך איצט אין אונשולדיגע און ניצ־

ליבע ארבייטס־אינסטרומענטען. קוק, זעה, בעטראכט, און זאג דאס אז."

און די שעהנע יונגפרוי אונטען האט אויפגעהויבען איהר זיסע שטימע און האט געזאגט:

„ברען, פייער, ברען!" —

„שמעלץ, פייער, שמעלץ!" האט געענטפערט דער גייסט —

„שמעלץ און צושמעלץ די אינסטרומענטען פון מארד, פערוויס־טונג און בלוט־פערגיסונג. שמעלץ, הייליגער פלאם, שמעלץ, און צושמעלץ זיי!"

* * *

דער גייסט האט מיך דאן צוגעפיהרט צום דריטען קעסעל און האט מיך ווידער אויפגעהויבען אין דער הויך, און האט מיר ווידער געהייסען אריינבליקען אינעווייניג.

„וואס זעהסטו דארטען, מענש?" האט ער מיך געפרעגט. דא־רויף האב איך געענטפערט און האב געזאגט:

„מטבעות זעה איך דארטען; גאלד, זילבער, פלאטינא, ניקעל און קופער. וואס בעטייט דאס?"

„דאס בעטייט — האט ער געזאגט — אז איך האב אבגעשאפט געלד. די אללע מעטאלען וועלען פון היינט אן און ווייטער בענוצט ווערען צו ניצליכע זאכען און ניט צו מטבעות, צו בערייכערן איינ־ציגע מענשען, וועהרענד מיליאנען הונגערן און שמאכטען. דיר דארף איך ניט דערצעהלען, וואס די רונדע שטיקלאך גאלד און זילבער האבען אנגעמאכט פאר צרות אין דער וועלט."

„ברען, פייער, ברען!" האט אונטען די געטליכע יונג־פרוי גע־זאגט.—

„שמעלץ, פייער, שמעלץ!" האט געענטפערט דער פרייהייטס־גייסט.

„פון וואנען קומט אזא רויך?" האב איך איהם געפרעגט. ער האט זיך אבגערופען און האט געזאגט:

„קום אראב און זעה מיט דיינע אויגען."

ער האט מיך שנעל ארונטערגעטראגען און איך האב געזעהן

אין די פלאַמען אונטער'ן קעסעל אַש פון שטאַאַטס־פּאַפּיערען, וועקסלען און אַסיגנאַציעס. און דער גייסט האָט געזאָגט:

„מיט זיי האָבען מיר אָנגעצונדען דיזעס פייער און פון היינט אַן און ווייטער וועט ניט מעהר זיין קיין געלד און קיין זכר פון געלד."

„און וועך זיינען דיזע געטליכע שעהנע געפליגעלטע יונג־פרויען?" האָב איך איהם געפרעגט. ער האָט מיר געענטפערט מיט אַ שמייכעל אויף זיינע ליפּען און האָט אַזוי געזאָגט:

„יענע ביי'ן ערסטען קעסעל איז די עלטסטע, זי הייסט „פרייהייט"; די אינגערע, וואָס שטעהט ביי'ן צווייטען קעסעל הייסט „מענשענליעבע"; די אינגסטע, די, וועלכע דו זעהסט פאַר זיך, הייסט: „אַרבייט."

אַט דעם חלום האָב איך געהאַט די נאַכט פון ניי־יאָהר.

דער יאָמערטהאַל.

און דער פרייהייטס־גייסט האָט זיך צו מיר ווידער בעוויזען און ער האָט אויפגעהויבען זיין מעכטיגע שטימע און האָט געזאָגט:

„מענש, ערוואַך פון דיין זינדיגען שלומער און קום מיט מיר און איך וועל דיר עטוואָס ווייזען."

און איך האָב איהם געפרעגט מיט אַ שרעק אין האַרצען, ציטערנדיג אין מיינע לענדען, וואָס ער וויל מיר ווייזען. און ער האָט זיך אָבגערופען און האָט געזאָגט:

„מענש, האָב ניט קיין מורא פאַר מיר און פאַר מיין געשטאַלט זאָלסטו ניט ציטערן; טו, ווי איך הייס דיר און וואו איך פיהר דיך, געה."

און דער גייסט האָט דערלאַנגט אַ מאַך מיט זיינע מעכטיגע פליגלען און האָט מיך אַרויפגעזעצט אויף איינעם פון זיי און מיט דעם אַנדערען האָט ער מיך בעשירעמט.

און מיר זיינען באלד פערשוואונדען געווארען אין דער לופט, ווייט פון מענשליכע אויגען, און פון דעם ערדענבעוואוינערס בליק ווייט ענטפערנט. און מיר האבען געשוועבט אין דער לופט, שנעל ווי דער ווינד אויפ'ן ים, און מיר זיינען געפלויגען איבער פעלדער און איבער וועלדער, איבער מדינות און איבער שטעדט, איבער בערג און איבער טהאלען, איבער ימים און איבער וויסטענייען.

און מיר זיינען געקומען צו א הויכען בארג, און אויף דעם בארג איז געשטאנען א גרויסער געדיכטער וואלד און אין דעם וואלד זיינען געוועזען הויכע בוימער, הויך ביז די וואלקענס אין הימעל און שטאלץ, ווי די הערנער אויף דעם קאפ פון א הירש. און דער גייסט האט מיך ארויפגעזעצט אויף א קרעפטיגען צווייג פון דעם העכס־טען דעמב און האט ערהויבען זיין געטליכע שטימע און האט זיך אב־גערופען און האט צו מיר געזאגט:

„מאך אויף דיינע אויגען, מענש, און בליק ארום זיך, און דיינע אויערן עפען, אום אז דו זאלסט הערען, וואס דא טוט זיך, און דאס, וואס דו וועסט זעהן, קריץ איין מיט א פעסטע האנד אויף דעם טאוועל פון דיין הארצען.“ און ווי ער האט אויסגערעדט די־זע ווערטער, האט ער זיך געשטעלט הינטער מיר, מיך בעשירמענ־דיג מיט זיינע פליגלען און האט צו מיר פון דאס נייע געזאגט:

„מענש, וואס זעהסטו?“ און איך האב איהם געענטפערט, אזוי צו זאגען:

„איך זעה א טיעפען, טיעפען טהאל און דאס מוז זיין דער יאמערטהאל, ווארום ער זעהט אויס שוידערהאפט.“—

„דוא האסט גוט געזעהן און וואס דו האסט געזאגט, האסטו ריכטיג געזאגט, וואס נאך זעהסטו?“

„איך זעה אונטען אין דעם טיעפען יאמערטהאל דריי גרויסע אזערעס און פון ביידע זייטען פון דעם טהאל זעה איך אויגען פון מענער און ווייבער און קינדער איבער די איין אזערע, — די וואס איז נעהנטער צו אונז.“

„וואס זעהסטו נאך, מענש?“

„איך זעה הינטער דיעזע אזערע נאך איינע און איבער יענע

זעה איך פון ביידע זייטען יאמערטהאל מענשליכע געזיכטער, געזיכטער פון פערהארעוועטע מענשען־קינדער, אלטע און יונגע, זכרים און נקבות.״

װאס נאך זעהסטו ?״

„איך זעה הינטער יענע א דריטע און איבער איהר זעה איך פון ביידע זייטען פון דעם טיעפען טהאל הערצער פון מיינע ברידער־מענשען, מיט װאונדען אין יעדע הארץ און מיט אויפגעשניטענע אדערן.״

„דו האסט גוט געזעהן און װאס דיין אויג האט בעמערקט איז ריכטיג. איצט, קום.

* * *

און ער האט מיך פון דאס נייע ארויפגענומען אויף זיינע מעכטיגע פליגלען און האט מיט מיר א שװעב געטאן אין דער לופט. און ער האט מיך געבראכט נאהנט צו דעם ערסטען פלוס און ער האט זיך צו מיר אבגערופען זאגענדיג :

„מענש, קוק ניט װייטער, בעטראכט צוערסט דיזע אזערע מיט דיינע אויגען און זאג מיר, װאס דו זעהסט, און אויב דו הערסט װאס, דערצעהל מיר, װאס דו הערסט.״ און איך האב איהם געענטפערט און האב געזאגט :

„איך זעה א װאסער, קלאר װי קריסטאל, און טראפענס פאלען פון ביידע זייטען טהאל און די טראפענס פערמעהרען די פליסיגע מאסע; און איך זעה, אז די טראפענס קומען פון די אויגען און איך גלויב, אז דאס זיינען טרערען, — טרערען פון מענער, אבער ניט פיעל, טרערען פון װייבער, מעהר פון יענע, און אם מעהרסטען טרערען פון קינדער. און איך הער מיליאנען שטימען אין איין באר זיפצענדיג,— הונגער, הונגער, הונגער! — דער הונגער פרעסט אוים דיזע טרערען און דעם הונגער ברענגט אויף דער װעלט דער מענש, דער מענש, אונזער ברודער : א פלוך אויף איהם!״

„קום װייטער, און זאג מיר, װאס דו זעהסט, און אויב דו הערסט װאס, דערצעהל מיר װאס דו הערסט.״

און ער האט מיך געבראכט צו דעם צווייטען פלוס און איך האב געעפענט מיינע ליפפען און האב געזאגט :

„איך זעה אונזויבערע וואסער, און די וואסער גיסט זיך אראפ פון די פערהארטעוועטע געזיכטער און מיר דאכט זיך, אז דאס איז שווייס. און איך זעה ווי דער שווייס גיסט זיך און גיסט זיך און פליעסט אריין אין די אזערע און פערמעהרט די פליסיגע מאסע, שרעקליך צו בליקען! און איך הער מילליאנען שטימען זיפצענדיג אלע צוזאמען אין כאר און דאס איז וואס זיי זאגען : — שווערע, איבערנאטירליכע פראצע פרעסט פון אונזער געזיכט ארויס דיעזען אייביגען שווייס; און דיעזע פראצע און דיעזע שקלאפעריי ברענגט אויף אונז דער מענש, אונזער ברודער, דער אונערזעטליכער האבון; א פלוך, א בייזער פלוך אויף איהם !“

„קום ווייטער, ערדענזוהן, קום און זאג מיר, וואס דו זעהסט, הארך און דערצעהל מיר, וואס דוא הערסט.“ און ער האט מיך געבראכט אויף זיינע מעכטיגע פליגלען צו דעם דריטען פלוס און איך האב געפיהלט, ווי מיין צונג בעוועגט זיך און פון מיין מויל זיינען ארויסגעקומען ווערטער, אזוי צו זאגען :

איך זעה א רויטליך־שווארצליכען פלוס אין דיעזע אזערע און ער פליעסט ארונטער פון די פערוואונדעטע הערצער פון די ביידע זייטען פון דעם שוידערהאפטען יאמערטהאל; און דאס, וואס פליעסט אראפ אהין, זעהט אוים, ווי בלוט און דאס בלוט פערמעהרט די רויטע פליסיגע מאסע. און איך הער א כאר פון אונגעהויער פיעל שטיממען, וועלכע זיפצען און קרעכצען און זאגען דיעזע ווערטער: — לענדער־פערוויסטענדע, פעלקער־ערמארדענדע, שרעקליכע קריגע — זיי צאפּען ארוים דיעזע מענשליכע בלוט פון אונזערע אדערן, מארדענדיג אונזערע לייבער און טויטענדיג אונזערע קערפּערס טויזענדערווייז פאר דער צייט. דיעזע מלחמות און שלאכטען ברענגט אויף דער וועלט דער פעלקער־פערניכטענדער בלוטדזויגער, ברענגט אויף די מענשען א מענש, הער מענש אונזער ברודער; א פלוך, א דרייפאכער פלוך אויף איהם !“

איך הער שטימען פון די צווייטע אזערע, וואס ענטפערן : אמן !

און איך הער זיי זאגען : מיר זיינען די טעכטער און זיהן פון די פיעלע ערמאָרדעטע.—

און איך הער ווידער אנדערע שטימען, וועלכע קומען פון די ערסטע אַזערע און ענטפערן אויך : אמן ! זאָגענדיג : מיר זיינען זייערע אלמנות, יתומים און אַלטע, קראנקע, שוואכע עלטערן.

און דער גייסט האָט צו מיר געזאגט, רעדענדיג דיעזע ווערטער:

„מענש, דו האסט ריכטיג געהערט און דו האסט גוט געזעהן, איצט פערנעהם מיינע רייד און הארך, וואס מיין מונד וועט דיר זאגען :—

דיעזע דריי שרעקליכע אזערעס וועלען זיך אימער פערגרעסערען, אימער פערמעהרען ביז זיי וועלען איבערשטייגען זייערע ברעגעס, און זיי וועלען דאן זיך פעראייניגען אין דעם אונגעהויערן טהאל, וועלכען דו האסט געזעהן און די דריי אזערעס וועלען ווערען איין איינציגע געמישטע מאסע פון טרערען, פון שווייס און פון בלוט — בלוט — א פורכטבארער פלוס. און דיזער פלוס וועט זיך ערהויבען איבער'ן יאמערטהאל, איבער די בערג און איבער די בוימער און איבער די גאנצע אויבערפלעכע פון דער ערד. און דער פלוס וועט אין זיין פערפלייצונג אויסוואורצלען די מעכטיגע שטיצע, פון בייז, פון ליגען און פון מארד און די וועלט וועט ער ריינוואשען פון בלוט — און דאן וועט גליקליך לעבען דער מענש.“

איך האב מיך אויפגעכאפט און דאס איז אויך געוועזען א חלום.

עמק יהושפט.

„וקבצתי את כל הגוים,
ותורדתים אל עמק יהושפט
ונשפטתי עמם שם....“
(יואל, ד׳ ב׳).

און דער פרייהייטס־גייסט האט אויסגעשפרייט פאר מיר א פורפורנעם מאנטעל און האט זיך צו מיר אבגערופען, אזוי צו זאגען:

„מענש, הויב אויף דעם מאנטעל און טו איהם אן אויף זיך, און לאז דער פורפור בעהעקען דיין קערפער; געה נאך מיר, וואו איך וועל דיר פיהרען, און איך וועל דיר ווייזען וואונדערליכע זאכען; און אזוי לאנג ווי דו וואנדעלסט אין מיינע טריט, היט זיך, ניט צו קוקען ניט רעכטס און ניט לינקס, און לאז זיך ניט אבווענדען דיין בליק פון מיר, אום אז דו זאלסט ניט פערבלאנדזשען; טאמער הערסטו זיסע נאכטיגאל־שטימען הינטער זיך, קעהר ניט אפ דיין קאפ אהינטער און טאמער הערסטו א געהויל פון שרעקליכע נאכט־אוילען, שרעק זיך ניט; דיין אויער וועט פערנעהמען הערליכע מוזיק און די שטראהלען פון די זון וועלען בעגעגענען דיינע אויגען — ווען עס וועט ווערען טאג, לאז זיך ניט פערבלענדען דורך די שטראהלען און לאז זיך ניט פערפיהרען דורך די הימלישע הארמאניע, זאנדערן וואנדעל אין מיינע וועגען און געה, וואו איך פיהר דיך; דו וועסט דאן זעהן זאכען, וואס קיין מענשען־קינד האט נאך ניט געזעהען, און וואונדער וועל איך דיר ווייזען, וועלכע קיין פרוי געבארענער האט נאך ניט בעטראכט. קום, לאמיר געהן!"

איך האב אנגעטאן דעם רויטען מאנטעל, ווי ער האט מיר בעפוילען און פלוצלונג איז מיר לייכט געווארען אין אלע גליעדער און מיינע פיס זיינען ניט מעהר געווען בעהעפט צו דער ערד און איך האב מיך אנגעהויבען צו בעוועגען פריי אין דער לופט, ווי א פויגעל, וואס פליהט. און די ערד האט גענומען שווינדען אונטער מיינע פיס און איך האב נאכגעשוועבט נאך דעם גייסט, ווי א פעדער, וועלכע ווערט געטראגען פון ווינד, אדער ווי דער מענשליכער רעיון נאך די רייד פון א בעגייסטערטען רעדנער.

און זיסע שטימען האבען מיך געלאקט צוריקצוגעהן און שרעקליכע קולות פון א בת־היענה האבען מיר געמאכט א מורא און איך האב קיין זאך ניט געהערט און ניט בעטראכט און האב געטאהן אלץ, ווי מיין הייליגער פיהרער האט מיר געהייסען. און נון האט ער פון דאס נייע ערהויבען זיין קול און האט זיך אבגערופען און האט געזאגט:

איך האב דיר געוויזען דעם עמק־הבכא, דעם יאמערטהאל

און איצט וויל איך דיר ווייזען דעם טהאָל, וואו עס דאַרף זיין דאָס וועלט־געריכט, דעם עמק יהושפט. און איך וועל דיך ברייננען צום טייך קדרון און וועל דיר ווייזען דעם משפט פון די שרעקליכע בעט־שעפענים, וועלכע איהר, מענשען, רופט געלד־הערדשאַפט, און דו וועסט זעהן מיט דיינע אויגען און וועסט בענעהמען מיט דיין שכל דעם גרונד דערפון, וואָרום די מאוים'דיגע בריה בלייבט מעכטיג און שטאַרק צו קנעכטען די שוואַכע און צו פערצעהרען די, וואָס האָרעווען אין דעם שוויים פון זייער פנים. קום ווייטער."

און מיר האָבען געשוועבט אין דער לופט א לאַנגע, לאַנגע צייט, און די נאַכט איז פערגאַנגען און עס איז געוואָרען טאָג, אָבער איך האָב ניט געפיהלט קיין מידיגקייט. און ווען עס איז געוואָרען האַל־בער טאָג און די שטראַהלען פון די זון האָבען מיך בעגעגענט, האָב איך אין זיך געפיהלט א שטאַרקען חשק צו בלייבען שטעהן און צו געניסען די ליעבע וואַרימע לופט, אָבער איך האָב זיך אַנגעטאָן א כח און בין געבליעבען נאָהנט לעבען מיין פיהרער. און ווען מיר זיינען געקומען צום מיטטעל־לענדישען ים, האָב איך געהערט זיסע פרויען־שטימען, וועלכע איך האָב געהאַלטען פאַר ענגעל־שטימען, קומענדיג פון איטאַליען, און די ליעבליכסטע געשטאַלטען האָבען מיך גערופען צו געניסען ליעבע און לעבען, אָבער דער פרייהייטס־גייסט, וואָס האָט מיך בעשיצט, האָט זיי אַלעמען בעזיעגט און זיין פורפורנער מאַנטעל, וואָס האָט מיך בעדעקט, האָט מיך בעשירעמט פון פערפיהרונגען.

און מיר האָבען געשוועבט אין דער לופט אלץ ווייטער און ווייטער, ביז מיר זיינען געקומען צו א שטיללען טייך אין אזיען, צו דעם לאַנד פון אַלטע פעלקער און ראַסען, פון געטער און אָבגעט־טער, פון אמונות און לעגענדען. און איך האָב געזעהן א גרויסען, טיעפען טהאָל לעבען דעם טייך און אין דעם טהאָל האָבען מיר זיך אראָפגעלאָזען. דער טייך וואַר דער טייך קדרון און עמק־יהושפט הייסט דער טהאָל.

און דער גייסט האָט צו מיר געזאָגט :

„מענש, וואָס זעהסטו ?" און איך האָב געעפענט מיינע ליפ־

פען און האָב איהם געענטפערט אזוי צו זאָגען :

„איך זעה דאָרטען אין מזרח פון יענעם ענד טהאָל א ריעזיגען מאַן מיט מעכטיגע גליעדער און מוסקעל־האַפּטע אָרעמס. און מיר דאַכט זיך, אז דער ריעז ליעגט געבונדען אויף דער ערד. און ער איז געבונדען.... קען דאָס זיין ? ער איז געבונדען מיט שפּינגוועבס און עס שיינט נים צו קענען זיך ריהרען, און איך גלויב, אז ער האַלט די שפּינגוועבס פאַר קייטען און אז ער ווייס אליין נים פון זיין געוואַלטיגע קראַפט.“

„מענש, וואָס זעהסטו נאָך ?“

„און איך זעה אויף דעם שטערן פון דעם ריעז א קופּערנע בלעטעל מיט די ווערטער : „הילפלאָזער פּראָלעטאַריער“ און אויף זיין גאַנצען קערפּער פון די פיס ביז צום נאַקען זעה איך א גאַנצען פאָלק פון קליינע שרצים און פאַראַזיטען פון אללערליי מינים און זיי זויגען זיין בלוט און פערצעהרען די פעט פון זיין לייב און ער בלייבט גערולדיג. ער קרעכצעט און זיפצעט און ריהרט זיך נים.“

„זאָג, מענש, וואָס זעהסטו נאָך ?“

„און איך זעה א אונגעהויער גרויסען און דיקען שטאַנג, שטעהענדיג אין מיטען טהאָל; און איך זעה א שלאַגבוים אריבערגעלייגט איבער איהם פון אויבען און פון ביידע ברעגעס זעה איך אראָפּהייגענדיג אויף קייטען רונדע שאָלען און איך גלויב, אז דאָס איז א וואָג. און איך זעה אויף די וואַגשאָל פון דרום־זייט א געוואַלטיגען גלעזערנעם קובעל פול מיט מוטנע וואַסער, אבער נים אין גאַנצען פול, ווייל דאָס וואַסער גרייכט נים ביז'ן ראַנד פון דעם קובעל. און דאַן זעה איך ווידער נאָך אזא גלעזערנעם קובעל פון די אַנדערע זייט אויף די וואַג־שאָל, וואָס קומט אויס צום צפון־זייט, און דיעזער קובעל איז אויך פול מיט פליסיגקייט, אבער נים וואַסער. מיר דאַכט זיך, אז איך זעה דאָרטען שטיקער פלייש, מיט בלוט, און נערוועגזאַפּט, און מאַרך — געמישט מיט שווייס, טרערען און אָטהעם־הויך. און אין דיעזע פליעסיגקייט זעה איך ארומשווימענדיג גאַנצע סקעלעטען, לויזע ביינער, אבגעהאַקטע קעפּ, הענד, פיס, ארויסגעריסענע ריפּען און איגנעווייד פון מענשליכע קער־

פערס. און מיר דאכט זיך, אז דאס אלעס איז בעדעקט מיט קרייצען, טליתים און מיט הייליגע געשירר פון אלערליי אמונות.“

„האלט איין!“ האט דער גייסט א געשריי געטאן, „נאך האסטו אלץ ניט געזעהן. לאמיך דיר דערווייל זאגען, אז אין דעם גלעזערנעם קובעל פון דרום־זייט איז די פאלקס־דומהייט און אין דעם אנדערן פון צפון־זייט איז די געלד־הערשאפט. איצט קום צו נעהנטער און דערצעהל מיר, וואס דו זעהסט.“

און איך האב איהם געפאלגט און בין צוגעגאנגען נעהנטער און האב מיך אבגערופען, ריידענדיג מיט דיזע ווערטער: „איך זעה, אז דער גלעזערנער קובעל פון דרום־זייט וועגט אראפ דעם אנדערן, וואס דערפון פערשטעה איך, אז די פאלקס־דומהייט איז שווערער און גרעסער, ווי די געלד־הערשאפט. און איך זעה ווי עס גיסען זיך אריין אין דעם געלד־קובעל אלע ווילע נייע טרערען, נייע בלוטטראפענס און נייע שוויס־טראפענס, אבער דער אנדערער דערלאנגט זיך נור א הארעלע א הויב און בלייבט שטעהן אויף איין ארט.“

„וואס נאך זעהסטו?“ —

„איך זעה ליכטיגע שטראהלען פון די זון, ארויפשיינענדיג אויף דעם דומהייט־קובעל, נאר וואס דאס בעטייט, וויים איך ניט.“

און דער גייסט האט צו מיר א שמייכעל געטאהן און האט מיר געענטפערט אזוי צו זאגען:

„דאס וואס דו ווייסט ניט, וועל איך דיר זאגען און וועל דיר קלאהר מאכען אלץ, וואס געהט איבער דיין מענשליכען שכל; דארום הער זיך צו און פארנעהם מיינע רייד. דער קובעל, וועלכען דו רופסט דומהייט־קובעל איז אמאל געוועזן פול, ווען דער אנדערער וואר נור אנגעפילט ביז׳ן העלפט. מיט צוויי־און־פערציג יאהר צוריק *) האט די זון גענומען ארייננשיינען אין דעם ערסטען פון די ביידע קובלען און די פערגליווערטע דומהייט איז צוגאנגען געווארען. וואס מעהר די שטראהלען פון די הימלישע ליכט האבען אויף איהם ארויפגעשיינט, איז די פליסיגקייט איננעוויינינ געווארען אלץ ווע־

*) אין 1848

ניגער און וועניגער און איצט, זעהסטו, איז כמעט שוין א פערטעל אויסגעטריקענט.“

„וועט עס ווען עס איז אין גאנצען אויסגעטריקענט ווערען ?“

„ניין, מיין זוהן, ניט אין גאנצען. אָבער דאָס מאַכט ניט אויס, איהם דאַרף דער אַנהערער נור אריבערוועגען, בכדי אז דער סוף פון די געלד־הערשאַפט זאָל קומען און יענער וועט איהם אין גיכען דאָך אריבערוועגען, מחמת ער ווערט רק פולער און פולער. און דאַן וועט דער ריעז זיך אויפכאַפּען און אַ בת־קול פון אויבען וועט אויסרופען : — „ריעז, טרייסעל אָב פון זיך די שרצים און אללע פּאַראַזיטען ; דער דרום־קובעל שטייגט אין די לופט און דער צפון־קובעל זינקט, און דער משפט פון עמק יהושפט איז געענדיגט. ריעז, בעפריי זיך און לעב.“

„און ער וועט זיך בעפרייען און וועט לעבען.“

די הקדמה צו א בילד.

און דער גייסט האָט פון דאָס נייע בעלויכטען מיין וואוינונג מיט די שטראַהלען פון זיין הימלישען אַנטליץ און האָט זיך צו מיר אָבגערופען אזוי צו זאָגען :

„מענש, געה און קינדיג אָן דיינע ברידער, אַז דער גרויסער טאָג איז נאָהענט.“

און ווי ער האָט אויסגערעדט דיעזע ווערטער, האָט מיין הארץ גענומען קלאַפּען שנעלער און העפטיגער, ווי אימער, פאַר גרויס שמחה, און אַן אונבעשרייבליכע רעגונג איז דורכגעגאַנגען דורך מיינע גלידער. און איך האָב אויפגעטאָן מיינע לעפצען און האָב ארויסגעשטאַמעלט דיעזע ווערטער :

„איך בין בערייט צו ערפיללען דיין בעפעהל און דאָס, וואָס דו הייסט מיר וועל איך טאָן. אָבער פערצייה, וואָס איך וויל דיר זאָגען, דען איך בין ניט מעהר ווי פלייש און בלוט. זאָג מיר, גרויסער גייסט, מיט וואָס זאָל איך זיי איבערציינען, אז דער הערר־ליכער טאָג איז נאָהנט ? דו ווייסט, אז די שרעקליכע נויט פון הונ־

דערטער יאָהרען האָט זייערע אויגען פערקלעפּט, און זייערע אויער־רען פערשטאָפּט, און פערדונקעלט זייער זיננען. ווי אַזוי זאָל איך אריינבריינגען די גליקליכע בשורה אין זייערע הערצער, בכדי, אַז זיי זאָלען הערען, וואָס איך קינדיג זיי אָן, און אַז זיי זאָלען גלויבען, וואָס זיי הערען, און אַז זיי זאָלען זיך בערייט מאַכען צו די נייע צייט, גלויבענדיג אין מיין בשורה?“

און אַ זאַנפטער שמייכעל האָט זיך בעוויזען אויף זיינע ליפּען, ווי ער האָט מיר געענטפערט, און האָט אַזוי געזאָגט:

„אָה, איהר זייט אַ וואונדערבאַרע ראַססע און אייערע מענש־ליכע ויעגען זיינען זעלטזאַם און מערקווירדיג. העט איהר גלויבט אין אַלץ, חוץ אין זיך אליין, און איהר האָפּט אויף אַלץ, חוץ אויף אייער קראַפט! און איהר גלויבט אין אַ לעבען נאָכ'ן טויט, אָבער ניט אין אַ לעבען ביי'ן לעבען, און איהר קוקט אַזוי לאַנג אויפ'ן הימעל, ביז איהר ווערט געשטרויכעלט אויף דער ערד. ווייל איהר האָט אַזוי לאַנג געטראָגען אַ יאָך, מיינט איהר, אַז דאָס איז אַ טהייל פון אייער קערפּער; און ווייל אייך איז געווען אַזוי פינסטער און ביטער נעכטען און עהער־נעכטען, גלויבט איהר ניט אין די ליכט פון'ם מאָרגעדיגען טאָג און צווייפעלט אין די מעגליכקייט פון אַ זיסען לעבען אין דער צוקונפט. און איהר קוקט אויף אייערע צוויי הענד און איהר זאָגט: מיר זיינען שוואַך, און דאָך ווייסט איהר, אַז איהר בעדאַרפט נור צונויפלייגען אייערע הענד מיט די מילליאָנען אַנדערע הענד, אום צו געבען די וועלט אַ נייע געשטאַלט. אָה, איך קען אייך, מענשענקינדער! אַלטינקער, דו ביזט געגערעכט: דיינע ברידער וועלען דיר ניט גלויבען.“

ער האָט געקאָנטשעט, איצט האָב איך צו איהם געזאָגט, ריי־דענדיג מיט דיעזע ווערטער:

„אויב יאָ אַזוי, טאָ וואָס וועט העלפען מיין געהן זיי אָנזאָ־גען, אַז דער גרויסער טאָג איז נאָהנט? וואָס טויג דער רעגען, ווען ער פאַלט אויף אַ פעלזיגען גרונד, און וואָס איז דער נוץ פון זריעה, ווען מען זייט זי אין אַ זומפּ? און דאָך זאָגסטו: געה?“

און דער גייסט האָט מיר געענטפערט אַזוי צו זאָגען:

„יאָ, אַלטער! און דאָך זאָג איך: געה! געה, און זאָג אַן דיינע ברידער, אַז דער טאָג פון בעפרייאונג איז נאָהנט. פיעלע וועלען דיך גאָר ניט אויסהערען, און פיעלע פון די, וואָס וועלען דיך יאָ אויסהערען, וועלען דיך ניט פערשטעהען; און פיעלע פון די וואָס וועלען דיך יאָ פערשטעהען, וועלען דיר ניט גלויבען; און פיעלע פון די, וואָס וועלען דיר יאָ גלויבען, וועלען דיר ניט פאָלגען, ווען דו וועסט זיי זאָגען: מאַכט זיך בערייט צום גרויסען טאָג. דאָס ווייס איך, מענשענקינד, איך ווייס דאָס זעהר גוט, און פון דעסטוועגען היים איך דיר טראָגען צו זיי מיין בשורה, און דאָך היים איך דיר זיי זאָגען, אַז זיי זאָלען זיך פאַרבערייטען. וואָרום אונטער זיי וועלען זיך געפינען אייניגע, וואָס וועלען דיר אי געהאָרכען, אי פערשטעהן, אי גלויבען, אי פאָלגען און זיי וועלען פיהרען דאָס פאָלק, ווען דער טאָג וועט קומען, ווען די שטונדע וועט שלאָגען, ווען דורך די פינסטערע וואָלקענס וועט זיך דורכברעכען די מאָרגענרעטהע דער פרייהייט, און אַלע וועלען דאַן דאָס דערזעהן אין וואָס נור ווייניגע גלויבען היינט. צוליעב דיעזע אייניגע ווייניגע הויב אויף דיין שטימע און זאָג אַן דיין בשורה, ניט קלייבענדיג און ניט וועהלענדיג, מחמת דו קענסט ניט וויסען, ווער און וואו דיעזע ווייניגע זיינען.“

און איך האָב דערלאַנגט אַ טיעפען שמערצליכען זיפץ און האָב צום גייסט געזאָגט:

„איך זעה אויף דיין רעכטען אָרעם דיין וואונדערבאָרען פורפורנעם מאַנטעל, וואָהין ווילסטו מיך פיהרען? איך האָב מורא צו געהן, ווייל איך בין שוואַך.“ און ער האָט מיר געענטפערט און האָט געזאָגט: „איך זעה, אַז דו ביזט קראַנק, אָבער איך וועל דיך געזונד מאַכען; און איך ווייס אַז דו ביזט שוואַך, און איך וועל דיר געבען נייע קרעפטען. איך וועל דיך איינשלעפערן מיט אַ געזאַנג און ווען דו וועסט זיך פיהלען ווידער ביי קרעפטען, וועל איך מיט דיר מאַכען אַ רייזע איבער'ן גרויסען ים און וועל דיך אַרויפברייגנען צו די וואָלקענס און וועל דיר פון אויבען ווייזען אַ וואונדערבאָרע ערשיינונג, וועלכע דו וועסט נאָכהער דערצעהלען דיינע ברידער.

דערווייל, מענשען־זוהן, שלאף און האב רוה, און איך וועל מאכען א באלזאם צו היילען די וואונדען אין דיין הערצען, צו שטארקען דיינע גליעדער און צו קרעפטיגען דיין שטימע. שלאף!"

און ווי ער האט אויפגעהערט צו רעדען, האבען מיינע אויגען גענור־מען זיך שליסען און איך האב דערהערט א זיסע, הימלישע שטימע, זינגענדיג אט דיעזעס ליעד:

אין די גאסען, צו די מאסען
פון בעדריקטע פעלקער־ראסען,
רופט דער פרייהייטס־גייסט:
„איך ברייננ וואפען — פאר דעם שלאפען,
איך בעפריי די ארבייטס־שקלאפען
און איך מאך זיי דרייסט.

„ליכט פערשפרייטען — רעכט פערברייטען,
קום איך און צוברעך די קייטען
פון די טיראניי;
די נאציאנען — פון קאנאנען,
פון ארמעען און פון שפיאנען
קום איך מאכען פריי.

„איך קום לעהרען — ארבייט עהרען,
עהרען, אכטען און בעגעהרען
ארבייט מיט א טאלק;
גליק און פריעדען, — אונגעשיעדען
צווישען היידען, קריסטען, אידען,
צווישען פאלק און פאלק.

„פרייד און שטרעבען — קום איך געבען,
לעבענסלוסט און לוסט אין לעבען
אלעמען צו גלייך;
מענשענקינדער — זאל, ווי רינדער,
ניט מעהר אומברייננען א גרינדער
פון א מערדער־רייך.

„איך קום פרויען — אנפערטרויען
יעדעם רעכט צו העלפען בויען
גלייכהייטס גרויסען טהראָן;
גיב זיי רעכטע — אין די עכטע,
ברידערליכע און גערעכטע
אָרגאניזאציאָן.
„איך קום מעלדען — יענע העלדען,
וועלכע שמאכטען אין די קעלטען
פון סיביר אצונד,
אז צוטראָגען — וועט אָסטראָגען
באלד מיין שטורם, — באלד וועט שלאָגען
די בעפרייאונגס שטונד."

אָה, ווי לערנט מען זיך אוים מאכען אזא ליעדעלע! איך בין איינגעשלאָפען און מיר איז געוואָרען בעסער און מיינע גליעדער האָבען זיך גענומען רעגען און מיין הארץ איז געוועז געזונד. „איצט קום, לאָמיר געהן!" האָט דער גייסט געזאגט. און מיר זיינען אוועק ווייט, ווייט, — זעהר ווייט. וואס ער האָט מיר געוויעזען, וועט איהר הערן; האָט געדולד.

די גרויסע פלאָטע.

און דער גייסט האָט פאר מיר אויסגעשפרייט זיין פורפורנעם מאנטעל און האָט מיך געבראכט צו א גרויסען ים, מיך האלטענדיג לעבען זיך און מיט זיין שטארקען אָרעם מיך ארומנעהמענדיג. און ווען מיר זיינען געקומען איבער'ן מיטען פונ'ם ים, איז א מורא ארייגעגאנגען אין מיין הארצען און מיינע גליעדער האבען גענומען ציטערן פאר שרעק.

און אזוי באלד ווי מיין היילינער פיהרער איז דאס געוואהר געוואָרען, האָט ער זיך אָבגערופען צו מיר און האָט אזוי געזאגט: „אלטינקער, דו ביזט א מענש, אָבער זיי א מאן; דער וואס לעבט ניט אייביג, קען אויך צוויי מאָל ניט שטארבען, און פורכט

פאר'ן טויט פאסט ניט פאר דעם, וואס וויל וואנדלען אין מיינע וועגען; דער וואס זוכט די ווארהייט, טאר זיך ניט לאזען אב־שרעקען דורך די דערנער, וואס געפינען זיך אויף איהר וועג, מחמת צובלוטיגטע פיס קענען זיך פערהיילען, און די פריידע איז גרויס, ווען מען קומט צום ציעל, און דו זאלסט ניט האבען קיין פחד פאר'ן ים, ווייל ער איז טיעף, דען ווארליך זאג איך דיר, עס איז גלייכער צו געפינען דעם טויט אין דעם אבגרונד פון ים, זוכענדיג די ווארהייט, איידער צו בלייבען אין דעם פלאכען זומפ פון זעלבסטבעטרוג, לעבענדיג אין שמוץ. האב ניט קיין מורא און קום מיט מיר."

און ווי ער האט געענדיגט רעדען, האט ער מיך א הויב געטאן אין דער הויך און האט מיך ארויפגעבראכט צו א געדיכטען וואלקען. און ער האט אויסגעשפרייט זיין מאנטעל איבער'ן וואל־קען און אויפ'ן מאנטעל האט ער מיך אנידערגעזעצט. און ער האט זיך אבגערופען צו מיר און האט מיך געפרעגט, וואס איך זעה אונ־טען; און איך האב געענטפערט: „וואסער."

„וואס זעהסטו נאך?" —

„און איך זעה דארטען ניט וויט פון ברעג צוויי־ערליי שיפען, וואונדערבאר געבויט און הערליך אנצושויען. די שיף פון די רעכ־טע זייט איז גרעסער ווי די צווייטע, אבער די צווייטע געהט שנע־לער. אויף די ערסטע זעה איך א קאפיטאן מיט אפיציערען, אבער אויף די צווייטע זעה איך ניט קיין קאפיטאן און ניט קיין אפיציער, און די פאהנע אויף די גרויסע שיף שיינט מיר צו זיין העל־רויט, וועהרענד די פאהנע פון די קליינע איז בלוט־רויט און זיי געהן ביידע צום זעלביגען ברעג מיט א געוואלטיגע קראפט."

„וואס זעהסטו נאך?"

„גאר נישט מעהר."

„גאר נישט מעהר? ווארט א ווייליכקע, וועסטו זעהן."

און ער האט א מאך געטאהן מיט'ן האנד און דער וואלקען האט זיך אומגעדרעהט אין דער לופט גאנץ אהינטער. דאן האט זיך דער גייסט צו מיר אבגערופען אזוי צו זאגען:

„קוק, מענשענקינד, ווייט, ווייט פאר דיר, קוק, און בעטראכט,

וואס דו זעהסט און זאג אז בכדי אז איך זאל וויסען, אז דו זעהסט ריכטיג." און איך האב געטאן, ווי ער האט מיר געהייסען, און ווען איך האב געהאט אלעס גענוי בעטראכט, האב איך איהם געענט־פערט און האב געזאגט:

„מיילען און מיילען אוועק פון די צוויי שיפפען זעה איך א מעכטיגע פלאטע פון רודער־שיפען, און זעגעל־שיפען, און פאנצער־שיפען וואס געהן מיט דאמפף. און מיר דאכט זיך, אז יעדע פון זיי טראגט א בעזונדערע פאהנע מיט דעם נאמען פון גרויסע און קליי־נע מדינות, איינגעקריצט אויף יעדע פון די שיפען. און איבער זיי אלעמען זעה איך א שווארצע טוך, וועלכע איז אויסגעשפרייט הויך אין דער לופט, און אויף די טוך זעה איך מיט ווייסע אותיות... אה, הייליגער גייסט! וואס זעה איך?.... די שרעקליכע ווערטער: אונגליקליכע, פעראירדטע און בעטראגענע מענשהייט." —

„וואס נאך זעהסטו?"

„איך זעה ווי די מאטראזען און שיפפסלייט פון איין שיף ווארפען פיקעס און קאיילען און באמבעס אין די שיפסלייט פון די צווייטען שיף. די קאפיטאנען טראגען אלערליי קרוינען, אבער מאנ־כע פון זיי זיינען ניט געקרוינט. און די קאפיטאנען מיט זייערע אפיציערען שריינען מיר צו רייצען די מאטראזען איינע אויף די אנדערע, בכדי אז זיי זאלען זיך קריגען, ווען זיי שלאגען זיך ניט. און איצט פערשטעה איך ווארום די פלאטע איז אזא לאנגע שטיק וועג צוריקגעבליעבען: די מחלוקות מאכען, אז זי זאל זיך לאנגזאם בעוועגען. און דאך שטעהט די פלאטע ניט אויף איין ארט, און זי בעוועגט זיך און מיר דאכט זיך, גרויסער גייסט, אז זי געהט ווען אויך לאנגזאם, אין דעם וועג פון יענע צוויי שיפען."

און דער גייסט האט צו מיר געזאגט: „ערדענזוהן, דו האסט ריכטיג געזעהען און דאס וואס דו בעמערקסט, איז קלוג בעמערקט; דען איך שווער ביי מיין גרויסע מוטער — די פרייהייט, אז די מענשהייט־פלאטע געהט פארווערטס, און טאמער געהט זי אמאל אזוי לאנגזאם, אז מען קען מיינען, אז זי שטעהט שטיל, זאג איך דיר, א זי געהט פארט, און אז די צייט וועט קומען, ווען זי וועט געהן

שנעל און וועט זיך פעראייניגען מיט איינע פון יענע צוויי שיפען, וועלכע זיינען אוועק פאראויס! דאס, אלטינקער, זאג איך דיר — איך, דער גייסט, וואס רעדט מיר דיר אצינד.“

און איך האב איהם געפרעגט, ווער יענע צוויי שיפען זיינען און וואוהין זיי געהען; און ער האט מיר געהייסען ווידער א וויי־לינקע ווארטען און ער האט פון דאס נייע א מאך געטאהן מיט זיין קרעפטיגען ארעם און, ווען דער וואלקען האט זיך צוריק אומגעדרעהט, ווי ער איז געווען פריהער, האט דער גייסט אויפ־געהויבען זיין שטימע און האט צו מיר געזאגט:

די מאטראזען פון דיביידע שיפען זיינען מיינע קינדער און זיי שטרעבען צו איין ציעל. מעהר נישט די פון די גרויסע שיף ווילען האבען א קאפיטאן מיט אפיציערען און די פון די קליינע זעגלען אליין. הערשאפט ווילען זיי ביידע ניט, אבער זיי זיינען ניט מעהר ווי מענשען און צווישען זיי איז דא א מיינונגס־פערשיעדענהייט. זי בעשטעהט דארין, וואס די גרויסע שיף שרייט: ברויט און פרייהייט, וועהרענד די קליינע זאגט: פרייהייט און ברויט.“

„איז דאס די גאנצע נפקא־מינה?“

„ניט די גאנצע, אבער די הויפט־אורזאכע פון זייער אונאייניג־קייט. און די אונאייניגקייט צווישען זיי ביידען איז אפט אזוי גרויס, אז זיי שטערען זיך איינע די אנדערע גראדע ווי די שיפען פון די גרויסע פלאטע. און זיי וועלען בלייבען אונאייניג, ביז הער טאג וועט קומען, ווען די פלאטע וועט זיך מיט זיי פעראייני־גען, און צו וועלכע די פלאטע וועט זיך אנשליסען, די וועט בריינ־גען די בעדריקטע מענשהייט צו מיין מוטטער׳ס לאנד.“

„ווארום איז די איינע פון זיי גרעסער פאר די אנדערע?“

„ווייל די מעהרסטע מאטראזען האבען נאך מורא צו געהן געגען די וועללען פון דעם שטורמישען ים אהן א קאפיטאן, און ווייל די מעהרסטע טראכטען פריהער וועגען ב ר ו י ט און נאכדעם וועגען פרייהייט.“

„דו ליעבסט וואהרשיינליך ניט די גרויסע שיף, דו הייליגער פרייהייטס־גייסט?“

„איך זי ניט ליעבען ? דו ביזט א קינד, אלטינקער. זיינען דען איהרע מאטראזען ניט מיינע קינדער ? אויב עס מוז זיין ווי זיי ווילען — גוט, לאזען זיי האבען ברויט צוערסט, אהן מיר ועלען זיי ניט קענען לעבען. ז י י ליעבען מיך אויך.“

„און שמערצט דיך ניט צו זעהן, אז זיי ביידע לעבען אין אייביגע מחלוקת ?“

„עס שמערצט מיך צייטענווייז, אבער איך געדענק, אז די פרייהייטס־קינדער האבען זיך געהאדעוועט ביי א בייזע ניאנקע, ביי דער קנעכטשאפט, און איך מוז זיי לאזען געהן, ווי זיי געהען. און דו וועסט זעהן, אז דעם טאג, ווען זיי וועלען דארפען קעמפפען געגען זייער בייזע אממע, וועלען זיי פערגעסען אן זייערע מחלוקות, און דער טאג איז נאהנט, אזוי וואהר, ווי מיין הייליגע מוטטער לעבט.“

„היים זיי זיך מאכען בערייט.“

דער מאנסטער און דאס קינד.
(אוים—יאהר 1890)

און דער פרייהייטס־גייסט האט מיך ארויסגעפיהרט ווייט, ווייט אויסען שטאדט און ער האט מיך געבראכט אויף א הויכען, לאנגען שאסיי, וועלכער איז געווען בעפלאנצט פון ביידע זייטען מיט בוימער, און ער האט זיך צו מיר אבגערופען אזוי צו זאגען:

„מאך אויף דיינע אויגען, ערדענזוהן, און קוק ארום זיך, און מעלד מיר אלעס, וואס דו זעהסט.“

איך האב קיין זאך ניט געזעהן און האב צו איהם געזאגט:

„גרויסער גייסט, איך קוק, אבער איך זעה ניט קיין שום זאך.“

און אויף זיינע לעפצען האט זיך בעוויעזען א שמייכעל און ער האט צו מיר געזאגט, רעדענדיג מיט די דאזיגע ווערטער:

„אה, מענשענקינדער! ווי שוואך איז אייער קוק און ווי קורצזיכטיג איז דער בליק אייערער! ווי נאררעש איז אייער

שטאָלץ אויף די בעטראַכטונגען פון אייערע מענשליכע אויגען, דען וואהרליך זאָג איך אייך: איהר קוקט פיעל, זעהט ווענינ און דערזעהט כמעט גאָר נישט ביז'ן גרונד.

און ווייל איהר האָט אריינגעבליקט אין די פינסטערע פער־גאַנגענהייט, גלויבט איהר, אַז די צוקונפט ליעגט אויף די פלעכע פון אייער האַנד; און ווייל איהר האָט דערפאָרשט פיעל געהיימ־ניסע פון די אייביגע נאַטור, בילדעט איהר זיך איין, אַז איהר האָט אַלעס, אַלעס אויסגעפאָרשט. און דאָך זיינען דאָ זאַכען, וועלכע אייער מענשליכע אויג קען ניט בעטראַכטען, און אַזעלכע געהיימניסע, וועלכע זיינען פערבאָרגען פאַר אייער בליק. און בכדי אַז דו זאָלסט דאָס פערשטעהען, האָב איך דיר געהייסען קוקען, הגם, מענשען־קינד, איך האָב גאַנץ גוט געוואוסט, אַז דאָס וועט זיין אומזיסט. איצט קום נעהנטער צו מיר און איך וועל דיר עפענען די אויגען."

און דאָס זאָגענדיג, האָט ער אויסגעשטרעקט זיין רעכטען אָרעם און האָט מיך צוגעפיהרט צו זיך. און ער האָט צוזאַמענגע־ראָלט זיין לינקע האַנד אַזוי ווי אַ פּערספּעקטיוו ראָהר און האָט איהר צוגעלעגט צו מיין רעכטע אויג. און אַ גרויסע ליכטיגקייט, זיעבען מאָל אַזוי שטאַרק, ווי די ליכטיגקייט פון די זונן, איז אויפגעגאַנגען פּלוצלונג פאַר מיר, און איך האָב געזעהען אונגע־הויער ווייט פון צפון ביז דרום.

און דאַן האָבען מיינע לעפצען זיך גענומען בעוועגען און פון מיין מונד זיינען, ניט געבעטען און ניט געהייסען, ארויס־געקומען אָט די דאָזיגע ווערטער:

„גרויסער גייסט! איך זעה אָט דאָרטען ניט ווייט פון אונז אַ גרויסען אייזערנעם בריק איבער אַ שמאָלען מוטנעם טייך. און מיר דאַכט זיך, אַז דער טייך איז דער נחל־הנשיה, וועלכער שלינגט אין זיך אַלעס אריין און וואָס אין איהם ווערט אַלעס פערזונקען און פערגעסען.

„און איך זעה אויפ'ן בריק ביי'ן פאַרענצע, שטעהענדיג מיט'ן פּנים צום וואַסער, אַ שרעקליכען ריעז, וואָס זיין קאָפּ דערגרייכט ביז די וואָלקענס פון הימעל. און איך זעה אויף זיין פּלייצע אַ

לאנגע שטריק, פון וועלכע עס הייננען אראפ הונדערטע דינערע שטריקלעך אויף זיין רוקען, און אויף יעדע שטריקעל הייננט א בינטעל — א מורא'דיגע משא!"

„און — אה, דו מעכטיגער גייסט! — אטווארפט ער אריבער א בינטעל און נעהמט איהם אריין אין די הענד און עפענט איהם אויף און שאקעלט ארויס אלץ, וואס אין בינטעל געפינט זיך, און ווארפט עס אריין אין דעם שטראם פון דעם טייך. וואס בעדייט דאס? איך זעה, איך זעה! אבער ער ווארפט נאך א בינטעל און נאך איינעם און ווידער איינעם און א פיער־טען, א פינפטען, א זעקסטען, נאך, נאך, נאך! און דער שטראם פערשלינגט זיי אלעמען, אלעמען — וואונדערבאר צו בליקען!"

„און איך וועל דיר זאגען, וואס ער האט אין וואסער אריינ־געווארפען, הער מיך אויס און זאג מיר, צו איך האב ריכטיג געזעהן."

„פון דעם ערשטען צעהנדליג בינטלעך האבען זיך געשאטען ליגענס, — רונדע, פלאציגע, לאנגע און קורצע ליגענס. דארטען זיינען געוועזן דיפלאמאטישע ליגענס, פאליציייסקע ליגענס, פאר־לאמענטארישע ליגענס, צייטונג־ליגענס, דרשנים־ליגענס, קרעמער־ליגענס, אדוואקאטסקע ליגענס, דיכטער־ליגענס, עדות־ליגענס, קינדערשע קליינע ליגענס, מחברים'ס גרויסע ליגענס, רעליגיעזע ליגענס, בעוואקסען מיט מאך, און קעניגליכע ליגענס, בעפלעקט מיט בלוט.

„פון דעם צווייטען צעהנדליג בינטלעך האב איך געזעהן, ווי עס האבען זיך געשאטען אין טייך אריין גרויסע און קליינע מענשליכע דאגות. דארטען זיינען געוועזן צווישען זיי דאגות פון ארבייטסלאזע ארבייטער; דאגות פון בעטריגער, וועלכע מען האט אויפגעהערט צו גלויבען; דאגות פון שטאאטסמענער, וועלכע זיינען אהן שטעלען; דאגות פון תבואה־הענדלער, מחמת אין אמעריקא וואקסט צו פיעל תבואה; דאגות פון פראצענטניקעס אין שרעק פאר באנקראטען; דאגות פון דאקטוירים, דורך דעם וואס די אינפלוענזא איז איבערגעגאנגען; דאגות פון אפטייקערס

װעגען דעם, װאָס מענשען נעהמען זיך דעם לעבען מעהר דורך פולװער און בליי װי דורך סם־המות, דאגות פון מלמדים דורך די קינדערשע שולען; דאגות פון תליונים דורך דעם, װאָס אזוי פיעל מערדער װערען בעגנאַדיגט; דאגות פון אדװאָקאַטען, װייל פיעל מערדער בלייבען ניט ארױסגעפונען; דאגות פון קברנים װעגען דעם, װאָס די כאָלערא בעװייזט זיך ניט; דאגות פון רייכע פרויען װעגען דעם, װאָס דיענסט־מיידלעך געהען ארביי־טען און װערען פון הויז־שקלאַפינען — פאַבריק שקלאַפינען; דאגות פון צייטונג־שרייבער װעגען די קנאַפּקייט (נאָך זייער מיינונג נאָך) פון עקספּלאָזיאָנען אין קױלען־גרובען, פון שיף־אונגליקען אויפ׳ן ים, פון שרפות, מגפות, פון אונגליקען אויף דער אייזענבאהן און טויזענד אנדערע נייטיגע ארטיקלען; דאגות פון קעניגע װעגען דעם, װאָס קינדער װערען ניט געבאָרען 20 יאָהר אלט, אין א מונדיר אויפ׳ן לייב, מיט א ביקס אין האנד, פיקס און פאַרטיגע סאָלדאַטען, בערייט צו מאָרדען און צו קױלע־נען; דאגות פון הונדערט אנדערע מינים, װעלכע זיינען אלע אריינגעפאַלען דירעקט אין װאַסער אריין.

„און איך האָב געזעהן װי עס האָבען זיך געשאָטען פון דעם פּיערטען, פינפטען, זעקסטען און זיעבעטען צעהנדליג בינטלעך אונגעהויערע מאַסען פון אלערליי מאָרדטהאַטען. דאָרטען זיינען געװען רציחות פון שכורים, פון אייפערזיכטיגע, פון בעלי־מקנאים, פון פערצװייפעלטע, פון יוסטיץ־מענער, פון ניט דערבאַקענע דאָקטוירים, פון פערשלאָפענע אַפּטייקערס, פון דעספּאָטען גרױ־סע און קליינע. און דיעזע אלע בלוטיגע רציחות זיינען געװען קורצע, שאַרפע, שפּיציגע. אָבער איך האָב געזעהן אנדערע מאָרד־טהאַטען: — מאָרדטהאַטען פון מענער, װייבער און קינדער דורך שלעכטע פערפּעסטעטע לופט אין פאַבריקען, דורך קנאַפּקייט פון שפּייז נאָך דער ארבייט, דורך װילגאָץ אין הייזער, דורך לאַנגע געפאַנגענשאַפט אין טורמעס, דורך אוננאַטירליכע, שװערע האַ־רעװאַניע — דאָס הייסט פאַבריקאַנטען־מאָרדען, לענדלאָרד־מאָרדען, טיראַנען־מאָרדען, סװעטער־מאָרדען. דיעזע זיינען געװען

לענגליכע, אויפגעשוואָלענע רציחות און זיי האָבען זיך ארויס־געשאָטען פון די מעהרסטע בינטלעך.

„און דאַן האָב איך געזעהן, ווי פון הונדערטער אנדערע בינטלעך, וועלכע דער ריעז האָט אריינגעוואָרפען אין נחל־הנשיה, האָבען זיך ארויסגעשאָטען אַלערליי שרעקליכע צרות פון טויזענד־ערליי פאָרמאַטען פון די גרויס פון א מענשליכע פויסט ביז א געוואַלטיגען בארג. און זיי זיינען געווען בעדעקט מיט וואונדען, בעפלעקט מיט בלוט און בעגאָסען מיט טרערען.

„און איצט האַלט ער אין האַנד דעם גרעסטען בינטעל און ווארפט איהם אין טייך אריין. אָה, וואָס זעה איך? ! איז דאָס ניט די פאָלקס דומהייט פון א לאַנגע, לאַנגע צייט? יאָ! דאָס איז זי... און איצט... אָה, איצט שטייגט דער ריעז אליין אראָפּ אין וואסער... ער איז אינוועניג... ער זינקט... עס זעהט זיך שוין מעהר ניט ווי זיין קאָפּ... איצט ניט מעהר ווי זיין שטערן... אָה, וויפיעל קאַרטשעס זיינען אויף זיין שטערן פאַראַנען... איינס, צוויי, דריי, פיער, פינף... ווארט, איך צעהל, איך צעהל, איך צעהל זיי אַלע איבער... אָט האָב איך איבערגעצעהלט, היילינגער גייסט, וואָס איז דאָס? 365 קאַרטשעס! — אָה איך פערשטעה, דאָס איז געווען דער פערגאַנגענער יאָהר, וואָס פאַר א שרעקליכער ריעז... ער איז פערזונקען!"

און דער פרייהייטס־גייסט האָט מיר זיך געהייסען ארומ־קוקען און איך האָב געזעהן א ליבעפּאַלעס קינד, צערטליך און שעהן, ארויפקומענדיג אויפ'ן בריק.

און דער גייסט האָט, מיט א שמייכעל אויף די ליפּען, צו מיר געזאָגט אזוי צו זאָגען:

„דאָס איז דער נייער יאָהר. ווען די מענשען וועלען ניט געהן אין מיינע וועגען, וועט פון דיעזען קינד ווערען אין צייט פון צוועלף חדשים אזא שרעקליכער מאָנסטער מיט אזא משא אויף די פּלייצעס, ווי דער, וועלכער איז אָקאָרשט דערטרונקען געוואָרען אין דעם טייך דער פערגעסענהייט."

ד ר י ט ע ר ט ה י י ל

די לעבענס-געשיכטע
פון דעם משוגענעם פילאָזאף

בעשריעבען פון איהם אליין.

1892

הקדמה.

„אם אין אני לי מי לי?“ מאכט דער טיימוש: מיט פרעמדע הענט איז גוט פייער צו שארען.

איך וויל זיך אויף קיינעם ניט פערלאזען און וויל מיין לעבען אליין בעשרייבען.

איך בעשרייב. לייענט.

1

מיין געבורט־שטאדט.

איך בין געבארען געווארען אין מינסק, דאס וויים איך אויף קלאר פון פיער טעמים וועגען: ערשטענס, ווייל איך בין דערביי געוועזען; צווייטענס, ווייל מעהר ווי אין מינסק האט אזא מענש (א בעל־גאוה וואלט געזאגט: אזא מאן) ווי איך גאר ניט געקענט געבארען ווערען; דריטענס, ווייל מינסק האט ביז מיר ניט געהאט מיט וועמען צו שטאלצירען און דאס האט אויף אייביג ניט געקענט אזוי בלייבען; פיערטענס... פיערטענס... עס איז עפעס געוועזען ביי מיר נאך א טעם, נאר איך רעכען, אז דריי טעמים זיינען גענוג.

טאמער האט איהר דעם צווייטען גרונד ניט פערשטאנען, וועל איך אייך ערקלערען, און ביי אייך וועט קיין שום ספק ניט בלייבען, אז איך האב נור אין מינסק געקענט געבארען ווערען. הערט מיט קאפ: —

ווילנא איז א שטאדט פון גאונים און לומדים, אבער ניט פון פילאזאפען. דער ווילנער שול־הויף — א בעריהמטע יאדרע פון א גרויסע נוס — שמעקט מיט תורה, אבער ניט מיט חכמה.

אין הוראדנא פלעגט מלכות פוילען פארצייטען אבהאלטען איהר פארלאמענט; אזוי ווי איך האב פארלאמענטען ניט האלט

געהאַט אפילו בעת מיין נשמה איז נאָך געווען אין הימעל, האָב איך פון אזא שטאָדט ווי הוראָדנאָ געוויכט.

קאָוונא איז פאַר מיר צום ווערען געבאָרען קיין אָרט ניט געווען, מחמת יעמאָלט איז זי נאָך ניט געווען קיין גובערניע־שטאָדט און חוץ דעם איז זי צו נאָהענט צו פּרייסען. אין קאָוונא וואָלט איך פיעלייכט געוואָרען א ליטווישער ביסמאַרקיאַנער אין הילצערנע קלומפּעס מיט א שטיק דאַרע קישקע אין מויל.

זשיטאָמיר איז אַן אָרט וואו מען האָט צו יענער צייט געדרוקט די מערהסטע אידישע ספרים, און איהר וועט לייכט בעגרייפען, אז א שטאָדט וואָס גיט אַרוים אזוי פיעל געדרוקטע שטות, קען ניט אַרויסגעבען א פרייען דענקער.

אַרום וויטעבסק איז שוין גאַר ניטאָ וואָס צו ריידען: דאָרטען רעדט מען אידעש אויפ'ן רוסישען אופן, וואָלט איך חלילה געטאָן דיא נאַרעשקייט אַראָפּצוקריכען אין וויטעבסק, ווען איך בין אַנגעקומען אין דער וועלט, דאַן וואָלט איך געוויס געשריעבען אידעשע פילאָזאָפיע, ווי העגעל פלעגט שרייבען דייטשע: קיינער וואָלט מיך ניט פערשטאַנען.

בלייבט איבער מאָהילעוו. נו, איידער מאָהילעוו איז שוין גלייכער מינסק. דאָס ווערט יעדערער איינזעהן.

2

איך אלס עופ'עלע.

איך בין געבאָרען געוואָרען אין דעם יאָהר 1825 (תקפ"ה) אין די נאַכט פון דעם 25טען יולי. עס קען זיין אז די נאַכט איז געווען א שעהנע, אונטער א בלויען אויסגעשטערנטען הימעל; אָבער איך האָב פיינט צו זאָגען זאַכען, וועלכע איך ווייס ניט אויף קלאָר. (דעם אמת גערעדט, וואָלט איך די מעשה מיט די שעהנע נאַכט גאָר ניט דערמאָנט, ווען מיר וואָלט זיך ניט פערגלוסט אַריינצושטעלען א פּאָאר מליצה'דיגע ווערטער.) יולי איז יענעם יאָהר געפאַלען אין תמוז, און דערפאַר האָב איך אימער געגלויבט און גלויב נאָך ביז דאַטאָ, אז דאָס מעג זיין דער גרונד

דערפון, וואס איך האב א שם פאר א מטורף. איהר וועט זאגען: אין תמוז ווערען יעדעס יאהר א סך מענשען געבארען און זיי זיינען געוואוינליך קלאר... ווי וואסער. איהר זייט גערעכט. אבער איך זעה קיין שום אנדער גרונד ניט, און אזוי ווי מע האלט מיך פארט פאר ניט־קלאר, מוז איך זאגען אז דאס איז צוליעב תמוז.

איך בין אלט געווען א שעה אכט און צוואנציג (גענוי געדענק איך דאס ניט), ווען איך האב געגעבען דעם ערשטען בעוויז, אז איך בין ניט איינער פון יענע, מיט וועלכע מען קען טאן וואס מען וויל פון א שידוך ביז כפרות־שלאגען. מען האט מיך, נעמליך, אריינגעלעגט אין א מולטער וואסער (לאו־ווארימע) אום מיך צו וואשען... ביי אונז, אידען, ווערט א מענש נור געוואשען גלייך ווי ער ווערט געבארען און איידער ער ווערט בעגראבען, אזוי..... נור, לאמיך דערציילען ווייטער.

די וועשערקע האט געזאלט זיין די באבקע אונזערע. ניט מייר נענדיג קיין שום בייז, האט זי מיר א שטארקען צופ געגעבען פאר ז ערקעלע. דאס איז מיר פארגעקומען ניט שעה, פין יהר. איך האב דערלאנגט א פלושקע מיט די פיסלעך אוי האב איהר אריינגעשפריצט ה האלבען כולמער וואסער אין צו־ה אריין. די פרוי האט נעבאך אויסגעטאהן די ספאקולען און האט געהאט זיך צו ווישען דעם פנים שעהנע עטליכע מינוט. זי איז אויף דעם אופן ארומגעוואשען געווארען, א זאך, וואס זי האט געהאלטען פאר אן עבירה, ווייל דאס איז געווען אין די דריי וואכען, און זי — א אידענע א צנועה — פלעגט נור אבשלאגען נעגעל־וואסער פון׳ם איינגעהמען ירושלים ביז׳ן חורבן בית־המקדש דעסגלייכען אין אלע תעניתים, אין ספירה און אין די עשרת ימי תשובה, ווען ניט עפטער.

נאך איידער ביי מיר האט זיך געהאט דורכגעשניטען דער ערשטער ציינדעלע איז ניקאלאיי פאוולאוויטש געווארען קיסר איבער רוסלאנד. איידער מען האט אויפגעהערט מיך צו וויקלען, האט ער שוין געהאט פערשיקט קיין סיביר א׳ן ערך פון 120 מענשען און אויפגעהאנגען פינף. פאוועל׳ס זון (א ליכטיגען גן־עדן איהם!)

האט געוואלט, אז רוסלאנד זאל, ווי איך, בלייבען געוויקעלט און געבונדען אין די אלטע ענגע ווינדעלעך. ער האט ניט געמערקט ווי מיר ביידע — רוסלאנד און איך — די מדינה און איהר קינפטיגער תכשיט — זיינען בּיסלעכווייז אויסגעוואקסען. ווען, אלזא, מיר האבען זיך געצאפּפּעלט און האבען געשריען, האט ער געמיינט, אז אין אונז האט זיך אריינגעקליעבען א רוח רעה. אום אונז צו מאכען שטיל, האט ער געשמיסען, און געשמיסען, ביז עס איז געגאנגען בלוט; מכוח פריילאזען די פערפלוכטע ענגע וויקלעריי און בינדעריי, האט ער צומאל ניט א קלער געטהאן...

האב איך איהם ניט מיט עטליכע שורות צוריק געוואונשען א ליכטיגען גן־עדן? אויב אזוי האב איך אויף דערויף חרטה, און טאמער געפינט זיך ערגעץ־וואו א בערדיטשעווער טייטש, וועלכען דער אויסדרוק „אויף דערויף“ געפעלט ניט, מעג ער פערקרימען דעם נאז, און מאמער האלט ווער עס איז דיזע בעמערקונג פאר איבעריג, האט ער ביי מיר אז עולה.

.3

וואקסענדיג פּאַק איך און מאַזעל.

מיר ביידע — רוסלאנד און איך — זיינען פון דעסטוועגען ניט אין גאנצען דערשטיקט און צוקוועטשט געוואָרען דורך דיעזע בעהאנדלונג. נור אזוי ווי איך שרייב דא ניט די געשיכטע פון רוסלאנד, זאנדערן מיין אייגענע לעבענס־געשיכטע, וועל איך פון היינט מאל אן און ווייטער נור דערצעהלען וואס מיט מיר אליין האט פּאסירט.

איך בין אלט געוואָרען אז ערך פון א האלב יאהר. מען האט מיר געשטעלט פּאקען. איך בין געווען דאגעגען. איך האב פּראטעסטירט. איך האב געשריען. מען האט מיך ניט געהערט. ווארום — פרעגט איהר — האב איך זיך דאגעגען געשטעלט? ערשטענס, האב איך זיך דאגעגען גאר ניט געשטעלט, מחמת איך האב נאך ניט געקענט שטעהן צו יענער צייט, און צווייטענס האב איך זיך געגען דעם געוואָרפען, ווייל איך האב שוין דאמאלס ניט געגלויבט,

אז מען האט א רעכט אנצוטהאן א מענשען יסורים היינט, כדי צו פערהיטען צוקינפטיגע אנשטעקענדע קראנקהייטען.

זייענדיג א פילאזאפישער עופעלע, האב איך שוין דאמאלס פערשטאנען, אז דאס איז ניקאלאיי'ס סיסטעם, — דער שניידען פלייש און לאזען בלוט לטובת הכלל, כלומר'שט צו פערהיטען אנשטעקונג. ווי איך האב שוין דאמאלס פראטעסטירט געגען די ווינדעלעך, וועלכע זאלען כלומר'שט מאכען גלייך, וואס דאס איז אויך א שטיק ניקאלאיי־שמשינע, רחמנא לצלן.

ווי איך האב געפאקט געדענק איך ניט. אבער ווי איך האב געמאזעלט וועל איך ניט פערגעסען ביז מען וועט מיר ארויפלע־גען שערבלעך אויף די אויגען. מיר איז אין מיין גאנצען לעבען אזוי גוט ניט געווען. איך האב געהאט פון כל־טוב און האב גע־טרונקען ווייז, און וואס פאר א וויין ? אמת'ע מינסקער וויין. עס קען זיין, אז דארין איז געווען אלטיי־ווארצעל, אפשר איז עס געווען געמישט מיט ראמונקעס, אפשר האט עס פון וויין ניט מעהר געהאט ווי דעם נאמען. אבער וואס טויגען מיר די קונצען ? איך האב געלעקט די פינגער. איך האב דאמאלס טועם געווען דעם טעם פון טיראניי, אבער ניט ווי מיט יאהרען שפעטער, הערפון לייד־דענדיג. דאן בין א י ך געווען דער טיראן. אהן פלודערקעס — ־אס איז אמת, אבער איך האב געוואייעוועט איבער די גאנצע הויז. מיינע פאדראנגעס זיינען געשטאנען פאר מיר און האבען מיר איין ווארט געקוקט אין די אויגען און האבען מיר געגעבען פון אלע גוטיגקייט : א טעלער צום צוברעכען, א מחזור צום צורייסען, א פערלמוטטערנעם מעסעריל, א האלב־טוץ נייע גענזענע פעדערן, א געוויכט פון זייגער צום קייקלען,צוקער־וואסער, פייגעל־מילך, דעם טעלער פון הימעל — אלץ איז מיר דערלאנגט געווארען אזוי גיך, ווי איך האב פריקאזעוועט. איין זאך נור איז געווען שלעכט, איך האב געמוזט זיין איינגעשפארט אין צימער, האב זיך ניט געטארט יאווענען אויף די פרייע לופט. איך האב זיך געפיהלט דאן, ווי היינט פיהלט זיך אלעקסנדר דער דריטער, מעהר ניט איך בין געווען קליגער ווי ער.

4.

איך ווער א חדר אינגעל.

איך בין געוואקסען, אבער פרעגט ניט ווי. איך האב צו דריי יאהר מיט עטליכע חדשים (ווען דער זמן וואלט זיך אנגעהויבען אין תמוז און ניט אין חשון, וואלט איך מסתמא שוין צו דריי יאהר) געגומען לערנען דעם אלף־בית. מיר איז דאן שווער געווען צו פערשטעהן דעם אונטערשיעד צווישען א ב י ת און א קרומע כף, צווישען א ד ל י ת און א ר י ש, צווישען א ו א ו און א ז י י ן. צום טהייל האב איך דאס מיט יאהרען שפעטער אויך ניט פערשטאנען. למשל: איך האב געוואוסט, אז דלית און ריש בעטייטעןביידע אריםקייט; ווייל יענע קומט פון גאט און דיעזע פון דעם מענשליכען פיהרונג; אבער ביידע זעהען אוים גלייך. אויך האב איך נאכדעם געוואוסט, אז בית איז א הויז און קרומע־כף א קרומע האנד, און די שייכות איז קלאר, ווייל אהן א קרומע הענטעל ווערט ניט קיין בית. דער ואו ווידער מיט׳ן זיין זיינען אויך ברי־דער, ווייל ואו (א שטעקען) קען לייכט פערוואנדעלט ווערען אין זין (א וואפע) אויסער ווען דער וואס האלט דעם ז י ן און איז אליין א ו א ו, דאס הייסט א פלאקען, וועלכעס טרעפט זיך אפט צווישען פעלקער און מענשען. — (פעלקער—פלעקער; בעל מגיה, פאסט אויף!).

דעם אות צדי רופט מען אין דער ליטא צדיק. ווען איך האב געקראגען צו וויסען פון דעם לאנגען צדיק און דעם קרומען צדיק אין אלף־בית, האב איך ארום הערם גערעדט מיט מיינעם א חבר, א׳ן עלטערען אינגעל ווי איך. ער האט מיר עטוואס געזאגט.

איך האב א קוק געטאן אויף אונזער הויכען פרומען רבי׳ן מיט זיין איינגעקארצעטען רוקען און האב געזאגט צו איהם, אז חיים׳קע זאגט, אז דער רבי איז אי א לאנגער צדיק, אי א קרומער צדיק. דעם רבי׳ן האט זיך געוואלט מיר געבען א פאטש, נור ער האט דאס אבגעלעגט אויף אנאנדערם מאל.

מיט גרייזען — אהן גרייזען, אבער געלייענט עברי האב איך זעהר פלינק, צו פיער יאהר האב איך שוין געלערנט חומש און

האָב שוין געוואוסט, אַז אונזערע הייליגע אבות האָבען (פונקט ווי היינטיגע גבירים) געהאַט ווייבער און קעבס־ווייבער; האָב געוואוסט, ווי אַזוי ראובן האָט געזינדיגט געגען דעם טאַטען, האָב געוואוסט פון יהודה׳ס עסק מיט זיין שנור תמר; פון וואַנען יוסף׳ס צדקות וואַקסט און וואָס פאַר אַ סחורה פוטיפר׳ס וויב איז געווען; שכם׳ס ראָמאַן מיט שוועסטער דינה און נאָך אַזעלכע מעשות, אַלץ וויכטיג צו וויסען פאַר פיער־יאָהריגע קינדער. ווען איך האָב זיך אויסגערעדט, אַז דער יושר פון אויס׳הרג׳ענען אַ גאַנ־צע שטאָדט מאַנסבילען צוליעב דעם, וואָס אַ בחור האָט זיך פער־ליעבט אין אַ מיידעל, איז ניט געווען איבעריגס גרויס, האָב איך געקראָגען דעם געמליכען פּאַטש, וועלכען מיר איז בעשערט גע־ווען צו קריעגען מיט פינף חדשים צוריק. פון יענעם טאָג אָן האָב איך געזעהן עולות אין דער תורה און האָב געשוויעגען.

און דאָ בעט זיך אַ פילאָזאָפישע בעמערקונג: ווען שכם וואָלט ניט געווען דער זוהן פון (אַ) חמור, וואָלט ער וואַהרשיינליך ניט געבראַכט די צרה אויף זיין שטאָדט און דעם פּאַטש אויף מיין באַק, — אויף די לינקע באַק, ווייל די רעכטע איז דעם רבי׳ן ניט געווען צו דער האַנד.... מחשבות׳ן!

ווען איהר האָט געלערנט אין שופטים אַז שמשון האָט בענוצט אַ׳ן אייזעלס באַק אין דער מלחמה געגען די פלשתים, איז אייך איינגעפאַלען, אַז היינטיגע הערשער טוהען דאָס זעלבע. מעהר נישט זיי בענוצען אייזעל׳שע הענט? אויב ניט, פערגעסט דאָס לכל־הפחות איצט ניט.

.5
וועררים־קרויט.

וועררים־צוקערקעס זיינען נאָך דאַן ניט געווען אויפגעקומען, און מיך האָט מען דערפאַר געקאָרמעט מיט וועררים־קרויט. די נפקא־מינה צווישען זיי ביידען איז — ווי איך האָב שפּעטער אַרויסגעפונען — כמעט די זעלביגע ווי צווישען אַ רעגיערונג ווי די ענגלישע און אַ רעגיערונג ווי די רוסישע; פרייערע פעלקער שליג־

גען אויף אראפ אלערליי ביטערע קרייטיכער, מעהר נישט זיי מוז מען דאס דערלאנגען איינגעמאכט אין צוקערקעס, וועלכע קומען אי פון א פריווילעגירטען אפטייקער, אי פון א'ן אויסגעוועהלטען צוקערניק. ווי איך פערשטעה היינט, קען מען פיעללייכט ניט אויסקומען אהן (זאקאנע) ווערים-קרויט, ווען מע האט נאך אנאנד בויך-ווייטאג; אבער איך קלער, אז די בויכווייטאג איז אין גאנצען ניט הלכה למשה מסני, אז גוטע שפייז וואלט פערשפארען א סך ווערים-קרויט. איבערהויפט רעכען איך היינט, אז די רפואה איז ערגער ווי די מכה און אז די פעלקער ליידען מעהר פון געזעצליכע ווערים-קרויט, וויא פון נאטירליכע לייב-שמערצען.

זיך שטאפענדיג מיט חומש און מיט רש"י, מיט טשאלנט און מיט ווערים-קרויט, מיט באווא-מעשיות (הייליגע און געוועהנליכע) און מיט שמעקטאבאק, וועלכע מען פלעגט לאטכענען ביי'ן רבי'ן אין דער צייט, ווען ער — צו קיין גנאי זאל דאס איהם ניט זיין! — פלעגט איינדרעמלען איבער'ן חומש, בין איך לאנגזאם געווארען א זעקס-יאהריגער איינגעל.

6
פון די כאלעריע ביז די חופה.

צו יענער צייט (אין 1830 — 1831) איז נאך מיין מוח ניט פעהיג געווען צו בענעהמען ניט דעם מיאטעזש פון פוילען, ניט די יולי רעוואלוציאן פון פאריז און ניט דעם אויפשטאנד אין בעלגיען, אבער מיין מאגען איז גאנץ גוט פעהיג געווען צו בענעהמען די כאלעריע. אין פוילען.... האלט! מיר פאלט עפעס איין.

איז עס ניט מעגליך, אז צווישען די רעוואלוציאן און די כאלעריע איז פאראנען א סך א גרעסערע סמיכת-הפרשה ווי מאנכע פילאזאפען מיינען? פארגעסט ניט, אז די כאלעריע האט א טבע זיך צו צעפענען מעהר צו די אביונים, ווי צו די רייכע; פערגעסט ניט, אז יעדע פאליטישע רעוואלוציאן האט אן עקאנאמישען פונדאמענט, וועלכעס בעדייט אויף פראסט אידעש, אז ווען א פאלק שטעהט אויף געגען א שלעכטע רעגיערונג איז דאס אימער, ווען

די נויט איז גרויס און ווען דער „וכי תאמר מה נאכל“ איז א קלאץ־קשיא. מען קען זאגען, אז דער מענש דערלאנגט זיך אליין גיכער א הויב, וואס לייכטער (ווייל לײדיגער) זיין מאגען איז. היינט, פערשטעהט איהר, איז די מעשה אזוי; דיא כאלעריע בעווייזט דעם פאלק בעסער, ווי אלע מיינע געזאמעלטע שריפטען, אז דער ארימאן איז אומעטום די ערסטע כפרה און זי רייסט אויף זיינע (דעם פאלק׳ס) אויגען צו זעהן, ווי די גרענדע־פיהרערס וואיעווען איבער איהם. דערפון קומען ארויס די מיאטעזשען און די רעוואלוציעס און הגם זיי פערקריכען (ווענינסטענס זיינען זיי ביז איצט פערקראכען) אין האצע־פלאצע, איז זייער ערסטע סטאנציע פארט אימער געווען הונגעראווקע, אדער די נויט.

צוריק קומענדיג צו מיין בעשרייבונג, זאג איך אזוי: אין פוילען איז די עמיגראציע נאך יענער וועלט דורך די מגפה כאלעריע און נאך פראנקרייך און אנדערע לענדער דורך די מגפה־ניקאלאיי געווען מורא׳דיג גרויס. איך בין, ווי איהר זעהט, פון די כאלעריע ווענינג וואס געריהרט געווארען, און פון די אנדערע מגפה האב איך יעמאלט אזוי גוט ווי גאר ניט געוואוסט, אבער ווערים־קרויט האב איך איינגענומען רעגעלמעסיג יעדען ראש־חדש, צוועלף מאל אין יאהר, אדער דרייצעהן מאל, אויב דאס איז געווען א׳ן עבור־יאהר, וועלכעס איך קען אויף קלאר ניט זאגען.

איך האב איצט שויז געלערנט גמרא, און צו זיעבען יאהר האב איך שוין געוואוסט אלע דינים, וואס בעלאנגען צו די וויכטיגע פראגע מכות דעם, וואס מען האט צו טאן מיט א׳ן אקס, וועלכער שטויסט א קוה מיט זיינע הערנער. אז דער דין האט געקענט האבען א שייכות מיט מיין רבי׳ן, וואס האט אלע ליעבע טאג געשטויסען זיין ווייב — האב איך נאך דאמאלס ניט פערשטאנען. איך האב אבער געלערנט פיעל און פלייסיג און בין געווען א גרויסער קענער אין אונזער אלטע אידעשע אקסען־יוריספרודענץ, און דאס איז אזעלכע יונגע יאהרען, ווען א׳ן אנדער אינגעל רייט נאך אויף א הילצערנעם פערדיל און ברעכט זיין מוח אויף די פראגע, צו קומט

מילך פון הימעל אָדער פון געוויסע טייכען און צו וואַקסען מאַקאַ־ראָנען אויף ביימער אָדער אויף זאַנגען.

7.

א'ן אָבשטעל אין דעמזעלביגען קאַפּיטעל.

ווען איך בין אלט געוואָרען א יאָהר עלף, האָב איך זיך גענומען צו שפּראַכען. מיר האָט זיך נעמליך געוואָלט לערנען פּויליש, און איך האָב זיך ווירקליך אין א קורצע צייט אויסגעלערנט לייענען. איהר וועט זיך וואונדערן, ווען איך וועל אייך דערצעהלען, ווי אַזוי; אַט איז די מעטאָדע! אויף פּיעלע פון די ספרים אין בית־מדרש האָב איך געפונען אונטען אויפ'ן טיטעל־בלאַט דעם נאָמען פון'ם ספר איבערגעגעבען אין פּוילישע אותיות, זעהר אָפט דעם נאָמען פון דעם מחבר און דעם דרוקער אויך. הערפון האָב איך אויסגעפונען יעדען אות בעזונדער און מיט דער צייט בין איך דערגאַנגען צו אַזא הויכע מדרגה, אז איך האָב לייכט געלייענט אויף די אנדערע זייט פון טיטעל־בלאַט די פּוילישע ווערטער: „עס ווערט ערלויבט צו דריקען דעם ספר מיט דעם תנאי, אַז א געזעצליכער צאָהל עקזעמפּלאַרען זאָל צוגעשטעלט ווערען נאָכ'ן דרוקען אין דעם צענזור־נעם קאָמיטעט" א. ז. וו. — נאַטירליך, האָב איך פיעלע פון די ווערטער ענטוועדער פאַלש פערשטאַנען אָדער גאָר ניט פערשטאַנען, אָבער געלייענט האָב איך. מיט יאָהרען שפּעטער האָב איך זיך אויף דעמזעלבען אופן אויסגעלערנט לייענען רוסיש, מעהר ניט דערצו האָב איך אויך בענוצט די שילדען פון די קראָמען, אָבגלייך ניט דעם שילטען פון די קראָמען; מע שילט ניט אויף רוסיש אין אונזערע מקומות.

צו דרייצעהן יאָהר בין איך געוואָרען א חתן, צו פּיערצעהן — א מאַן, צו פופצעהן — א טאַטע, צו זעכצעהן — א'ן אלמן. איך ווייס עד היום ניט צו דאָס איז געווען א שטראָף פאַר מיינע זינד, אָדער פאַר די פלונית'טעס זינד, אדער פאר די זינד פון כלל־ישראל, אָבער מיין ווייב איז נעבאָך אוועקגעגאַנגען פון דער וועלט, איידער זי האָט דערקאַנטשעט זויגען מיין טאָכטערל. און דאָ וועל איך

אין קורצע ווערטער דערציילט וואס איז געווארען פון מיין פא־מיליע.

אונזער טאכטער האט חתונה געהאט אין דעם יאהר 1858, האט אבגעלעבט א לאנגע צייט מיט'ן מאן אהן קינדער, האט זיך מיט'ן בעזדעטניק געג'גט און האט מיט'ן צווייטען מאן געהאט א אינגעלע, זייענדיג איבער פיערציג יאהר אלט. פון דעם קינפעט איז זי נעבאך געשטארבען און ביי מיר איז געבליעבען איהר קינד.

דאס איז מיין אייניקעל.

דער מאן איהרער איז נעמליך פערשוואונדען געווארען ווייס איהם דער גוטער יאהר א וואו. איצט וועט איהר אליין פערשטע־הען, ווארום דער אייניקעל מיינער איז מיר אזוי ליעב און טייער; ער איז ביי מיר, וואס איך בין היינטיגען טאג שוין פופציג יאהר א'ן אלמן און פערוואגעלט אין ווייטע מדינות, מיין איינציגער טרויסט און מיין גאנצע פאמיליע.

8.

דיא וואונדערבארע ערשיינונג.

איך בין פערקראכען צו ווייט. לאמיר זיך צוריקקעהרען צו מיי־נע יונגע יאהרען. איך מיין, נאטירליך, ניט ווערען צוריק יונג, דאס איז א שווערליכע מעשה. חוץ דאקטאר פויסטוס דאט דאס קיין מענש ניט געקענט און אפילו ער האט דערפאר פערקויפט זיין נשמה צום טייוועל, וואס דאס וועל איך ניט טאן, דאס טוט, איבערהויפט נור א טייטש, אבער ניט א איד. והראיה, דאס דאט אפילו יעזוס כריסטוס ניט געטאן, הגם דער שטן האט זיך צו איהם צוגעצעפעט ווי א פיאווקע, און האט איהם אנגעבאטען הרים וגבעות. אלזא איך וואלט אזא מעשה ניט טאן און ווען איך קעהר זיך אום צו מיינע יונגע יאהרען טו איך דאס אין מיין בעשרייבונג.

דאס איז געווען אין דעם יאהר 1838. איך בין אקארשט געווא־רען בר־מצוה און א חתן, ביי מיר איז געווען תנאים און איך האב צום ערסטען מאל געזעהן מיין כלה, מיט א פרעהליכען הארצען בין איך געגאנגען שלאפען, דען דעם תנאים אבצו'פטר'ן איז אליין גע־

ווען א שמחה. פלוצלונג איז פאר מיר ערשינען א בילד־שעהנע געשטאלט, עהנליך צו דעם פריהייטס־גייסט, וועלכער האט זיך צו מיר אין שפעטערע יאהרען מעהר ווי איינמאל בעוויזען. ער האט אויסגעזעהען אונשולדיג ווי א קינד, שעהן ווי דער ליעבעס־גאט, קרעפטיג ווי א העלד און קלוג ווי א גרייז־גרויער חכם. ער האט געמעגט זיין אפאללא נאך די רונדקייט פון זיין קאפ און א מלאך נאך די שעהנהייט פון זיינע צוויי פליגלען. ווער ער איז געוועזען ווייס איך ניט. ער האט געטראגען אין זיין רעכטע האנד א בלאנקען שווערד און אין זיין לינקע א פורפורנעם בינטעלע.

ניט רייזהענדיג א ווארט, האט ער אויפגעשניטען די לינקע זייט ביי מיר מיט'ן שווערד און האט געעפענט מיין הארץ. דאן האט ער פון בינטעלע ארויסגענומען עטליכע וואונדערבארע קערנער און האט זיי אריינגעשאטען אין הארצען ביי מיר, פריהער אבער האט ער אויפ'ן שפיץ שווערד עטוואס פון דארטען ארויסגעצויגען.

מיר האט געשווינדעלט פאר אימה, אבער איך האב געשוויגען, שמערצען האב איך ניט געפיהלט. ער האט דאן אוועקגעלעגט דעם שווערד און דעם בינטעל און צונויפציהענדיג דעם שניט, האט ער דארויף ארויפגעגאסען א מין באלזאם, און דורך מיין גאנצען קערפער איז דורכגעגאנגען א געפיהל פון ליעבליכקייט און פון פערגניגען.

מיט א שמייכעל אויף זיינע שעהנע רויטע ליפען האט ער זיך אבגערופען און האט געזאגט: „דאס וואס איך צושנייד, מאך איך ווידער גאנץ, און דאס, וואס איך פערוואונד, קען איך צוריק פערהיילען. איך קום מיט דיר מאכען א'ז אייביגען בונד און וויל מיט דיר שליסען א'ן אבמאך, וועלכער זאל דויערן ביז דיין לעצטען טאג אויף דער ערד. אבער צוערסט גיב אכט אויף מיינע ווערטער און פערנעהם מיינע רייד.

„ביי דיר אין הארצען האט געבליהט א העסליכער געוואוקס, און זיינע געלע בלעטער האבען זיך שוין געהאט פערשפרייט אין אללע דריי ווינקעלעך. דער געוואוקס הייסט זעלבסט־זוכט, און עגאאיזמוס רופען איהם די מענשענקינדער. איך האב א טהייל פון

איהם אויסגעשניטען און האב אויף זיין ארט פערזייט א נייע זריעה, און דו ועסט פון איצט אן זיין א נייגעבארענער מענש און דו ועסט אין זיך פיהלען פרישע קרעפטען. און דו ועסט ניט קענען מעהר ליעבען נור זיך אליין, און גאר אין גאנצען פאר זיך אליין ועסטו ניט קענען מעהר לעבען.“

און דו ועסט געהן צווישען דיינע ברידער און דו ועסט רעדען מיט דיינע שטאמעס-גענאסען. און דו ועסט זיי לערנען רעדען און מאן, אבער דו ועסט זיי ניט נאך מעהר אבזונדערן פון די פעלקער, דו ועסט זיי, אדרבה, מיט אלע זייערע בריהער פעראייניגען, ווייל אין דיין הארצען האב איך פערזייט א הייליגע זריעה, און מענשענ־ליעבע וועט פון איהר ארויסוואקסען, און איצט הער ווייטער.“

9.

מיין הייליגע שבועה

ער האט זיך אויף א רגע אבגעשטעלט. האט אריינגענומען מיין רעכטע האנד אין זיינע און האט צו מיר געזאגט:

„דו ביזט נאך יונג, מיין קינד, און דו ועסט נאך לאנג, לאנג וואנדלען אין דער וועלט. דו טארסט צוליעב דיינע פרישע געזונטע יוגענד ניט פערגעסען אן די אלטע קראנקע מענשהייט. שוועהר דא־רויף א'ן אייביגע שבועה!“

און איך האב געשווארען.

„דו ועסט זעהן ליעבליכע יונג־פרויען און דיינע אויגען וועלען פערלאקט ווערען פון שעהנע געשטאלטען. ליעב, אבער דו טארסט ניט פון זייערטוועגען פערגעסען אן דעם ארימאן'ס טאכ־טער, וואס דיענט דעם רייכען צו דער ארבייט און צו זיין פערגני־גען. שוועהר דארויף אן אייביגע שבועה!“

און איך האב געשווארען.

„דו ועסט ליעבען דיין פרוי, און דו מעגסט געניסען איהר ליעבע; אבער דו טארסט צוליעב איהר ניט פערגעסען אן דעם ארימאן'ס וייב, וועלכע טרינקט גיפט און עסט איהר אייגענע

הארץ, וועלכע ליעבט אהן לעבען און לעבט אהן ליעבע. שווער דארויף א'ן אייביגע שבועה.“

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט האבען א קינד און דאס וועט זיין די פרוכט פון דיין ליעבע, דיין טרויסט אויף דער עלטער. דו טארסט אבער ניט פערגעסען צוליעב דיין קינד אז די מיליאנען קינדער, וועלכע געהען אונטער איידער זיי בליהען אויף, וועלכע ראנגלען זיך מיט'ן טויט אין זייער קינדהייט און מיט'ן לעבען ווען זיי ווערען גרעסער. שווער דארויף אן אייביגע שבועה!“

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט ערקוויקען דיין גייסט מיט די ווערקע פון פיעלע גרויסע קעפ און קונסטשאפער וועלען ערפריישען דיינע אויגען, דו טארסט אבער ניט פערגעסען צוליעב די קונסט און די ליטעראטור דעם מענשליכען שמערץ און די געצוואונגענע אונוויסענהייט פון דיינע ברידער. שווער דארויף א'ן אייביגע שבועה!“

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט זעהן דיין פאלק איז ליידען און דיינע שטאמעסגענאסען אין נויט און פערפאלגונג. דו וועסט פיהלען זייער שמערץ, אבער דו טארסט ניט צוליעב זיי פערגעסען אז די נויט און די ליידען פון די איבעריגע מענשהייט; דו טארסט ניט ווערען א נאציאנאל־עגאאיסט. שווער דארויף א'ן אייביגע שבועה!“

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט פרעדיגען און דו וועסט ניט פערשטאנען ווערען; דו וועסט געהאסט און בעשימפפט ווערען פון דיינע תלמידים, פון דיינע קינדער, דו טארסט אבער צוליעב דעם ניט אבווענדען פון זיי דיין הארץ און דו טארסט ניט פערצווייפלען אין דיין ארבייט. לאז דיין געקרענקטער „איך“ דיר ניט שטערען אין דיין ליעבע צום פאלק. שווער דארויף אן אייביגע שבועה!“

און איך האב געשווארען.

ער האט מעהר ניט גערעט און איז פערשוואונדען געווארען.

איך האָב געפֿיהלט ווי ביי מיר איז הארצען האָט ביסלעכווייז גע־נומען וואַקסען די פרוכט פון די געטליכע זריעה.

און דאַן האָב איך זיך אויפגעכאַפּט.

דאָס איז געווען א חלום, און א חלום איז עס געבליעבען אויף שעהנע עטליכע יאָהר.

.10

מען כראָמשקעט אין דער קאַפּאָטע.

אויב איהר לייענט מיט קאָפּ, געדענקט איהר אודאי (עס זיינען דאָ אידען וועלכע זאָגען בודאי — מיט א ב' — אָבער דאָס איז ניט גראַמאַטיקאַליש אידעש). אלזא געדענקט איהר, אז איך בין צו זעכצעהן יאָהר געוואָרען אז אלמן. דאָס איז געווען אין דעם יאָהר 1841. יענעם יאָהר איז אין דער וועלט געווען שטיל. אין בית המדרש אין מינסק, האָט זיך ניט געהערט פון מלחמות. שלומיאל דער פרוש איז געזעסען רוהיג ביי'ן ספר, ר' חנה באַלבירישקער האָט געלייענט א בלאַט גמרא פאַר'ן עולם, ר' אבעלע סטויבצער האָט געזאָגט א פרק משניות, ר' צמח דער מגיד האָט גע'דרש'נט אין קלויז, און יונה דער וואַסער־טרעגער האָט געזאָגט תהלים; אָבער דער רוס מיט'ן טערק האָבען זיך גראָד דעם יאָהר ניט גע־שלאָגען און ניקאָלאיי האָט ניט געמאַכט קיין נייע גזירות.

אין דער פריה האָבען זיך ווי געוועהנליך די אָקסען מיט די קיה, מיט אַלע אנדערע בהמות און חיות געזונגען שירה, און די פויגעלעך האָבען אונטערגעפּיפּצעט, און די בוימער האָבען געשאָ־קעלט מיט די קעפּ און די שרצים האָבען צוגעבאָמקעט — יעדערער מיט א בעזונדערן פסוק, וואָס דאָס בעווייזט, אז די חיות און די בהמות און די פויגלעך זיינען מעהר בעהאַוועגט אין תנ"ך, ווי א דאַנציגער רב אָדער א בערלינער שמש.

דאָס בעווייזט איבריגענס אויך וואָס פאַר עמי־הארצים די חכמי אומות־העולם זיינען. עס איז דאָ א טייטש בעהם, וועלכער האָט אָנגעשריבען א גאַנץ ספרים. עפּעס גאָר אין די צעהנדליגע אריין, רק וועגען חיות און בהמות, און דער נפש האָט קיין שום

ידיעה ניט דערפון, אז דער פראש (צפרדע — פרעה'ס צווייטע מכה) זינגט אלע אין דער פריה ש י ר ה! און אזא פערקרי־מענעס כאפט זיך שרייבן נאטור־געשיכטע... איך, ניט זייענדיג קיין גרויסער זאָאָלאָג (אזוי רופען זיך, ביי זיי ביניהם, די ברואים, וועלכע ווייסען ניט פון שירה), קען מיר לייכט פארשטעלען ווי א פראש, למשל, דערלאנגט זיך א לעבעדיגע פארשקע אין זומפ, בלאזט זיך גוט אן און זינגט:

קווא־קווא־קווא! קווא־קווא־קווא־
אדון עולם
קווא־קווא־קווא! קווא־קווא־קווא־
אשר מלך
קווא־קווא־קווא! קווא־קווא־קווא־
בטרם כל
קווא־קווא־קווא! קווא־קווא־קווא־
יציר נברא.

זינגענדיג מיט א שעהנעם ניגון, אבער אהן נאטען, ווי קליינשטעטילדיגע חזנים — ניט צוגלייבענדיג.

נחזור לענייננו. יענעם יאהר איז, ווי געזאגט, געווען זעהר שטיל אין דער וועלט און שבת נאכ'ן דאווענען איז זיך דער עולם פאנאנדער געגאנגען אהן פאליטיק יעדער צו זיין טשאָלענט, צום קוגעל מיט די זמירות.

איין שבת, שבת נאך שבועות, געדיינק איך, בין איך געבליע־בען דער לעצטער אין בית־המדרש און שטעהענדיג ביי'ן אלמער האב איך זיך פערטראכט. מיט אמאל האט זיך מיר אבגעדוכט, אז ווער עס איז בראמשקעט עפעס־וואס מיט גרויס אפעטיט. איך האב זיך ארומגעקוקט און האב דערזעהען א גרויסע, ברייטע, אי־בערנאטירליכע קאפאטע און איבער איהר א געוואלדיגע שטריי־מעל.

פערשטעהענדיג, אז א קאפאטע מיט א שטריימעל, ווי גרויס זיי זאלען ניט זיין, קענען בשום אופן ניט בראמשקענען, בין איך

לייכט געקומען צום בעשלוס, אז אינעווייניג מוז זיין בעהאלטען עגטוועדער א מענש אדער אנאנדער בעשעפעניס.

אַיצט אין מיינע עלטערע יאהרען איז מיר א שמיקעל וואונ־דער, פאר וואס איך האב זיך ניט געקענט פארשטעלען דאמאלס, אז קליידער זאלען קענען קאייען, — דאמאלס ווען איך האב גע־גלויבט באמונה שלימה, אז די קליידער זיינען פארצייטען געוואק־סען ביי אונזערע אבות אביתינו אויף די קערפערס אין מדבר פער־ציג יאהר נאך אנאנד, אין איבערהויפט וויל איך האב שוין דא־מאלס געדארפט וויסען, אז צווישען קאייען און וואקסען איז דא א גרויסע שייכות און... נאר לאז זיין, הגם מיר ווילט זיך אויספיהרען, אז ווען ארעמע קינדער וואלטען מעהר און בעסער קאייען, וואל־טען זיי מעהר און בעסער וואקסען... אבער דאס איז ניט וויכטיג און איך וועל דאס אויספיהרען אנאנדערס מאל.

בקיצור הדבר, איך האב ביי זיך בעשלאסען (אין מינסק זאגט מען : גומר געווען, אבער איך האב האלט אריינצומישען א טייטשישען ווארט בכדי, אז מען זאל פאר מיר אביסעלע מעהר בושה האבען. אלזא) איך האב ביי זיך בעשלאסען... דערווײלע האב איך פערלארען וואו איך האלט... איך האב בעשלאסען... בעשלא־סען.... ווייסט איהר וואס ? לאז זיין בעשלאסען אנצוהויבען א נייעם קאפיטעל.

11.
ר׳ טרייטעל־פאר־זיך.

צוגעהענדיג נעהענטער, האב איך געזעהן, אז דער וואס עסט אין דעם גרויסען געצעלט אונטער׳ן דעכעל, וואס האט אויסגע־זעהן ווי א קאפאטע מיט א שטריימעל, איז געווען דער וועלט־בער־ריהמטער (יעדענפאלס דער מינסק־בעריהמטער) ר׳ טרייטעל־פאר־זיך.

דאס איז געווען א מאן אין גראף קליין מיכעל׳ס עלטער און אויף איהם האט מען געזאגט, אז ער האט אבגעלעבט זיינע יאה־רען אין אדער ארום דעם בית־המדרש. ער האט געהאט א גרויסען

שטערן פון וואנען מען האט דאס געוואוסט בעגרייף איך ניט, ווייל ר׳ טרייטעל האט קיינמאל ניט אויסגעטאהן די שטריימעל זיינע— און קליינע אויגען; זיין טאז איז געווען גרעסער ווי א געוועהנליכע אוגערקע און קלענער ווי א ניטרערוואקסענער ארבוז; זיין מויל, בעהאלטען אין א וואלד האאר ארום און ארום, האט געמעגט זיין גרויס, אבער אויף קלאהר קען איך ניט זאגען. אזוי פיעל וויים איך נור, אז עס איז ניט געווען פון יענע זארט גרויסע מיילער, מיט וועלכע די מינסקער קרעמערקעס זיינען געבענשט און זייערע קונים פערשאלטען. דער בארד זיינער איז געווען לאנג און קאל־טעוואטע, ווי יעדער בארד, וועלכען א קאם האט ניט בעריהרט פון ערב יום־כפור צו ערב יום־כפור און אפשר דאן אויך ניט. אלע איבריגע חלקים פון זיין הייליגען גוף האט פערדעקט די גרויסע קאפאטע, — א בגד אין וועלכען עס האבען געקענט אריינגעהן דריי ר׳ טרייטעלס מיט א צעהן יאהריגען מענדעלע, — א בגד, וועלכער האט געמעגט זיין א ירושה פון עוג מלך הבשן אין זיינע יונגע יאה־רען.

— גוט־שבת, ר׳ טרייטעל! האב איך צו איהם געזאגט.
ער האט ניט געענטפערט און האט אוועק געכראמשקעט אויף וואס די וועלט שטעהט. איך האב דאס ניט גענומען פאר־איבעל און ווייטער גערעדט.

— איהר מאכט, משמעות, פארזיך שבת, ר׳ טרייטעל — האב איך צו איהם געזאגט.

„כראם כראם“ — האט ער געמאכט, ארויסקנייפענדיג א שטיק ווייכע פון א דריי פונטיגען לעבעל ברויט, דאס אריינ־שטאפענדיג אין זיין אריסען מויל אהן ציינער, און עס אונטער־שטופענדיג מיט זיין גראבען פינגער, וועלכער איז געווען שווארץ ניט אזוי פיעל פון אנגעוואקסענע בלאטע ווי א פון שמעק־טאבאק. איך האב פערשטאנען, אז דא מוז מען ווארטען ביז ער וועט קאנטשענען די סעודה און איך האב געווארט. איך האב זיך אויך דערוואַרט.

ער האָט זיך אָבגערופען און האָט געזאָגט, עפּעס אזוי ווי אויסשפּייענדיג די ווערטער:

„מאַך שבת פאַר זיך, יוֹאַ! לעב פאַר־זיך, עס פאַר־זיך, טו אַלץ פאַר־זיך. . . . יוֹאַ! וואוין אין ’תמדרש, דאַווען פאַר־זיך . . . . תפילה בצבור! אַ ניכפּען אויפ’ן צבור! אַ בהלה אויפ’ן צבור! צבור? נימאַ קיין צבור! מענשען פיינט איינער צווייטען. יעדער פאַר־זיך ווי איך.

„קומען צונויף צו זיין צוטהיילט, דאַוונען בצבור צו בעטען פאַר־זיך. קיינעם האַרט ניט פאַר צווייטען. וואָלטען קענען וואָלטען אומברייינגען חיים ברוך’ען, ברוך חיים’ען.

יוֹאַ! פאַר־זיך אַלע, אַלע! שיבעל־קרעמער — לאַז קענען — וואָלט מאַכען אלעמען געהן אויף הייסע קוילען אבי ער לייזען פאַר שיך. . . . דראַפּקרעמער — לאַז קענען — וואָלט צינ־דען בגדים אויף לייבער, אבי ער פערדיען, מענשען דאַרפען נייע . . . . רופאַ — לאַז קענען — וואָלט אַלעמען קאָרמען מיט סם, אבי ער נעהם געלד היילענדיג.... תבואה־סוחר — לאַז קע־נען — וואָלט מאַכען האַלבע וועלט שטאַרבען . . . . הונגער; אבי קאָרן טייער, ער פאַרדיען . . . . מגיד — לאַז קענען — מאַך מחלוקות, אבי ער קענען שטראָפען עולם און זיין רודף שלום....

רב פיינט מגיד — לאַז קענען — וואַרף איהם אונטער שיקסה, אבי ווייזען, ער, רב, אמת’ער ירא־שמים ,מגיד טרפה . . . . האַלצ־הענדלער — לאַז קענען — מאַכען קעלטען, פרעסט גאַנץ יאָהר, אבי ער לעבען . . . . דער, בויט הייזער — לאַז קענען — צינדט אונטער שטאָדט, ברען וועל ווייל, אבי ער פערדיען געלד . . . .

„אַזוי אַלע, אַלע... רופען זיך צבור! אַ מגפה אויף צבור, אַ בהלה אויף צבור! ועד־מיר צבור! אַ בינטעל קינעלעך איינע צינדען אונטער אַנדערע — צבור! חיות פרעסען בהמות — צבור! אַ פולק פליי אונטער איין העמד — צבור! אַ צעהנדליג מכות איז איין גוף — צבור! בלאַטיגע ריטער מיט אַ שטעקען און מיטען פערבונדען מיט שטריק—צבור! פרעג קברות־מאַן וואָס וויל ער? אַלע שטאַרבען — ער לעבען. פרעג איסבאַרשציק וואָס וויל ער?

אלע קינדער אין פאלק, אבי ער שטאפט זיך מיט גאלד. פרעג חיים קצין וואס וויל ער ? אלע מיידלעך שעהנע ארעם, אבי ער קר׳עג שעהן דיענסטמיידעל. פרעג יעדען איינציגען, פרעג זיי... וועלען זאגען. זאגען ? נייז, אבער דו פערשטעהן ... יעדער פאר־זיך, יעדער פיינט צווייטען. צבור ? א מהומה אויף צבור !"

— „פון דעסטוועגען, ר׳ טרייטעל, לעבט איהר דאך פון׳ם צבור, איהר וואלט נישט ....״

„שווייג שוטה ! גאוה גיט — איך נעהם — שילט נעהמענדיג. דאנק זיי ניט. פיינט ! לעב פון צבור ? צבור לעב פון מיין פלעמעננניק — האלצהאקער — עסט זיין פלייש ; צבור לעב פון זיין טאכטער, דיענסט ארעמע, אבגעשליסענע. צבור לעב פון מיין גאנצע משפחה, צבור — א פגירה אויף צבור ! לעבט פון ארעמע בעל מלאכות, לעבט פון מיר אויך. איינציגער, וואס מתפלל פאר זיי א מאל מיט ריין הארץ ... וואס ווילסטו ? דו איצט געה אין קאליישע ... א כלב וויא אלע, דבר־אחר, יוקס ! פיינט איך אלעמען ... איך, טרייטעל, לעב פאר־זיך !"

ער האט משמעות ניט געהאלטען שטארק פון מוקצה, ווארום ער האט געכאפט זיין שטעקען און האט מיר געוואלט דערלאנגען א קלאפ. איך האב זיך אבגעטראגען.

פון יענעם טאג אן האב איך אפט איבערגעטראכט וועגען יעם וואס דער האלב־ווילדער ר׳ טרייטעל האט מיט האלבע ווער־טער מיר געזאגט.

איז ער ניט אפשר טאקי גערעכט ?

12

איך בלייב אין מיטען דעררינגנען.

ווען עגדיגען נאך מיין טויט. האב לאנגע, פילע יאהרען צו בעשרייבען און וועל עס טאן אליין.

אם אין אני לי מי לי ?